

The Project Gutenberg eBook of Reize door Frankrijk

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Reize door Frankrijk

Author: Adriaan van der Willigen

Release date: January 28, 2007 [eBook #20465]

Most recently updated: January 1, 2021

Language: Dutch

Credits: Produced by Frank van Drogen, Jeroen Hellingman, and the Online Distributed Proofreading Team at <https://www.pgdp.net> (This file was produced from images generously made available by the Bibliothèque nationale de France (BnF/Gallica) at <http://gallica.bnf.fr>)

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK REIZE DOOR FRANKRIJK ***

**REIZE
DOOR
FRANKRIJK,
IN
GEMEENZAME BRIEVEN,
DOOR
ADRIAAN van der WILLIGEN
AAN DEN
UITGEVER.
MET PLATEN.
Te HAARLEM,
Bij A. LOOSJES, Pz.
MDCCCV.**

Parijs, 1 Decemb. 1804.

Gij vraagt, Vriend! of ik 'er iets tegen heb, dat gij mijne Brieven, over een groot gedeelte van *Frankrijk*, drukt en uitgeeft, met achterlating van eenige bijzonderheden, ons aangaande, en welke voor het algemeen van geen belang zijn; terwijl gij denkt dat dezelve onze Landgenooten aangenaam en zelfs nuttig kunnen wezen? en mijn antwoord op deze vraag is: *Ik heb 'er niets tegen.*—De beoordeeling, waartoe een ieder door het in druk uitgeven van een werk regt krijgt, kan ik te geruster afwachten, daar ik mij op hetzelfde niets laat voorstaan, maar het geef, voor het geen het is, te weten, voor eenvoudige aanteekeningen, van het geen ik gezien, daarvan gehoord, 'er over gelezen, en 'er somtijds bij gedacht heb. Echtheid en naauwkeurigheid, als de voorname vereischens van een reisverhaal, heb ik altijd in het oog gehouden. Hier van althans ben ik verzekerd, dat zij, die dezelfde reis doen, en deze aanteekeningen als een *Itineraire* willen gebruiken, zullen overtuigd worden.

Ik voeg hierbij nog *Iets voor Reizigers, bijzonder in Frankrijk*. Dit kunt gij voor of achter plaatsen, zoo als gij best oordeelt.—Vaarwel!

A.v.d.W.

[VI]

Inhoudsopgave

- [Eerste Brief.](#)
- [Tweede Brief.](#)
- [Derde Brief.](#)
- [Vierde Brief.](#)
- [Vijfde Brief.](#)
- [Zesde Brief.](#)
- [Zevende Brief.](#)
- [Achtste Brief.](#)
- [Negende Brief.](#)
- [Tiende Brief.](#)
- [Elfde Brief.](#)
- [Twaalfde Brief.](#)
- [Dertiende Brief.](#)
- [Veertiende Brief.](#)
- [Vijftiende Brief.](#)
- [Zestiende Brief.](#)
- [Zeventiende Brief.](#)
- [Achttiende Brief.](#)
- [Negentiende Brief.](#)
- [Twintigste Brief.](#)
- [Een en Twintigste Brief.](#)
- [Twee en Twintigste Brief.](#)
- [Drie en Twintigste Brief.](#)
- [Vier en Twintigste Brief.](#)
- [Vijf en Twintigste Brief.](#)

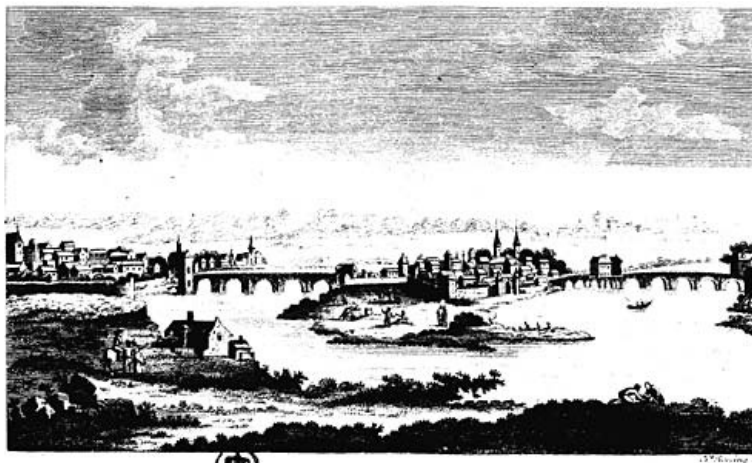
Reize door Frankrijk.

Eerste Brief.

Dyon den 20 Julij 1804.

Aan de dagteekening van den Brief ziet gij, Vriend! dat ik op reis ben. Maandag den 14. dezer vertrok ik van *Parijs*; en dus daags na het feest van den 14. Julij, dat dit jaar den 15. gevierd is. Ik had mij daarom nog al opgehouden, maar vond het voor mij, behalve het vuurwerk, dat nog al fraai was, die moeite niet waardig. Wij reden 's morgens om vier uren af, met den gewonen Postwagen, die van hier op *Geneve* rijdt, en waarop wij plaats genomen hadden tot *Dyon*. De plaats, binnen in,

kost 63 livres de persoon, en voor mijn koffer, die ruim 100 ponden woeg, betaalde ik £ 13; men rekende tegens £ 25—het centenaar; doch de koffer voor twee personen zijnde, trok men 'er de 25 lb die ieder vrij had, en dus 50 af. Van *Charenton* en *Alfort*, daar wij door reden, heb ik u in een van mijne vorige al gesproken. Te *Lieusaint*¹, 4 posten van *Parijs*, daar wij ontbeten, niet met een boterham en een kopje thee of koffij, maar met vleesch, eijeren en wijn, begonnen onze reizigers zoo wat kennis met elkanderen te maken; en ik bespeurde toen, dat wij met een' Priester, met een' Rentenier van *Dyon*, met een Wijnkooper van *Beaune*, een andere van *Maçon*, en nog een vijfde persoon van den kant van *Geneve*, op reis waren. In *Holland* zou men dat al lang geweten hebben; want naauwlijks heeft men daar een' voet in de trekschuit of op den postwagen gezet, of er word gevraagd: "Waar komt mijn Heer van daan? waar gaat mijn Heer na toe? wat doet mijn Heer? is UEd. getrouwd? en eindelijk zelfs somtijds, hoe is mijn Heer's naam?" Diergelijke onbescheiden vraagen treft men onder de *Franschen* zeldzaam aan, en men wacht doorgaans, tot dat de lieden zich zelve bekend maken. Nu werden wij wat gemeenzamer onder elkanderen, het gesprek liep natuurlijk over het Feest, dat den vorigen dag in de Hoofdstad was gevierd, en hier door werden de staatkundige gevoelens eenigzins ontwikkeld, de wijnkooper van *Beaune*, dat een goede ronde kaerel scheen, en mijns bedunkens, met regt den naam van *Franc Bourguignon*² verdiende, kwam er onbewimpeld vooruit, dat hij de Koninklijke regeering, welke voor de omwenteling in *Frankrijk* plaats, beter vond dan het tegenwoordig Gouvernement. Hij sprak van de staten der Provintien, van de voorrechten, enz. de Priester gaf wel te kennen, dat hij het hieromtrent met hem eens was, doch liet er zich zoo regelregt niet over uit. De Rentenier van *Dyon* scheen meêr een Volksbestuur toegedaan; deze waren de voorname sprekers, de overigen voegden 'er nu en dan een woordje bij. Ik heb algemeen opgemerkt, dat de Koningsgezinden onder anderen zeer verbitterd zijn tegen Keizer NAPOLÉON, om dat hij de Hertog van ENGHEN heeft laten ter dood brengen. Zij veroorloven zich ten dezen opzichte de hoonendste uitdrukkingen tegens hem, die zij dan nog al door een woordspeling (*calembour*) zoeken te bewimpelen, zoo als deze, welke iemand van ons gezelschap te berde bragt: "Iemand zeide, dat het afbeeldsel van de Keizer der *Franschen*, dat men op de geldspecie ziet, niet gelijkende Was; gevraagd zijnde waarom, antwoordde hij, *parceque le nez est pointu et c'est un nez rond.*" (NÉRON). Was deze ter dood veroordeelde geen voornaam hoofd van hunne partij geweest, zij zouden 'er misschien niets op hebben aantemerken. De *Franschen*, en vooral de *Parijzenaars*, zijn liefhebbers van *calembours*; men vind verscheidene boekjes, die daarmede zijn opgevuld. Vele jongelieden leren die van buiten, en met diergelijke meestal laffe aardigheden, pronkt men in de zoogenaamde *bonne Societé*. Anderen, die er meêr op gevat zijn, maken van alle gelegenheden gebruik om woordspelingen voor den dag te brengen, hoe weinig die dikwijls ook voegen. Men ontziet geene zaken hoe achtungwaardig, of personen, van wat rang zij ook zijn mogen, zoo hoorde ik eenigen tijd geleden, kort na dat de broeders en zusters des Keizers NAPOLÉON, tot Rijksvorsten verheven waren, te *Parijs* door de nieuwsbladverkopers (*colporteurs*) langs de straten roepen: "*Voici etc. avec les noms et les demeures de tous les Princes et Princesses à deux sous;*" een winderig heertje, die daar voorbij kwam, zei op een' spotachtigen toon tegen den uitventer: "*Voyons ce qui c'est que vos princes et princesses à deux sous.*" Sommigen lagchten hier om, anderen namen het misschien kwalijk; hoe ligt had iemand tot de politie behoorende hier omtrent kunnen zijn, onze grappemaaker zou dan zekerlijk voor zijn spotternij hebben moeten boeten, en wie zou hem beklagen.

Melun.

Omstreeks één uur kwamen wij te *Melun*, 5½ post van *Parijs*. De Postwagen, vertoefde hier om het middagmaal te houden, en ik, nog geen honger hebbende, daar wij laat hadden ontbeten, besteedde dien tijd met het plaatsje te zien. Dit stadje de hoofdplaats van het Departement de *Seine et Marne*³, is in eene bekoorlijke landsdouw aan de oevers van *de Seine* zeer aangenaam gelegen; die

rivier verdeelt hetzelfde in drie deelen, die door twee steenen bruggen vereenigd worden; de bijgaande afteekening zal u hier een duidelijk denkbeeld van geeven. Verscheidene Koningen hebben te *Melun* hun verblijf gehouden, hun paleis was op de punt van het Eiland dat gij tusschen de twee bruggen ziet. Het is een der oudste steden van de *Gaulen*. CAESAR maakt er gewag van in zijne gedenkschriften. Het is ook in de geschiedenis bekend, door eene belegering van de *Engelschen* tegen die stad, welke plaats had in de vijftiende eeuw, en die de belegerden, met eene schier ongelovelijken moed, zes maanden uithielden. De geleerde JACQUES AMIOT, Bisschop van *Auxerre* en vertaler van de *Doorluchtige Mannen van PLUTARCHUS*, enz. werd hier geboren. De voorname handel is in granen, meel, wijn, kaas, kalk en gebakke steenen; die waren worden veel al *de Seine* af naar *Parijs* vervoerd. De groote weg, die hier doorloopt, maakt het vrij levendig; 'er vaart ook een schuit (*coche d'eau*) van hier naar *Parijs* heen en weder. In het terugkomen word zij met paarden tegen den stroom opgetrokken. Van de *Mammelukken*, die met BONAPARTE uit *Egypte* kwamen, lagen er hier omtrent 150 in guarnisoen, naar men ons verhaalde. De inwooners waren 'er niet wel over te vreden, en zeide ons, dat het veelal slecht kwaadaartig volk was; wij zagen 'er eenigen van langs de straat loopen. Hunne Oostersche kleeding maakte in dit plaatsje, waar men alles behalven Oostersche pracht ziet, een wonderlijk afstekende vertooning. De aanhoudende schoone landstreek en de fraaije gezigten die men geduurig aantreft, vermaakten mij niet weinig. De *Seine* en *Yonne* vereenigen zich voor *Montereau*. Men komt over een fraaije brug in het stadje. Deze brug is in de geschiedenis bekend: de Hertog van *Bourgondiën* kwam in het jaar 1409 op dezelve, om zich met KAREL den VII, die toen Dauphin van *Frankrijk* was, te verzoenen, en werd door de Officieren van dien Vorst vermoord⁴. Onze reisgezel, de Rentenier van *Dyon*, die nog al ervaren scheen in de geschiedenis deed mij dit een en ander opmerken. Dit stadje ziet er welvarende uit en is alleraangenaamst gelegen; even buiten hetzelfde langs de boorden van de *Yonne* is eene fraaije algemeene wandelplaats. De ruime gezigten en bekoorlijke tooneelen die de natuur hier oplevert, houden den opmerkzamen reiziger hier aanhoudend op de aangenaamste wijze bezig.

[6]

[7]

Tegen het vallen van den avond kwamen wij te *Villeneuve-la-Guyard*, een stadje in het Departement de *l'Yonne*, en wel het eerste, als men 'er van dezen kant inkomt. *Auxerre* is de hoofdplaats van hetzelfde. Wij hadden nu 10½ post afgelegd en hielden hier ons nacht verblijf, en niettegenstaande het plaatsje er niet te breed uitziet, hadden wij nogtans een vrij goed avondmaal en goede bedden. Onze Wijnkooper van *Beaune*, die in deze streken bekend was, bragt hier zeer veel toe, en deed ons vooral door de vrije en grappige wijze, waarop hij alles bezorgde en bestelde, niet weinig lagchen.

Den volgenden morgen, 17 dezer, vertrokken wij om drie uren, en reeden 1½ post van hier door het stadje *Pont sur Yonne*, aan den westelijken oever van die rivier tegen den voet van een heuvel, die met wijngaarden bedekt is, gelegen. Deze plaats ontleent zijn naam van de steenen brug op zeven bogen, die wij bij het uitgaan van de stad overreden, wat verder ziet men steen- en pannebakkerijen, en vervolgens een zeer uitgestrekt en aangenaam geschakeerd gezigt. De stad *Sens* vertoonde zich voor ons in een aangenaam verschiet, tegen een' heuvel; de landstreek is zeer bevallig, en de morgenstond was schoon. Voor de omwenteling was *Sens* een Aartsbisdom en de hoofdstad van *le Senonois en Champagne*; zij is 12 posten van *Parijs* gelegen: inwendig beantwoordt zij vrij wel aan de uitwendige vertooning. De straat, waar wij in kwamen is ruim. Wij stapten af voor de Hoofdkerk, die wel bezienswaardig is; zij pronkt met een zeer hoogen en fraaijen toren; het klokkespel wierd voorheen voor het fraaiste van het gantsche rijk gehouden. Hier vervoegde ik mij bij onzen Geestelijken reisgenoot en ondervond, dat het goed is om zich met lieden van allerlei stand en beroep op reis te bevinden. Deze was dan ook een zeer vriendelijk man, en, zoo het scheen, een der redelijkste Priesters, dien ik immer heb aangetroffen. Wij traden te samen de Kerk in. Dit gebouw is zeer groot en wel verlicht, de kapellen rondom en het choor is met fraai iijzer hekwerk versierd. LODEWIJK DAUPHIN van *Frankrijk*⁵, in den jaare 1765 te *Fontainebleau* overleden, werd, benevens MEVROUW DE DAUPHINE, in deze kerk begraven; wij zagen er zijne graftombe, die in het begin van de omwenteling was weggenomen, doch thans weder opgericht. Zij is van wit marmer, en word gehouden voor een meesterstuk van den beeldhouwer COUSTOU. De beelden, die de twee lijkbussen kroonen, zijn de Godsdienst, de Deugd, de Tijd en Frankrijk. Men vind meêr andere fraaije versierselen in deze kerk, bijzonder het beeldhouwwerk boven een Altaar, verbeeldende de moord van ST. SAVINIEN. De glazen zijn geschilderd door den bekenden *Franschen* konstschilder JEAN COUSIN⁶, die te *Soucy* digt bij deze stad in de 16de eeuw gebooren werd; men wilde, dat hij tot de Protestanten behoorde, omdat hij op de glazen van *St. Roman's* kerk te *Sens* in eene schilderij van het laatste Oordeel een Paus in de hel geplaatst had, en men nam hem die aardigheid maar zeer kwalijk. Deze stad was reeds vermaard ten tijde van JULIUS CAESAR. In 1735 vond men 'er het opschrift: *Vesta mater*, waarom men meent te moeten onderstellen, dat 'er een tempel van VESTA geweest is; uit andere aanwijzingen maakt men op, dat 'er ook een tempel ter eere van AUGUSTUS bestaan heeft. 'Er bestaat nog geldspecie, die 'er CAROLUS MAGNUS heeft doen slaan.

[8]

[9]

Paus ALEXANDER de III. koos deze stad tot schuilplaats, en verbleef 'er van den 30 September 1163 tot in 1165. In de boekerij van het Capittel van de Hoofdkerk alhier, wierd voorheen een kluchtig stuk bewaard, namenlijk het oorspronkelijk handschrift van den kerkdienst der gekken (*l'Office des fous*,) zoo als die eertijds in de kerk van *Sens* gezongen werd, het was een lang smal en redelijk dik boekdeel in Folio, met uitgesneden ijvoor bedekt en met lange magere letters geschreven; men vindt 'er afbeeldingen in van BACCHUS feesten, PAN's feesten, potsenmakerijen en meêr andere schandelijke ongerijmdheden van dien aard: in dit feest, dat door deszelfs verregaande ongerijmdheden zeer wel aan zijne benaming beantwoordde, speelde ook een Ezel, te weten een viervoetig dier, eene voorname rol; andere op twee beenen waren 'er met menigte bij.

[10]

Onder meêr anderen is hier ook een voornamen fabriek van het geen men in *Frankrijk Velours d'Utrecht* noemt, en dat zeer veel gebruikt word, om Meubilen, Rijtuigen, enz. te bekleeden: deze fabriek schijnt uit een der voornaamste steden in ons Vaderland herkomstig, en misschien is zij 'er, zoo als meêr anderen, thans wel in verval.

De Waterhorologies (*Horloges d'eau*) die men zelfs tot in *Asia* en *America* verzendt, worden hier gemaakt.

Buiten de stad zag ik verscheidene vruchtbaare moestuinen en boomkwekerijen; als ook eene fraaije algemeene wandelplaats. Men rijdt over een brug over de *Yonne*, die langs deze stad stroomt. In deze landstreek zijn veel wijnbergen, en hier en daar nog al boomen. Wij ontbeten te *Villeneuve le Roy*, thans *Villeneuve sur Yonne*, een klein stadje aan den oostelijken oever van die rivier, niet onaangenaam gelegen; het heeft aanmerkelijke Leêrlooierijen, en het leder maakt een voornamen tak van zijn' handel uit. Op den weg naar *Joigny* ziet men nog altijd verscheidene heuvels met wijngaarden beplant; de wijn is een voornaam voortbrengsel van dit land. Weldra bespeurde wij de stad *Joigny*⁷, en eene vlakte zoo ver het oog kon reiken. De voorstad *St. Michel*, is zeer aangenaam aan de *Yonne* gelegen, en maakt een fraaije kaai; 'er staan verscheidene gnappe huizen en een groot en schoon gebouw, zijnde eene cazerne, daar voorheen veel krijgsvolk zoo te voet als te paard in gelegd werd. Die kaai pronkt ook met twee prachtige en sierlijke ijzeren hekken, een derde is aan den opgang van de brug. Op de fraaije steenen brug, die door agt boogen ondersteund word, heeft men een verrukkend gezigt. BONAPARTE kwam 'er over, toen hij zegepralende uit *Italiën* te rug keerde, en men heeft toen op dezelve een' houten eereboog opgerigt die 'er nog staat. Het stadje, dat niet groot is, maar zeer welvarende, drijft, zoo het schijnt, veel handel in koor, daar het de stapelplaats van is, en van een soort van laken, dat 'er gemaakt word. Voorheen was het een Graafschap.

[11]

Het dorpje *Avrolles*, daar wij doorreden, leverde een deerlijk schouwspel op; 112 huizen en de kerk waren er den 25. der laatst afgeloopen Maand, door de onvoorzigtigheid van een der Inwoonders, afgebrand. Eer wij hier aankwamen, wees men mij het begin, dat men gemaakt had met het kanaal van *Bourgondiën* te graven. Het stadje *St. Florentin* op dezen weg gelegen, leverde niets merkwaardigs op; de grond hieromstreeks kwam mij niet zeer vruchtbaar voor. De wijnbergen en heuvels werden meer verheven. Dit plaatsje echter herinnerde ons aan *St. Florentin*, daar na Hertog *de la Vrilliere*, die 'er Heer van was, een der verachtelijkste Hovelingen van *Lodewijk den XV.* Hij kon zich beroemen van veertig duizend *Lettres de Cachet* uitgegeven te hebben; zijn bijzit *Sabathier* heeft 'er omtrent wel negen en dertig duizend van verkocht. Men maakte op hem het volgende grafschrift:

[12]

Ci git un petit saint⁸ qui n'est pas du commun;
Il a porté trois noms, et n'en laissa pas un.

Omstreeks zeven uren kwamen wij te *Tonnère*: heden hadden wij 13½ post afgelegd, en hielden hier ons nachtverblijf. Dit stadje is schilderachtig gelegen; een kerk op een rots gebouwd, ziet men van verre boven de huizen uitsteken; aan den voet van dezelve is een bron, die zeer overvloedig in water en zoo diep is, dat men schier geen' grond kan vinden: rondom is eene overdekte gallerij gebouwd voor de waschvrouwen. Niet meêr dan ruim honderd voeten van daar heeft het water van deze bron reeds een stroom gevormd, waar men op een steenen brug, van twee bogen, overgaat. De *Marquis de Louvois*, Secretaris van Staat, en Oorlogsminister onder *Lodewijk den XIV.*, de schrik der Protestanten, was Heer van dit Graafschap. Wij vonden hier een redelijk goed avondmaal, en de ligging was ook vrij wel; want men heeft in *Frankrijk* in dit seizoen, alle reden, om te vreden te zijn over de bedden, als het getal der weegluizen zoo groot niet is, dat zij het slapen ten eenenmaal verhinderen. Voor het overige moet men hier met het scherpziende oog van eene *Noord-Hollandsche* vrouw niet rondsnuffelen, en vooral ook de keuken onbezocht laten. Nu men word hier ook aan gewoon, en dit is noodzakelijk.

[13]

Den 18 dezer begaven wij ons 's morgens om 3 uren weder op reis. Na een eind weegs gereden te hebben, troffen wij vrij hooge heuvels aan; de wagen kon hier niet anders dan zeer langzaam vorderen, en wij verkozen, om te wandelen. Wel dra zagen wij die grootsche en schitterende vertooning, die ieder redelijk mensch met eerbied en bewondering vervult, en die zoo vreemd is voor zeer veel stedelingen. De zon rees statig boven den gezigteinder. De landstreek is hier niet zeer vruchtbaar; wijn is het voornaamste, dat men 'er teelt. Wij zagen hier en daar ook kreupelbosch en woeste onbebouwde strecken. Na twee posten gereisd te hebben, kwamen wij te *Ancy-le-Franc*. Het stadje ziet 'er ellendig uit; doch even buiten hetzelfde ligt een schoon kasteel. Het scheen door de omwenteling niet geleden te hebben. NICOLO DEL ABATE, leerling van PRIMATICCIO, een vermaard schilder ten tijde van FRANÇOIS I, heeft verscheidene vertrekken van dit kasteel versierd. Wij hebben het inwendig niet gezien, en vergenoegden ons met de tuinen, die hier en daar nog al aardig zijn aangelegd, te doorwandelen. Achter het huis scheen veel bosch te liggen, en het water ontbrak 'er ook niet; het kwam mij dus voor een aangenaam buitenverblijf te zijn. Voor mij zou het nog aangenamer wezen, wanneer ik het moest bewonen, indien het verder afgelegen was, van het armoedige stadje, dat 'er voorheen aan behoorde, ten zij ik in staat was, om het lot van deszelfs inwoners te verbeteren. Thans behoort het kasteel aan de familie van LOUVOIS, van hetzelfde geslacht daar ik hier van gesproken heb, en word door een vrouw van dien naam bewoond, ik weet niet of het de laatste vrouw en weduwe is van die LOUVOIS, die te *Parijs* om zijn gaauwdievenstrecken bekend was⁹. Dit onder anderen verdient als een staaltje van het edel gedrag van een voornaam *Fransch* edelman aangeteekend te worden. LOUVOIS had geld noodig, zoo als hem wel eens meêr gebeurde. Juist was DE COURTENVAUX, zijn oom, van wien hij moest erven, ziek, hij gaat zijn' dood bekend maaken aan een man, van wien hij £ 30,000—wilde leenen, voorwendende dat hij dit geld noodig had voor de rouwkleeding, enz. overeenkomstig zijn' staat. Men belooft hem de som, vragende slechts twee uren tijd, om hem die te bezorgen. Daar hij zelf overtuigd was, hoe weinig staat men op hem maakte, begreep hij zeer wel, dat men in dien tusschentijd onderzoek zou doen. Hij loopt dan naar het Hotèl, waar zijn oom woonde; zendt den Zwitser onder het een of ander voorwendzel om een boodschap, gaat in de *loge*¹⁰, trekt het livrei aan, doet de sjerp om, en wachtte zoo, tot dat de tijd die men hem bepaald had, bijna verlopen was, en ieder, die naar den Heer DE COURTENVAUX vroeg, werd terug gezonden met deze boodschap: "*Hij is kwartier over tweeën gestorven.*" Hier door bereikt de fielt zijn oogmerk; de gevraagde som word hem toegeteld, en 's anderen daags verneemt men, dat DE COURTENVAUX welvarende was; en LOUVOIS, die zeer wel wist, dat hij door zijn oom onterfd was, lagchte des te meêr in zijn vuist, wyl hij zich verzekerd hield dat hij de geleende som nimmer terug zou kunnen geven.—wat zegt gij, Vriend! zou CARTOUCHE het wel beter hebben kunnen overleggen?

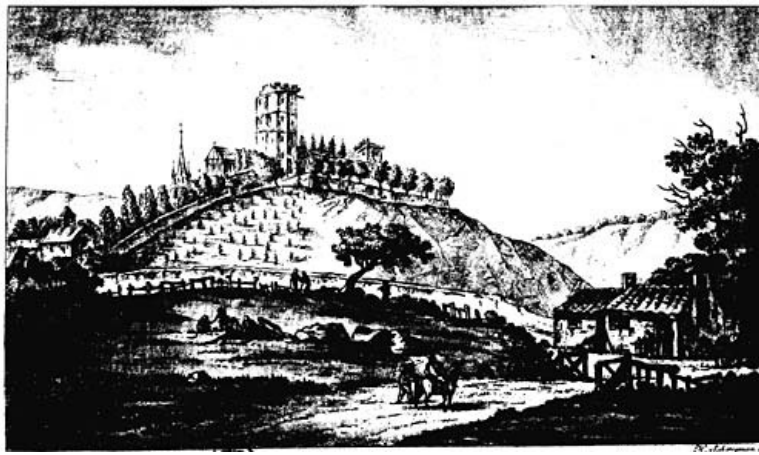
[14]

[15]

Voort reizende vonden wij wel verscheidenheid van gezigten, hier en daar zijn zij zelf schoon, doch de landstreek is veelâl woest en onvruchtbaar. Te *Aisy sur Armançon* zagen wij in het voorbijgaan de ijzersmelterijen van den vermaarden BUFFON. Het ijzer word uit de mijnen hier omstreeks gehaald, en deze smelterijen leverden 's jaarlijks omtrent acht maal honderd duizend ponden ijzer; en men verzekert, dat zij den eigenaar veel geld opbragten. Het kasteel van *Montbar* op eene aanzienelijke hoogte gelegen, vertoonde zich vervolgens aan ons gezigt, (zie de hier bijgaande afbeelding); wij moesten in het stadje van dien naam, aan den voet van den berg gelegen, het middagmaal houden. Ik had dus den tijd, om het te zien, en om op den berg, daar het kasteel ligt, te klimmen. Die Schrijver van de *Natuurlijke Historie*, vooral om zijn schoonen stijl beroemd, is in deze plaats den 7 September 1707 gebooren, en in 1788 begraven. Hij was een werkzaam man, zelfs tot op 't laatst van zijn leven, en niettegenstaande hij door den steen dikwils vreesselijk leed; maar teffens was deze groote man in sommige opzigten zeer beuzelachtig: zelfs in zijn hooge jaren, en al was hij onpasselijk, liet hij zich dagelijks het haar in *papillottes*¹¹ zetten en branden; veeltijds liet hij zich tweemaal op een' dag kappen, en was 'er zeer opgesteld, dat dit met de vereischte zorg en oplettenheid geschiedde. Hij hield zich ook nu en dan gaarne met buurpraatjes bezig, en wist door zijn' kapper en anderen alles, wat 'er in *Montbar* in de huisgezinnen en onder de ingezetenen omging. DE BUFFON was een *Franschman*; was hij een *Hollander* geweest, men zou nog meêr reden hebben, om zich hier over te verwonderen.

[16]

[17]

Montbar.

Het kasteel is een oud gebouw, en zag 'er zoo wel als de tuinen en toegangen tot hetzelfde vervallen uit. Het woonhuis, waar de geleerde Natuuronderzoeker zijn Verblijf hield, ziet men in een straat van het stadje. De vrouw uit de Herberg, waar wij aten, was kamenier in het huis van DE BUFFON geweest en wilde wel praten: ik had dus gelegenheid, om mij over hem te onderhouden, en zij bevestigde dat, wat ik u hier wegens zijn geaardheid verhaal. D'AUBENTON is ook van *Montbar*¹²; het stadje behoorende tot het Departement *la Côte d'Or* ziet 'er niet zeer gunstig uit. Het riviertje de *Brenne* stroomt 'er door, en 'er ligt een steenen brug over. De hondslederen handschoenen, die men hier maakt, hebben nog al eenigen naam. In de omstreek zijn ook eenige marmergroeven, en men teelt 'er wijn.

In de stad wandelende zag ik een aankomend jongetje aan de deur zitten, bezig met maliën om rijgsnoeren te maken, dat hier ook een fabriekje schijnt te zijn. Ik ondervroeg het kind hieromtrent een en andermaal, doch kreeg geen antwoord; hier over te onvreden, was ik gereed om mijn misnoegen aan hetzelfde te kennen te geven, toen de moeder uit het huis kwam, en mij zeide, dat het ongelukkig kind stom en doof geboren was. Weldra veranderde de gemelijkheid in aandoening; ik vroeg haar, waarom zij niet trachtte, om het zoontje in de School van Dooven en Stommen te *Parijs* te bezorgen, doch de goede arme vrouw antwoordde op eenen teederen toon, dat zij bang was, dat het mishandeld zou worden, en hoe zeer zij hard werk had, om aan den kost te komen, het echter niet gaarne zou verlaten.— Buiten *Montbar* wordt de landstreek hoe langer hoe woester, doch levert daarom geen onaangename vertooning op; van de aanmerkelijke overblijfsels van een oud kasteel, dat ik hier op eene rotsachtige hoogte zag liggen, wist niemand van het gezelschap mij eenig bijzonder narigt te geeven. De grond was hier als bedekt met sprinkhanen die geduurig voor de voeten met geheele zwermen opvlogen; de vleugels waren schoon rood. In 't voorbijgaan zagen wij *Semur*, een stad op een hooge rots aardig gelegen; het riviertje *d'Armançon* stroomt aan den voet. Men zei mij, dat deze rots bestond uit rood graniet, bekwaam om gepolijst te worden. Men vindt hier ook veel versteeningen van groote Ammonshoornen, Oesters, Mosselen, enz. De grond hier rondom ziet 'er noch al vruchtbaar uit, en men teelt 'er veel koren. De weg is aangenaam, aan beide zijden beplant. Tegen den avond kwamen wij te *Vitteaux*, een stadje tusschen verscheidene bergen aan het riviertje de *Brenne* gelegen, waar wij ons avondmaal en nachtverblijf moesten houden. Hier omstreeks vindt men ook marmergroeven, en bij het inkomen eene gemeene wandelplaats. Ik doorliep het plaatsje, maar zag 'er niets bijzonders. Heden hadden wij $9\frac{1}{2}$ post gereisd. Ons avondmaal was vrolijk: onze Wijnkooper van *Beaune* liet zich nu en dan eens gelden, en wij waren over onze Herberg nog al wel te vreden.

Den volgenden morgen, 19 dezer, vertrokken wij weder om drie uren; dit scheen het algemeen bepaalde uur. Een' vrij hoogen berg over moetende (want hier kan men het al bergen noemen) gingen wij te voet. Op de hoogte vonden wij het zeer frisch, zoo dat het zelfs eenigzins hinderlijk was. Het begon dag te worden, en wij zagen niet ver van den weg een Telegraaf, die opgerigt, was om de *Armée de Reserve*, die hier omstreeks lag, met die van *Italiën* gemeenschap te doen hebben: thans maakt men 'er geen gebruik meêr van; van deze plaats, de verhevenste van de geheele streek, zag ik de eerste stralen der zon een schilderachtig schoon landschap beschijnen.—Een eindweegs verder zagen wij aan onze rechterhand het aanzienelijke kasteel *Sombernon* voorheen bewoond door de Hertogen van *Bourgondiën*. Onze Rentenier van *Dyon* deed mij hier als iets in der daad bijzonders opmerken, dat de drup of het water van het dak op dit kasteel, aan den eenen kant door de *Brenne* in de *Yonne* de *Seine*, en vervolgens in den *Oceaan*; en aan den anderen kant door de *Ouche* in de *Saone* in de *Rhone* en vervolgens in de *Middellandsche Zee* loopt. De landstreek blijft aanhoudend schilderachtig schoon; hier ziet men bosch, daar barre en hooge rotsen, en daar zijn dezelve weder geheel groen door de menigte palm en andere struiken, die 'er op groeijen. Hoe

[18]

[19]

[20]

meêr wij *Dyon* naderden, hoe meêr wij bevonden, dat de Natuur hier eene eenigzins ontzaggelijke houding aanneemt; de rotsen zijn hoog en hier en daar steil; zij hellen zelfs op sommige plaatsen over den weg, die 'er digt langs loopt, heen. Wij kwamen voorbij een vrolijk gelegen dorpje, rondom meestal met allerlei vruchtboomen beplant; dit is de vruchthof van *Dyon* en levert zeer veel ooft aan de stad. De Bisschop van *Dyon* had hier zijn buitenplaats, en dit bewijst genoegzaam, dat het een aangename en vruchtbare landsdouw is. Verder zagen wij de nog aanzienelijke overblijfsels van dat *Carthuizer* klooster, om deszelfs pracht en weelde, om zijne paleizen en bekoorlijke tuinen zoo vermaard; en deze tempel der wellust werd, tot aan de omwenteling, door een soort van Monniken bewoond, die van vele, om hunne voorgewende godsvrucht en zedigheid, met den uitersten eerbied behandeld werden. Wat men ook van de *Fransche* omwenteling zegge moge, in het uitroeijen der kloosters heeft zij het menschedom een' wezenlijken dienst bewezen. Langs den weg ziet men een gracht (*cana*) die onvoltooid is gebleven, en die zig tot een goeden afstand van de stad uitstrekt. Niet verre van *Dyon* begint die keten heuvelen, die om derzelve overvloed van goeden wijn *la Côte d'Or* genaamd wordt; de stad vertoont zich met hare fraaije spitze torens, op eene bevallige wijze, (de hier bijgevoegde aftekening zal 'er u een duidelijk denkbeeld van geeven.) Wij kwamen 'er in door eene fraaije poort, die nog niet lang gebouwd scheen, en namen onzen intrek in het *Hôtel de la Galère*, nadat wij van onze vriendelijke reisgenoten afscheid genomen hadden. Het speet mij in der daad, dat wij niet langer bij elkanderen bleven. De Priester vooral was een man, die kunde en smaak met een beminnelijke geaardheid scheen te vereenigen: men bespeurde aan hem in 't geheel, die onaangename gebreken niet, die zoo dikwijls aan lieden van dien stand eigen zijn; hij was vrolijk zonder losbandigheid, zedig zonder gemaaktheid, en kundig zonder verwaandheid; daar bij scheen hij zeer verdraagzaam en redelijk zoo omtrent Godsdienstige als Staatkundige gevoelens. Het geen, mijns bedunkens, tot dit alles zeer veel had bijgedragen, was, dat hij uitgeweken zijnde zich zeer lang in *Engeland* had opgehouden, en daar, bijzonder door de Protestanten, op de menschlievendste en vriendelijkste wijze was behandeld geworden. Met dankbare aandoening sprak hij hier van, en ik ben wel verzekerd, dat deze achtingswaardige geestelijke, waar hij ooit eenigen invloed moge hebbe, nimmer gewetensdwang of vervolgzucht dulden zal.

[21]

[22]

Zie daar, Vriend! een' vrij langen Brief, in eenen volgenden zal ik u over deze stad, waar omtrent ik reeds het een en ander heb aangeteekend, nader onderhouden.—
Vaarwel!

- 1 De gebeurtenis, die aanleiding gaf tot het Blijspel van COLLÉ *La partie de chasse de HENRI IV.* is hier omstreeks voorgevallen, MICHAU was Molenaar te *Lieusaint*; dit stuk is, meen ik, ook in 't *Nederduitsch* vertaald.
- 2 Zoo noemt men de *Bourgondiërs*, om de ronde en gulle inborst, die men hun toeschrijft.
- 3 *Meaux* alwaar de welsprekende BOSSUËT Bisschop was, behoort tot dit Departement. In de stad en omtrek van *Meaux* wonen zeer veel Protestanten.
- 4 Dit geval heeft aanleiding gegeven tot de partijen der *Bourguignon's* en *Armagnac's*, die zoo veel bloeds aan *Frankrijk* gekost hebben.
- 5 Hij was de Vader van LODEWIJK de XVI.
- 6 Hij is bekend voor de oudste der goede schilders in *Frankrijk*, bijzonder ook om het vermaarde stuk van het laatste Oordeel, dat te *Parijs* op het Museum hangt, en waar van de gedrukte plaat een der grootste prenten is, die men kent. Zij is gegraveerd door PIETER DE JODE, een *Antwerpenaar* en vermaard Plaatsnijder.
- 7 PICARD bekend auteur en acteur te *Parijs*, heeft een stuk gemaakt onder den naam van *le Collatéral ou la Diligence à Joigny*, dat zeer aardig is.
- 8 Hij was kort en dik.
- 9 Een van de vrouwen van LOUVOIS was een *Hollandsche*, ik meen de Baronesse DE HUFFEL genaamd.
- 10 Vertrekje van de portier of Zwitser aan de ingang van een *Hotèl*.
- 11 Ik ken hier geen *Nederduitsch* woord voor, en het was te wenschen dat alle diergelijke *Fransche* modeprullen onder ons geheel onbekend waren.
- 12 Die goede man hield zich in zijn ouden dag, benevens zijne vrouw, bezig met het lezen van bijna al de *Romans*, die 'er uitkwamen.

Tweede Brief.

Lyon, 26 Julij.

Eergisteren ben ik hier aangekomen, en vervolg mijn reisverhaal, zoo als ik u in mijn vorigen, gedagteekend uit *Dyon*, beloofd heb. Die stad is mij bijzonder wel bevallen, zoo om de aangename ligging, den overvloed der levensmiddelen, als om de orde en zindelijkheid die 'er plaats heeft. Bij ons zou men 'er ten dezen opzichte in 't geheel niets ongewoons vinden; doch voor *Frankrijk* moet het als, iets bijzonders in 't oog loopen. *Dyon* was voorheen de Hoofdstad van het Hertogdom van *Bourgondiën*, thans is zij het van het Departement van de *Côte d'Or*; de *Prefect* houdt 'er zijn verblijf, en 'er is een *Tribunal de première instance*. De weg van *Parijs* tot *Dyon*, zoo als wij die genomen hebben, is 38¾ posten. Aan den Conducteur van den wagen gaven wij volgens gebruik £ 3--: de persoon drinkgeld, en aan de postillons geeft ieder doorgaans 2 sols van het eene Posthuis tot het andere: voor het gemak laat men dit door den Conducteur verschieten, het geen ook omtrent op denzelfden prijs uitkwam.

[23]

Dijon.

De poort, waar wij in gekomen waren, scheen mij bezienswaardig. Onze Herberg was 'er niet ver van daan, en ik was dan naauwelijks van den wagen afgestapt, of ik ging dezelve bezigtigen. Het is een fraaije eereboog van wit gehouwen steen, in het begin van de Omwenteling voor de Vrijheid opgericht, zoo als het opschrift boven dezelve aanduidt. Zij wordt dan ook nog *la porte de la Liberté* genaamd. Aan den binnenkant, en aan beide zijden, leest men op steenen tafelen: "*Les droits de l'homme reconnus le 30 Septembre l'an I. de la Liberté (1739) etc.*"¹ De *basreliefs* hier op toepasselijk zijn van den Beeldhouwer ATTIRET, in dit Departement geboren, en kort voor onze aankomst gestorven. Even buiten deze poort ziet men een' fraaijen tuin in den *Engelschen* smaak aangelegd, en die thans ook voor een gemeene wandeling strekt: men noemt denzelfden *le Jardin de l'Arquebuse*; bij ons zou men het de *Schutters Doelen* noemen. Het merkwaardigste, dat ik daar zag, was een populierboom van eene zeer ongemeene dikte, men kan hem op de hoogte van de schouders naauwelijks met vier personen omvatten: onder aan den grond is hij nog veel dikker, en daarbij zeer hoog, en zwaar van takken, doch in de toppen is al veel dood hout, en mij dunkt, dat men wel zou, doen om hem intekorten, ten einde door dit middel eene zoo aanzienlijke gedenkzuil der Natuur nog langer in wezen te houden.—Een oude boom heeft voor mij iets eerwaardigs, en ik zie dien veel liever dan zoo vele gedenkteeken voor de dwinglandij of het bijgeloof opgericht, die niets merkwaardigs opleveren—dan oudheid.

[24]

De Hoofdkerk is een fraai gebouw, inzonderheid de spitse toren, die door deskundigen voor een meesterstuk gehouden word. Deze kerk is onlangs van binnen nieuw opgemaakt; men was 'er zelfs nog aan bezig, alles werd dan ook zeer net en sierlijk opgepronkt. Behalve deze zijn 'er nog twee andere kerken, waarvan men de fraaije en prachtige bouworde bewonderd; zij zijn ook van binnen ter deeg mooi gemaakt.

Hoewel ik weet, dat gij even zoo min als ik een liefhebber zijt van al dat heilige poppenspel, moet ik u toch het een en ander vertellen van de voorheen hier zoo vermaarde heilige Kapel (*la sainte Chapelle*). Deze wierd door Hugues, de derde Hertog van *Bourgondiën*, in 1172, gebouwd, en is dus nog al tamelijk oud. In 1430 zond Paus Eugenius de Vierde aan PHILIPPUS, zeer ten onregte bijgenaamd, *de Goede*, Hertog van, *Bourgondiën*,² de beruchte wonderdadige hostie. Deze Paus scheen het zoo wat bont te maken, want met zat hem hevig in het vaarwater, en ten gevolge van dien werd hij ook door de kerkvergadering van *Bazel*, in 1439, afgezet, uitgescholden voor een handeldrijver in geestelijke zaken (*Simoniet*), meenedigen, onverbeterlijken ketter, kortom voor al wat leelijk was, en AMADEUS Hertog van *Savoyen*, werd door die zelfde kerkvergadering in zijne plaats aangesteld.—Men leefde toen ook al aardig met de Pausen.—De Hertog van *Epernon* gaf vervolgens een gouden kist met edele gesteentens omzet, waar de heilige ouwel in bewaard moest worden, (deze Hertog was toen Gouverneur van de Provintie *Bourgondiën*) en eindelijk voegde LODEWIJK de XI. Koning van *Frankrijk*

[25]

'er zijne kroon bij. Als men dezen ouwel ten toon stelde, werd dezelve in een gouden zon gezet, die een en vijftig mark woog: de kroon van LODEWIJK de XI. plaatste men 'er dan boven op; of dat ook keurig mooi geweest moet zijn. Ik zeg van al die fraaijgheden niets meêr; want de geheelen boël was opgeruimd, en de kerk is gedeeltelijk afgebroken. Naar men mij verzekerde moest 'er een Schouwburg van gemaakt worden.

[26]

Nu 'er zijn ook kerken genoeg in *Dyon*, en een Schouwburg heb ik 'er niet gezien. Van een andere kerk heeft men een Korenhal gemaakt; want men begrijpt nu, dat diergelijke gebouwen in eene wel ingerigte maatschappij ook noodzakelijk zijn. Behalve de kerken was 'er in deze stad ook een menigte kloosters. Het bijgeloof, en dus ook de onverdraagzaamheid, hadden 'er vrij wat invloed. Men heeft 'er dan ook begonnen met de Protestanten te vervolgen. De Maarschalk van Frankrijk TAVANNES, vertrouweling van KAREL den IX. en een van de voorname bewerkers van den rampzaligen *St. Bartels* nacht, speelde hier toen ook de eerste rol. Het Paleis, dat men voorheen *le Palais de Condé* noemde, omdat die Prins Gouverneur was van de Provintie, is een prachtig gebouw. Het pronkt met een fraaije colonnade en ijzer hek: voor hetzelfde is eene ruime plaats in de gedaante van een halven cirkel, en rondom geregeld met huizen bebouwd. Men gaat door bogen in de straten, die 'er op uitkomen. Midden op deze plaats stond voorheen het beeld van LODEWIJK de XIV. te paard. In dit Paleis vergaderden de Staten van *Bourgondiën* alle drie jaren, doorgaans in de Maand Mei: zij bestonden uit de Geestelijkheid, den Adel en den derden Staat. De Maire van de stad *Dyon* was altijd Voorzitter van den laatsten. Deze vergadering duurde gemeenelijk veertien dagen, en men hield die met veel pracht en uitwendige vertooning. 'Er was volk genoeg, want zij bestond doorgaans uit 450 personen. Hunne voorname werkzaamheid was het regelen van de belastingen, daar de Geestelijken en de Adel, die het meeste te zeggen hadden, geen duit in betaalden; het ging dan daarmede zoo als het spreekwoord zegt: "van een anders leder is het goed riemen snijden;" en het is dus ook geen wonder, dat de derde Staat, eindelijk deze onregtvaardigheid, die overal in *Frankrijk* plaats had, moede wordende, zijn misnoegen daar over op eene gevoelige wijze heeft getoond, en de goederen van die kwaadbetaalders, die daar bij nog zeer ongemakkelijk waren, heeft aangesproken voor de achterstallige schuld: en ik geloof, welk regt die zoogenaamde groote sinjeurs ook vermeenen te hebben, om zich deswegens bezwaard te achten, dat, wanneer een nauwkeurig *Hollandsch* boekhouder de rekening eens opmaakte, zij nog een aanmerkelijke som ten achteren zouden zijn. De zaken zijn nu geheel van gedaante veranderd—en wij willen hopen, dat het daar beter zal gaan. De onderscheidene regtbanken van dit Departement houden thans zitting in dat voormalig Paleis van *Condé*. Daar het openstond ging ik 'er in, en verder in een zaal, waar de Crimineele Regtbank zitting hield, en waar men bezig was met een vrouw te verhooren, die beschuldigd werd van eenige goederen gestolen te hebben. Het was na den middag, en een van de Regters, misschien gewoon, om op dien tijd een dutje te doen, zat gerust te slapen.—Aan den ingang van de zaal las ik, dat van de toehoorders de mannen zich aan de eene, en de vrouwen zich aan den anderen kant moeten plaatsen. Voor iedere sekse was dan ook eene bijzondere plaats met een balie afgeschoten, zoo dat de eerbaarheid hier wel in acht schijnt genomen te worden. In het afgaan bewonderde ik den fraaijen trap. Onder in dit gebouw staan verscheidene kramen met prenten, boeken en andere waren, en achter aan hetzelfde is nog een oude toren die boven het dak uitsteekt, men zeide mij, dat het nog een overblijfsel was van het oude Hertoglijke Paleis.

[27]

[28]

De Stad verder doorwandelende zag ik verscheidene schoone huizen; de straten zijn veelal ruim; de wallen met boomen beplant, leveren eene alleraangenaamste wandeling op, en men heeft van daar eene verscheidenheid van schoone gezigten. De wandeling buiten om de stad is ook zeer vermakelijk, en voor een stad, komt mij *Dyon* voor, wat de plaatselijke gelegenheid aanbelangt, al een zeer aangenaam verblijf te zijn.

Den 20 dezer regende het aanhoudend, en dat is voor een' reiziger allerverdrietigst, men kan niet rondloopen, niet wandelen; de Koffijhuizen zijn, dan vooral in plaatsen daar men geen Schouwburg of andere openbare vermakelijkheden heeft, de voornaamste toevlucht, wij maakten 'er dan ook gebruik van; men vindt 'er hier verscheiden, en daar onder die zeer net en met smaak zijn ingerigt. Ik las daar onder anderen in een van de *Parijssche* Nieuwsbladen eene beschrijving van het Feest van laatstleden Zondag, en hoe de Keizer en Keizerin, toen zij in staatsie door den tuin van de Tuilleries reden, door de menigte van alle kanten waren toegejuicht. Daar zag ik al weder, hoe weinig men op zich zelve staat kan maken; want ik was bij dezen optogt geweest en had niets anders dan het geschreeuw van eenige weinige menschen, (men zeide dat het Militairen waren) digt bij het kasteel van de Tuilleries, gehoord. Het was, meen ik, bij gelegenheid dat hunne Keizerlijke Majeiteiten aftraden en in het Paleis gingen. Even te voren, mij onder een grooten hoop menschen, ter plaatse, waar de optogt voorbij ging, bevindende, hield bijna ieder een den hoed op. Iemand, die daar bij stond, en die ik, naar zijn kleeding te oordeelen, voor een

[29]

voornaam man hield, scheen deze onbeleefdheid niet te kunnen dulden, en riep: *Chapeaux bas*, (de hoeden af) doch men toonde zich misnoegd en morde over deze herinnering, zonder daaraan te gehoorzamen, het geen ik in 't geheel niet overeenkomstig vond met de *Fransche* wellevendheid.

In dit Koffijhuis vernam ik teffens, dat 'er een *Museum* in deze stad te zien was. Na den middag gingen wij daar na toe, het is ook in het voormalig Paleis van *Condé*; men ziet 'er in eenige zalen verscheidene schilderijen, waar onder 'er twee Veldslagen van den beruchten krijgsman zijn, bekend onder den eernaam van *le grand CONDÉ*. Tusschen twee haakjes; in zeker opzigt heb ik nog al eenige overeenkomst met dien man,—hoe zoo? zult gij vragen,—wel hij was zoo wel als ik met de jicht gekweld, zoo zelfs, dat hij in 1676 voor het opperbevel van het leger moest bedanken. In een andere zaal zijn de beelden meestäl afgietsels, en eenige kopijen van marmer; deze dienen bijzonder voor de teekenschool, die ook in dit gebouw is. Zoo de kweekelingen in het vak der beelden al iets mogten te kort komen, de natuur levert in deze streeken de heerlijkste toonelen op voor den landschapschilder. In eene volgende zaal ziet men eenige oudheden, als toiletdozen, messen, vorken, een brieven tas enz. welk tuig afkomstig is van de eerste Hertogen en Hertoginnen van *Bourgondiën*, naar men mij verzekerde; nu men kon ook wel zien dat het van daag of gisteren niet gemaakt, maar verscheidene modes ten achteren was. Ook zag ik 'er den knop van den Bisschoppelijken staf, benevens een ring en gordelgesp van den eersten Abt van de vermaarde Abdij van *Citeaux*. Van meêr belang voor den konstminnaar, vond ik een aantal marmeren beeldjes, ieder ongeveer ander half voet hoog. Zij verbeeldden *Carthuizer* Monniken, in onderscheidene houdingen; deze beeldjes hadden gestaen, om de prachtige marmeren graftombes van de Hertogen van *Bourgondiën*, in het koor van de Kerk der *Carthuizers*, waarvan ik reeds gesproken heb, en welke tombes in het begin van de omwenteling zijn gesloopt. Regt fraai zijn die beeldjes gewerkt, en de uitdrukking, die 'er in hunne gezigten plaats heeft, trekt vooräl de aandacht. Ik zag hier ook nog een klein stukje agter een glas in een lijst, het was van was geboetseerd, en verbeeldde een half verrot lijk. Men had 'er een gordijntje voor gehangen, om dat het 'er zoo afzigtelijk uitzag. Onze geleider meende, dat het iets tot de geschiedenis van het huis van *Bourgondiën* behorende, moest voorstellen; maar het regte wist 'er de sukkelaar ons niet van te zeggen.

Den 21 ging ik 's morgens vroeg in den aangenaamen Tuin van de *Arquebuse* wandelen, en mijn ouden populierboom bezoeken: geen koord of andere meet-instrumenten bij mij hebbende, mat ik de dikte van den stam, onder aan den grond, door mijne voeten rondom dezelve, den een voor den anderen te zetten, en telde op deze wijze acht en dertig zulke voeten;—Welk eene aanmerkelijke dikte!—De grond schijnt hier goed voor het houtgewas, ook naar de andere boomen en struiken te oordeelen. Voorbij een *Seringe*-struik komende, werd ik een zeer onaangenamen reuk gewaar, bijna als die van een hok, waarin leeuwen, tijgers of diergelijke opgesloten zijn; ik wilde hier de reden van weten, en bevond na eenige reizen om den struik, die vrij groot was, gegaan te zijn, en hem naauwkeurig bekeken te hebben, dat 'er midden in een menigte torren zaten, welken 'er de bladeren afknaagden, en dat deze dien onaangenamen reuk veroorzaakten. Ik herinner mij niet van diergelijke *insecten* meêr gezien te hebben, althans niet levendig: zij hadden een schone licht groene gouden kleur, en kwamen mij voor te behooren tot de soort van het Vliegend Hart, zijnde smal van lijf met fraaije lange horens. Ik deed 'er een paar van in een papier en nam dezelve mede naar mijn kamer, doch de stank, dien zij verwekten, verpligtte mij om ze weg te werpen. De reuk was zoo sterk, dat men denzelven op den afstand van twee treden van den struik, reeds gewaar werd.

Ik wandelde verder om de stad, en zag onder andere een wijngaard voor een huis geplant, van eene buitengewone uitgebreidheid. De ranken waren over een rooster van latten gespreid om lommer voor het huis te hebben; en dit groene dak was zoo groot, dat 'er wel vijftig menschen op hun gemak onder zitten konden; daarbij was deze schoone wijnstok vol met trossen druiven, Van eene ongemene grootte. Hier en daar om de stad, zag ik ook nog overblijfsels van de oude vestingwerken. Het riviertje *l'Ouche* stroomt langs *Dyon*, en 'er legt een fraaije steenen brug over, even buiten de stad; het vormt ook vele aardige partijtjes. Bezat ik de kunst van *RUISDAAL* of *WATERLO*, ik zond u ook hier eenige teekeningen van. Het Gasthuis dat men buiten de *porte de fer* (een ijzer hek) ziet, is een fraai gebouw. Met genoegen zag ik sommige zieken gemakkelijk zitten naast verscheidene *Oléanders*, *Laurustinus* boomen en andere welriekende kruiden en bloemen, die men daar in bakken en potten nedergezet had. Bij ons gebruikt men die alleen maar, om de prachtige lusthoven en buitenplaatsen opteschikken, hier hebben zij eene betere bestemming, zij dienen tot verkwikking van arme zieken. Sedert de omwenteling is het bestuur van diergelijke gestichten in *Frankrijk* veel verbeterd; voor dien tijd had de Geestelijkheid 'er meestal alleen de bestiering over. In ons Vaderland, hoewel wij anders in menschlievendheid en mildadigheid zeer wel tegen de *Franschen* kunnen monsteren, zou toch, dunkt mij, ten opzichte van de gasthuizen

ook nog veel te verbeteren zijn; vooral wenschte ik die buiten de steden in een gezond en aangenaam oord, zoo veel mogelijk, te hebben, en niet al de zieken in eene algemeene zaal, maar in afzonderlijke luchtige vertrekken te plaatsen, ten minste die geenen, die erg ziek zijn; behalve de besmetting, is het gezigt, en dikwijls het gekerm van sommige kranken voor anderen, die minder ziek zijn, allerakeligst; zij zien veeltijds pijnlijke operatiën, het afleggen en voorbij dragen der dooden.—Welk een schouwspel! waarom in plaats van die groote zalen, zijn de gasthuizen niet zoo als onze hofjes, rondom met vertrekjes, een plaats in het midden, en het gansche gebouw omringd met bevallige tuinen, met fraaije en geurige bloemen en planten, lommerijke lanen, vruchtrijke boomgaarden enz. Het is immers zoo verkwikkelijk voor een zieke, die begint te herstellen, als hij het ziekbed, daar hij weken, en somtijds maanden aan gebonden was, kan verlaten en in de vrije lucht de vrolijke en bevallige natuur aanschouwen, en met dankbare aandoening aan den Schepper en Onderhouder van dezelve denken.

In en om deze stad, zag ik verscheidene daken en torens met pannen van onderscheidene kleuren belegd; men maakt 'er ruiten en andere figuren mede, zoo als men wel op de vloertapijten ziet; dit staat niet onwaardig. [34]

De Bibliothekaris der Bibliotheek van het *Lycée*, is een zeer vriendelijk man; hij sprak met veel lof van onze *Hollandsche* geleerden, als GROTIUS, BOERHAVE, enz. Ik zag die Bibliotheek terloops in; het kwam mij voor, dat dezelve eene aanmerkelijke verzameling boeken bevatte; 'er waren ook eenige borstbeelden van voornamen mannen, als PIRON, CREBILLON, BUFFON, VOLTAIRE en meêr anderen. De Beeldhouwer ATTIRET, daar ik u reeds van gesproken heb, is 'er de maker van.

Deze stad is het Vaderland van verscheidene groote mannen, als van den welsprekenden BOSSUET, Bisschop van *Meaux*, daar ik in mijnen vorigen reeds melding van maakte; van den Toneeldichter CRÉBILLON, een edelman, die hier een voornamen post bekleedde; hij voerde de Treurspelen van AËSCHYLUS op nieuws in *Frankrijk* ten Tooneele, nadat hij dezelve op eene regelmatige wijze beârbeid had; zijne stukken zijn nog tegenwoordig in veel achting, en sommigen 'er van worden dikwijls gespeeld; hij werd in 1674 geboren, en stierf in 1762. PIRON, door zijne Tooneel- en andere geestige werken bekend, werd hier in 1689 geboren³, als ook LA MONNOYE, Dichter en *Bibliograaf*, en de Baron DE LONGPIERRE, schrijver van eenige Tooneelstukken, enz. die in 1659 het licht zag. RAMEAU een van de grootste *Fransche* muziek-componisten, is ook van *Dyon*; hij werd aldaar geboren in 1683, en stierf in 1769; hij was Organist van een kerk te *Parijs*, en heeft het muziek samengesteld van verscheidene Opera's;⁴ zijn uitvaart wierd zeer plegtig gevierd. *Dyon* heeft dus veel toegebracht tot den luister van het *Fransche* Tooneel; de inwoonders van die stad, hebben alzoo inzonderheid regt op een fraaijen en goeden Schouwburg, en ik wensch, dat men niet zal dralen, met het plan, om 'er een te bouwen, ten uitvoer te brengen. MENESTRIER een geleerde oudheidkundige, had ik haast vergeten; die man, welke ook te *Dyon* in 1555 geboren is, heeft belangrijke aantekeningen over de medailles nagelaten. Men las eertijds, op een der glazen van *St. Medars* kerk, het volgend zonderlinge grafschrift, dat op hem gemaakt is: [35]

“*Ci git* JEAN LE MENESTRIER,
l'An de sa vie soixante dix,
Il mit le pied a l'étrier,
Pour s'en aller en Paradis.”⁵

Door den aanhoudenden regen verhinderd wordende, om mijne wandelingen buiten voortzetten, moest ik die tot de stad zelve bepalen. Ik ging het oude slot, dat tegen den wal ligt, dicht bij de poort naar den kant van *Parijs*, bezigtigen; oorspronkelijk schijnt het een Citadel geweest te zijn; naderhand heeft het ook gediend tot een gevangenis, en was tot de omwenteling toe de Bastille van *Bourgondiën*; ik zag 'er dan ook nog verscheidene holen en gevangenissen.—Wie weet, dacht ik, hoe vele slagtoffers van wereldlijk en kerkelijk geweld hier bittere tranen gestort hebben.—Het ziet 'er thans zeer vervallen uit.—Van den toren aan de achterzijde heeft men een fraai gezigt. Aan den anderen kant van de stad, op de wal, zag ik ook een fraaije danszaal, men noemt die plaats *Tivoli*. [36]

Hopende op goed weder, bestelden wij rijtuig, om den volgenden dag te vertrekken; want de Postwagen naar *Chalons* reed 's nachts, en hier hadden wij geen zin in. Verscheidene lieden van dit land zeiden mij, dat, als het hier eens begon te regenen, het doorgaans eenige dagen duurde; de reden hier van was, willen zij, dat de wolken tusschen de bergen bleven hangen; en in der daad, de toppen der bergen rondom de stad waren sedert een paar dagen door wolken bedekt.

Over onze herberg waren wij wel te vreden, en betaalden £ 3--:- aan de gemeene tafel, die vrij goed was, en £ 2--:- voor een kamer met twee bedden. Op de reis hier na toe, hadden wij doorgaans ook £ 3--:- voor het middag eten, en £ 3-10--:- [37]

ook wel eens £ 3--: voor het avondeten en slapen betaald.

De inwoners van *Dyon*, hoewel de hoofdstad van het goede wijnland, hadden, dacht mij, over het algemeen, eerder een somber dan een vrolijk voorkomen. Zou de invloed van het bijgeloof hier niet veelal de oorzaak van zijn? Men begroot het getal der ingezetenen op ruim 20,000. Kousenweverijen en fabrieken van een soort van kanten, speelkaarten en de wijnhandel zijn de voornaamste takken van hun bestaan; 'er zijn verscheidene leerlooierijen; men maakt 'er ook sommige wollesstoffen en confituren, en de mostaart van *Dyon*, die geheel *Frankrijk* door beroemd is, zoo als bij ons die van *Zaandam* of *Doesburg*, moet ik ook niet vergeten.

¹ De Regten van den Mensch, erkend den 30 September, het Eerste jaar der Vrijheid, 1789.

² En Graaf van *Holland*, *Zeeland* en *Vriesland*. MARTINET in zijn *Veréénigd Nederland*, zegt van hem: "Hij werd met geringen lof bekroond;" en verder van zijn zoon en opvolger sprekende: "Hij gaf den doodsteek aan 's Lands Vrijheid door het invoeren van vaste soldaten, 't geen 's Volks oude dapperheid deed vervallen."—O mijn Vriend! mogten onze Landgenoten toch de waarheid van dit gezegde duidelijk gevoelen!

[32n]

³ *La Metromanie*, een van de beste Blijspelen van het *Fransche* tooneel, is van dezen schrijver.

⁴ *Castor* en *Pollux* is 'er de voornaamste van, en wordt gehouden voor een *classiek* stuk der *Fransche* muziek van dien tijd.

⁵ Hier rust JAN LE MENESTRIER, in het zeventigste jaar zijn's ouderdoms zette hij den voet in den stijgbeugel, om na den hemel te gaan.

[43n]

Derde Brief.

Lyon, 28 Julij.

Wij vertrokken, den 22. dezer, 's morgens om vijf uren van *Dyon*, met twee rijtuigen, op twee wielen; ieder met een paard bespannen, zoo als de koetskarren in *Bataafsch Brabant*; men noemt die hier *Carioles*; in elk zouden drie personen, en de voerman, bekrompen kunnen zitten; doch dan moet men ook geen bagage hebben. Wij betaalden voor deze twee rijtuigen £50--: alle onkosten voor rekening van den voerman tot *Chalons sur Saone*. *Dyon* en *Chalons* zijn langs den gewonen weg, $8\frac{3}{4}$ posten van elkanderen. Na omtrent anderhalf uur gereden te hebben, kwamen wij aan dat vermaarde *Clos de Vougeot* waaraan een lekkerbek nooit zonder watertanden denken kan. De wijn die hier groeit, en die onder den naam van *Clos de Vougeot* bekend is, wordt voor de fijnste gehouden, die in *Bourgondie* wast. Zijn naam wordt ontleend van *clos*, een besloten plaats, (want de wijngaard is met een muur omringd), en *Vougeot*, de naam van het dorpje, daar dezelve onder gelegen is. In deze besloten plaats staat ook een fraai gebouw, dat men *le pressoir* noemt. De druiven worden hierin getreden, geperst enz. Deze wijngaard, benevens het dorpje en meêr andere plaatsen hier omstreeks, behoorde voor de omwenteling aan de beruchte *Bernardijner* Abdij van *Citeaux*; de rijkdom en bezittingen in landgoederen van deze zich noemende godvruchtige kluizenaars (*pieux solitaires*), was grooter dan die van sommige aanzienlijke Vorstendommen. Zij teelden doorgaans meêr wijn in één herfst, dan 'er in menige stad in *Frankrijk* in een gansch jaar gebruikt wordt. Behalve den wijn, leverde deze Abdij nog andere aanzienlijke voortbrengsels op, als Kardinalen, Pausen,¹ Heiligen en wat al niet meêr.... De Abt van *Citeaux* had het gewone regtsgebied over de vier eerste Abdijen van zijne Orde; hij was de opperste (*Superieur General*) van al de Abdijen en Kloosters, tot die orde behoorende; als mede van eenige Militaire Orden in *Spanje* en *Portugal*. In de Vergadering der Staten van *Bourgondiën*, volgde hij in rang op de Bisschoppen; hij was ook eerste Raadsheer in het Parlement van *Bourgondiën*; kortôm, hij was al een heele groote sinjeur. Deze geestelijke Vader liet zich dan op zijne grootheid al vrij wat voorstaan, en hield geen geringen stoet. Men oordeele over de verkwisting van de Monniken van *Citeaux*, en de zorg, om hunne kelders wel te voorzien; (want dit was het voornaamste, met geleerdheid braken zij hun hoofd zeer weinig); hun voornemen was, om van het pershuis in de *Clos de Vougeot* af, tot in hunne kelders toe, looden buizen onder den grond doorlopende te leggen, om door deze kanalen den wijn in die ruime gewelven te doen stroomen; en dit pershuis is bijna twee uren van de Abdij af gelegen. Thans is dat voorheen zoo aanzienlijk gebouw, gedeeltelijk gesloopt, het lag midden in een schoon bosch, dat wij van verre zagen. Dat *Clos de Vougeot*, dat 360 *arpens*² groot is, behoort thans aan de Bankiers TOURTON en RAVEL te *Parijs*. Die wijn word zelfs hier op de plaats voor £6--: de fles verkogt. Eer wij van deze Abdij afstappen, nog een woordje over deszelfs patroon, de Heilige BERNARDUS; hij werd te *Fontaine-lez-Dyon*, een half uurtje van *Dyon*, in het laatst van de elfde eeuw geboren, was slim,

[38]

[39]

[40]

ondernemend en welsprekend; en had daar door zelfs ook aan het hof, veel invloed; hij was een voorname aanstoker van de kruisvaarten, en de stichter van 1800 mans- en 1400 vrouwen-kloosters. Zeker *Fransch* schrijver zegt van hem: "*Dix hommes comme St. BERNARD, auroient depeuplé le monde.*"³

Omstreeks half acht kwamen wij te *Nuys* of *Nuits*, en stapten daar af, om te ontbijten; het was zoo koud, dat men vuur voor ons aanmaakte. De wijn, die hier tegen den berg groeit, aan wiens voet het stadje ligt, is ook zeer beroemd, en heeft zijne eerste vermaardheid te danken aan eene ziekte, van *LODEWIJK* den XIV. in 1680. De Geneesheeren moesten den geschiktsten wijn kiezen, om de krachten van den zieken te herstellen, en vonden daartoe den ouden wijn van *Nuits* het beste. Sedert dien tijd, is die wijn, die te voren in het land zelve werd gebruikt, sterk gezocht, overäl na toe verzonden geworden; en daar door, natuurlijker wijze, aanmerkelijk in prijs gestegen. Het bovenste gedeelte van den berg, waar tegen hij groeit, is anders schraal en onvruchtbaar.

[41]

Hoewel het nog vroeg was, konden wij niet nalaten, om van dezen lekkeren wijn te proeven, te meêr, daar men ons verzekerd had, dat wij ze in de Herberg, waar wij afgetreden waren, echt konden krijgen; 'er moest dan een fles van zijn bij ons ontbijt, dat bestond in koud vleesch en brood; wij vonden ze zeer goed; maar moesten 'er ook £3--:- voor betalen. Het spijt mij, dat ik den naam van de Herberg vergeten heb; want zoo gij, of iemand van onze kennissen, in dit land mogt komen, zou ik ulieden raden, om 'er aanteleggen; niet alleen om goeden wijn te drinken, maar omdat de vrouw, eene bejaarde matrone, zeer vriendelijk en geschikt is. Het is een groot huis, bij het inkomen van het plaatsje, en men kan aan den boël zien, dat het lieden zijn, die 'er wel inzitten. Wij wandelden het stadje door, doch zagen 'er niets bijzonders. Men had ons verteld, dat de vrouwen hier zeer weinig boezem hebben, en voor zoo ver ik 'er in 't voorbijgaan over oordeelen kon, is deze aanmerking niet geheel ongegrond. Hier van daan ook het versje, dat ik uit den mond van een *Bourgondiër* heb opgeschreven:

*Nuits, ville sans renom,
Rivière sans poisson,
Montagnes sans buissons,
Justice sans raison,
Filles sans tetons,
Mais le vin est bon.*

[42]

Het riviertje *Musain* stroomt voorbij de stad; dit riviertje neemt zijn' oorsprong niet ver van hier aan den voet van den berg van *Vergi*; voorheen stond 'er op dezen berg een Kasteel van dien naam. Het bekende en verschrikkelijke Treurspel, *Gabrielle de Vergi*⁴, dat in het *Hollandsch* is overgezet, is van daar afkomstig.

Het was goed weder, wij wandelden vooruit, en lieten de rijtuigen volgen. Aan de regterhand heeft men altijd de ketens van heuvelen, die men *la Côté d'Or* noemt, op een' zekeren afstand van den weg. Langs die heuvels ligt eene menigte dorpen, zoo dicht, dat zij hier en daar aan elkanderen raken. Alles, wat men onder tegen die heuvelen en in de vlakte ziet, zijn wijngaarden; en hier en daar wat *Maïs*, ook bij ons *Turksche* Tarw genaamd; aan de linkerhand was het redelijk goed korenland. Het Departement de *la Côte d'Or*, hoewel vruchtbaar in wijn, levert anders niet veel koren op, en de grond is 'er op vele plaatsen in 't geheel niet toe geschikt, en zelfs hier en daar zeer onvruchtbaar. Aan den anderen kant van *Dyon*, van *Parijs* komende, vond ik, dat het graan, zoo tarw, als haver en garst, zeer kort en mager stond. De schrale grond, en geringe bemesting is hier zeker veelal de oorzaak van; doch de boeren verergeren het nog, door misschien een derde zaadkoren te veel op de akkers te werpen. Ik sprak hier met een inwoner van dit land over, en hij moest bekennen dat ik gelijk had. De gronden zijn veeläl krijtachtig, naar het mij toescheen; sommigen zijn geheel rood door de roode aarde waarmede zij doormengd zijn, en anderen zijn keiachtig en vol kleine steentjes; deze is zeer geschikt voor den wijn. Boekweit, die hier denkelijk wel zou groeijen, heb ik 'er niet gezien; ik geloof ook dat 'er de rogge, althans op de meeste gronden, die ik zag, beter zou groeijen, dan de tarwe; hier en daar scheen men dat ook te begrijpen, doch het beteekende niet veel. De *Franschen* houden van geen roggenbrood. Wat de konstweiden aangaat, deze bestaan meestal in *Lucerne* klaver; *Bourgondiën* levert ook veel schapen op.

[43]

De weg was vooral door den aanhoudenden regen, zeer slecht. Hij is niet bestraat, maar met kleine keitjes opgeworpen, en het draven in onze karretjes, hoewel de bankjes nog al op riemen hingen, was ongemakkelijk; wij gingen dan veel te voet, en zagen daar door de landstreek des te beter.

Het was omtrent elf uren, toen wij te *Beaune* kwamen; hier gingen wij onzen Wijnkooper, met wien wij op den Postwagen van *Parijs* naar *Dyon* kennis gemaakt hadden, opzoeken; doch hij was uit de stad. Daar onze voerlieden verzocht hadden, om hier hunne paarden een paar uren te laten rusten, hadden wij den tijd,

[44]

om het stadje te bezichtigen: het ziet 'er nog al levendig en welvarende uit, doch wij vonden 'er niets bijzonders. De inwoners worden voor zeer dom en onverstandig gehouden, waarom men hun den naam gegeven heeft van *les anes de Beaune*⁵. Zoo het waar is dat zij dezen naam verdienen, is het niet te verwonderen; want 'er waren voor de omwenteling in deze, stad, die men op omtrent zes duizend inwoners begrootte, agt à negen zoo Mans- als Vrouwen-Kloosters, waar onder een Abdij van *Bernardiner* Nonnen, en een half uurtje van de stad lag nog een *Carthuizer* Klooster. *Bourgondiën*, en vooral dit gedeelte, was voorheen een regt Monnikenland; geen wonder, 'er groeit goede wijn, en die snaken zijn doorgaans liefhebbers van een druifje te pikken. Ook is 'er in *Beaune* een Gasthuis voor zieke en oude lieden, door NICOLAS ROLLIN, Kanselier van onzen Graaf PHILIPPUS van *Bourgondiën* gesticht. Het wordt ook door Nonnen bediend; doch deze doen slechts geloften voor één jaar, en dat kan 'er immers nog al door. Men heeft die goede zusters, na de omwenteling in *Frankrijk*, ook bijna overal in wezen gelaten. Koning LODEWIJK de XI, aan wien men dit Gasthuis liet zien, zeide, van den stichter sprekende: "Het is zeer billijk, daar hij zoo veel armen gedurende zijn leven gemaakt heeft, dat hij voor zijn dood een huis heeft doen bouwen, om ze te herbergen."

[45]

De stad, die, onder verscheidene Hertogen, het verblijf van het Hof was, is met wallen, muren en grachten omringd; zij zijn zeer vervallen. Na de zamenzwering van den Marschalk CHARLES DE BIRON, die den 31 Julij 1602 in de Bastille onthoofd is, deed Hendrik de IV. het Kasteel van *Beaune*, dat voor een van de beste van de Provintie gehouden werd, ontmantelen.

Men had ons een herberg in de voorstad, naar den kant van *Chalons*, aangewezen, waar wij goeden wijn moesten vinden; want de wijn van *Beaune* is ook zeer beroemd. Hier gingen wij ter loops het middagmaal nemen, en troffen 'er in de daad zeer goeden wijn aan. Na den maaltijd wandelden wij voort langs eenen aangename weg tot boven *Vollenai*, een Dorp, waarvan de wijnen ook waardig gekeurd worden, om, op de tafels der rijken, een voorname plaats te bekleeden. Op eene hoogte hier omtrent heeft men een zeer schoon gezigt. Men wees ons het Dorp *Pomare*, waar van de wijnen ook tot den wel voorzien kelder van een echten liefhebber behooren; te *Meursault*, waar wij door kwamen, en dat nog al een gnap dorp is, vonden wij goed, om eens aanteleggen, wij dronken daar een fles witten wijn van 1790, die lekker was, maar wij moesten 'er ook £4--:- voor neêrtellen. Men teelt 'er goeden wijn. Hier verlaat men *la Côte d'Or* en het fijne wijnland. Het bijgaande gezigtje zal u een denkbeeld geven van de aangename ligging van een gedeelte dezer kostelijke wijnbergen.

[46]

De weg tusschen dit dorp en *Chalons* is fraai, aangenaam en wel beplant; de toegangen van die stad zijn gansch niet onbevallig; 's avonds te half zes kwamen wij 'er aan. Dit word *Chalons sur Saone* genaamd, in onderscheiding van een ander *Chalons sur Marne*. Wij waren dan ook in het Departement van *Saone et Loire*⁶; namen onzen intrek in *l'Hotel des trois Fesans*; bestelden het avondmaal en gingen wandelen. Ik stond verwonderd over de fraaije kaai, die men hier langs de rivier heeft, en de schoone gebouwen, die men daar ziet; het gezigt van dezelve is ook zeer aangenaam. In de vaart die hier gemeenschap heeft met de rivier, wijst men den vreemdelingen de sluizen als iets bijzonders aan; voor ons was dat niets nieuws. Van de Stad gaat men over eene fraaije steenen brug naar de voorstad *Saint Laurent*, aan den anderen kant van de *Saone*. Die brug is aan beide zijden versierd met vier Piramiden, welken dienen, zoo ik meen, om 'er lantaarns tusschen te hangen. De voorstad *Saint Laurent* is een eiland, rondom door de *Saone* bespoeld. GONTRAN Koning van *Orleäns* en *Bourgondiën*, die te *Chalons* zijn verblijf hield, stichtte op dit eiland een Abdij omtrent het jaar 590; thans dient zij voor een Hospitaal. Rondom is een fraaije en lommerrijke wandeling, van waar men een aangenaam gezigt heeft over de rivier en de omliggende landouwen.

[47]

Mursault.

- 1 *Citeaux* heeft vier Pausen opgeleverd, als EUGENIUS III, GREGORIUS VII, CELESTINUS IV, en BENEDICTUS XII.
- 2 Een *arpent* is omtrent een vierde deel van een morgen lands.
- 3 Tien menschen, als ST. BERNARD, zouden de wereld ontvolkt hebben.
- 4 DE BELLOI, een van de veertig van de *Fransche* Academie, is 'er schrijver van. De Treurspelen ZELMIRE, GASTON en BAYARD, die insgelijks in onze taal zijn overgezet, en nog drie anderen, zijn mede van hem.
- 5 De Ezels van *Beaune*. PIRON, daar ik u hier voor van gesproken heb, een pik tegen die van *Beaune* hebbende, had gewed dat hij binnen een zeer korten tijd honderd puntdichten (*Epigrammes*) tegen hun zou maaken, en hield zijn woord. Eens te *Beaune* in het openbaar sprekende, riepen de toehoorders: "Wij verstaan u niet;" willende dat hij harder zou spreken, en PIRON antwoordde: "*Ce n'est pourtant pas faute d'oreilles,*" het is toch niet bij gebrek van ooren; deze kwinkslag werd hem niet vriendelijk afgenomen.
- 6 Naar men mij verzeekerde, is men thans bezig om door een bevaarbaar kanaal, deze twee rivieren met elkanderen gemeenschap te doen hebben, en dus ook den *Oceaan* met de *Middellandsche Zee*.

Vierde Brief.

Lyon, 30 Julij.

De schuit, waarmede wij, den volgenden dag, 23 dezer, van *Chalons* naar *Lyon* vertrekken moesten, voer eerst 's middags om twaalf uren af; ik had dus nog tijd, om *Chalons* doortelooopen, waar ik blijde om was; want het zag 'er hier levendig en vrolijk uit, en beviel mij dus wel. Met genoeg zag ik de puinhoopen van verscheidene Kloosters, die men had afgebroken, hoe zeer dit anders niet sierlijk staat. De overige Kerken schenen niets bijzonders opteleveren. Wij zouden de kermis bij hebben kunnen wonen, als wij een paar dagen vroeger waren gekomen; de kramen en lootsen stonden 'er nog, digt bij de poort, waar men van den kant van *Dyon* inkomt, en hier naar te oordeelen, scheen zij nog al aanmerkelijk geweest te zijn. *Chalons* drijft zeer veel handel, voornamelijk in granen en wijn. 'Er zijn ook eenige koussen- en hoeden-fabrieken; men vindt 'er vele welgestelde Ingezetenen. Het getal der inwoners word op omtrent 12,000 begroot. Deze stad en de omliggende landstreek, draagt ook roem op de schoonheid harer vrouwen, en de vriendelijkheid der mannen, bijzonder tegen vreemdelingen; en ik vind dit in het een en ander opzigt niet geheel zonder grond. Onze Hospes, onder anderen, was een allerbeleefdste en vriendelijk man, hoewel wij maar kort bij hem verbleven en geene groote verteringen maakte. De menschen zien 'er ook over het algemeen frisch en gezond uit; kortom, *Chalons* is een aangename plaats, en *Les trois Fesans* een goede Herberg. Bij het dorp *Presty*, niet ver van deze stad gelegen, vindt men loodmijnen.

[48]

Deze streek, die voorheen tot de *Gaulen* behoorde, schijnt bewoond geweest te zijn door een der oudste volkeren op de aarde bekend. Dit althans schijnt zeker, dat de *Insubriënsen*, wier vestiging in *Italië* veel ouder is dan de grondslag van *Rome*, en misschien zelfs dan de aankomst van Enéas in *Latium*, een deel uitmaakte van de *Aeduënsen*, een Volk vermaard in de geschiedenis, en de eerste waar van dezelve melding maakt, als bewonende dat gedeelte van *Frankrijk*; waar thans de stad *Autun*, tot dit Departement behorende, staat; deze stad, die men wil, dat toen *Bibracte* genaamd was, bezit ook nog verscheidene overblijfsels van oudheden, en ik had wel lust, om die te gaan zien, doch het was wat te ver buiten onzen weg.

[49]

Tegen den middag begaven wij ons sloop, na alvorens aan het *Bureau* (bij den Commissaris) £6-:- betaald te hebben voor ieder persoon; dit is de vracht op de beste plaats, een soort van roef, van *Chalons* naar *Lyon*. Wij waren met meêr dan zestig personen in en op deze schuit, die men hier *la Diligence* noemt; behalve nog vrij wat koopmansgoederen en bagaasje. Op de rivier zijnde, levert *Chalons*, ook eene aangename vertooning op; ik bleef 'er zoo lang mogelijk op turen, en zou verkozen hebben, om boven op te blijven zitten; doch de wind was zoo koud, dat ik het niet durfde wagen. De schippers, op deze rivier, zijn meestal frissche stevige kerels. De opperste van onze schuit werd *Patron* genaamd; zij spreken onder elkanderen eene taal, die men *patois* noemt, en die ik niet verstond; hier en daar komen 'er woorden in, die eenige overeenkomst hebben met het *Italiaansch*. De stroom van deze rivier is niet sterk, en men kan dezelve dus, zonder veel moeite, zoo wel op als afvaren. Wij voeren ze af, en hadden vier paarden noodig, om dat de wind tegen was, op sommige plaatsen is het zoo ondiep, dat wij over het zand sleepten. Daar aan de boorden van de *Saone* niet veel te zien was, gingen wij het middagmaal houden; hebbende koud vleesch, vruchten en wijn mede genomen.

[50]

Onder de personen, die zich in de schuit bevonden, troffen wij ook weder onzen Wijnkooper van *Maçon* aan, met wien wij reeds van *Parijs* naar *Dyon* gereisd hadden. Te *Tournus*, een stadje half weg *Chalons* en *Maçon*, zeer aangenaam aan den regter oever van de *Saone* gelegen, zagen wij eene fraaije brug over die rivier, zijnde onder steen en boven hout; doch in een' smaak gemaakt, dat men ze op een' zekeren afstand voor geheel steen zou aanzien. Sedert de 9de eeuw bestond hier een voorname Abdij van *Benedictijner* Monniken, tot dat de Kardinaal DE LA ROCHEFOUCAULD, die 'er Abt van was, dezelve deed *seculariseeren*, en 'er een Kanonniken Kapittel van maakte.

Dit plaatsje schijnt nog al eenigen handel te drijven. Niet ver van hier zag ik, aan den oever van de rivier, een *Maçonnois* boerinetje, met een aardig klein rond zwart hoedje op, dat de bijzondere mode van dat land is, al spinnende en zingende haar koeijen hoeden. Van *Parijs* af hadden wij niet anders dan rood rundvee gezien, aan deze kanten is het geelachtig wit.

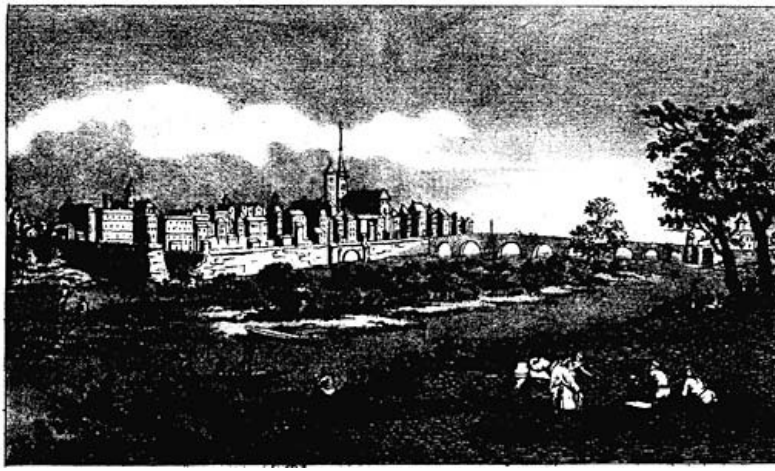
's Avonds om half acht kwamen wij te *Maçon*, omtrent elf *Fransche* mijlen van *Chalons* gelegen, en de Hoofdstad van dit Departement, hoewel kleiner en minder bevolkt dan *Chalons*; waarom de inwoners van die plaats ook zeer te onvreden zijn, dat men aan dezelve de voorkeur niet gegeven heeft; vooral ook, omdat *Chalons* meêr in het midden van het Departement liggende, beter geschikt schijnt tot eene Hoofdplaats, daar hetzelfde het verblijf is van den Prefect en de voorname regtbank van het Departement.

Maçon doet zich op eene aangename wijze op. Zij ligt aan de helling van eene hoogte¹, en heeft een fraaije kaai en eene steenen brug, op dertien bogen, over de *Saone*: door middel van deze brug heeft zij gemeenschap met het Departement *de l'Ain*; voorheen dat gedeelte van *Bourgondiën*, dat men *la Bresse* noemde. Immers, Vriend! hebben onze achtungwaardige Vaderlandsche schrijfsters, E. WOLFF en A. DEKEN, te *Bourg*, de hoofdplaats van dat Departement, gewoond; en aldaar hare *Wandelingen door Bourgondiën* geschreven. Met een dankbaar gevoel dacht ik hier aan die kundige vrouwen; zij hebben toch veel tot de verlichting en aankweeking der goede smaak bijgedragen. Hare *Sara Burgerhart* is geheel oorspronkelijk en vol geest; het is een meesterstuk, en wordt daar zelfs bij vreemdelingen voor gehouden; hoewel het voor hun, wijl zij met de karakters, die 'er zoo natuurlijk in geteekend worden, niet genoegzaam bekend zijn, die waarde niet kan hebben, die het voor ons heeft. Het is in het *Fransch*, en zoo ik mij niet bedrieg, ook in het *Hoogduitsch* overgezet.

Terwijl het nog licht was, wandelde ik langs de kaai, want dit is het voornaamste, dat hier te zien is. Op hetzelfde staan fraaije gebouwen, en onder anderen een welgebouwd Stadhuis; in een van de vleugels is de Schouwburg. Inwendig beteekent de stad niet veel; zij is onregelmatig gebouwd, en de straten zijn naauw. Op de brug, die 300 treden lang en 6 breed is, heeft men een allerliefst gezigt op de rivier, en bijzonder op een bevallig gelegen eiland. Het is aangenaam beplant, en 'er is een weide op, die bij zekere gelegenheden dient tot de viering van Feesten. Zeker *Fransch* schrijver, die 'er toch ook al uitermate door verrukt moet geweest zijn, zegt: "*C'est un vrai tableau de l'Albane, Cette île enchanteresse semble jetée sur le globe, pour être digne de contenir également le temple des Dieux, les danses des mortels et le tombeau des grands hommes. L'Imagination les lui prête, quand l'œil la considère, et tout homme devient poète, s'il touche à ses rives parfumées.*"²

Op mij heeft het die uitwerking niet gehad, en ik heb meêr dan eens in ons Vaderland plaats en gezien, die ik bekoorlijker vond, dan deze. Oordeel zelve uit het gezigtje, dat ik u hier bij zend, en dat wel gelijkende is.

Onze reisgenoot, de Wijnkooper, liet niet af, of wij moesten bij hem komen, en hij deed ons van zijn besten wijn drinken. Hij had een gnep huis, en ruime kelders; en pakhuizen, die wij van den eenen kant tot den anderen moesten doorloopen. De wijn van *Mâcon* is smakelijk, en wordt voor gezond gehouden; deeze stad drijft daar in dan ook veel handel, vooral met *Parijs* en *Lyon*; en deze twee steden gebruiken 'er een aanmerkelijk gedeelte van. Wij hadden onzen intrek genomen *au grand Hôtel du Sauvage*, alwaar wij s'avonds aan tafel zittende, zeer lastig gevallen werden, door verscheidene koopvrouwen in messen, scharen en diergelijk tuig, dat voornamelijk te *Moulins*, hoofdplaats van het Departement *Allier*, voorheen *le Bourbonnois*, gemaakt wordt. St. LOUIS in 1248 vertrekkende, om een' kruistogt te ondernemen, kocht in 't voorbijgaan het Graafschap *Mâcon*. Van de vermaarde Abdij der *Benedictijner Cluny*, voorheen een der aanmerkelijkste van *Frankrijk*, en niet verre van deze stad gelegen, zal ik u niets anders zeggen, dan dat hunne Boekerij, die aanzienlijk was, en waar onder werken van waarde, door de Protestanten in de 16de eeuw verbrand werd. Deze verkeerde ijver heeft eene aanmerkelijke schade aan de letterkunde toegebracht; want men moet tot lof van de *Benedictijnen* zeggen, dat zij de wetenschappen beoefenden en bewaarden, toen die voor een groot deel der wereld verloren waren.

Maçon.

Den 24 dezer, 's morgens om vijf uren, verlieten wij *Mâcon*; over ons Logement waren wij wel te vreden; het is een groot en fraaij gebouw, 'er zijn zelfs baden in. Behalve onzen Wijnkooper, was 'er nog een ander tamelijk bejaard Heer uitgegaan, met een Dametje, die 'er onder weg was ingekomen, en welke, 'er vrij galant uitzag. De Heer, die een sukkelaar scheen, had ons wel verteld, dat hij te *Lyon*, waar hij van daan kwam, een proçes, en onder weg zijne beurs had verloren; hij had ook gisteren zijn horologie op een bank, beneden in de schuit, laten liggen, en was naar boven gegaan; doch iemand die het vond, was eerlijk genoeg, om het hem wederom te geven; en dit een en ander leverde stof op tot een gesprek, over de onachtzaamheid van dezen man; doch mêer wisten wij noch de meeste andere reizigers niet van zijne omstandigheden af; doch eene vrouw, die te *Mâcon*, en met onzen onachtzamen man, bekend scheen, en ook den vorigen dag veel met hem gesproken had, verhaalde ons nu, dat hij niet alleen het ongeluk had van zijn proçes en zijne beurs te verliezen, maar dat hij bovendien zijne vrouw, die eenigen tijd geleden, met een jong Officier was weggelopen, in deze schuit wederom gevonden had; zijn vrouw was dat Dametje, dat 'er onder weg ingekomen was. Een ander persoon, die ook te *Maçon* bekend scheen, bevestigde het gezegde van die vrouw, en wij herinnerden ons nu wel, dat het Dametje boven op de schuit zijnde, zeer vrolijk en spraakzaam was, doch zoodra zij beneden kwam, waar onze ongelukkige zat, stil en afgetrokken scheen. Doch beiden hadden echter zoo wijs geweest van zich stil te houden, zoodanig, dat het gezelschap van de verwijdering, die 'er tusschen hun plaats had, niet gewaar werd, uitgenomen de twee lieden, die hun kenden, en het ons daar na verhaalden. Nu werd 'er op rekening van die lieden, en vooral van de vrouw wat afgedaan; en dit gaf niet weinig aanleiding tot lagchen en spotten, want de *Franschen* van de zoogenaamde *bon ton*, of die ze naäpen, vooral die van *Parijs* of van de groote steden, achten de huwelijksstrouw eene loutere beuzeling, vinden het onwellevend en gemeen, om daar eenige waarde aan te hechten, en scheren 'er dus gaarne de gek mede; ieder kraamt dan zijne geestige trekken uit. Zelfs op de voorname Tooneelen van *Parijs*, daar men zoo naauw gezet schijnt omtrent het welvoegelijke, maakt men de huwelijksstrouw gedurig bespottelijk. In de volksliederen, die men aan alle hoeken van de straten hoort, en in de prenten, die men openlijk te koop ziet hangen, gaat het niet beter; geen wonder, zulke waar heeft aftrek; doch dat de goede orde en het wezenlijk geluk van de Maatschappij hier door bevorderd wordt, kan ik niet geloven; en mij dunkt, dat 'er onze ouderwetsche, zoogenaamde stijve *Hollanders*, in dat opzigt beter achter zijn, en daar door dan ook vrij wat meer huisselijk genoeg, en dat is toch het ware, smaken.

[55]

[56]

Dit voorval van den Heer B.... en zijn vrouw, van *Mâcon*, want zij werden met naam en toenaam genoemd, heeft mij hier eene uitweiding doen maken; doch mij dacht, dat kwam zoo eens in het rijm te pas, en waarom zou ik het 'er dan niet bij voegen.—Nu weder aan mijn reisverhaal. De wind was gaan leggen en het weder zacht, zoo dat ik boven op kon gaan zitten. De gezigten tegen de bergen, waar de wolken tusschen hingen, en tegen de heuvels met wijngaarden beplant, langs de boorden van de *Saone*, waren alleraangenaamst. Onze schippers zeiden ook, dat dit hangen van de wolken tusschen de bergen een zeker voortteeken was van regen, en voegden 'er nog bij dat het tegen den avond zou donderen, en gij zult straks hooren, dat zij het geraden hebben.

Hier moet ik u een opmerkingwaardigen trek van vriendschap, tusschen twee honden, die wij aan boord hadden, verhalen. De eene was vrij groot en een bastaardsoort van den herders hond, de andere was een mopsje of steendoggetje; beiden waren van het mannelijk geslacht, en behoorden aan onzen schipper, die 'er veel werk van scheen te maken. Ik had al opgemerkt, dat zij vrienden schenen, want zij aten zelfs van eene schotel zonder morren, en de schipper verhaalde mij ook, dat zij bijzonder aan elkander gehecht waren; dit wierd weldra bevestigd. Zij speelden met elkander op den kant van de schuit, en ziet, de groote viel in het

[57]

water en zwom naar den wal, terwijl het kleintje door schreeuwen en blaffen zijn leed en ongerustheid te kennen gaf, dreigende gedurig, om ook in het water te springen. Te vergeefs zocht de schipper het te stillen, eindelijk zette hij het in de rivier en het zwom naar den kant, zoodra wierd de groote het niet gewaar, of hij zwom het te gemoet, en trachte zijn' kleinen vriend te helpen en te ondersteunen; aan land komende, toonden zij, ieder om het meest, hunne blijdschap en het springen en vrolijk blaffen, duurde een geruime poos, en nu volgden zij te samen de schuit tot de naaste plaats, waar wij moesten aanleggen.—Zouden de dieren, vooral dit soort, wel zoo redeloos zijn als men vrij algemeen veronderstelt; en welke zijn de juiste grenspalen tusschen de rede en het ingeschapen gevoel (*instinct*)—is dat alles wel zoo duidelijk als wij ons verbeelden, wanneer wij 'er zoo oppervlakkig aan denken? De dieren handelen regelmatig en meer eenvormig dan wij zoogenaamde beschaafde menschen; hoe gering zijn ook hunne behoeften; en handelen sommige zoogenaamde wilde en onbeschaafde volkeren, wier behoeften zeer gering zijn, ook niet vrij regelmatig en eenvormig?—Maar deze zijn voor beschaving vatbaar.—Kan men dit van de dieren ook niet zeggen, en komt alles dan niet op eene meerder en minder mate van vatbaarheid neder? Dit denkbeeld is voor eene zeer wijdloopige ontleding geschikt, en daarom stap ik 'er af.

[58]

De gezigten werden verrukkelijk; het heeft hier en daar wel wat van de oevers van den Rhijn, tusschen *Mentz* en *Bonn*. Wij naderden *Riotti*, een dorpje of gehucht aan den linkeroever, hier moesten wij het middagmaal houden, de twee schuiten, te weten, die van en die naar *Lyon*, ontmoeten hier elkander, en de reizigers van beiden eten 'er; wij zaten dan aan met omtrent 40 personen, in een ruime zaal, van waar men een uitmuntend gezigt heeft; men schafte 'er ook goed op en voor een matigen prijs. Ik heb u nog vergeten te zeggen, dat de gewone tafelvijn, zoo hier als elders, waar wij geweest zijn onder den prijs van den maaltijd begrepen is.

Daar de Rivier tusschen deze plaats en *Trévoux* wat kronkelt, besloten een deel van onze reizigers, waar toe ik ook behoorde, om langs een' naderen en aangenamen weg tot die plaats te wandelen. Ik ging met een Officier, die van het begin van de omwenteling af gediend had. Reeds op de schuit hadden wij te zamen kennis gemaakt; hij scheen zeer Republikeinsgezind, en verhaalde mij onder anderen, dat hij hoop had, om zijn ontslag te bekomen, en zich dan op een landgoedje, dat hij van zijn ouders geërfd had, en in *Bourgondiën* gelegen was, wilde nederzetten. Die wandeling over heuvels en door boschjes, beviel mij ongemeen. *Trévoux* een oud stadje, behoorende tot het Departement de l'Ain, ligt Amphitheatersgewijze tegen eene hoogte langs den linkeroever van de rivier. Hier schreven de Jesuiten hun *Journal et Dictionnaire de Trévoux*, Hier bestreed het bijgeloof de wijsbegeerte, en aan een anderen hoek van dit Departement is *Ferney* gelegen, alwaar een man woonde, die redelijk genoeg was, en moeds genoeg bezat, om de zaak van den ongelukkigen *CALAS* tegen de dweepzucht te verdedigen. De Boekdrukkerij van *Trévoux* was voorheen vermaard. De wandelingen en gezigten die men op de hoogte bij deze stad heeft, zijn zeer schilderachtig.—Hier wandelt men in een dreef van fraaije platanus-boomen, en daar klimt men op den top van een heuvel, van waar men het gezigt heeft op een ruime en vruchtbare vlakte, op de omliggende heuvels, die hier en daar al vrij verheven zijn, en die men ook wel kleine bergen en rotsen zou kunnen noemen. Wij waren *Trévoux*, dat nog 5 *Fransche* mijlen van *Lyon* is, reeds door, en hadden al meer dan een uur gewandeld, toen wij onze schuit gewaar werden; hier klommen wij van de hoogte af, en begaven ons wederom sloop. Nu had ik bijna geen oogen genoeg, om overal rond te zien, steenrotsen, groene heuvelen, tuinen, buitenplaatsen, lusthuizen, boschjes, hooge boomen, een kronkelende rivier, zoo stil en effen, dat al de voorwerpen rondom 'er zich, als in een' spiegel, in vertoonen, nu en dan eens een schuitje, en langs de oevers hier en daar een groepje menschen of vee; schikt dat alles in uwe verbeelding, zoo fraaij en aangenaam door en onder elkanderen, als gij wilt, en gij zult het niet fraaijer maken, dan het inderdaad is. Vele vermogende lieden van *Lyon* hebben hieromstreeks hunne buitenverblijven, en komen daar doorgaans, even als onze *Amsterdamsche* Kooplieden, een gedeelte van den Zaterdag en den Zondag doorbrengen. Het stedje *Neuville*, daar wij voorbij voeren, ligt allerliefst, en men vindt 'er ook verscheidene buitenplaatsen, die hier, het geen mij bijzonder beviel, meêr aangename landhuizen dan prachtige paleizen, zoo als men ook bij ons maar al te veel ziet, geleken.—Is het niet genoeg hovaardige rijken! dat gij in de steden uwe schatten uitkraamt, en uwe pracht ten toon stelt, moet gij nog tempels van den hoogmoed naast de eenvoudige hutten der landlieden oprigten, om ook hun daardoor, is het mogelijk, te vernederen, en om de schoone natuur te ontsieren.—Aardig vertoont zich in de nabijheid van *Lyon* het eiland *Barbe*, een gedeelte van de rots, waar het plaatsje op gebouwd is, steekt ter zijde met een punt boven de huizen uit. Een oud vervallen gebouw, overblijfsels van een Abdij, en een digte beplanting van boomen, maken 'er een zeer fraaije en bevallige schilderij van. Die van *Lyon* verzamelen zich somtijds bij plegtige gelegenheden en vreugdebedrijven op dit eiland. Bij het inkomen van de stad ziet men op eene steile rots, aan den regteroever van de rivier, de puinhopen van het kasteel *Pierre-Cise* of *Pierre-en-*

[59]

[60]

[61]

Cise; gediend hebbende voor eene Staatsgevangenis, en in het begin van de omwenteling gesloopt. Twee bekende slagtoffers van de wraak des Kardinaals DE RICHELIEU, onder de regering van LODEWIJK den XIII., werden hier opgesloten, CINQMARS namelijk en zijn vriend DE THOU. Zij werden den 12 September 1642 onthoofd; CINQMARS was slegts 22 jaar oud. De vader van den ongelukkigen DE THOU, die in zijne geschiedenis verscheidene voorbeelden van diergelijke vonnissen aanhaalt, voorzagt toen niet, dat zijn zoon ook dat lot zou ondergaan.

De schuit was reeds in de stad, en bij de plaats, waar wij moesten aan wal stappen, toen de voorzegging van onzen schipper, des 's morgens gedaan, vervuld werd; een zwaare donderbui barstte genoegzaam boven ons hoofd uit. Uit een raampje van de schuit kijkende, schoot 'er een bliksemstraal zoo dicht langs dezelve in het water neder, dat ik 'er eenige oogenblikken als van verbijsterd was; de slag deed zig te gelijker tijd op eene geweldige wijze hooren, en werd weldra door een zwaren stortregen gevolgd, zoo dat wij verplicht waren, om in de schuit te blijven, tot de bui over was; en dit duurde nog al een heele poos.

[62]

Genoeg voor ditmaal—wanneer het zoo aanhoudend blijft regenen, als het gisteren en heden gedaan heeft, zal ik veel te huis moeten zitten, en alzoo tijds genoeg hebben, om u ruim en breed over deze stad te onderhouden; want ik neem toch tusschen beide de drooge buijen waar, om te gaan wandelen, en somtijds waag ik 'er ook al eens een' natten rok aan.

---

1 Men vind op verscheidene plaatsen, niet ver van deze stad, steengroeven, die marmer van onderscheidene kleuren opleveren; te *Berzé la Ville* zijn 'er twee van albast, grijsachtig wit van kleur.

2 Het is een ware schilderij van *l'Albane*. Dit betooverende eiland schijnt op den aardbol geworpen, om waardig te zijn, van te gelijker tijd den tempel der Goden, de dansen der stervelingen en de begraafplaats der groote Mannen te bevatten. De verbeelding schetst ze 'er op, als ons oog hetzelfde betracht, en ieder mensch wordt Dichter, als hij aan die welriekende zoomen raakt.

[61n]

Vijfde Brief.

Lyon, 31 Julij.

Nauwelijks hadden wij hier voet aan wal gezet, of wij werden schier verdrongen door de menschen, die ons ieder om het zeerst noodigde, om van hun huis gebruik te maken. Welk een vriendelijk en gastvrij volk, zou een vreemdeling, die met de *Europeesche* zeden en gebruiken niet bekend is, denken; maar gij begrijpt ligt, dat het Logementhouders of hunne knechts of meiden waren. Men had ons het *Hotel des Celestins* aangeraden, wij zetten ons dan in een huurkoets (*fiacre*), die men hier zoo wel als te *Parijs* vindt, lieten 'er onze koffers opbinden, en ons zoo aan het *Hotel des Celestins* brengen; dit is een van de eerste Hotels van de stad, doch het was 'er ons veel te duur; want ik heb de gewoonte, om, zoodra ik in een Logement kom, te onderzoeken naar de prijs van het een en ander; en hier bij heb ik mij altijd zeer wel bevonden. Wij raakten dan hier niet slaags, en lieten ons aan het *Hotel de Languedoc*, dat wij in het voorbijgaan gezien hadden, brengen; het staat op de Kaai langs de *Saone*, niet ver van de houten brug over dezelve. Wij vonden daar zeer goede kamers op de eerste verdieping, en die een alleraangenaamst uitzigt hadden op de rivier, en over dezelve; op de Hoofdkerk, den berg van *St. Just, l'Hospice des Antiquailles*, de Kapel van *notre Dame de Fourvières* enz. Niettegenstaande de uitgezochte en treffende fraaiheid van het gezigt van dat gedeelte van het Logement, waar wij onzen intrek genomen hadden, was de prijs zeer matig; ik betaalde voor een kamer met twee bedden £ 3--:- daags, en even zoo veel voor mijn middagmaal.

[63]

De stad doorwandele, zag ik uit een straat een man met pluimen op den hoed aankomen, gevolgd van eenige anderen, die iets, dat wit en zwart was, schenen te dragen, zij lagchten en praatten overluid onder elkanderen, en stapten vrij gezwind; ik dacht dat zij iets zonderlings te kijken hadden, en ziet, het was een begravenis; het lijk was met een wit en zwart kleed onachtzaam op de kist geworpen, bedekt, en werd door vier mannen gedragen; die met de pluimen op den hoed, was de gewoone begeleider der dooden, zoo als men te *Parijs* ook heeft, doch daar ziet hij 'er anders uit; dit was al een heel slordig soort van een begravenis, doch ik heb ze al meêr hier en daar in *Frankrijk* gezien, die niet beter waren: velen schijnen in dit opzigt van het eene uiterste tot het andere te zijn overgeslagen, en dit reken ik onder de abuizen van de omwenteling. Het begraven der dooden behoort toch, hoewel men met rede een menigte aanstotelijke en kostbare plegtigheden achterlaat, op eene betamelijke, en min of meêr plegtige

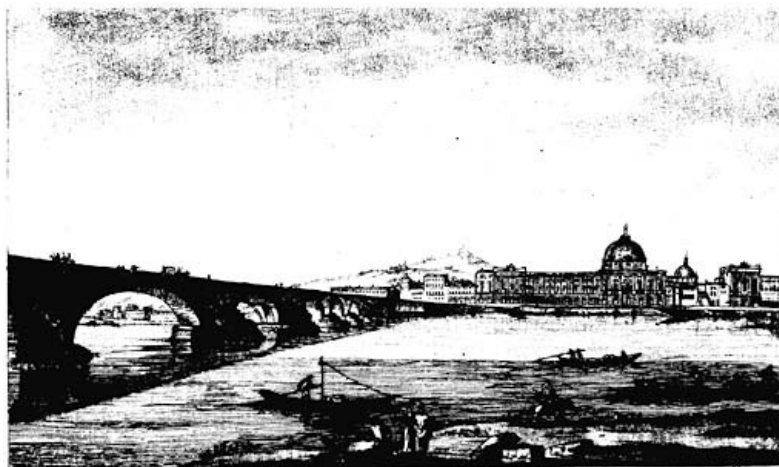
[64]

wijze te geschieden; het verzuimen hier van, geeft, mijns bedunkens, aanleiding tot woestheid en ongevoeligheid, en kan dus in zijne gevolgen immers niet anders, dan schadelijk zijn voor de Maatschappelijke order. Deze abuizen zijn echter niet aan de wetten of verordeningen, die 'er na de omwenteling hier omtrent plaats gehad hebben, toetekennen, maar wel aan de verwaarloozing of verkeerde toepassing van dezelve. Nog maar weinige jaren geleden, heeft het *Institut National* van *Frankrijk*, in naam van het Gouvernement, de volgende prijsvraag uitgeschreven: "*Quelles font les cérémonies à faire pour les funeraillies, et le reglement à adopter pour le lieu de la sepulture?*" en het antwoord hier op, dat bekroond is geworden, is van F.V. MULLOT voorheen Wetgever enz. Zeer kort geleden, heb ik die redevoering, hoewel ik in alles niet met den schrijver instem, met genoegen gelezen, en ik zou met niet minder genoegen zien, dat men in vele opzigten zijn voorschrift volgde; doch het is te vreezen, dat het bijgeloof de oude plegtigheden wel weder algemeen zal trachten intevoeren, zoo als men zulks in vele plaatsen al begonnen heeft. Op de plaats *Belle-cour*, die sedert 1713 tot de omwenteling, de plaats van *LODEWIJK* den Grooten genaamd werd, en thans den naam van *BONAPARTE* voert, is niet veel bijzonders meêr te zien. Het beeld van *LODEWIJK XIV*, de twee fonteinen en verdere sieraden, die deze plaats voorheen beroemd maakten, zijn weggenomen, en de puinhoopen van sommige huizen, die men in het begin van de omwenteling heeft afgebroken, liggen 'er nog; aan den eenen kant in de lengte, zijn verscheide rijen boomen geplant; dit dient voor een gemeene wandelplaats; 't heeft hier wel wat van ons *Haagsche Voorhout*. Deze plaats is omtrent 450 treden lang, en na genoeg half zoo breed; langs dezelve staan fraaije huizen. Zij ligt tusschen de *Saone* en de *Rhone*. Ik was 'er van de kaai van de eerstgenoemde rivier opgekomen, en kwam in de lengte 'er overgaande, en een straatje regtuit doorlopende aan de kaai van de *Rhone* uit; daar had ik de groote steenen brug, die over dezelve ligt, voor mij. Deze brug is zamengesteld uit twintig bogen: men is het bouwen van dezelve aan *PAUS INNOCENTIUS* den IV. verschuldigd. Zij is in geen regte lijn gebouwd; maar maakt een bogt, zijnde de uitwendige zijde tegen den stroom, die hier zeer sterk is, gerigt. Aanvankelijk had men haar ook zoo smal gemaakt, dat 'er geen rijtuigen elkanderen op konden voorbijgaan; men is dan verplicht geweest, van 'er een tweede naast te bouwen. Om nu deze twee bruggen aan elkander te hechten, en 'er één stevig ligchaam van te maken, heeft men door al de pilaren zware ijzeren staven weten te brengen, die aan beide uitersten met ankers zijn bevestigd. En in deze stoute onderneming is men zoo wel geslaagd, dat het schier niet zichtbaar is, en men, die bijzonderheid niet wetende, nimmer zou vermoeden, dat dit werk op zulk eene wijze is zamengesteld. Dit is het eenigste niet, dat men, aangaande deze brug, heeft optemerkten: de bogen werden ook niet wijd genoeg bevonden, zoo dat het zand, dat met het water van de *Rhone* afkomt, zich op een hoopte, dikwijls de voorname bogen verstoppte, en daardoor den doortogt moeilijk maakte. Om dit ongemak wegtenemen, vond men een' bouwmeester ondernemend en bekwaam genoeg, om een van de pilaren in het midden wegtenemen, en alzoo van twee bogen een te maken. Het muurwerk van dezen groten boog versterkte hij zoodanig, dat 'er de brug niet door leed, en zijn arbeid werd algemeen bewonderd en goedgekeurd. Voorheen stond 'er aan den ingang van de brug, aan den kant van de stad, een poort, en verder op dezelve een soort van vierkante toren, waar men onder doorging, doch dezelve zijn afgebroken. Een gedeelte van deze brug, die *le pont de la Guillotière* genaamd wordt, ziet gij in de bijgaande afbeelding, benevens het groote of nieuwe Gasthuis *Nouvel Hopital*, op de kaai van de *Rhone*; de teekening van dit schoone en trotsche gebouw, is zoo nauwkeurig, dat ik mij niet zal ophouden, om u hetzelfde uitwendig te beschrijven; jammer is het, dat de linkervleugel, zoo als gij ziet nog onvoltooid staat; want het is te vreezen, dat men 'er vooreerst nog niet aan zal kunnen denken, omdat deze stad door de omwenteling en aanhoudenden oorlog, zeer veel geleden heeft, en nog lijdt, waardoor de kas in geen voordeeligen staat is.

[65]

[66]

[67]

Lijon.

Den 25 dezer ging ik 's morgens vroegtijdig uit, en begon met de Hoofdkerk te bezigtigen; het is een oud *Gothisch* gebouw, zoo als gij in de afbeelding ziet. Zij schijnt bijna langwerpig vierkant, door de torens, die aan de vier hoeken staan, inwendig is zij wel ruim, maar donker. Het groote altaar in het midden van het koor, is het eenigste, dat ik 'er beziens waardig vond, want her vermaarde uurwerk door NICOLAS LIPPIUS van *Basel* in 1598. gemaakt, en dat vooral in dien tijd, als een groot konststuk werd beschouwd, is sedert verscheide jaren geheel in verval. In de groote Kerk van 's *Bosch* staat een diergelijk uurwerk. Als een bijzonder gebruik van deze Kerk vind men aangeteekend, dat 'er nimmer noch muziek, noch orgel, noch boeken, gedurende het vieren der diensten, in dezelve zijn gebezigd geworden. Niet ver van deze Kerk op de kaai, staat het zoogenaamd *Palais de Justice*, een gebouw, dat van buiten geen aanzien heeft; en van binnen zag het 'er schandelijk slordig uit; dit komt mij vooral hoogst onvoegelijk voor, in eene plaats, waar Regters, tot welker voorname hoedanigheden, order en naauwkeurigheid behooren, in het openbaar vergaderen. Ik ging in een van de zalen, waar een Advokaat, die hard genoeg schreeuwde, en vrij wat beweging maakte, bezig was met pleiten. Hetgeen mij als iets ongerijmds in het oog viel, was een schilderij, waarop CHRISTUS aan het Kruis geschilderd was, dat boven het hoofd hing van den President. De schilderij was 'er zeker nog niet lang geleden geplaatst; want het woord *Egalité* stond met groote letters op den wand boven hetzelfde, en dit woord, dat anderzins in een Vierschaar zoo wel voegt, maakte nu met die schilderij een zonderlinge tegenstrijdigheid, daar 'er immers in een Regtzaal voor alle burgers, van welke Godsdienstige begrippen zij ook mogen zijn, geen kruis, dat een kenmerk van een bijzondere sekte is, te pas komt. Joden en andere lieden, die niet tot de Roomsche Kerk behooren, en die als leden van de Burgerlijke Maatschappij dezelve regten en aanspraak op de wetten hebben, als de leden van die Kerk, moeten zich, voor deze balie verschijnende, deswegens natuurlijkerwijze ergeren, en ik geloof, dat, wanneer ik tot dit regtsgebied behoorde, ik niet zou kunnen nalaten, om mij over het plaatsen van dit schilderijtje te beklagen, en de wet onder andere ook die, welke betrekkelijk is tot de regeling der Godsdiensten (*l'organisation des cultes*) thans in *Frankrijk* bestaande, en die geen heerschenden Godsdienst erkent, zou mij daar regt toe geven.

[68]

De kaai langs de *Rhone*, *Quai du Rhone*, is fraai, en met schoone, en zelfs prachtige huizen, waarvan de meeste vijf, zes en meêr verdiepingen hoog zijn, bebouwd¹. Langs den waterkant is een wandeling gemaakt, die men heeft beginnen te beplanten. Men heeft ook van deze kaai, en uit de huizen op dezelve een zeer aangenaam gezicht over de rivieren, de landstreek aan den anderen kant van dezelve, tot tegen de *Alpen*, die men bij helder weder duidelijk zien kan. Over de *Rhone* ligt, behalve de brug, waarvan ik u reeds geschreven heb, nog een houten brug, die den naam draagt van zijnen maker MORAND. Deze brug (*le pont Morand*) hoewel ligt in schijn, is van een beproefde stevigheid. In den winter van het jaar 1789 bevroor de *Rhone*, niettegenstaande den snellen stroom. De ijsgang maakte eene verschrikkelijke vertooning. De verdubbelde aanval van de ontzaggelijke ijsschotsen, deed voor het behoud van de brug beven; en zij weerstond het gevaar, zelfs zonder schade te lijden. De *Lyonnezen* hier over verblijd, en erkentelijk vierden een feest ter eere van deze gebeurtenis. De naam van MORAND zweefde op ieders lippen, en deze brug als een gedenkteeken van zijne bekwaamheid werd met lauwers bekroond. Behalve de kaaijen, de plaatsen *des Terraux de Belle-cour*, en eenige weinige straten is *Lyon* in 't geheel geen fraaije stad; zij is voor het overige onregelmatig gebouwd, de straten zijn eng, meestal zeer naauw, en krom, de huizen zijn hoog, en hier door is het 'er duister en bedompt, daarbij zeer bevolkt. De morsigheid en onaangename reuk is voor iemand, die daar niet aan gewoon is, inderdaad hinderlijk. Hier kan men nog als een groot ongemak bijvoegen, dat de weg zeer ongemakkelijk gestraat is; de keijen of straatsteen en zijn klein, veelal scherp en ongelijk, zoo dat de voeten zeer doen, als men 'er lang op gaat. Wanneer men dit aan onze Hollandsche Franschmannetjes, die dit land niet anders kennen, dan uit *Mode Journaal*, *l'Almanach des Graces*, of de eene of andere Roman, en die zoo veel op hebben met *Frankrijk*, vooral met de voorname steden in hetzelfde, eens vertelde, zouden zij aardig staan te kijken; want 'er zijn vele van die zuikerpopjes, die zich verbeelden, dat men hierop Rozen wandelt; dat men niets anders ruikt dan Amber en Jasmijn, niets eet, dan keurige spijzen, niets drinkt, dan nektar, niets hoort, dan liefelijke toonen, en streelende woorden, en niets ziet, dan dat aangenaam en bevallig is; maar het gaat 'er zoo niet, en dit land heeft zoo wel als andere landen zijne schoone en lelijke zijde.

[69]

[70]

's Avonds ging ik in den grooten Schouwburg (*le Grand Théâtre*): Het is een fraai gebouw, ruim veertig jaaren geleden, volgens de tekening van de Bouwmeester SOUFFLOT, gebouwd, en staat regt achter het Stadhuis. Voor hetzelfde is een plein, en ter zijde een gallerij, waar verscheide kramers hunne onderscheide waren uitstallen; dit alles maakt met het Stadhuis *la place des Terreaux*, en de Abdij van *St. Pieter*, op dezelve, een fraai geheel uit. Van binnen beviel de Schouwburg mij ook wel; doch order en nethheid haperden hier ook weder, en zelfs in het *Parterre* (waar men staande moet blijven), hinderde de stank van zekere tonnen, die in een

[71]

vertrekje aan den ingang zijn geplaatst, niet weinig; men gaf 'er een Blijspel genaamd, *le Jaloux sans Amour* en *l'Irrato Opera*, het Muzijk is van MEHUL in den *Italiaanschen* smaak gecomponeerd. Het spelen was maar zeer middelmatig, het zijn hier waarlijk ook geen tovenaars; echter als zij te *Amsterdam* speelden, en zulk soort krijgt men 'er doorgaans, zouden onze zoogenaamde lieden van smaak 'er drok naar toelopen, terwijl zij den neus optrekken, als men hun spreekt van den grooten of Stads Schouwburg, waar ik ondertusschen verscheide stukken zeer goed heb zien uitvoeren, en waar sommige vertoonders spelen, die zelfs door *Fransche* Konstkenners en voorname Konstenaars, niet ligt gereed, om aan vreemden lof toeteezwaaijen, openlijk bewonderd worden². Ja ik durf staande houden, dat dit tooneel behoorlijk aangemoedigd en bestuurd, weldra zou verdienen, om onder de eerste tooneelen van *Europa* gerangschikt te worden. Wanneer zal die ellendige lage en verderfelijke trek, naar al wat vreemd is, onder ons eens ophouden, en de *Hollandsche* zeden en voortbrengsels van Kunsten en Wetenschappen, waar wij ten allen tijde billijk roem opdroegen, en nog roem op mogen dragen, eens herleven. Trachten wij van onze naburen, en van vreemden te leeren, wanneer 'er zig iets nuttigs voor ons op doet; maar laten wij toch bij aanhoudendheid niet dwaas en slecht genoeg zijn, om hun in alles nateäpen. Gij hebt deze en diergelijke aanmerkingen niet noodig, vriend! maar gij vat dikwils de pen op, tot nut en vermaak van onze landgenoten, en bij die gelegenheid zou zoo iets te pas kunnen komen.

[72]

1 Door de belegering hadden vele huizen op deze kaai aanmerkelijk geleden, doch sedert korten tijd zijn die weder opgebouwd, en men verzekerde, dat dezelve thans ruim zoo schoon is, als voorheen.

2 Men leze onder anderen, *le Feuilleton de Publiciste de Mardi*, 28 *Frimaire an 12* (20 Decemb. 1803.) aangaande onze, schier onvergelykelijke, Juffrouw WATTIER.—Zorgt men wel dat een vrouw, van zulk eene zeldzame bekwaamheid, als deze, kweekelingen maakt?

Zesde Brief.

Lyon, 1 *Augustus*.

Toen ik gisteren een' brief aan u afzond, was mijn oogmerk niet om u van hier meêr te schrijven, doch de aanhoudende en zware regen noodzaakt mij weder, om t'huis te blijven, en wat heb ik dan beter te doen, dan mij met u te onderhouden.

Den 26 Julij bezocht ik het groote Gasthuis, waar ik reeds melding van maakte. Men wil, dat hetzelfde door Koning CHILDEBERT, omtrent de helft van de 6de Eeuw, gesticht is. Het nieuwe gebouw is naar de teekening van den Bouwmeester SOUFFLOT, 30 à 35 jaren geleden, gemaakt. Wij vonden een man aan den ingang, die zich aanbod om ons rond te leiden, en bezochten het gansche gebouw, dat zeer groot is, van onderen tot boven, beginnende met de Apotheek, de Regenten-Kamers, de onderscheidene Zalen der zieken, het Linnen-Magazijn, tot op de kleêrzolder toe. Overal vonden wij Gasthuis-Nonnen of Zusters, bezig met de zieken op te passen, de geneesmiddelen, onder opzigt van den Apotheker echter, te bereiden, het linnengoed te herstellen en te bezorgen enz. Ieder heeft zijn werk, zelfs in de kamer, waar de Ontleedkundige Operatien geschieden, vonden wij eene Non, die een zeer geschikt en gnep mensch scheen; zij toonde ons een menigte ontleedkundige werktuigen, onder anderen een tafel met deszelfs toebehooren, waarop het steensnijden en diergelijke verschrikkelijke kunstbewerkingen geschieden. De post van dit goede mensch was, om diergelijke lijdens te helpen en te ondersteunen, de werktuigen rein te houden, voor het geen tot de verbinding noodig is te zorgen enz. Mijne verwondering betuigende over den moed, dien zij bezat, om deze ellende aanhoudend bij te wonen, antwoordde zij, dat men aanvankelijk zeer veel lijdt, doch dat bezef van pligt en de gewoonte haar die taak thans dragelijk maakten. Ik onderhield mij met haar over meêr andere dingen, deze inrigting betreffende, en zij beantwoordde alle mijne vragen op eene vriendelijke en voldoende wijze. De fraaije zalen, waar de zieken (thans waren 'er over de 1000) liggen, of hun verblijf houden, zijn ruim en luchtig; uit die langs den waterkant, waar van gij de vengsters op de afteekening ziet, heeft men een zeer aangenaam gezigt. De trotsche en ook van binnen schoon gewerkte koepel, behoort tot de groote zaal; onder dezelve staat een fraai en tevens eenvoudig altaar om de verheven voetstuk, zoo dat de zieken uit hunne bedden, die van ijzer zijn, om 'er het ongedierte uittehouden, en welke aan rijen staan, hetzelfde kunnen zien; dagelijks wordt hier de mis gelezen. In deze zaal zag ik ook aan het gewelf eene opgevulde krokodil hangen; onze geleider verzekerde, dat dit dier lange jaren geleden, in de *Rhone*, dicht bij de steenen brug gevangen werd, en wel door een persoon, die ter dood veroordeeld was, en om deze daad vergiffenis bekomen had.

[73]

[74]

Het dier had al veel vee en zelfs kinderen verslonden. Dit vertelsel schijnt hier onder het volk vrij algemeen geloofd te worden; doch wij weten, dat dit in 't geheel geen bewijs is van echtheid. Beneden is ook een plaats, waar eenige zinneloozen bewaard worden; onze geleider wilde ons dezelve doen zien, doch de Non, die daar op paste, weigerde het; en ik vond, dat zij gelijk had; men moet die ongelukkigen, die veeltijds aanleiding tot spotternij geven, niet aan de algemeene nieuwsgierigheid blootstellen. In een gang vond ik op verscheidene tafelen, die daar tegen den muur waren gesteld, de namen van de personen, die aanzienlijke geschenken aan dit gebouw hebben gegeven.—Was hoogmoed of menschlievendheid de beweegoorzaak van deze geschenken?—misschien beiden.—Hoe het zij, zij hebben welgedaan, en wij moeten diergelijke daden dan ook zoo naauw niet uitpluizen. In de keuken waren verscheidene Nonnen ook drok aan het werk; hare spijszaal is hier naast; zij eten gezonde kost, en moeten braaf werken, ook zien zij 'er, niettegenstaande haren aanhoudenden omgang met zieken, over het algemeen, gezond uit. Ik zag 'er, die mooi waren, onder anderen eene, die bezig was met eene bleke en uitgeteerde zieke te helpen; deze was nog jong en inderdaad schoon; dit leverde eene zonderlinge tegenstrijdigheid op. In 't geheel zijn 'er in dit huis 150 zulke Nonnen, zij zijn in 't zwart gekleed, en hebben witte Nonnenkappen op; doch zij doen geen geloften, waar door zij voor altijd verbonden zijn; en wanneer de liefde bij de barmhartigheid komt, kunnen zij zich in het huwelijk begeven. Deze Nonnen of Zusters bewijzen alzoo de Maatschappij een wezenlijken dienst, en men kan haar dus niet anders dan als achtungwaardige leden van dezelve beschouwen. Bij het uitgaan gaven wij wat voor het huis, een Non ontving het op een zilveren schotel. Dit herinnerde mij aan de zilvere schalen, waarin men in vele *Hollandsche* steden de aalmoezen opzamelt; het was gevoegelijker, dunkt mij, dat men daar een houten bak toe gebruikte. De Kerk van dit Gasthuis is fraai en net; ook schijnt 'er over het geheel een goed bestuur plaats te hebben; alles is zindelijk en wel onderhouden; maar het geen mij niet beviel, was dat 'er slechts een plaats en geen tuin bij is, dat 'er een vleeschhal en slagterij is, onder den eenen vleugel, namenlijk een der stads hallen en slagterijen, het geen stank veroorzaakt; dat de zieken in algemeene zalen en niet meer afzonderlijk liggen, en eindelijk dat het gebouw te prachtig is voor een Gasthuis. Ik had liever een eenvoudiger huis op het land gehad, en de kosten die daar door uitgespaard werden, besteed om de zieken door tuinen, afzonderlijke kamers enz. het verblijf der ellende, zoo min mogelijk, onaangenaam te maken. Behalve dit Gasthuis, is 'er nog een ander nuttig gesticht in deze stad, dat *la Charité* genaamd wordt, mede aan de *Rhone* verder op, voorbij de steenen brug gelegen. Het is zeer groot, en vereenigt in zich een Weeshuis, oude Mannen- en Vrouwen-huis enz. In de Kerk, die zeer net is, ziet men eenige graftombes van de stigters of bestuurders van dit uitgestrekt gebouw. De toren van die Kerk wordt door bouwkundigen, als een konststuk bewonderd. Diergelijke gestichten zijn in een stad, als *Lyon*, inzonderheid noodzakelijk, om het groot aantal werklieden in zijden stoffen en diergelijke Fabrieken, welker getal voor de omwenteling op omtrent 30,000 begroot werd. De bevolking der gantsche stad schatte men toen op 120,000.

[75]

[76]

Na den middag deed ik eene wandeling door de stad, en ging 's avonds in de Schouwspelzaal, op de plaats *des Celestins, Théâtre des Varietés*; de zaal en *decoratien* zijn niet onaardig; doch het overige beteekende niet veel; men gaf 'er de eerste vertooning van *le petit Poucet* (klein duimpje), dat men te *Parijs* op een van de Theaters van de *Boulevards* ook vertoont¹. Het was 'er zeer vol; in het *Parterre*, waar men altijd staat, betaalt men maar elf stuivers.

[77]

Den 27 Julij het drooge weder waarnemende, klommen wij op den Berg *St. Just*, en bezochten aldaar het gebouw, dat zich boven een der torens van die Kerk vertoont, en om de oudheden die het bevat, *l'Hospice de l'Antiquaille*, zoo als men ook boven den ingang leest², genaamd wordt. Sommige *Romeinsche* Keizers bewoonden het Paleis, dat hier stond, als zij te *Lyon* waren, en hunne Gouverneurs hielden 'er hun verblijf. Men gelooft algemeen dat *LUCIUS MUNATIUS PLANCUS*, die Consul was gelijktijdig met *ÆMILIUS LEPIDUS* en een der Luitenants of Stedehouders van *CÆSAR*, de stichter is van *Lyon*; het jaar van *Rome* 712, en dus ten naastenbij 40 jaren voor de Christelijke Jaartelling. Waarschijnlijk heeft men op dezen berg beginnen te bouwen; naauwelijks was 'er een eeuw verlopen, of de gantsche stad brandde in eenen nacht af, en werd door *NERO* weder opgebouwd. Men ziet in het *Hospice de l'Antiquaille* eenige oude opschriften, en in een onderaardsch gewelf, toont men een soort van nis in de muur, waarin men verzekert, dat *ST. PHOTIN*, die met *IRENÉUS* hier het Christelijk geloof kwam prediken, levendig is ingemetseld geworden, men leest dan ook boven die nis: *ST. PHOTIN a fini son martyre dans ce lieu, agé de 90 ans sous l'Empereur MARC AURELLE 179*. Deeze *ST. PHOTIN*, zegt men, dat de eerste Bisschop van *Lyon* was; 47 andere werden, volgens overlevering, met hem, hier gemarteld; men toont ook de steenen palen, waar zij aan gebonden of geketend zouden geweest zijn. De Nonnen, die dit gebouw voor de omwenteling bewoonden, gebruikten dit gewelf ook voor hare begraafplaats. In een soort van ovens zag ik nog verscheidene doodshoofden en beenderen. Uit een der kamers van dit gebouw heeft men een zeer uitgestrekt en allerschoonst gezigt. Van daar werd het *Panorama* van *Lyon* geteekend. Men ziet uit dit gebouw, het grootste

[78]

gedeelte van de stad, de *Saone*, de *Rhone* en over dezelve, en over een uitgestrekt landschap, de *Alpen*, de *Mont-Blanc*, de top van de *Mont St. Bernard* enz. Het was zeer helder weder, zoo dat wij het gelukkig troffen. Thans dient het gebouw, dat vrij groot is, tot een gevangenis voor vagabonden, bedelaars, ligte vrouwlieden, namelijk die, welke tot de klasse van het zoogenaamde gemeene volk behooren, want *galante Dames du bon ton* zet men 'er niet. Men bewaart 'er ook eenige zinneloozen. 'Er is een Kerk bij, en hier staat een' offerbus, waar men wat in steekt, ter eere van ST. PHOTIN. Wij gaven ook wat voor het huis. Niet ver van hier, omtrent voor het voormalig Klooster der *Minimen*, is eene plaats, die men de plaats der martelaren (*la place des Martyrs*) noemt; om dat hier ook een menigte Christenen zoude gemarteld geweest zijn. Men toont 'er ook nog een' grooten steen, zonder eenig opschrift echter, waarop men wil dat zij geslagt wierden, en die men als een achtigwaardig gedenkteeken beschouwt. Wat hier ook van wezen moge, het blijkt uit de Geschiedenis, dat de vervolging der eerste Christenen, vooral onder SEPTIMUS SEVERUS, hier allerverschrikkelijkst geweest is. Achter dit gewezen *Minime*-Klooster, ziet men nog de geringe overblijfsels van een' *Romeinschen* Schouwburg. Tot de trotsche gebouwen, die de *Romeinen* hier gesticht hebben, behooren ook de kostbare steenen waterleidingen (*aquaducs*), die eene uitgestrektheid van verscheidene mijlen schijnen gehad te hebben; hier en daar ziet men 'er nog overblijfsels van. Men toonde ons een van de plaatsen (*reservoirs*) waar dit water verzameld werd in een wijngaard, voorheen behoord hebbende aan het Klooster der *Urselinen*. Het is een diepe kelder, waar men, van kaarsen of fakkels voorzien, door middel van verscheidene steenen trappen in gaat. Het gewelf is ruim, en rust op verscheidene bogen. De soort van kalk, waar de muren mede gepleisterd zijn, is bijzonder hard, zoo dat men moeite heeft om 'er stukken afteslaan. Men wijst ook in den muur de gaten of pijpen aan, waardoor men meent dat het water ingelaten werd. Het schijnt, naar het metzelwerk te oordeelen, dat die plaats aanvankelijk niet overdekt is geweest; maar dat het gewelf 'er naderhand is opgemaakt. Deze kelder is hier bekend onder den naam van *les bains des Empereurs*, of *les bains des Romains*. Sommige Geschiedschrijvers noemen dezelve *la grotte Berelle*. Thans behoort dit Klooster, en aangelegen erven, aan iemand, die 'er zinnelooze menschen, tegen betaling, in den kost neemt. De man, die den kelder laat zien, woont hier dicht bij, en men geeft hem daar iets voor. Een weinig verder in een anderen tuin, ziet men een kelder veel minder diep dan *la grotte Berelle*; zo dat men 'er door het daglicht duidelijk in zien kan. De grond is hier met kleine steentjes van onderscheidene kleuren als een schilderij ingeleid (*en Mosaïque*). Men zegt, dat dit ook behoort tot het werk van de *Romeinen*, doch ik zag 'er twee gedaantens in, die veel overeenkomst hadden met de afbeeldingen van Engelen en Duivelen; evenwel stond 'er nog ook een soort van Afgodsbeeld bij; zij die kundiger zijn in de oudheden dan ik, mogen beslissen wat het is³. Ik zag hier ook eenige pilaren, en een soort van altaar van hout, dat geschilderd was; en vernam, dat dit aan de Vrijmetselaars, die hier omstreeks hunne vergadering houden, en somtijds van dezen kelder gebruik maken, behoorde. Wij gingen van daar naar de Kapel van Onze Lieve Vrouw van *Fourvières*, voorheen, en nog onder de geloovigen vermaard, door hare menigvuldige *ex voto's*, geloften aan de Lieve Vrouw, of haar beeld, dat hier bewaard werd. Die Kapel ligt op het hoogste gedeelte van den berg. Een vrouw had die na de omwenteling gekocht, en meende 'er haar rekening bij te vinden, door 'er missen te laten lezen, enz. doch het is haar verboden; en men verhaalde mij, dat zij hier over met het Stadsbestuur in proces was. Wij klommen op het torentje van deze Kapel, van waar wij ook een overheerlijk gezigt hadden, en veel uitgestrekter nog, dan uit *l'Hospice de l'Antiquaille*. Men ziet hier bijna over al de nabij gelegen bergen heen; de stad en derzelver omstreken, de loop van de *Rhone* en de *Saone* en hunne vereeniging heeft men als een Landkaart voor zich, duidelijk zag ik de witte toppen der *Alpen*, en kon mij nauwelijks van zien verzadigen. In de Kapel is niet veel anders te kijken dan een groote menigte kleine, meestal ellendig gekladde schilderijtjes, verbeeldende mirakuleuse reddingen, door de Lieve Vrouw, van menschen, die in nood zijnde, 't zij door ziekte, schipbreuk, in 't water liggende of anderzins, een gelofte aan haar gedaan hebben; onder anderen was 'er een bij van een deserteur, die de wacht, die hem na zat, ontkomen was; zoo dat de Lieve Vrouw ook de desertie, die toch overal als een strafwaardige misdaad wordt beschouwd, scheen te bevorderen⁴. De rest is niet waard, dat men zich 'er zich een oogenblik om ophoudt, wanneer men niet tot de geloovigen behoort.

Na den middag wandelde ik langs de *Quai du Rhone*; 'er was veel volk op die wandeling, maar ik zag weinig schoone vrouwen onder de zoogenaamde fatsoenelijke lieden, die zich hier, even als in de *Tuilleries* te *Parijs*, laten kijken. Onder de klasse, die men gemeene lieden noemt, ziet men hier een aantal kreupelen en mismaakten; dit vindt men doorgaans in plaatsen, waar vele weverijen en spinnerijen zijn. Buiten de *Barrière* langs de *Rhone*, naar den kant, daar zij van daan komt, is ook een aangename wandeling. Van sommige huizen, die hier tegen de bergen staan, gaat men uit een van de dakvensters in den tuin.

In deze stad zijn, even eens als in *Brabant* en *Vlaanderen*, veel Bierhuizen, en het is 'er 's avonds vol volk. Het bier van *Lyon* is beroemd, naar mijn' smaak is het te

sterk gehopt.

Den 28 Julij regende het zoo sterk, dat ik weinig kon wandelen; de twee rivieren waren dezen nacht aanmerkelijk gewassen, en de stroom van de *Rhone* was ongemeen snel. Die rivier maakt door de sterke drift en de rotsen, welke onder water staan, hier en daar eene soort van draaikolkjes. Het water dezer twee rivieren is, tegenwoordig vooral, zeer onderscheiden van kleur; dat van de *Rhone* is geelachtig grijs, en dat van de *Saone* is groenachtig.

[84]

De gewone schuit van hier naar *Avignon* (*Coche d'Eau*) meende men dan ook, dat morgen niet zou kunnen varen, want men hield de vaart op de *Rhone* thans voor min of meer gevaarlijk. Een slecht vooruitzicht voor ons, die met dat vaartuig binnen eenige dagen dachten te vertrekken.

Tegen den middag hield het een weinig op met regenen, en ik ging wandelen. *La place des Terreaux* is een fraai vierkant plein; op dezelve staat het Stadhuis, de voormalige Abdij van St. Pieter, en aan den anderen kant over dezelve, verscheidene fraaije Koffijhuizen; men vindt daar allerlei ververschingen voor een redelijken prijs; het ijs (*les glaces*) is 'er zeer goed, en veel goedkooper dan te *Parijs*. De levensmiddelen schijnen hier over het algemeen niet duur te zijn; het vleesch is 'er goed, men heeft 'er overvloed van groentens; de riviervis schijnt 'er ook niet schaars; en de Spekslagerswaren, vooral de worsten (*les saucissons*) van *Lyon*, zijn beroemd.—*Zwitser* en *Geneefsch* geld is hier ook gangbaar.

Het Stadhuis is een fraai gebouw; die van *Lyon* houden het voor een van de schoonste Stadhuizen van *Europa*, maar het lijkt nietmetal naar dat van *Amsterdam*; in den gevel (*la facade*) van hetzelfde, ziet men nog de beelden der Vrijheid en Gelijkheid. In het portaal zijn twee fraaije liggende metalen beelden, meêr dan levensgrootte; het eene een man en het andere een vrouw, verbeeldende de *Rhone* en de *Saone*. Voor de omwenteling stonden zij op de plaats *Belle-cour*. In dit portaal, waar men ze aan beide kanten geplaatst heeft, zijn zij veel te groot; *COUSTOU* is 'er de maker van. De oude metalen tafel, waar op de aanspraak gegraveerd was, die de Keizer *CLAUDIUS* toen hij nog *Censor* was aan den Senaat van *Rome* ten voordeele van die van *Lyon* deed, en die men ook voor de omwenteling in dit voorhuis zag, is eenigen tijd na dezelve, toen het geschut voor het Stadhuis geplant was en 'er verscheidene kogels in geschoten werden, genoegzaam geheel vernield; en men ziet die thans niet meêr. De *Lyonnezen* betreuren zeer het gemis van die tafel, en in der daad het was een zeer merkwaardig stuk. De groote zaal boven dat portaal, brandde omtrent twee jaren geleden, bij gelegenheid eener *Illuminatie*, geheel uit.

[85]

De voormalige Abdij van *St. Pieter* is een groot en trotsch gebouw, hebbende eene groote plaats in het midden en rondom dezelve, op de eerste verdieping eene fraaije galerij. Thans schijnen de vertrekken aan bijzondere personen verhuurd te worden; eene zeer ruime zaal beneden, en die ik meen dat voorheen voor een spijszaal diende, wordt thans door de Kooplieden en Fabriekers tot een beurs gebruikt; men ziet rondom in dezelve eenig pleister-beeldwerk *en bas-relief*.

Deze plaats *des Terreaux* was ook de martelplaats van eene menigte Protestanten omtrent het midden van de 16de eeuw; onder anderen werd hier eene ruim bemiddelde jonge dochter *DE CAGNON* genaamd verbrand; zij was gewoon, om de armen van *Lyon*, hoewel grootendeels van haar in godsdienstige gevoelens verschillende, rijkelijk te bedeele; deze riepen weenende, toen men hunne weldoenster naar den brandstapel sleepte. "Helaas! wij zullen geen aalmoezen meer van u ontvangen;" waarop de ongelukkige *DE CAGNON* de fluweelen muilen, die men haar nog gelaten had, van hare voeten nam, en die den armen toewierp, zeggende: "Ja, gij zult 'er nog ontvangen;" en men had geen moeds genoeg om deze ongelukkige aan de klaauwen van hare beulen te ontrukken.—Christenen, of liever zij, die 'er den naam van droegen, die hier zelve verscheidene eeuwen geleden door de *Romeinen* zoo wreed vervolgd waren geweest, en deze vervolging met regt als een gruweldaad beschouwden, deze zeg ik, vervolgden en martelden hier thans hunne Medeburgers en Medechristenen. *Lyon* was ook een der voornaamste steden in het navolgen van den afgrijsselijken *St. Bartelmoord*. De slagting was hier toen ook allerverschrikkelijkst, zoo als gij weet; maar gij weet misschien niet, dat de scherprechter deugd en moed genoeg bezat om de uitvoering van de bevelen der drie voorname hoofden van het *Lyonnsche* moordrot, te weigeren, zeggende: "Mijn ongelukkige post veroordeelt mij, om het werktuig van het geregt te zijn, maar niet dat van moordenaars."—Thans, daar de rede en verlichting eenigzins over het bijgeloof zegepraalt, behoorde men dien scherprechter, hoe zeer zijn naam misschien reeds in vergetelheid is geraakt, een Gedenkteeken op te rigten, en de koninklijke en geestelijke monsters, aanstokers, of uitvoerders van dien moord, in de verachtelijkste houding aan zijne voeten te plaatsen. Met genoegen vindt men ook aangeteekend, dat de krijgsbende, toen ter tijd in de Citadel van *Lyon* liggende, weigerde om in de gruwelen te deelen, en dat zelfs bijna het geheele volk die met verontwaardiging afkeurde, zoo dat zonder eene bende stadssoldaten, die slecht genoeg waren om zich voor veel geld te laten

[86]

[87]

omkopen, de Protestanten misschien behouden zouden zijn geweest.

Den 29 Julij, alweder aanhoudende regen—met smart zag ik in de nieuwspapieren, dat het rijpe koorn begon te schieten, en niet kon ingehaald worden; de druiven meende men, dat door dit koude en natte weder ook veel zouden lijden. Het was Zondag, ik ging dan eenige Kerken zien; na de omwenteling zijn 'er hier ook verscheide, zoo wel als Kloosters, gesloopt; uit andere, die men toen voor magazijnen enz. gebruikte, zijn de sieraden weg genomen, doch die, welke voorheen aan de Jesuiten behoorde, en een zeer fraai en prachtig gebouw is, heeft men onder anderen laten staan. Deze Kerk is van binnen met marmer van onderscheide kleuren rijkelijk versierd, en verdient wel gezien te worden: de aanzienlijke boekerij voorheen aan dit Kollegie behoord hebbende, is achter deze Kerk in eene schoone zaal, langs de kaai van de *Rhone*; thans behoort zij aan de stad, en dient tot algemeen gebruik. Van hier ging ik naar de Kerk van de voormalige Abdij *d'Ainai* of *St. Martin d'Ainai*, en zag daar vier zware kolommen van Granit van een donker grijze kleur; thans dienen zij om een gedeelte van dit gebouw te onderschragen. Voorheen, maakte de vier 'er maar twee uit, en behoorden toen tot den Tempel van AUGUSTUS, die niet ver van hier op de punt van het schiereiland, waar een groot deel van *Lyon* op gebouwd is, moet gestaan hebben, zij bereikten toen eene aanmerkelijke hoogte, en men heeft de barbaarsheid gehad, van die schoone en kostbare stukken door te zagen, om ze in deze Kerk te gebruiken; het is duidelijk te zien aan de einden van twee dezer halve kolommen, waarmede men die op de voetstukken geplaatst heeft, dat het de bovenste helften zijn der anderen. Aan beide zijden van het groot Altaar op de grafzerken, zag ik ook nog overblijfsels van *Mosaïken*, in den smaak van die, welke ik op den berg van *St. Just* gezien had: men verhaalde mij, dat deze behoord hadden tot de Graftombe van Paus PASCHAL den II. Het was deze Paus, die den zoon van Keizer HENDRIK den IV. gebod om het lijk van zijn vader optegraven, en het op het veld te werpen, om 'er vijf jaren onbegraven te blijven liggen. Dat een Paus deze afschuwelijke daad bevolen heeft, is niet te verwonderen; maar dat de zoon gehoorzaamde—welk een gruwel!!—PASCHAL, die men wil, dat deze Kerk gewijd heeft, stierf in 1117. Men liet mij ook in het Sacristy een' kelder zien, waarin een heilige zou gemarteld geweest zijn: de Kosterin, die de vriendelijkheid had, van mij dit alles te laten zien, scheen een goed snapachtig wijf, en hield mij voor zeer geloovig; waarschijnlijk, omdat ik haar met eenige belangneming het een en ander ondervroeg. Zij vertelde mij dan verscheide sprookjes van wonderwerken, die ook, gedurende de belegering, zouden voorgevallen zijn: onder anderen, dat zij een lieve vrouwebeeldje te dier tijd in een houten toren verborgen had, en deze toren was, niettegenstaande de kogels en bommen 'er rondom vlogen, onbeschadigd gebleven. Zij schimpte en schrolde ook dapper op de Jakobijnen en de Filosofen, zoo wel als op den nieuwen Keizer. De *Lyonnezen* zijn grootendeels Konings of liever BOURBONS gezind, gelijk zij in het begin van de omwenteling, helaas! maar al te duidelijk getoond hebben, en als een gevolg hier van ook zeer gehecht aan de Kerk, zoo als die voorheen bestond; alle de onlangs gemaakte veranderingen, beschouwen zij dan natuurlijkerwijze als onwettig, en de Paus door de omstandigheden genoodzaakt, om 'er in toetestemmen. De reden der bijzondere gehechtheid dezer stad aan het Hof, de Adel en de Geestelijken, schrijft men voornamelijk toe aan het belang, dat zij had, bij het in stand houden der pracht, weelde en verkwisting. Aan wie toch zouden zij hunne kostbare *Lyonse* stoffen, borduurselen en diergelijke verkocht hebben, als de eerste grondbeginselen van de omwenteling stand hadden gehouden.—Nu daaromtrent valt het hun tegenwoordig dan ook nog al in de hand. Zonderling is het intusschen, dat de bewoners van de oude stad op den berg van *St. Just* en *Fourvières* meestal Republikeinen waren, hoewel grootendeels werklieden tot de Fabrieken behorende. Zou het niet mogelijk zijn, dat die lieden op de puinhoopen der *Romeinsche* oudheden wonende, eenigzins met de Geschiedenis dier Volken waren bekend geraakt, en tevens hunne verhevene gevoelens en edelen trek na vrijheid hadden ingezogen. Sommigen meenen dat de reden, waarom die van *Lyon* zich zoo sterk tegen de omwenteling toonden, ook moet toegeschreven worden aan een zekere jaloersheid, die 'er tusschen deze stad en *Parijs*, als de twee grootste en voornaamste steden van *Frankrijk*, plaats greep, en al van ouden datum bestond. *Parijs* voor de Hoofdstad te moeten erkennen, kwetste de eerezucht van *Lyon*, en *Parijs* had de omwenteling begonnen, en speelde 'er de hoofdrol in. Zoo moest dan deze ongelukkige stad, die reeds in onderscheide tijdvakken, de allerakeligste moord- en bloedtooneelen had opgeleverd, nog eens eenen rampzaligen burgeroorlog, en de betreurenswaardige gevolgen van dien, ondervinden. Met aandoening hoorde ik dikwijls verscheide omstandigheden dien aangaande vertellen; de *Lyonnezen* schenen mij genegen, om hier over met vreemdelingen te spreken, en geen wonder, dat men diergelijke tijdvakken niet ligt vergeet; daarbij vindt men hier schier overal gedenkteeken, die 'er aan herinneren. Men verzekerde mij, dat deze noodlottige gebeurtenis, omtrent 20,000 menschen aan de stad *Lyon* gekost heeft; het getal komt mij wat groot voor. Zonderling is het ondertusschen, dat de Generaal PRESCIS, Kommandant der stad, met zijne Officieren gelegenheid gevonden heeft, om zich door de vlucht te redden, en de straf te ontgaan, terwijl eene menigte jonge lieden en burgers van *Lyon*, door hem

[88]

[89]

[90]

[91]

misschien opgezet en zekerlijk misleid, (want anders zouden zij niet vermetel genoeg geweest zijn, om eene stad, die geheel buiten staat was, om eene belegering uittehouden, tegen eene magtige Armée te willen verdedigen) terwijl, zeg ik, deze in de stad bleven, en door de belegeraars als muitelingen, misschien op eene te strenge, of te algemeene wijze, werden gestraft.—Men schijnt, ten opzichte van dezen PRECIS verscheide ongunstige vermoedens te voeden; doch het is buiten mijn bestek, om hier verder in te treden.

Den 30 Julij, hoewel het al weder onophoudelijk regende, ging ik al vroegtijdig uit; het was zoo guur, als bij ons in de maand October. De kaai opgaande, langs de *Saone*, klom ik 'er tegen over de rots, daar het Kasteel *Pierre en Cize* op plagt te staan, de hoogte op. Hier ziet men de overblijfsels van de oude Vestingwerken, die ten tijde van de belegering veel verwoest, en vervolgens grootendeels gesloopt zijn geworden; het ruwe en stormachtige weder gaf aan die puinhoopen een nog treuriger aanzien—men ziet hier stukken van muren van eene ontzaglijke dikte, en zeer ruime onderaardsche gewelven; sommige bestaan bijna nog in hun geheel, en zijn zoo groot, dat het wel Kerken gelijken. Het Fort *St. Jean* stond voorheen op deze hoogte, en moet, naar de puinhoopen, die men 'er nog van ziet, te oordeelen, eene aanmerkelijke sterkte geweest zijn—welligt had deze plaats aan een' schrijver van oude ridder- en spookromans, aanleiding gegeven tot sombere en verschrikkelijke invallen—en ik onder een brok van een ouden muur een weinig voor den regen schuilende, en dien boël overziende, dacht aan de ellendige inrichting der menschelijke maatschappij waartoe deze vreesselijke muren, met zoo veel moeite en kosten opgerigt?—dienden zij ter beschutting tegen een' vernielenden watervloed, of om de woede van uitgehongerde roofdieren aftekeeren—neen! maar alleen, om menschen tegen menschen te beveiligen.—

Hier en daar heeft men een schoon en uitgestrekt gezigt. Wat verder komende, zag ik, dat men bezig was met den muur van de stad, doch ook alleen maar een' enkelen muur, weder op te bouwen. Zoo maken en breken de menschen aanhoudend. Ja! wat hebben wij sedert 18 a 19 jaren niet al zien maken en breken, opbouwen en verwoesten. Men bediende zig tot het opmetselen van dien muur, onder anderen van een' roodachtigen steen, die scheen zamengesteld te zijn uit een menigte kleine keitjes. Mij dunkt, dat dezelve gepolijst zijnde, fraai moet wezen; bij ons zou men daar wel gebruik van weten te maken, doch hier is het marmer en diergelijke steenen verkrijgbaar genoeg. Zelfs niet ver van deze stad vindt men aanmerkelijke steengroeven. Onzen weg vervolgende, zagen wij de Kerk van het voormalig *Karthuizer* Klooster, ook op deze hoogte gelegen; de Kerk is fraai met smaak gebouwd, en wordt thans voor een *Parochie* gebruikt; zij schijnt van binnen ook gewit en opgemaakt. Het groot Altaar in het midden van het koor, is van marmer van onderscheide kleuren zeer fraai gemaakt; boven hetzelfde is een konstig gewerkt geheel verguld verhemelte (*baldachin*), rustende op marmeren kolommen—ik zag 'er ook eenige redelijk goede schilderijen van *Fransche* Meesters. Deze Kerk pronkt met een' fraaijen koepel, en is zeer licht. Ik beklagde mij niet van deze wandeling gedaan te hebben, hoewel ik door nat was.

In het voorbijgaan vernam ik aan het Bureau van de schuit op *Avignon*, dat dezelve, om den aanhoudenden sterken stroom en het hooge water, zoo als men wel gevreesd had, niet had kunnen varen, en waarschijnlijk in de eerste dagen nog niet varen zou—ik wilde toch zoo gaarne de reis te water doen, hoe vreesselijk men die hier ook afschildert. 's Avonds, door den regen niets beters te doen wetende, ging ik in het *Theatre des Varietés*, en zag 'er *les brigand de Calabrie*, ook ik 't *Hollandsch*, onder den naam van: de Struikrovers van *Calabrien* vertaald, en na hetzelfde *Palmire et Alminor*, getrokken uit de geschiedenis van den Verloren Zoon; beide zijn Melodramas, dat is te zeggen, Toneelspelen, met muziek verzeld, doorgaans speelt het orchest, als de voornamde personen opkomen of afgaan. Deze soort van stukken is gemeenlijk opgesierd met marschen, balletten, gevechten en veel théatralen toestel. Zij worden in *Frankrijk* niet op tooneelen van den eersten rang gespeeld, en door velen als onregelmatig en in een slechten smaak (*d'un mauvais genre*) afgekeurd; doch ik beken gaarne, dat ik 'er verscheide gezien heb, die mij veel meêr bevielen, dan de groote Opera's, waarmede men te *Parijs* zoo veel op heeft. Beide de genoemde stukken werden nog al redelijk gespeeld, zoo dat ik mij nog niet erg verveelde. Het *parterre* maakte hier zoo wel als te *Parijs* tuschenbeide een vreesselijk geweld.

Den 31 Julij, al weder regen. Heden gingen wij eenige Fabrieken van zijden stoffen en zijden fluweelen enz. zien, onder andere die van de Heer PEREAU op de kaai van de *Rhone*, dat een van de voornaamste is; hier is de stapel kostbare stoffen en fraaije borduurselen, waarvan 'er sommige moesten gebruikt worden bij de aanstaande kroning van den nieuwen Keizer, zoo ook voor behangsels van bedden, en bekleedsels van onderscheide meubelen aan het Hof; want het schijnt, dat het Keizerlijke in pracht en kostbaarheid niet voor het voormalige Koninklijke zal willen onderdoen: en wat voer men daar in het begin van de omwenteling tegen uit, trouwens, en dit kan men vooral met regt van de *Franschen* zeggen, "de tijden veranderen en de menschen ook."

Ik kwam op straat een' Priester tegen, die openlijk de hostie naar een zieke droeg; een man met een bel ging vooraf, zoo als zulks in de *Roomsche* Landen gebruikelijk is; vele menschen knielden, alle namen de hoeden af. Ik had hier ook al een begravenis met Priesters en kerkelijke plegtigheden gezien, en ik vernam dat 'er ook somtijds processien gaan. Waar toe toch al deze toestel en openlijke vertoningen; de geloovigen, dunkt mij, zullen 'er niet gelooviger door worden, en de ongelooovigen nog veel minder; was het dus niet beter, dat men, om zich aan geene spotternij bloottestellen, en om anderen niet te ergeren, of aanleiding tot onaangenaamheden en verwijdering te geven, binnen de kerkgebouwen bleef; daar mogen de onderscheidene geloofsbegrippen te pas komen, daar zijn wij Joden, Roomschen of Protestanten, op de straten en andere plaatsen zijn wij alle burgers, en hoe minder wij ons in dien kring door onderscheidene benamingen, leuzen of diergelijke trachten te onderscheiden, hoe meer wij immers de eensgezindheid en alzoo het algemeen geluk bevorderen.

Na den middag was het nog al redelijk goed weder, en ik wandelde de kaai van de *Saone* zuidwaards op, langs de puinhoopen en nog overgeblevene muren van het Arsenaal, bijna geheel door het bombardement vernield, gelijk ook een groot gedeelte van deze wijk, en waar van nog maar weinige huizen zijn opgebouwd. Ik kwam vervolgens aan de hier zoo beroemde werken van PERRACHE, die de vereeniging van de twee rivieren omtrent 1100 halve roeden (*toises*) voor uit heeft gelegd, zoo dat de stad hier door een aanmerkelijk stuk gronds wint. Voor *Hollanders*, aan dijken en droogmakerijen gewoon, baart dit werk niet veel verwondering. Men heeft hier ook aangename wandelingen, en ik keerde langs de kaai van de *Rhone*, die daar aangenaam beplant is, weder terug. Behalve de huurkoetsen (*fiacres*) vindt men in deze stad, en de omliggende streken, ook nog een ander soort van rijtuigen, het zijn ligte wagentjes, zeer laag, en op vier wielen, die door één paard getrokken worden; de banken zijn in de lengte geplaatst, zoo dat men 'er op zijde, rug tegen rug, en de beenen buitenwaarts inzit; op de banken, waarvan sommigen op riemen hangen, liggen matrassen; doorgaans kan men 'er met zes en meêr personen in zitten, zij worden veel gebruikt, om na buiten te rijden; men vindt ze gemeenlijk staan, bij de voorname uitgangen van de stad, en kan ze daar goedkoop huren. Die rijtuigen worden *Carioles de Lyon* genaamt, en de voerlieden, die ze verhuren *des Carioleurs*.

Heden den 1 Augustus is het weder nog al redelijk, en het scheen, dat de regen toch eindelijk eens zou ophouden; wij bepaalden dan ons vertrek op morgen, indien wij eenige reisgenooten konden vinden, om een schuitje (*bateau de poste*) tot *Avignon* met ons te huren. Hier in slaagde ik zonder veel moeite, wij waren met acht personen, en huurden zoo een schuitje voor zes *Louis d'Ors*, onder beding dat het goed met planken overdekt, en van zitbanken en stroo, om de voeten in te zetten, voorzien moest zijn; vooral ruim en stevig genoeg, ook in allen opzigte geheel tot onzen dienst, zoo dat wij hier en daar des goedvindende konden aanleggen, mits de reis 'er niet te veel door werd vertraagd; de schipper mogt niemand buiten onze toestemming aan boord nemen enz. Alle diergelijke voorwaarden behoort men te voren wel uitdrukkelijk te maken, om daarna geene moeilijkheden te hebben; omtrent dit alles overeengekomen zijnde, gaf mij de schipper (*patron*) een *Louis d'Or* op hand, ten blyke, dat de overeenkomst gesloten was, dit is genoegzaam door geheel *Frankrijk* gebruikelijk, het zij de huurder of verhuurder, kooper of verkooper die geeft, men noemt dit handgeld *les arrhes*; voorts was de afspraak, dat wij morgen ochtend met het kriecken van den dag zouden vertrekken, indien de wind, die noorden was, zoo bleef, kunnende 's avonds van denzelfden dag dan nog te *Avignon* zijn; de schipper zou ons in dat geval laten roepen; doch als de wind veranderde, behoefden wij zulk een haast niet te maken, omdat men dan toch een nacht onderweeg moest slapen.

Daar nu onze afreis bepaald was, en ik al, wat hier merkwaardig is, genoegzaam gezien had, bleef mij nog over, om in een voornaam magazijn een kleine voorraad van *Lyonsche* zijden kousen te kopen, en ik vond 'er zeer goede voor £ 9--: het paar, zoo witte als zwarte. Het overschot van mijn' tijd besteed ik nu, om aan u te schrijven, en dezen brief te sluiten, na u vooraf nog het een en ander aangaande deze stad te hebben medegedeeld.

Van ouds droeg *Lyon* den naam van *Lugdunum*, en had dus bijna denzelfden naam als ons *Leyden Lugdunum Batavorum*; misschien had men 'er *Batavorum* bijgevoegd, om die stad van het *Lugdunum* der *Gaulen* te onderscheiden. Naderhand werd *Lyon* een Aartsbisdom en de Hoofdstad van de Provincie *le Lyonnais*, thans is het de Hoofdplaats van het Departement van de *Rhone* en het verblijf van de *Prefecture* en *Tribunal d'Appel*; men begroot het getal der inwoners, naar men mij verzekerde, nog heden op omtrent 120,000. *Lyon* wordt op 100 *Fransche* mijlen afstands van *Parijs* gerekend, doch over *Dyon* is het verder; zij is omtrent 40 van deze laatstgenoemde plaats gelegen, en 48 van Avignon De hoofdstad niet zijnde, noemen de *Lyonnezen* hun stad egter de tweede van *Frankrijk*; want zij worden voor zeer hoogmoedig en eigenbelangzoekend (*egoistisch*) gehouden; zoodat *Lyon* voor hun schier alles, en het heelal bijna niets

is; dezen karaktertrek schrijf ik al weder toe aan de hooge Geestelijkheid van die stad; want deze door hunnen alles vermogenden invloed gaf toch den voornaamsten plooi aan 's volks denk- en handelwijze; oordeel of het ook groote sinjeurs moeten geweest zijn; van den Aartsbisschop af, tot den laatsten Kanunnik van het Domkapittel toe, noemden zij zich *Comte de Lyon*; het waren alle Prinsen en Graven, zij moesten 16 kwartieren, zoo van 's vaders als van 's moeders zijde in hun wapen voeren, en de Koning van *Frankrijk* was hun eerste Kanunnik. Deze geestelijke Graven, die zich de navolgers van den nederigen CHRISTUS noemden, waren zoo verregaande opgeblazen, dat zij zich met de Godheid, dien zij erkenden, schenen gelijk te willen stellen: want zij knielden niet in tegenwoordigheid van de Hostie. Dit hadden zij zelfs tegens de *Sorbonne*⁵ volgehouden, tot dat, naar men zegt, LODEWIJK de XIV. zich eens onder hun in de *St. Jans* of *Domkerk* bevindende, goedvond om te knielen; nu konden zij welstaanshalve toch ook niet anders doen, zij knielden dan, maar voor wien, voor God of voor den Koning?—Ik wenschte, dat zoo vele brave en achtingswaardige Roomschegezinden, met alle diergelijke schandelijke zaken, waar door men den godsdienst ontluissterd, wat meêr bekend waren. De geschiedenis doet ons egter ook een' Aartsbisschop van *Lyon*, die in het laatst van de afgelopen eeuw geleefd heeft, als een' achtungwaardig man, kennen, voornamelijk om de vriendschap tusschen hem en den vermaarden wijsgeer en schrijver THOMAS⁶, die te *Lyon* in de armen van dien Aartsbisschop, genaamd MONTASET, gestorven, en op deszelfs landgoed, even buiten de stad, begraven is; waar de redelijke MONTASET zijn overleden vriend dan ook een graftombe oprichtte, die hij door zijn tranen aan de vriendschap heiligde.

[99]

[100]

Onder verscheidene vermaarde mannen, kunstenaars en geleerden, werd ook PIERRE PERRIN, stichter van de *Fransche Opera*, en dus voor de *Franschen* wel een groot man, hier geboren: hij voerde den titel van *Abbé, Conseiller du Roi* enz. en werd het eerste bevoorregt met het Koninklijk verlof (*lettres patentes*) om de Koninklijke Muzijk-Akademie opteregt, in 1669. De eerste Opera, die hij in 't openbaar gaf, (te *Parijs* in 1671) was *Pomone* genaamd. Hoewel de versen, van PERRIN zijn eigen maaksel, zeer slecht waren, werd het stuk toch zeer toegejuicht en acht maanden agter elkanderen gespeeld, zoo dat deze Opera, hem alleen voor zijn aandeel 30,000 Livres opbragt; doch zoo als het gemeenelijk gaat, de voorspoed werd door de afgunst gevolgd, en PERRIN was al schielijk verplicht om zijn voorregt tegen een sommetje aftestaan; zijn geluk was dan van korten duur, en hij stierf te *Parijs* omtrent het jaar 1680. De beeldhouwers COYSEVOX en de twee COUSTOU'S, zijn ook van *Lyon*, als mede JOSEPH VIVIEN een van de uitvinders van het teekenen met pastel. Op de geboorte van CARACALLA heeft de stad *Lyon* geen reden om roem te dragen—en hoe zeldzaam had het menschdom reden, om de geboorte van een' Keizer of Koning te zegenen!—Onder verscheidene Kerkvergaderingen (*Conciliën*) die hier gehouden werden, zijn die van 1245 en 1274 vermaard, de eerstgenoemde niet alleen, omdat bij hetzelfde besloten werd, dat de Kardinalen voortaan roode hoeden zouden dragen; maar bijzonder ook omdat Keizer FREDERIK de IIde, in den ban gedaan, en van het Keizerrijk ontzet werd door Paus INNOCENTIUS den IV.; de andere door de geloofspunten, die daar verhandeld werden, was de voorname oorzaak van de scheuring der kerk, door de afzondering der *Grieken*—maar ik houde mij op, met u dingen te vertellen, die gij misschien lang weet, in plaats van naar bed te gaan, wijl ik 'er morgen vroegtijdig uit moet.

[101]

[102]

- 1 Dat stuk is daar in een korten tijd ver over de honderd malen gespeeld; want een groot gedeelte van de *Parijzenaars* liep 'er naar toe.
- 2 't Is te verwonderen, dat men aan merkwaardige overblijfsels, zulk een kleinachting aanduidenden naam heeft gegeven; want *Antiquaille* beteekent oude prullen.
- 3 De teekening is nog al tamelijk, behalven het opgenoemde, was 'er ook nog de afbeelding van een mensch bij; de Engel en Duivel schenen zich met hem bezig te houden. Misschien verbeeldt het een mensch in de eerste tijden van het Christendom, die door den Duivel tot den Afgodendienst verleid wordt, terwijl een Engel 'er hem van terug houdt.
- 4 Het aanroepen van deze Lieve Vrouw, als men zich in nood bevond, scheen hier al vrij algemeen, doch ieder was juist niet even naauw gezet in het nakomen van zijne gelofte. Men verhaalde mij ten dezen opzichte een geval, dat mij deed lagchen; eenige jaren geleden was een schippers knecht van de schuit in de *Rhone* gevallen, en deed volgens gebruik eene gelofte aan de Lieve Vrouw van *Fourvières*, doch de redding volgde niet spoedig; en, of door den sterken stroom of anderzins niet kunnende zwemmen, begon hij reeds te zinken, toen zijn schipper hem met een haak vastkreeg en 'er uithaalde. Vervolgens zijne gelofte vergetende, werd hij daar aan door zijn' Biegtvader herinnerd, doch ontschuldigde zich met te zeggen: "Zij heeft geen haast gemaakt, om mij te helpen, ik behoef ook geen haast te maaken om te betalen, want kijk, Mijn Heer Pastoor! als onze schipper niet beter bij de hand geweest was dan onze Lieve Vrouw, ik had 'er bij mijn .... om koud geweest."
- 5 De *Doctoren* van dit vermaarde *kollegie*; dat door ROBERT DE SORBON, Hofprediker en Biegtvader van St. LOUIS, in 1252 gesticht werd, waren in *Frankrijk* de gewone registers in *Theologische* geschillen van aanbelang.
- 6 Bekend door zijne welsprekende en wijsgeerige geschriften, zoo als zijne lofspraken (*eloges*) van MARCUS AURELIUS, van SULLY, van DESCARTES enz. hij legt daar in zijne vrije en onbevooroordeelde

[93n]

Zevende Brief.

Avignon, 3 Augustus.

Gisteren morgen om 4 uren voeren wij van *Lyon*, af; want de wind was wat veranderd, en wij hadden geen hoop, om denzelfden avond hier te zijn. De schuit was volgens afspraak; doch 'er ging maar één schipper mede, en dit beviel velen van onze reizigers, die het hoofd vol zwaarigheid hadden, in 't geheel niet; ik voor mij was hier omtrent minder ongerust, want had 'er niet deskundigen over gesproken, en men verzekerde mij, dat 'er met bekwame schippers, zoo als die lieden hier doorgaans zijn, op deze rivier geen gevaar te vreezen is. Wij voeren onder de groote steenen brug (*pont de la Guillotière*) door, doch langs den kant, omdat daar de minste trekking is. De stroom in het midden onder deze brug is verbaasd snel. Weldra kwamen wij aan de plaats, waar zich de *Saone* met de *Rhone* veréénigt; de afscheiding van het water dezer twee rivieren, is aan de onderscheidene kleuren duidelijk te zien, en maakt als een streep op het water. De stroom is hier ook zeer sterk, zoo dat ons schuitje begon te hobbelen, en eenigen onzer reizigers zeer zuinig te zien. Het land aan de oevers, stond hier en daar onder water; zulk eene overstrooming, in dit jaargetij, heeft hier niet dan zeer zeldzaam plaats. Te *Givors*, een steedje omtrent drie mijlen van *Lyon* aan den oever van de *Rhone* gelegen, moest de schipper aanleggen, om tol te betalen, en wij stapten aan land, om onderwijl eens rond te zien. Door zijne gunstige gelegenheid is dit plaatsje nog al handeldrijvend, en de inwoners, die grootendeels vrachtschippers en *Commissionnaires* zijn, voeren vele goederen, als ijzer en steenkolen, komende van *St. Etienne*, waar een groote geweer- en andere ijzeren instrumenten-fabriek is; 'er zijn ook steenkolen-mijnen niet ver van *Givors*; zij brengen 'er dan ook een groote hoeveelheid van naar *Lyon*, en gebruiken 'er zelve zeer veel in de flessen-fabrieken, die hier ook een' voornamen tak van bestaan opleveren; men verhaalde mij, dat 'er thans zes aan den gang waren. Ook wordt 'er zijde in de omstreken geteeld, en ik zag een paar vrouwen bezig met de poppen aftehaspelen. Hoewel de wind niet zoo gunstig was als gisteren, vorderden wij echter door den snellen stroom al vrij spoedig, en hadden *Givors* nog niet lang achter den rug, toen wij *Vienne*, twee mijlen van daar gelegen, reeds ontdekten; die stad ligt tegen en tusschen de bergen en doet zich, van de rivier te zien, aangenaam op. Zij is zeer oud, uitgestrekt, maar weinig bevolkt. 'Er is een fabriek van groote ijzeren en stalen werktuigen. Men noemt deze stad *Vienne en Dauphiné*, of thans *dans le Departement de l'Isère*, om dezelve van *Weenen* in *Oostenrijk* (*Vienne en Autriche*) te onderscheiden. Even buiten de stad aan den kant van de rivier, staat een oude pyramide of naald, onder den naam van *l'Eguille* bekend; ik kon dezelve van de schuit duidelijk zien, en vind daar van aangeteekend, dat zij op een vierkant gewelf staat, ondersteund wordende door vier pilaren van 20 à 24 voeten hoog; de naald zelve is bijna van dezelve hoogte. Hoewel 'er hoegenaamd geen opschrift op staat, veronderstelt men, dat het de grafnaald is van den een' of anderen *Romein*. Midden in de rivier, omtrent voor de stad, zag ik ook de overblijfsels van een steenen brug. Omtrent een half uur verder ziet men aan de linkerhand eenen geheel met wijngaarden beplanten heuvel, het was den om zijn' lekkeren wijn vermaarde *Côte Roti*. Niet ver van daar, aan de regterhand, ligt het steedje *Condrieu*; hier moest men weder aanleggen om tol te betalen; want 'er zijn verscheidene tollén op deze rivier; voor dezen was de vracht dan ook goedkoop, naar onze schipper verhaalde, maar thans moet 'er te veel af. Wij gingen ons hier weder een weinig vertreden. Verscheidene vrouwen, die 'er alles behalve bevallig uitzagen, kwamen vruchten en wijn te koop veilen. De wijn van *Condrieu* is beroemd, vooral de witte, wij kochten 'er dan ook van en betaalden 20 *sols* de fles¹. Zij was zeer goed, en het speet ons naderhand, dat wij 'er niet meêr voorraad van hadden opgedaan. Het stadje is aan den voet van een' heuvel gelegen en ziet 'er nog al redelijk uit. Ook hier is het grootste gedeelte van de ingezetenen schippers en schuitmakers, en vele tevens wijngaardeniers; want wijn is bijna het eenigste voortbrengsel van dezen grond. De vader van den vermaarden Marschalk *DE VILLARS*, die den 6 Maart 1714 in naam van *LODEWIJK* den XIV. den vrede te *Rastad* teekende, is hier geboren; ik vertel u dit, omdat het eenige betrekking heeft tot onze Vaderlandsche Historie; maar maak met meêr genoegen melding van een menschlievenden en weldadigen Roomschen Priester, die hier in 1727 een Gasthuis stichtte. Het was te wenschen dat het voorbeeld van dien goeden man door zijne ambtgenoten, van welke Geloofsbelijdenis zij ook zijn mogen, wat meêr gevolgd wierd, en deze Heeren zich niet alleen vergenoegden met de weldadigheid te prediken, zoo als zij doorgaans gewoon zijn. Weder aan boord zijnde, haalde ieder zijn' voorraad voor den dag, en men ging ontbijten; ons

[103]

[104]

[105]

gezelschap was nog al vrij wel, en bestond onder anderen uit een jong militairen Chirurgijn, die een *Gasconjer* was, en een soort van Landjonker, die op een Landgoed in *Provence*, aan de grenzen van *Italië* woonde; beide deze lieden, vooral de Chirurgijn hadden, hier meêr gereisd en nog al eenige kunde; 'er viel dan tusschen beide ook nog al wat te praten, met kijken had ik inzonderheid veel te doen; want de oevers van de *Rhone* leveren doorgaans eene verscheidenheid van aangename gezigten op. Wij zagen hier een slang, naar gissing twee à drie voeten lang, digt voor de schuit heen, en zoo het scheen dwarsover zwemmen, hij streek bijna over de oppervlaktes van het water en was zeer vlug. Toen men met smaak een stuk uit de hand had gegeten, merkte onze Chirurgijn aan, dat diergelijk koud en eenvoudig voedsel, vooral vruchten, toch wel zeker gezonder is, dan zoo vele konstig bereide en warme, of veel liever heete spijzen; dit betoogde hij eenigzins op eene geneeskundige wijze, en ik was het volkomen met hem eens; de landjonker, hoewel genoegzaam met ons van hetzelfde gevoelen, zeide, dat hij veel met *Engelschen* en *Amerikanen* omgegaan hebbende, de gewoonte aangenomen had, om 's morgens thee te drinken, en dat deze drank alzoo voor hem eene volstrekte behoefte geworden was, doch dat hij anders ook zeer vele vruchten at, en 'er zich zeer wel bij bevond; hij verhaalde ons verder, dat hij een' kok gekend had, die bij een voornaam man van zijn kennis te *Venetië* woonde, en sedert verscheide jaren, niettegenstaande hij dagelijks de keurigste spijs in overvloed bereidde, genoegzaam niets anders nuttigde, dan vruchten, eenige rauwe groentens, wortelen, brood, en voor allen drank koud water; dat deze zonderlinge kok zich daarbij gezond en sterk bevond, daar hij voorheen, eer hij die levenswijze had aangenomen, gedurig ongesteld en zwak was: in het begin had hem dit wel eenige moeite gekost, doch hij had het volgehouden; en eindelijk verkoos bij zijne vruchten en wortelen, uit smaak, boven de uitgezochtste lekkernijën; een en andermaal had hij zijn' Heer, die aan overdaad gewoon, en dus ongezond was, aangeraden, om van levenswijze te veranderen, en zijn voorbeeld te volgen; deze hier geen' zin in hebbende, en dus minder redelijk dan zijn kok, werd die raad moede, en zeide hem eens, dat hij zijn handwerk weinig eer aan deed; dat, indien men hem gehoor wilde geven, hij dan ook geen kok meer van nooden had: geen zwarigheid, antwoordde deze, gij zult gezond worden, en ik zal wel een' anderen dienst vinden.—Maar als ieder uw voorbeeld, dat gij zegt zoo heilzaam te zijn, eens volgde: was de tegenwerping; en de kok besloot met te zeggen, dat hij niet geloofde, dat zulks althans gedurende zijn' leeftijd plaats zou hebben; doch als het al eens gebeurde, dat dan de maatschappij zulk eene groote verandering zou ondergaan, dat hij een zijns gelijken geene moeite zouden hebben, om een stukje lands te vinden, daar zij het weinige voedsel, dat zij noodig hadden, op telen konden².—Wat zegt gij van dezen wijsgeerigen kok?—Ik heb wel professorale lessen gehoord of gelezen, die zoo goed niet waren. Al pratende kwamen wij voor *Tournon*, een stadje in het Departement *de l' Ardèche*, voorheen *Languedoc*; het is aardig gelegen aan den voet van een' berg; 'er is een zeer groot gebouw, dat voorheen een kollegie was, aan de Jesuiten behoorende, doch sedert de afschaffing van dezelve, werd het door wereldlijke bestuurd, en thans is het een Kweekschool, onder opzigt van het Gouvernement; het is aangenaam aan den oever van de *Rhone* gelegen. Over *Tournon* aan den linker oever van de rivier ligt een plaatsje, *Thain* genaamd; van hetzelfde valt niets anders aanteteekenen, dan dat de beroemde hermitage-wijn digt daar bij groeit. Men ziet door de wijnstokken, waarmede zij beplant is, den geheel groenen heuvel van de rivier; deze heuvel is niet groot, doch al de wijn, die in den omtrek groeit, noemt men even eens Hermitagewijn, en deze wordt ook al duur verkocht; want het gaat hier mede zoo als met meêr andere dingen; vele menschen die geene fijne kenners zijn, houden zich te vreden met den blooten naam. Omstreeks *Thain* plagt ook een goudmijn te zijn, naar men verzekert; doch dezelve is thans geheel verwaarloosd, het geen mij verwondert; want een goudmijn zou thans in *Frankrijk* wel te pas komen. Daar *Tournon* en *Thain* zoo digt bij elkanderen liggen, vraagt men spottenderwijze, "*Combien y a t'il depuis Thain à Tournon*³?" en volgens een slechte uitspraak, "*Combien y a t'il de Thain (putains)*⁴ *à Tournon*. Men verhaalt, dien aangaande een' aardigen kwinkslag. Ten tijde van *LODEWIJK* den XIV. bevond zich een man van *Tournon*, op reis met iemand, die tot het hof van *Versailles* behoorde; deze hoveling vroeg ook spottende aan onzen man: "*Combien y a t'il de Thain (putains) à Tournon*?" en deze had de tegenwoordigheid van geest, om hem zonder bedenken te antwoorden: "*Oh! ce n'est pas la peine d'en parler; mais dites moi combien y a t'il bien de Maintenon (des Maintenons) à Versailles*⁵?" Gij vat de kneep, en zult zekerlijk zoo wel als ik dien trek van tegenwoordigheid van geest bewonderen. Vervolgens kregen wij *Valence* aan den linker oever van de rivier gelegen, in het gezigt, gij zult uit de afbeelding zien, dat die stad niet onaardig gelegen is; niet ver van deze stad, en eer men aan dezelve komt, werpt zich de rivier *l'Isère* in de *Rhone*. Onze reisgenoot de Chirurgijn herinnerde ons, dat het hart van den laatst overledenen *Paus* in de Kerk van *Valence*, in een looden kistje bewaard werd. Hij zelve had het niet lang geleden gezien, daar wij hier toch aan moesten leggen, en dat al weder om tol te betalen, besloten wij, om de stad eens in te gaan, en aldaar de Pauselijke overblijfsels te gaan bezichtigen. Het was even na den middag, en brandend heet, zoo dat deze bedevaart ons een zweetje koste; op

[106]

[107]

[108]

[109]

[110]

verscheide plaatsen in de straten, waren echter nog al zeilen van het eene huis tot het andere uitgespannen om schaduw te geven. Wij zagen in de Hoofdkerk, in een Kapel, die geschilderd was met een' zwarten grond, waarop hier en daar doodshoofden en Pauselijke versierselen, op een soort van klein altaartje, het geen midden in dezelve stond, een houten doos of kistje, en hier in was het looden, dat het hart en de ingewanden van den Paus bevatte; dit kistje was overdekt met een kleed van violetkleur fluweel met gouden franjes, en waarop de Pauselijke muts en sleutels met goud geborduurd waren; een soort van lijklamp hing 'er boven, en werd, naar men mij verzekerde, altijd brandende gehouden. Deze Kapel is met een ijzer hek gesloten, en boven hetzelfde leest men: "*Ici sont déposés le coeur et les entrailles de PIE VI.*" Die Paus is in deze stad, om den oorlog of de gevolgen van dien *Rome* ontweken zijnde, hier staatsgevangen gehouden en gestorven. Zijn ligchaam is naar *Rome* gevoerd; doch op aanzoek van BONAPARTE, zoo men zegt, zijn zijne ingewanden hier wederom terug gebracht, en men wil, dat 'er een graftombe zal opgericht worden, om dezelve in te bewaren. Aan of in de Kerk, die een donker en slordig voorkomen heeft, is voor het overige niets bijzonders te zien. Ook zag ik niets aanmerkelijks in de stad, het is de hoofdplaats van het Departement *la Drome*, voorheen *du Valentinois en Dauphiné*. Het verblijf van de Prefecture, en een *Tribunal de première instance*, is zeer oud en met muren omringd; de omstreken schenen mij toe nog al aangenaam te zijn. *Valence* is door een heuvel, in de gedaante van een halven cirkel, natuurlijk beschut, en dat op eene wijze, als of het door kunst gemaakt was: men vindt hier omstreeks goede en zuivere bronnen; de zijdeteelt is ook een voorname tak van bestaan van de inwoonders. Voorheen was 'er een Universiteit, die verscheide voorname Rechtsgeleerden opgeleverd heeft. Het bijgaand fraai gezigtje zal u een denkbeeld geven van de ligging dier stad. Omtrent drie mijlen onder dezelve, valt de rivier *le Drome* in de *Rhone*: deze laatstgenoemde rivier is hier al vrij breed, en wij werden reeds van verre door het hevig gedruisch van het water den snellen stroom gewaar. De rivier geleek hier op sommige plaatsen naar eene hevig ziedende pot: sommigen van ons gezelschap begonnen dan ook zeer bevreesd te worden, doch onze schipper, die mij toescheen een nuchter en bekwaam man te zijn, verzekerde, dat hij het gevaar wel zou weten te vermijden; zoo dat men niet ongerust behoefde te zijn; wij kwamen 'er dan ook zonder eenig letsel over; maar werden door de golven ter deeg geschommeld. De groote toevloed van water, vooral thans, na eene zoo sterken en aanhoudenden regen, en eenige rotsen of klippen in de rivier, en onder het water staande, veroorzaken deze geweldige bruisching. Het was omtrent zeven uren des avonds, toen wij *Ancone*, een dorpje aan de linker oever van de *Rhone* naderden: Onze schipper (*patron*) zeide, dat wij daar een redelijk goede herberg zouden vinden, en dat het dus raadzaam was, om 'er te blijven overnachten. Het voorstel werd algemeen aangenomen; maar de herberg, die men ons aanwees, zag 'er in 't geheel niet breed uit, en wij dachten, dat, zoo wij 'er al konden slapen, het niet anders dan op stroo zou zijn. Ook hier werd het spreekwoord, dat schijn dikwijls bedriegt, bewaarheid, en wij stonden niet weinig verwonderd, toen men ons langs een' grooten trap en langen gang verscheide redelijk goede kamers aanwees, en 'er was voor ieder een bed; dit viel dan niet weinig mede. Wij stelden nu verder onzen landjonker tot Hofmeester aan, om het avondmaal enz. te bestellen, te meer, omdat hij zeer goed *patois*, het geen de landtaal is, sprak, en ik ging met den Chirurijn landwaards in, naar den kant van *Montelimart*, dat maar een half uurtje van hier gelegen is. Wij zagen het liggen, doch vonden het te laat, om 'er naar toe te gaan, wijl de afspraak was, dat wij vroeg zouden eten en naar bed gaan: om den volgenden morgen weder vroeg in de kleëren te zijn. Te *Montelimart* zijn veel Protestanten; de inwoners waren van de eerste, die de hervorming van CALVIN aannamen; het is nog al redelijk bevolkt, en vrij welvarende, omdat de groote weg van *Lyon* naar *Marseille* en *Italië* 'er doorloopt, en de landstreek vruchtbaar is; wij zagen dan hier ook fraaije boerenhoeven; de landlieden waren grootendeels bezig met hun koren door muilezels te laten treden, (*fouler*), zoo als bij ons de vlasballen worden gedaan. Het zag 'er, niettegenstaande het ongunstig weder, vrij wel uit. Behalve eenige andere vruchtbomen, waren de meesten, die ik hier zag, moerbeziën; want de zijdeteelt is ook hier omstreeks een voornaam bedrijf, en heeft waarschijnlijk aan dezen kant zijn oorsprong in *Frankrijk* genomen. De natuurkundige DE FAUJAS⁶, zegt in een' zekeren brief: dat de eerste moerbezieboom in *Frankrijk* gebracht werd, ten tijde van de laatste Kruisvaart door eene GUI-PAPE-SAINT AUBAN, een mijl van *Montelimart*. Dat deze oude moerbezieboom nog bestaat, en dat de Heer DE LATOUR DU PUI-LA CHAUX, dit gedenkteeken van den landbouw had doen in waarde houden, door 'er een muur om te bouwen, en te verbieden, dat men 'er de bladeren van plukte. De afstammelingen van dezen ouden boom, bedekken thans een goed gedeelte van den *Franschen* grond, en brengen aan den staat een inkomen op van verscheiden millioenen. Dit een en ander had ik voor mijn vertrek van *Parijs*, uit een der dagbladen, opgeteekend; hopende gelegenheid te zullen hebben, om dien merkwaardigen boom te zullen zien, doch nu was het te ver; daarbij wisten de lieden alhier, mij 'er geen genoegzaam narigt van te geven; ik zou dan eerst naar *Montelimart* hebben moeten gaan, om 'er na te onderzoeken, en dit zou te veel tijd gevorderd hebben: dus zag ik, hoewel niet zonder leedwezen, van dit ontwerp af.

[111]

[112]

[113]

[114]

Valence.

In 1762 vonden eenige arbeiders, omstreeks dit dorp *Ancone*, in een tuin gravende, een groote Lijkbus (*urne*), waar een lijk in was, hebbende op het hoofd eene gouden kroon, en aan een oor een ring van hetzelfde metaal. Meêr vond ik hier niet van aangeteekend, en sommige inwoners, die ik 'er hier na vroeg, konden 'er mij ook niets naders van zeggen.

't Was een warme dag geweest, de avondstond was regt koel en verkwikkende. Om hier wel genot van te hebben, ging ik eenzaam op de vlakke oevers van de *Rhone*, die men hier heeft, even als bij ons aan zee, wandelen. De bergen en rotsen aan den overkant, en boven en beneden dezelve, maakten eene majestueuse vertoning; zekerlijk, dacht ik, hebben sommige hunner voorheen stroomen vuurs en lava uitgebraakt, terwijl men de sporen daarvan nog in deze landstreek vind. Deze landstreek, te weten aan den overkant van de *Rhone*, bekend onder den naam van *le Vivarais*, en thans behoorende tot het Departement *de l'Ardeche*, werd oudtijds bewoond door de *Helvianen*, die op het eind van de vijfde Eeuw, of het begin van de zesde, door SIGISMUNDUS, Koning der *Bourguignons*, overwonnen werden. De avond begon meêr en meêr te vallen, de horens van de beesten-hoeders, die zich in de bergen deden hooren, en tegen de rotsen weêrgalmden, verwijderden zich al verder en verder, eindelijk hoorde ik niets meêr, dan het geruisch der rivier, en het gekraak der keisteentjes, waarover ik liep, en waar deze oever als mede bezaaid is. Het werd tijd, en ik begaf mij naar de herberg; daar zag ik met genoegen, dat de tafel voor de deur, en alzoo niet ver van dien aangename oever van de *Rhone* gedekt was. 'Er was schier geen zuchtje aan de lucht, zoodat de kaarsen, die men op tafel zette, zonder moeite aanbleven, en het eten was goed, en smaakte, omdat wij honger hadden, uitmuntend. Wij deden dan een regt aangename landelijken maaltijd; het oud moedertje van den huize ziende, dat wij wel over haar te vreden waren, kwam ook bij ons zitten snappen, en scheen zeer opgeruimd. Hadden wij den volgenden morgen niet vroegtijdig op reis gemoeten, ik had hier zoo spoedig niet van daan gekomen, doch nu was slapen de boodschap.

[115]

Heden morgen om vier uren begaven wij ons weder scheep. De rivier vertoont zich hier als geheel van bergen en rotsen omringd; de gezigten zijn schilderachtig. Weldra kregen wij *Viviers* hoofdplaats van *le Vivarais*, in het oog; ook dit gezigt zou een zeer fraaije teekening opleveren; doch die hier alles, wat de moeite waard is, wilde uitteekenen, zou 'er wel eenige maanden mede kunnen doorbrengen. Dit stadje is tusschen de rotsen aan den regter of westelijken oever van de *Rhone* gebouwd, en de hoofdkerk gelegen op een rots, die boven de huizen uitsteekt; het schijnt een oud en groot gebouw te zijn. Voor de omwenteling was *Viviers* een Bisdom, en de Bisschop voerde den titel van *Comte de Viviers*. Beneden aan den oever van de rivier ligt een zeer groot, en zoo het schijnt, fraai gebouw; men zegt dat het zoo veel vensters heeft, als 'er dagen in het jaar zijn; nu 'er waren 'er inderdaad zeer veel; het diende voorheen tot een *Seminarium*. Aan onze linkerhand zagen wij een oud Kasteel, dat de schipper *le Chateau de Roche-mollet* noemde, meêr wist men 'er mij niet van te zeggen. Een eindweegs gevorderd zijnde, aanhoudend bezig met de fraaije gezigten rondom ons te bewonderen, zagen wij *le Bourg St. Andeol*, voorheen het verblijf van den Bisschop van *Viviers*, en waar hij zijn paleis had. Dit stadje ziet 'er nog al wel uit, en is aangenaam aan de regteroever gelegen: wij stapten 'er een oogenblik aan wal, en kochten 'er wat provisie; want het water geeft eetlust, en het werd tijd, om te ontbijten. Het oogenblik naderde vervolgens, dat wij onder die vreesselijk vermaarde *Pont-Saint Esprit*, waar van men ons zoo veel verteld had, door moesten varen. 'Er wierd raad gehouden, of wij scheep zouden blijven, dan of wij ons voor de brug aan wal zouden laten zetten, en op één na besloten tot het laatste, als zijnde het algemeen gebruik; daarbij wilden wij wel een half uurtje wandelen. Ik had anders nog al lust gehad, om 'er in te blijven, doch voegde mij nu na de meerderheid van het gezelschap; onze reisgenoot, die 'er in bleef, kon zwemmen, en trok zelfs zijn laarsen en rok uit, om daar door, in geval 'er een ongeluk plaats mogt hebben, niet

[116]

[117]

belemmerd te worden; de schipper lagchte hier om, en verzekerde ons, dat 'er geen gevaar was, en hij dien togt meêr dan honderd malen, zonder eenig letsel, gedaan had; maar het besluit was genomen, en wij stapten een groot kwartier, voor dat wij bij de brug kwamen, aan land. Als een pijl uit een boog zagen wij van daar ons schuitje wegsnellen, en wandelden langs een' aangenamen weg, beplant met moerbeieboomen, wijngaarden, en hier en daar olijftboompjes, de eerste die ik zag, tot het stadje *Saint Esprit*. Het zal waarschijnlijk een sterkte geweest zijn, en heeft een *citadel* en *bastions*, maar heeft voor het overige weinig te beteekenen; het is aan den regteroever van de *Rhone* gelegen, en behoort thans tot het Departement *du Gard*. Wij zagen 'er in een lang en smal gebouw meer dan dertig vrouwen zitten, die bezig waren met de zijde van de poppen te haspelen. De uitwaseming van die poppen, die men in heet water legt, veroorzaakt eenen zeer onaangenamen reuk, en men zegt dat het ongezond werk is, dat ik zeer wel gelooven wil. Nogthans waren 'er onder die werklieden, eenige meisjes die 'er wij wel uitzagen; maar misschien hadden zij dit bedrijf ook nog niet lang bij de hand gehad. Vervolgens gingen wij de vermaarde brug zien; het is een ontzaggelijk stuk werks; zij rust op 26 bogen, waarvan 19 grooten en 7 kleinere zijn; zij is, volgens de beschrijving, 420 *toises* lang, en 2 *toises*, 4 voeten, en 4 duimen breed⁷. Zij werd begonnen in 1265, en in 1309 voltooid, men werkte 'er dus 44 jaren aan.—En hoe, denkt gij dat men aan het geld gekomen is; want dit moet nog al een sommetje gekost hebben. Men maakte gebruik van het bijgeloof van dien tijd, om deze nuttige gemeenschap tusschen den regter- en linkeroever te bewerkstelligen. Het gerucht werd verspreid dat een Engel aan een' schaapherder verschenen was, en hem geboden had, om daar ter plaatse eene brug te bouwen; weldra kwam 'er een ruime toevloed van offeranden en giften van alle kanten. De Prior van de Abdij, waar het stadje om gebouwd was, had echter het spel haast bedorven; want men had de onvoorzigtigheid gehad, van 'er hem niet in te kennen: doch men herstelde dezen misslag, en gaf hem duimkruid; hij lag den eersten steen, en ziet het wonderwerk had de gewenste uitwerking. Een groot gedeelte van deze brug is op de rots, die daar de bedding van de rivier uitmaakt, gebouwd. Waarschijnlijk bestond 'er een reden, waarom men ze met een elleboog, die tegen den stroom gesteld is gebouwd heeft; want zij zou fraaijer zijn, als zij regt was. Wij waren veel te laat gekomen, om 'er onze schuit onder door te zien varen, zij wachte ons reeds lang aan den anderen kant. 't Is zeer duidelijk te zien, dat de stroom tusschen de bogen van deze brug, en vooral tusschen die, welke het meest midden in staan, zeer sterk moet zijn, doch als de schippers niet onhandig zijn zie ik 'er geen gevaar in. Nog iets opmerkelijks aangaande het metselwerk van deze brug is, dat de pilaren van de bogen doorluchtig zijn als of 'er vensters in zijn. Ter instandhouding van dit ontzaggelijk en kostbaar stuk werks, is men zeer behoedzaam; de zware vragtkarren of rijtuigen, mogen 'er niet willekeurig overrijden, en om het dreunen voortekomen, worden somtijds de wielen vastgemaakt, in een soort van houten laden (*sabots*) gezet, en de karren 'er zoo zachtjes over gesleept. Wederom scheep zijnde, bekeek ik de brug nog eens ter deeg, doch wel dra verloren wij dezelve uit het oog. Naar ik vernam, moeten de schippers, onder die brug door willende varen, niet op het midden van een boog, maar op een pilaar aanhouden, even als of zij tegen denzelfden aan wilden varen. De stroom brengt hen dan van zelve in het midden van den boog of poort daar zij door moeten, en in een oogenblik zijn zij aan den anderen kant. De gezigten blijven aanhoudend schoon, en de landstreek bergen en rotsachtig. *Orange* zagen wij aan de linkerhand van verre liggen; het speet mij, dat ik de overblijfsels der *Romeinsche* oudheden, die deze stad nog bezit, niet kon zien; doch zij is omtrent een mijl van den oever afgelegd, en dus wat te ver om 'er naar toe te wandelen; daar bij was het zeer warm, en omstreeks elf uren voor den middag. Onze voormalige Stadhouders voerden den naam van Prinsen van *Oranje*, naar het Prinsdom, of liever Prinsdommetje, waarvan deze stad toen de hoofdplaats was.—Wat heeft zelfs die naam in ons Vaderland niet dikwijls aanleiding tot verregaande onaangenaamheden gegeven!... Verder op zagen wij het stadje *Caderousse* aan den linkeroever gelegen; voor deze plaats ligt 'er een eiland in de *Rhone*, dat nog al uitgestrekt is. Eindelijk wees men ons de oude Pauselijke stad *Avignon*, die door zijne aangename gelegenheid, zijne torens en hooge gebouwen, en de rots, waar het oude Apostolische Paleis op gebouwd is, eene fraaije en aanzienlijke vertooning oplevert. Eer dat men aan de stad komt, ziet men ook nog een eiland in de rivier, dat vrij aanmerkelijk is, de *Rhone* maakt daar twee armen en vereenigt zich weder bij *Avignon*. Het was omtrent twaalf uren 's middags, toen wij hier aankwamen. Wij hadden dus in minder dan 23 uren (want den tijd dat wij geslapen en ons opgehouden hebben, reken ik 'er af,) een' weg afgelegd van omtrent 48 mijlen, ik was 'er dan ook bijzonder over te vreden en zou ieder, die deze reis aangenaam, goedkoop en gemakkelijk wil doen, raden, om het op dezelfde wijze aanteleggen. Wij gaven elk aan onzen schipper, behalve de bedongen vracht, 30 *sols* drinkgeld, en hij was zeer wel te vreden. Die man moest nu zijne schuit hier verkoopen, doorgaans voor eenen zeer geringen prijs, en dan te voet weder terug keeren naar *Lyon*, zijne woonplaats.

[118]

[119]

[120]

[121]

Dezen langen *epistel* hebt gij wederom aan het slechte weder te danken; want naauwelijks waren wij in ons Logement of werden door een geduchte donder- en regenbui, even eens als *Lyon*, verwelkomd: thans (om elf uren 's nachts) houdt

dezelve nog aan.

- 1 Dit was beste oude wijn; de gewone kocht men voor 5 *sols*.
- 2 Onze reisgenoot verhaalde dit met verscheidene natuurlijke omstandigheden, als een echte gebeurtenis, waar van hij zelve meêr dan eens ooggetuigen geweest was, en ik heb geen de minste reden om aan 's mans goede trouw te twijfelen.
- 3 Hoe ver is *Thain* van *Tournon*?
- 4 Hoe vele ligte vrouwlieden zijn' er te *Tournon*?
- 5 O! dat is der moeite niet waardig, om 'er van te spreken, maar zeg mij, hoe ver is *Maintenon* (een steedje) van *Versailles*? of ook hoe veel *Maintenons* (te weten ligte vrouwen, want Madame DE MAINTENON, was, gelijk gij weet, bijzit van LODEWIJK den XIV.) zijn 'er wel te *Versailles*?—Deze anecdote durf ik u haast voor wat nieuws aanrekenen, zijnde verzekerd dat zij zeer weinig bekend is.
- 6 DE FAUJAS is Professor bij het Museum van natuurlijke historie te *Parijs*.
- 7 Men rekent de *toise* op 6 *géométrische* voeten. Die brug is dan ook veel te smal, naar evenredigheid van de lengte.

Achtste Brief.

Marseille, 7 Augustus.

's Morgens van den 4 dezer was het droog, doch het had den ganschen nacht geregend. Zoo veel regen in dit saizoen en in dit gedeelte van *Frankrijk*, is inderdaad een ongewoon verschijnsel. Niettegenstaande onze voerman ons veel vertelde van den slechten weg, stapten wij omstreeks vijf uren op het rijtuig, om naar de vermaarde fontein van *Vaucluse* te rijden, men rekent dezelve over *l'Isle* 5½ uur gaans van *Avignon* afgelegd; wij hadden een rijtuig op twee wielen, doch op riemen hangende, in den smaak van die, waarmede men van *Parijs* naar *Versailles* enz. rijdt; het was met twee paarden bespannen, en de voerman zat *en postillon* op een van dezelve, die soort van rijtuigen zijn ligt, en men kan 'er des noods met vier personen in zitten. Ik had het voor 21 Livres vrij van alle onkosten gehuurd. Een eind weegs buiten *Avignon* is de weg goed en zeer vlak, aan beide zijden met sloten, weilanden en boomgaarden, van moerbezieboomen beplant. Het heeft hier wel wat van dat gedeelte van *Gelderland*, waar men zoo veele kersen en andere vruchtboomgaarden vindt. De landstreek wordt vervolgens bergachtig, en men heeft eene verscheidenheid van aangename gezigten. Tot nog toe was de weg vrij goed; doch hier kwamen wij weder tusschen boomgaarden en akkerland. De grond was hier kleiachtig en zoo week, dat wij verplicht waren te voet te gaan, omdat het rijtuig en de paarden 'er zoo diep in raakten, dat zij moeite hadden, om 'er uit te komen. De voerman wees ons een voetpad langs een' anderen weg, en wij zouden dan op eene zekere hoogte weder bij elkanderen komen; dit ging in den beginne wel genoeg, doch deze weg werd ook zoo slecht, dat wij aan den kant moeite hadden om ons over eind te houden door de glibberigheid, en in 't midden zakte men 'er tot over de enkels toe in; tusschen beide liepen de sloten over, en men was schier genoodzaakt om te waden. Zoo sukkelden wij wel een half uur voort, eer wij weder bij het rijtuig kwamen. Onze voerman had het niet beter gemaakt dan wij, zijnde verplicht geweest, om bijna altijd naast het rijtuig te gaan, om het te ondersteunen; hij, wij en de gansche boël zagen 'er deerlijk beslikt uit; en had de weg in 't begin ten opzichte van het gezigt naar *Gelderland* geleken, hier geleek zij wel na dat kleiachtig gedeelte van ons land, waar men 's winters bijna niet door kan komen; en ik herinnerde mij hier aan een van de onaangenaamste wandelingen van mijn leven, die ik in het najaar van 1801 deed, van *Dordt* naar het *nieuwe veer*. Wij kwamen vervolgens door het dorp *Morières*, klommen een' heuvel op, veelal met wijngaarden en olijfboomen beplant; hier wordt het oog wederom aangenaam vergast; de weg is hobbelig en steenachtig. Hier wees onze voerman ons in een keten heuvels en rotsen, die voor ons lag, en aan dien kant het gezigt bepaalde, de plaats, waar de fontein van *Vaucluse* gelegen was; doch wij waren 'er nog een goed eind weegs van daan, en ik zag nog niets anders dan een bruinächtige rots. Afklimmende kwamen wij nog voorbij een ander dorp, en daarna aan het stadje *l'Isle* (het eiland) genaamd, waarschijnlijk om dat het riviertje *la Sorgue* het rondom bespoelt.—welk eene allerliefste landstreek! Wij reden door een fraaije dreef van redelijk zware *platanus*-boomen langs de stad, tot aan een gnappe herberg daar PETRARQUE ET LAURE uithangt, hier stapten wij af, aten ter loops een stuk brood, en wat vruchten, waar onder goede meloenen, en bestelden het middagmaal tegen onze terugkomst, vooral goede paling, forellen en rivierkreeften bedingende; want die zijn hier even zoo vermaard als bij ons de baars van *Hillegom*, of half weg *Amsterdam*; en schoon anders geen lekkerbek, van daag wilde ik ook eens smullen, want dat behoort bij de reis naar *Vaucluse*, en hij, die

[122]

[123]

[124]

de fontein gaat zien, moet ook de visch proeven, die 'er in dat water gevangen wordt. Na het stoffelijk deel wat verkwikt te hebben, en dat was noodig; want wij hadden ons nog al wat vermoeid met door het slijk te loopen, spoedden wij voort en ik was dan zeer nieuwsgierig en verlangende. Welhaast verlaat men het dal en de vrolijke landouw van *l'Isle*; het liefelijk stroomende riviertje, dat hier en daar over een dam heen rolt, en een kleinen waterval vormt, de frisch groene weilanden en de akkers met moerbezieboomen beplant. De natuur neemt eene treurige houding aan, de grond wordt steenachtig, hier en daar rijdt men zelfs over de bloote rots; de landstreek is dan ook onvruchtbaar en woest, slechts hier en daar een struikje of een kwijnend olijfboompje. Hoe zeer men de plaats, waar de fontein moet wezen, een' geruimen tijd voor zich gezien heeft, men kan zich niet verbeelden, dat dit iets ongemeens zal opleveren, en eenigzins aan de verwachting beantwoorden, die men 'er den reiziger van heeft doen opvatten, en juist dit maakt de nieuwsgierigheid des te sterker gaande; ieder spreekt hier toch van de fontein van *Vaucluse*, alle vreemdelingen gaan die bijna zien; het Departement is 'er naar genoemd; het moet toch der moeite waardig zijn, en ondertusschen schijnt het niet anders dan een barre rots. Het dorpje *Vaucluse* naderende, begint het 'er nogthans wat naar te gelijken; hier wordt de natuur schilderachtig; men komt door een' hobbeligen en kronkelenden, hier en daar zeer smallen weg, langs stukken en brokken van rotsen, in een aangenaam dal, waar de *Sorgue* langs groene oevers, en weelderig groeiende struiken en boomen door slingert. Bij de brug van het dorpje hield de voerman stil, digter bij de fontein kan men met rijtuig niet wel komen. Een oud vrouwtje met haar spinrok in de hand, wachtte ons reeds op, en bood zich aan ons naar de fontein te geleiden. Het was nu omtrent elf uren, de zon scheen helder; het was al een zeer heete dag, en dus niet zeer aangenaam, om te wandelen, doch een nieuwsgierig reiziger laat zich daar door niet afschrikken, en wij begaven ons met onze geleidster, die al vooruit liep, en trachtte te beduiden dat het niet ver was, op weg, ik zeg trachtte te beduiden, want de goede vrouw sprak bijna niet anders dan het *patois* van dat land, het geen weinig overeenkomst heeft met het *Fransch*; door dikwijls hetzelfde te herhalen, en met de handen en oogen te wijzen en te beduiden, begreep ik 'er hier en daar nog al wat van; mij scheen zij genoegzaam te verstaan, maar vergat al gaande en pratende niet te spinnen; en hoewel 'er armoedig uitziende, scheen zij echter gezond en vrolijk. Het dorpje *Vaucluse* ligt tegen en op een barre rots, die door de *Sorgue* bespoeld wordt; het is dan onder aan den oever aangenaam en vruchtbaar; doch boven dof en naar. Op den top van een rots bij hetzelfde, ziet men de overblijfsels van een vervallen Kasteel, dat men het kasteel van *Petrarque* noemt; doch het behoorde aan de Bisschoppen van *Cavaillon*, die Heeren waren van *Vaucluse*. Men klimt, den stroom aan de regterhand latende, naar de bron; haast wordt men door het ontzaggelijk gezigt van een verbazende hooge muur van steile rotsen, die zich als een halve cirkel vertoont, en door de ruischende watervallen, die zich in den stroom opdoen, verrukt. Ter zijde ziet men spitse punten, door de natuur als gedenknaalden opgericht, en vreesselijke klompen steen, door de Eeuwige Almagt als 't ware op een gestapeld¹.—Mensch, met al u ingebeelde grootheid, wat zijt gij hier klein!! Naar mate dat men opklimt, wordt ook de bedding van den stroom hooger, en de bruischende loop van het water dus hoe langer hoe sterker, zoo dat het schier niet anders gelijkt dan sneeuw witte schuim. Ik had mij reeds van het snapachtig moedertje ontdaan, en zette mij nu op een brok rots aan den kant van de waterval neder, om daar alles bedaard te overzien. Zeker heeft *PETRARCHA* deze plaats niet uitgekozen, om den lof van zijne schoone *LAURA*² te zingen, want het geweldig gedruis van het water zou de schelste toonen verdoofd hebben; doch hij kon 'er de majestueuse schoonheid der natuur in vloeijende versen beschrijven, ten minste daar toe de ruimste stof in zijn brein verzamelen. Nu ging ik verder op, tot aan de grenzen van dit enge dal, door de steile rots, zoo steil, als of zij regt door was gezaagd, afgeteekend. Aan den voet van dezelve is een ruim onderaardsch gewelf, waar in de bron van *Vaucluse* opwelt. Het water, in den kom of vijver voor hetzelfde, was zoo hoog, dat wij van den boog of opening maar zeer weinig zagen. De oppervlakte van dezen vijver had toen wel 50 voeten diameter. Hier was het water stil en doorschijnende, zoo dat men aan de kanten tot op den grond toe zien kon. Gedurig door de bron gevoed wordende, liep die vijver aanhoudend over, en dit maakte dien heerlijken waterval. Het was hier zeer koel, en door het water, dat bijna ijs koud is, en omdat men 'er geheel beschut is, tegen de zonnestralen; want de steile rots boven de bron helt zelfs eenigzins voorover, en deze rots is van het water af omtrent 700 voeten hoog. Men is hier genoegzaam rondom door ontzaggelijke muren ingesloten, van daar de naam *Vallis Clausa*, daar men *Vaucluse* van gemaakt heeft. De vorschende reiziger leest op deze wanden, als een bevel van de hoogste wijsheid: "Tot hier toe en niet verder," en treedt eerbiedig terug.—Men ziet niets dan rotsen en water, behalve den treurigen vijgenboom, die uit een spleet van de rots, boven den vijver, niet ver van het water is voortgekomen, en hier en daar een weinig mos, en toch is het zoo verrukkend schoon, dat ik 'er niet van daan kon komen. Eenige jaren vroeger had hier de liefde misschien grootendeels mijne denkbeelden bezig gehouden, thans vervulde verhevener gedachten geheel mijne ziel,—de flauwe beelden der Eeuwigheid, der Schepping en der Onsterfelijkheid zweefden voor mijn' geest.—Weg met al die

[125]

[126]

[127]

[128]

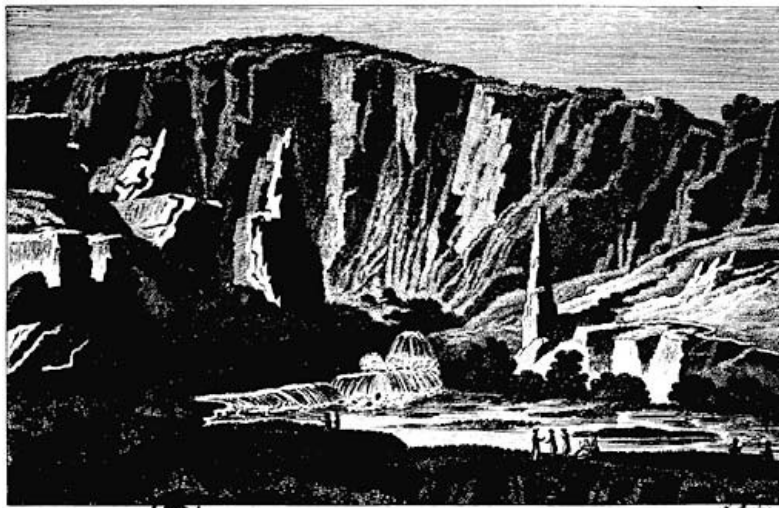
[129]

beuzelachtige pracht, waarmede men den godsdienst ontluistert, met al die leerstellingen die 'er menschelijk vernuft heeft bijgehangen!—Al wat menschelijk is, is hier beuzelachtig, en zinkt weg naast de Grootheid van den Schepper, dien men rondom niet anders dan met eerbied kan beschouwen.—Ik knielde niet, ik sprak geen gebed uit,—maar betrachtte, bewonderde, gevoelde en hoopte. Het nieuwe en ongewone der voorwerpen, droeg zekerlijk veel tot deze mijne geestvervoering bij.—Zulk eene verhevene gewaarwording, zulk eene zachte aandoening is onbeschrijfbaar. Doch daar het tijd werd om deze zielstreelende tooneelen te verlaten, vervoegde ik mij weder bij het gezelschap. Wij hadden een fles wijn medegebragt, die onze geleidster aan den kant van de bron gezet had om te verkoelen, hier dronken wij nu een teug van, doch ik verkoos het zuivere water, daar ik bij mijn aankomst reeds van geproefd had, doch niet veel van durfde drinken, omdat ik te warm was. Dit water is zoo klaar als kristal en uitmuntend van smaak. Onze geleidster beduidde mij, dat in den sterken stroom bij den val (*cascade*) Forellen gevangen werden. Hoe merkbaar was de warmte, toen wij weder in de zon kwamen; doch het is slechts eene kleine wandeling, en wij waren weldra bij het rijtuig; hier keerde ik mij nog eens om, bleef een poos op den stroom en op de rotzen staren, en zeî met aandoening, *Vaucluse* vaarwel. Het moedertje, dat ik wat gegeven had, wenschte ons zegen en gezondheid, en wij reden, wel voldaan over deze reis, naar *l'Isle* terug. Hier vonden wij den maaltijd gereed, in een kamer waar de borstbeelden van *PETRARCHA* en *LAURA* op den schoorsteen stonden. Nimmer heb ik lekkerder paling, forellen en rivierkreeften gegeten, en het was jammer, dat de wijn, hoewel van de beste soort, die men hier had, ons niet beter smaakte, en wij genoegzaam verplicht waren om enkel water te drinken. De wijn van *Provence* en *Languedoc* is te zwaar, en heeft een' smaak, welke voor de meeste menschen, die 'er niet aan gewoon zijn, walgächtig is. Goed koop is het hier niet, wij moesten voor het middagmaal £ 4--:- de persoon betalen. Na het eten ging ik de bekoorlijke wandelingen om het stadje bezigtigen, en trad ook even binnen de poort, doch inwendig scheen het niet veel te beteekenen. Voorheen waren hier ook verscheidene Kloosters, want het behoorde aan den Paus; met dat al zijn 'er ook veel Joden. De zijdeteelt, zijdeverwerijen en leërlooijerijen, maken het voornaamste bedrijf van de inwoners uit. *l'Isle* is 1½ uur gaans van *Vaucluse* en 4 uren van *Avignon*. Wij reden 'er dan ook eerst tegen, dat de grootste hitte wat over was, van daan. Nu scheen mij het gezigt op de hoogte nog fraaijer en uitgestrekter dan in het heenrijden. Aan onze regterzijde zagen wij onder anderen van verre een vrij hoogen berg, dien onze voerman *le Dojo*³ noemde, aan de linker deed zich op een goeden afstand, in de valei een keten rotsen op; aan den voet van de hoogte lag het dorp *Morières*, en regt uit in het verschiet de stad *Avignon*. In den omtrek van *Morières*, en op meêr plaatsen langs dezen weg, vond ik ook velden met meekrap, doch zij staat zoo goed niet, als bij ons. De weg was aanmerkelijk opgedroogd, zoo dat wij nu niet veel hinder van de slijk hadden; wij kwamen dan omstreeks 's avonds half negen te *Avignon* terug, en gaven aan onzen voerman, behalve de bedongen fragt £ 3--:- en dus in 't geheel een *Louis d'Or* en hij was zeer wel te vreden. 'Er was zeer veel volk op de publieke wandeling, die hier even buiten de poort langs de *Rhone* is; wij gingen daar dan ook een avondluchtje scheppen. Deze wandeling is digt met ijpe-boomen beplant en zeer lommerrijk, tusschen beide staan steenen banken, en in het midden over de poort, een fraaije tent, waar men ijs en andere ververschingen tegen eenen zeer billijken prijs kan bekomen. Men ontmoet hier ook, hoewel deze stad tot de Staten van zijn Heiligheid behoorde, en van zijnen wegen bestuurd werd, zeer veel galante meisjes, zelfs naar men verzekerde waren 'er ruim 500 bij de Policie aangeteekend, en de gehele bevolking bedraagt omtrent 20,000 menschen.

[130]

[131]

[132]

Bron van Vaucluse.

Den 5 dezer was het Zondag, en dus gelegenheid, om kerken te zien; voor de omwenteling waren die hier in menigte en schitterden van goud en kostbaarheden.

Behalve de Kerken, waren 'er nog twintig zoo Mans- als Vrouwen-Kloosters, thans is dat getal aanmerkelijk verminderd, en ook in verscheidene Kerken, die ik bezigtigde, vond ik niet veel bijzonders. De stad beviel mij vrij wel, men vindt 'er nog al eenige ruime straten en fraaije gebouwen. Een Dame te paard gezeten, en door een' slaanden Tamboer voorafgegaan, trok mijn aandacht; zij had eenige zeldzame natuurverschijnselen te kijken, en maakte dit bekend. Deze wijze van bekend maken scheen hier gebruikelijk. In *Avignon* zijn ook verscheidene Boekdrukkerijen; voor deze hielden die zich veel bezig met voorname *Fransche* werken natedrukken; voor het overigen drukten zij vele theologische geschriften. *Het leven van PETRARCHA* enz. willende koopen, ging ik in eenige Boekwinkels, en vond 'er onder die vrij groot waren, behalven het leven van PETRARCHA kocht ik ook nog een werkje, ten titel voerende: *Description de la Fontaine de Vaucluse etc. par J. GUERIN Professeur etc. Avignon 1804*⁴. Er staat een fraai plaatje voor, waarop een gezigt van den waterval en omliggende rotsen, zeer naauwkeurig is afgeteekend, en daar bij eene juiste beschrijving gegeven; bij gelegenheid zend ik u dat boekje, dat u deze opmerkingswaardige bron nader zal leeren kennen⁵; ook voor de Natuur- en Kruidkundige is daar wat in te leeren. Ik was blijde, dat ik het niet eerder gevonden had, want dan had de verrassing minder aangenaam geweest nu ging ik de bron van *Vaucluse* zien, zonder 'er bijna iets meêr dan den naam van te kennen. In het voorbijgaan zag ik hier ook eene geschutgieterij. Wij hadden onzen intrek genomen in het Hotèl genaamt *le Palais Royal* digt bij de poort aan de gemeene wandelplaats uitkomende; het huis ziet 'er juist niet zeer gnep uit, doch over hetzelfde staat een nieuw gebouw, hier gaf men ons kamers, die zindelijk en goed waren, en wij betaalden slechts £ 1-10-: voor ieder bed of £ 3-:-: voor een kamer met twee bedden. 's Middags aten wij aan de algemeene tafel (*table d'hote*) in een groote zaal, met wel 40 à 50 personen, veelal kooplieden van de kermis (*foire*) van *Beaucaire* terug komende, en met eenige duizende vliegen; want de tafel, de muren, de zolder, alles zag 'er zwart van; ik herinner mij niet van ooit zoo veel van die *insecten* bij elkanderen gezien te hebben; ik kon ze naauwlijks van mijn bord afhouden, vooral was men genoodzaakt om alle schotels, daar zoet bij kwam, te dekken, en bovendien gebruikte men de voorzorg, van de vensters digt te houden, en het zoo donker te maken, dat men ter naauwernood zien kon. Het was heden weder zeer warm. Het ossen en kalfsvleesch begint hier al schaars te worden, en schapenvleesch is het voorname voedsel. Olij wordt veel in plaats van boter, die hier ook in 't geheel niet rijkelijk is, gebruikt. Vele groentens, die te *Parijs* en elders overvloedig zijn, onder anderen de frissche salade, die men daar *Romaine* noemt, vindt men hier weinig of niet; doch daar en tegen heeft men overvloed van geurige meloenen. De *Rhone* en andere riviertjes of beken hier omstreeks leveren goeden visch op; ook schijnt het gevogelte, als hoenders, kalkoenen, duiven enz. 'er niet te ontbreken. Na het eten klom ik op de rots, *de Dons* genaamt, en waarop het voormalig Pauselijk slot gelegen is, men klimt 'er aan den eenen kant met trappen op, en boven zijnde, heeft men op een soort van *terras* een fraai en uitgestrekt gezigt, over de stad en derzelver omstreek. De geheele stad, behalven deze rots, is in een vlakke gebouwd, en door een' fraaijen muur omringd. Het voormalig zoogenoemd Pauselijk paleis, is een groot en stevig *Gothisch* gebouw, en gelijkt meêr naar een gevangenis, dan naar een paleis; trouwens, een groot gedeelte 'er van dient ook tegenwoordig om 'er de misdadigers in te bewaren; het overige wordt door oude krijgslieden (*invalides*) bewoond, en men noemt dat *une sucursale*. De voormalige Pauselijke munt, die over dit gebouw staat, wordt thans door de ruitery, ten dienste van de policie, (*Gens d'Armes*) bewoond; overigens ziet men op deze rots veel puinhoopen en overblijfsels van gesloopte gebouwen. De eerste Paus, die zijn zetel van *Rome* hier na toe verplaatste, was BERTRAND DE GOT, genaamd CLEMENS de V., en geboortig van *Bazas* in *Gascogne*; hij had aan PHILIPPUS LE BEL beloofd, om altijd in *Frankrijk* te zullen blijven, en verlegde zich in 1308 te *Avignon*, doch had toen, aangaande het wereldlijk bestuur van die plaats, niets in te brengen. In 1348 eerst kocht CLEMENS de VI., van JOHANNA, Koningin van *Siciliën*, en Gravin van *Provence*, de stad *Avignon*, voor 80,000 guldens. Het Graafschap *Venaissin* bezaten de Pausen toen reeds. De Pauselijke zetel bleef 'er toen tot 1376, toen GREGORIUS de XI. (de laatste *Fransche* Paus tot nu toe) weder naar *Rome* ging wonen, waar hij in 1377 aankwam, en den 27 Maart 1378 stierf. Mij dunkt, indien 'de Pauselijke waardigheid nog lang in stand word gehouden, dat het dan ook zeer mogelijk is, dat GREGORIUS de XI. niet altijd de laatste *Fransche* Paus blijft. Na deze GREGORIUS de XI. zijn 'er tweemaal achter elkanderen twee Pausen te gelijk geweest, waarvan de eene telkens te *Avignon*, en de andere te *Rome* zijn verblijf hield. De geleerden waren het toen in 't geheel niet eens onder malkanderen. Vervolgens regeerden de Pausen *Avignon* en het aangelegen Graafschap, door Kardinalen *legaten*, en deze wederom door *vice legaten*, die te *Avignon* bun verblijf hielden, en die Onderkoningjes lieten zich daar dan ook ter deeg gelden. Thans is deze stad de hoofdplaats van het Departement van *Vaucluse*. Oorspronkelijk behoorde zij aan de *Cavariense Gaulen*, en wierd daarna een *Romeinsche* Volkplanting (*Colonie*) kwam door verscheide andere handen aan de Graven van *Provence*, vervolgens aan den Paus, en eindelijk aan de *Fransche* Republiek. Het afschaffen van de menigte Kloosters en Dom Kapittels, heeft het vertier in deze stad wat verminderd,

[133]

[134]

[135]

[136]

[137]

[138]

[139]

en eene aanzienlijke somme gelds buiten omloop gebragt. Onder de gangbare munten alhier, ziet men ook zeer veel *Spaansche* stukjes, doende 20, 10 en 5 stuivers *Fransch*. De menschen zagen 'er vrij gnep en gezond uit, en men vind hier nog al fraaije vrouwen. De kleeding der boerinnen, of liever hunne groote zwarte filten ronde hoeden, beviel mij niet. Zij zijn doorgaans in 't geheel niet bevallig, en maakten zich door die hoeden nog onbevalliger. Tot een sieraad der burgervrouwen, schijnt even als bij onze Vaderlandsche huismoeders, een schaar aan een zilvere ketting te behoren; boven aan is nog een zilver beugeltje als een sleutelring, doch ik heb 'er geen sleutels aan gezien. Het *Patois de Provence* is de gewone spraak, doch de stedelingen spreken ook *Fransch*, hoewel de meesten, onder het zoogenaamde gemeen, zeer slecht. Tegen den avond ging ik weder naar de openbare wandelplaats, waar nu met de zondag veel volk was: het is hier dan ook allerliefst, en om de lommer, en om het aangename gezigt over de rivier. In dezelve ziet men ook nog een gedeelte van eene steenen brug; deze brug in 1188 volbouwd, wierd door den sterken stroom in 1669 vernield, zoo dat 'er nog maar drie of vier bogen van overbleeven; van den kant van de stad gaat men 'er nog op. Die brug is naderhand in hout wel weder bij gebouwd, doch LODEWIJK de XIV., naar men mij verzeekerde, heeft ook de houten brug, daar de rivier aan *Frankrijk* behoorde, doen wegnemen, om daardoor de gemeenschap met het *Languedokse* zoo veel mogelijk te belemmeren, en de zijden stoffenfabrieken van *Avignon*, die ook aanmerkelijk plagten te zijn, te onderdrukken, om daardoor die van *Lyon* meêr te bevoordeelen. Daar *Avignon* thans aan *Frankrijk* behoort, verwacht men, dat de brug weder hersteld zal worden, en men verhaalde mij zelfs, dat 'er reeds een ontwerp dien aangaande begonnen was. Aan den anderen kant van de *Rhone* over deze stad ziet men tegen de helling van een' heuvel, het stadje *Villeneuve-lez-Avignon*, en bij hetzelfde een groot en aanzienlijk gebouw, voorheen een *Benedictijner* Abdij. 'Er werd ook dezen avond in den Schouwburg, dien men hier van een Kerk gemaakt heeft, gespeeld; men gaf 'er onder anderen *la Caravane du Caire*, groote Opera; noch het tooneel, noch de vertooners waren tot de uitvoering van dit stuk geschikt, doch men moet *Parijs* naäpen, al zou het dan ook nog zoo gebrekkelijk zijn: behalven de *Bastille* was 'er geen een bij, die maar dragelijk zingen kon; ik liep 'er dan ook al heel spoedig uit. *Apropos* van zingen, men verbeeldt zig ook vrij algemeen bij ons, dat schier alle menschen in *Frankrijk* zingen als nachtegalen, en dat onze landslieden 'er ten eenemaal ongeschikt toe zijn; ik heb zelfs te *Parijs* door een' geleerde, in het openbaar sprekende, eens hooren aanvoeren, en dat in goeden ernst, dat de *Hollanders* misschien zoo slecht en smakeloos zongen, omdat zij alle uren of half uren de klok hoorden spelen, daar dit (zoo men wilde) op hun muzikaal gehoor een nadeeligen invloed moet hebben; maar ten platten lande, en in verscheide plaatsjes van *Frankrijk*, die ik al bezocht heb, spelen geen klokken, ondertusschen hoorde ik nog al dikwijls een boere meisje of knaap, een werkgast of spindster, een deuntje zingen; maar deze bragten toch ook alles, behalve aangenaam muziek en strelende toonen, voor den dag. Te *Parijs* en in de voornaamste steden gaat het beter; maar waarom?—omdat men daar gelegenheid heeft van dagelijks goede zangers en zangeressen te hooren, en omdat 'er een menigte muzikanten zijn, die de jongelieden onderwijzen, en met dat al vindt men 'er onder de liedjeszangers, en het zoogenaamde gemeene volk nog een menigte, die het niet veel beter maken dan de onze. Velen, zoo in *Holland* als elders, die natuurlijk een goede stem, en een geschikten aanleg tot de zangkunst zouden hebben, maken 'er, mijns bedunkens, geene vorderingen in, omdat zij geene gelegenheid hebben, om zich behoorlijk te oefenen, of zelfs hunne stem misbruiken en bederven. Het Psalmgezag, bij voorbeeld, zoo het den naam van gezang verdient, geloof ik, dat 'er in 't geheel geen goed aan doet, dikwijls heb ik in ons Vaderland, vooral in de Nederduitsche Gereformeerde Kerken menschen gezien, die zoo hard schreeuwden, dat zij rood en paarsch werden, en dit leert men den jongelieden al vroeg in de scholen; als of men 'er, in plaats van zangers, nachtroepers of havenwagters, die de schepen moeten praaijen, van wilde maken. Wenschelijk ware het, inderdaad, dat men in ons Vaderland ook hier op eene behoorlijke aandacht vestigde, en gepaste middelen in het werk stelde, om de zoo aangename, en zelfs van den kant van den Godsdienst beschouwd, nuttige zangkunst, meerder te bevorderen en aantekweeken; en ik houde mij verzeerd, dat het aan natuurlijke begaafdheden veel minder zal haperen, dan men schijnt te veronderstellen. Men zinge dan ook Vaderlandsche liederen op eenvoudige welluidende, en op de woorden toepasselijke zangwijzen, in plaats van een menigte laffe en onbetamelijke *Fransche* prullen, die onder ons in 't geheel niet voegen, en die men echter al dikwijls de voorkeur nog geeft boven het goede zangwerk van die natie.

[140]

[141]

[142]

[143]

Allegretto.

Sostenuto.

Du Re-va-ge de l'au-du-se. L'amant de Laura en ces mots, En se loignant

de sa Mu-se fit re-ten-tir les É-chos. Ô toi, qui plains le de-le-re,

Ou l'au-ro a plon-gé mes sens, Ro-ches qu'attendret ma Ly-re, Re-dis en-cor

mes ac-cens, Ro-ches qu'attendret ma Ly-re Re-dis en-cor mes ac-cens.

's Nachts om twaalf uren vertrok ik met den gewonen postwagen (*de l'entreprise Generale*), van *Avignon* naar *Marseille*, en betaalde voor een plaats in de *Cabriolet*, dat is te zeggen, voor in, £ 15--: en voor mijn koffer, ruim een centenaar wegende, £5--: dezen postwagen vond ik al buitengewoon ruim en vermakelijk. De sterren schenen helder, en hoewel men 's nachts veel mist, ten opzigten van het gezigt, is het toch aan den anderen kant, in dit jaargetij, weder aangenaam, om de hitte te vermijden. Wij werden door twee *Gens d'armes* te paard begeleid, omdat 'er gelden of papieren van het Gouvernement op den wagen waren, tot waar men de *Durance* overvaart, omtrent een paar uren van *Avignon*. De stroom van dezen rivier, die zijn' oorsprong neemt in de *Alpen*, is zeer sterk, en daardoor onbevaarbaar, te meêr om de menigte eilandjes en zandbanken, die zich gedurig verplaatsen. Zelfs de bedding van de rivier verlegt zich dikwijls, en de landen hier om streeks worden aanhoudend door overstromingen beschadigd.

Bruggen zijn daar dan ook niet gemakkelijk te maken, echter naar ik vernam, was men bezig, om het wat lager dan dit veer met eene houten brug te beproeven. Thans was de *Durance*, door den aanhoudenden regen, ook zeer hoog. Wij wierden met een soort van pont aan een reep, die echter op verre na zoo gemakkelijk en geschikt niet was, als onze ponten, overgezet, tot een groote zandplaat, of liever bank van keisteentjes, en van daar met een tweede diergelijke pont, tot aan den oever. Dit overzetten hield ons omtrent een half uur op. Even voor het opkomen van de zon, terwijl het vrij sterk daauwde, zag ik omtrent in het zuiden een' flaauwen regenboog. Toen de zon opkwam, en de daauw optrok, was het zoo frisch, dat wij 'er eenigzins hinder van hadden, dit heeft in deze luchtstreek, en in dit jaargetij, dikwijls plaats, en hoewel het over dag zeer heet is, kan het in den morgenstond zeer koud zijn. Over het algemeen, in dit gedeelte van *Frankrijk*, voorheen onder den naam van *Provence* bekend, heeft 'er eene zeer groote verscheidenheid in het luchtgestel plaats: om dat men 'er vrij hooge bergen, moerassen, rivieren, vlaktens, en zeestranden heeft. De vruchtbaarheid van den grond is dan ook zeer onderscheiden: men zegt daarom, dat men in *Provence* te gelijkertijd de vier jaargetijden vindt. Het stadje *Orgon*, 3½ post van *Avignon*, en daar wij doorreden, na van paarden verwisseld te hebben, zag 'er niet zeer gunstig uit, het ligt tegen eene vrij steile hoogte. *Lambesc* een ander stadje, omtrent 3 posten verder, beviel mij beter; het is aangenaam gelegen, en de omstreek schijnt nog al vruchtbaar te zijn, tot nog toe anders was de grond over het algemeen steenachtig en onvruchtbaar. In de omstreek van *Lambesc* vindt men marmergroeven. Te *St. Cannat*, daar wij omstreeks negen uren aankwamen, wilde men ons al doen eten, dat is te zeggen, een' maaltijd doen nemen, die het ontbijt en middagmaal in zich vereenigen moest; dit beviel mij niet; ik ging dan met een' man van *Aix*, die ook op den postwagen was, in een klein herbergje, waar het 'er vrij gnap uitzag, niet ver van het posthuis; hier gaf men ons persiken, watermeloen, die men hier *pastèque* noemt, zoo veel brood, als wij lusten, en een fles vrij goeden wijn, en dit alles koste voor ons beide maar 9 *Fransche* stuivers. De vrouw scheen een goede huismoeder te zijn, en hield zich met een paar lieve kinderen bezig; de boer, die teffens hospes was, had een gezond oordeel, en scheen zeer aan de eerste beginselen van de omwenteling gehecht, en daar hij hoorde, dat wij het hieromtrent met hem eens waren, kwam hij met verscheidene gegronde aanmerkingen, aangaande de tegenswoordige tijdsomstandigheden, vrij rondborstig voor den dag. Ik praatte veel met deze goede lieden, en dit ontbijt is zeker een van de aangenaamste, die ik tot hier toe op deze reis aangetroffen heb.

—Men wil dat de *Franschen* over 't algemeen niet geschikt zijn voor eenen Republikeinschen regeringsvorm, indien 'er evenwel hier en daar sommige huishoudens, als dit gevonden werden, zoo als ik veronderstel, dat zij 'er wel te vinden zijn, als men zich de moeite gaf om ze opte zoeken, en de zuivere Republikeinsche grondbeginsels werden wat aangemoedigd, zouden zij 'er wel geschikt voor kunnen worden, dunkt mij.—Mogelijk is dit het oogmerk dan ook wel van het tegenwoordige Gouvernement, en wie kan gelooven, dat al het geene zoo veele groote mannen, vooral ook in *Frankrijk*, dienaangaande geleerd hebben, geheel zal uitgewischt of in vergetelheid gebragt worden.—Het dorp *St. Cannat* beteekent niet veel, en de grond scheen 'er mij ook al niet zeer vruchtbaar. In het begin van de vorige eeuw ontdekte men een uur van dit dorp aan de zuidzijde, een mijlpaal, die 'er het 21 jaar van de Christelijke jaartelling, onder Keizer *TIBERIUS*, geplaatst was. De reisweg der *Romeinen* van *Aix* naar *Arles*, liep daar langs. Van *St. Cannat* tot *Aix* rekent men 2 posten, of omtrent 3 mijlen van *Provence*; dat is bijna zoo veel uren gaans. De landstreek blijft aanhoudend berg- of rotsachtig en de grond over het algemeen woest. De gezigten, hoewel niet vrolijk, leveren nog al eenige verscheidenheid op, en houden daar door den reizenden aangenaam bezig. Om het onbelemmerd gezigt vooruit, is dan de *cabriolet* ook verkiesselijk boven het binnenste van den wagen. *Aix*, voorheen de hoofdstad van *Provence*, thans van het Departement *les bouches du Rhone*, ligt in eene aangename vlakte aan den voet van verscheidene heuvels; hier begon de natuur weder eene vriendelijke gedaante aantenemen. Wij moesten buiten om de stad rijden en verwisselden daar ook van paarden; doch de *Conducteur* hield zich op mijn verzoek wat op, zoo dat ik den tijd had, om even in de stad te gaan en de fraaije wandeling te zien, en 'er mij een weinig te ververschen; deze stad is de oudste, die de *Romeinen* onder de *Gaulen* gehad hebben; zij werd gebouwd in het land der *Salyes*, die, volgens *STRABO*, verdeeld waren in zes cantons, voor dat zij aan de *Romeinen* onderworpen werden. Zij bestond dus reeds, toen 'er de *Romeinen* eene kolonie naar toe zonden, 46 jaren voor de Kristelijke Jaartelling. Misschien lokten de warme baden, en de nabijheid van *Marseille* hen hier naar toe; althans deze kolonie, wierd aanmerkelijk onder die welke de *Romeinen* in *Provence* hadden. Verscheidene oudheden, opschriften en medailles, die hier van tijd tot tijd gevonden zijn, dienen om meerder licht over de geschiedenis van deze stad te verspreiden. De Graven van *Provence* hielden hier hun gewone verblijf, en het Parlement enz. van die *Provincie* zijne zitting. Bij mijne terugkomst van *Marseille* kom ik hier weder door, zal 'er dan langer trachten te blijven, en 'er u meêr van weten te vertellen. De weg naar *Marseille* is aangenaam en zeer levendig, hier en daar fraaije gezigten, buitenplaatsen, fonteinen en boomen; voor de herbergen lag een menigte watermeloenen, die men aan de reizende om zich te verfrisschen, voor eenen zeer

[145]

[146]

[147]

[148]

geringen prijs verkoopt; zij zijn zeer sappig, en men houdt ze hier voor gezond, zoo zelfs, dat men 'er, hoewel verhit, gerust van kan eten; doch zij zijn flauw van smaak. Op de hoogte, een uurtje van *Marseille*, heeft men een treffend schoon gezigt; links in het dal ziet men een menigte buitenplaatsen en lusthuizen, die de *Marseillanen les Bastides* noemen, en regts in de *Middellandsche zee* tot aan den gezigtseinder: de eilanden, of rotsen die zich als heuvels uit zee verheffen, *Pommegue*, *Bottaneau* en de sterkte, die men *le Fort d'Is* noemt, breken op eene aangename wijze het gezigt op dezen uitgestreken plas; regt uit heeft men de stad, doch die houdt zich nog meest verscholen, en verder een keten van hooge rotsen. De weg bij *Marseille* is zeer vrolijk; hier staan een menigte herbergjes (*ginguetes*) daar veel volk was, rijtuigen, paarden, opgeschikte wandelaars, alles kondigde de nabijheid aan van eene voorname stad. Wij kwamen de poort, die men *la porte d'Aix* noemt, binnen. Welk een ongemeene lange regte straat! wat verder is dezelve aan beide zijden met boomen beplant, en daar wandelde in het midden een menigte meestal fraai gekleede Heeren en Dames. Deze wandeling noemt men hier ook *le Cours*. Op de fraaije en ruime plaats genaamd *la canne biere* (misschien wel van het *Hollandsch* kanne bier⁶ afkomstig) houdt de wagen stil; het was omtrent 7 uren, toen wij aankwamen. *Aix* en *Marseille* zijn 4 posten van elkander afgelegen. Ik gaf den Conducteur meêr dan gewoonlijk, omdat hij zich om mij te *Aix* een kwartier langer had opgehouden, en hij was zeer wel te vreden. Het *grand Hotel des Ambassadeurs*, waar ik mijn intrek nam, is hier digt bij. Nu weet gij dat ik te *Marseille* ben—Vaarwel!

[149]

1 Zie het nevenstaande gezigtje.

2 PETRARCHA wierd te *Arezzo* in *Toscane* den 20 Julij 1304 geboren, en zette zich vervolgens te *Carpentras* neder. Paus CLEMENS de V. had nu ook zijn Hof te *Avignon* gevestigd. Weldra deed de jonge PETRARCHA eene bijzondere geschiktheid voor de Dichtkunde blijken, woonde de Universiteiten van *Montpellier* en *Bologne* bij, raakte vervolgens in kennis met verscheiden geleerden van dien tijd; ging reizen, na dat hij verliefd was geworden op de schoone LAURA, die hij den 6 April 1327 voor het eerst in een Kerk te *Avignon* ontmoette. LAURA werd in het dorpje *Noves*, digt bij *Avignon*, geboren, en was toen in den bloei harer jeugd; zij was kortling gehuwd aan een Edelman, genaamd HUGUES DE SADE, en PETRARCHA werd eindelijk sentimenteel verliefd, en ging zich te *Vaucluse* in 1337 nederzetten. Den 8 April 1341 werd hij te *Rome* in het Kapitoel als Dichter gekroond. In 1348 op denzelfden dag, en op hetzelfde uur, dat hij haar het eerst gezien had, (volgens de Geschiedschrijvers), stierf zijn waarde LAURA. PETRARCHA was aan het Hof en bij de grooten getrokken. In 1350 kreeg hij een Kanunniksplaats te *Padua*, werd vervolgens ook een en andermaal in gezantschap gezonden; op het laatst van zijn leven werd hij ziekelijk, en bijzonder door een slaapziekte aangetast, en den 18 Julij 1374 vond men hem dood, leunende op een boek.

3 Ik geloof dat dit de benaaming in *patois* is, en dat hij eigenlijk *Montventoux* genaamd wordt.

4 1: Beschrijving van de bron van *Vaucluse* enz. door J. GUERIN, Hoogleraar enz. Dit, voor de reizigers naar die bron, zeer nuttig boekje, is bij den schrijver zelve te *Avignon* te bekomen.

[144n]

5 Ik voeg hier bij de Muziek van de ROMANCE *du Rivage de Vaucluse*, met het accompagnement voor de *Piano forte* of de *Harp*, door BOÏEL DIEU. Schoon gij geen dier Instrumenten tracteert, en uw stem niet aan den zang wagen zult, kent gij misschien wel deze of gene, die gij met die Muziek kunt plezier doen, en ik geloof dat u de woorden, die van MARMONTEL zijn, niet kwalijk bevallen zullen. Zie hier dezelve:

[146n]

Du Rivage de Vaucluse
l'Amant de LAURA en ces mots,
En s'éloignant de sa Muse,
Fit retentir les Echo's:
o Toi, qui plains le delire,
On LAURE a plongé mes sens,
Roches, qu'attendrit ma Lyre,
Redis encor mes accens.

En repondant à mes plaintes,
Echos, vous avez appris,
Quels sont les vœux et les craintes,
d'Un coeur tendre et bien epris.
n'Oubliez pas ce langage;
Et si LAURE quelquefois
Vient rever sur ce rivage,
Imitez encor ma voix.

Ditez-lui que de ses charmes,
Tous mes sens sont occupés:
Ditez-lui que de mes larmes
Toujours mes yeux sont trempés,
Ma voix ne chantera qu'elle,
Mon souvenir ne sera
Qu'un miroir pur et fidele,
Où l'amour me la peindra.

Dites-lui, que son image
 Ma suivra dans le sommeil,
 Et recevra pour hommage
 Le soupir de mon Reveil;
 Que mon oreille attentive
 Croira sans cesse écouter
 Les sons, que sa voix plaintive
 Vous fit cent fois répéter.

Jurez lui qu'en vain les graces,
 Viendraient pour me consoler:
 Que les amours sur mes traces
 Sans cesse auraient beau voler.
 à Leur troupe enchanteresse
 Je dirais, dans ma douleur,
 Rendez LAURE à ma tendresse,
 Ou laissez couler mes pleurs.

Insensible à tout loin d'elle,
 Rien ne flatte mes Desirs:
 Je me croiras infidèle
 De goûter quelques plaisirs.
 Sur une rive étrangère:
 Où le destin me conduit,
 Une esperance légère
 Est le seul bien qui me suit.

Mais si LAURE m'est ravie,
 Si je ne dois plus la voir,
 Je perdrai bientôt la vie,
 Quand j'aurai perdu l'espoir.
 Puisse la Parque appaisée
 Me laisser après ma mort,
 Préférer à l'Elisée
 Les Ombrages de ces bors.

[149n]

Voorts komt dit bericht, uit een *Fransch Journaal* overgenomen, mij te belangrijk voor, om het u niet vertaald mede te deelen:

Den 15 Fructidor I. I. (12 J.) vertrokken de Leden van het *Atheneum* van *Vaucluse*, met het aanbreken van den dag van *Avignon*, om zich naar de valei van *Vaucluse*, vijf mijlen van deze stad gelegen te begeven, en 'er den eersten steen van het gedenkteeken voor PETRARCA te leggen, tot welks stichting deze Maatschappij besloten had. Het *Atheneum* werd van eene groote menigte Dames en Inwoners vergezeld. De stoet wies bij elken voetstap aan. Door *l'Isle* trekkende, had zij het genoeg prachtig en vriendelijk onthaald te worden; maar de overheid van het kleine dorpje *Vaucluse*, wilde voor die van *l'Isle* niet onderdoen in die van *Avignon* wel te ontvangen. De plegtigheid begon met eene statelijke mis, na welke de bijeengevloeide schare aanschouwers zich op de afhangende heuvels verspreidde, die aan de bron grenzen, waarheen weldra zich het *Atheneum* wendde. De Adjunct van *Vaucluse* riep het eerst de schim van den minnaar van LAURA aan. De President van het *Atheneum* deed daarop eene redevoering, op de plegtigheid toepasselijk, terwijl tusschen beide verscheidene Dichters en Redenaars, en vooral den Heer PIOT, de een na den ander een talrijk en uitgezocht Auditorium, belangrijk wisten bezig te houden. Een Ingenieur bood vervolgens den troffel aan den President, die den eersten steen van het gedenkteeken leide. De troffel kwam vervolgens in handen der Leden van de Maatschappij, en in die van verscheidene Dames. Den ganschen dag waren 'er eenvoudige banken aan de boorden van *Vaucluse* opgeslagen. Men kon toen in waarheid zeggen, dat de echo's de onsterfelijke namen van PETRARCA en LAURA herhaalden. Onder deze namen mengden de geestdrift en het gevoel, die van den grooten NAPOLÉON en zijne vorstelijke gemalin. Dus vermengden zich in alle monden, in alle harten, de roemrijke namen van een Dichter, die zijne Eeuw tot eer verstrekte, en een held, die de zijne met zijn naam vereert. Openbare spelen verbeiden te *l'Isle* de terugkomst van het *Atheneum*, en duurden tot laat in den nacht.

[150n]

6 Ik vind geen anderen grond voor deze onderstelling, dan dat in vroeger tijden hier misschien een kroeg was, waar de *Hollandsche* matrozen een *kanne bier* dronken, en geen *Fransch* kennende, 'er in hunne taal na vroegen.

[162n]

Du Rivage de Vaucluse
 l'Amant de LAURA en ces mots,
 En s'éloignant de sa Muse,
 Fit retentir les Echo's:
 o Toi, qui plains le delire,
 On LAURE a plongé mes sens,
 Roches, qu'attendrit ma Lyre,

Redis encor mes accens.

En repondant à mes plaintes,
Echos, vous avez appris,
Quels sont les vœux et les craintes,
d'Un coeur tendre et bien epris.
n'Oubliez pas ce langage;
Et si LAURE quelquefois
Vient rever sur ce rivage,
Imitez encor ma voix.

Ditez-lui que de ses charmes,
Tous mes sens sont occupés:
Ditez-lui que de mes larmes
Toujours mes yeux sont trempés,
Ma voix ne chantera qu'elle,
Mon souvenir ne sera
Qu'un miroir pur et fidele,
Où l'amour me la peindra.

Dites-lui, que son image
Ma suivra dans le sommeil,
Et recevra pour hommage
Le soupir de mon Reveil;
Que mon oreille attentive
Croira sans cesse écouter
Les sons, que sa voix plaintive
Vous fit cent fois repêter.

Jurez lui qu'envain les graces,
Viendraient pour me consoler:
Que les amours sur mes traces
Sans cesse auraient beau voler.
à Leur troupe enchanteresse
Je dirais, dans ma douleur,
Rendez LAURE à ma tendresse,
Ou laissez couler mes pleurs.

Insensible à tout loin d'elle,
Rien ne flatte mes Desirs:
Je me croiras infidèle
De goûter quelques plaisirs.
Sur une rive étrangère:
Où le destin me conduit,
Une esperance légère
Est le seul bien qui me suit.

Mais si LAURE m'est ravie,
Si je ne dois plus la voir,
Je perdrai bientôt la vie,
Quand j'aurai perdu l'espoir.
Puisse la parque appaisée
Me laisser après ma mort,
Préférer à l'Elisée
Les Ombrages de ces bors.

[148n]

[149n]

Negende Brief.

Marseille, 10 Augustus.

Deze stad bevalt mij, en zal den meesten *Hollanders*, vooral den kooplieden, oppervlakkig wel bevallen; doch in dit saisoen is het 'er vrij warm, dus, als men wat zien wil, moet men den morgen en avondstond waarnemen; ik begon dan met den 7 dezer 's morgens om 6 uren reeds uit te gaan; het eerste, dat ik ging bezigtigen, was de haven en de fraaije kaai, die dezelve aan drie kanten omringt. Zij lag vol schepen, doch de meesten waren om den oorlog onttakeld, rondom zijn een menigte winkels, pakhuizen, sloopstimmerwerven enz. Overal ziet men matrozen en zeelieden van onderscheidene natiën.—'t Was als of ik door den slag van eene tooverroede zoo eensklaps in eene van onze voorname *Hollandsche* koopsteden gevoerd was. Een goed gedeelte van deze kaai, vooral daar waar het

[150]

koren gemeten wordt, is zeer netjes met kleine steentjes of klinkers gestraat. Hier ziet men ook een soort van kraan, om de masten in de schepen te zetten; de *Marseillanen* toonen dat den vreemden als iets bijzonders; doch mij dunkt, dat ik diergelijke werktuigen bij ons op meêr dan eene plaats gezien heb. Aan het eind van de haven, waar die aan zee uitkomt, wordt dezelve aan de zuidzijde beschermd, door het Fort *Notre Dame de la Garde*, dat op den top van een' heuvel ligt, en een gedeelte van de reede bestrijkt, en lager door de citadel *St. Nicolas*. Aan de noordzijde is hare ingang gedekt door het Fort *St. Jean*. Ik verwonderde mij, dat 'er aan het eind geen ophaalbrug was, men moet zich met schuitjes, die men daar doorgaans vindt, van den eenen kant naar den anderen over laten zetten, of terug keeren; ik verkoos het eerste. Deze haven is, volgens de beschrijving, daar van zijnde, 500 *toisen* (3000 voeten) lang, en 200 *toisen* (1200 voeten) op haar breedst; men rekent, dat zij omtrent 800 schepen van onderscheide grootte kan bergen. Aan de noordzijde van de haven, zijn onder andere verscheide winkels van drogisten en kooplieden in koraal, die bij het stadje *Cassis*, omtrent 4 mijlen ten Z.O. van *Marseille*, aan den oever van de *Middellandsche zee* gelegen, gevischt wordt. Aan dezen kant staat ook het Stadhuis, waar de beurs onder is. Ik ontmoette verscheide kooplieden in Oostersche kleding, als Grieken, Turken en Joden, van *Smirna*, *Aleppo*, *Alexandrie* en vooral ook van de *Barbarijsche* Kusten, waarmede de *Marseillanen* zeer veel handel drijven. Aan het eind van dezen kant van de haven lag ook een menigte schuitjes, geladen met citroenen en oranges, zoo als bij ons met aardappelen: zij komen van de plaatsen rondom aan de *Middellandsche zee*; de vrouwen die 'er bij waren, hadden de haren in een zwart of rood zijden net met breede linten van dezelfde kleur, die op de schouders afhingen. Niettegenstaande de grond, rondom *Marseille*, dor en onvruchtbaar is, was de groenmarkt rijkelijk voorzien; doch deze overvloed is thans ook buitengemeen, en de overvloedige regen, dien wij gedurende eenigen tijd gehad hebben, was daar de oorzaak van. Meloenen in soorten zijn hier zeer overvloedig, en daar onder die zeer geurig en lekker zijn, ook ziet men 'er in menigte een soort van groote ronde pompoenen, die men hier *Courges*, in het *patois Provençal Cougourde*, noemt, men vindt 'er die over de 150 ponden wegen¹, deze worden meest gebruikt om soep van te koken; en met vleeschnat 'er bij, is die niet onsmakelijk. Ook vindt men hier in overvloed een gewas, dat men *Aubergines*², en een ander dat men *pommes d'Amour*³ noemt; deze worden hier zeer veel gegeten, doch ik vond 'er niet veel lekker aan, vooral niet aan de eerstgenoemde, die doorgaans in olij gebakken worden: met de *pommes d'Amour*, maakt men nog al smakelijke rinsche sausen. Op het midden van de groenmarkt staat eene fraaije fontein, en wat verder, eene groote loots, in den smaak van een *Chineesche* tent, met een tuintje rondom: men noemt het *le Pavillon chinois*. Deze tent is een koffijhuis, waar de *beau monde* van *Marseille* zoo Dames als Heeren, 's avonds bij elkanderen komen, om *Glaces* en andere ververschingen te gebruiken; van binnen is het fraai en netjes opgeschikt met spiegels, schilderwerk enz., en daarbij wel verlicht. Dit paviljoen is het *Frascati* van *Marseille*: de stijve welvoeglijkheid wordt 'er dan ook zeer in acht genomen; men moet eenigzins naar de mode opgeschikt zijn, en zijn hoed afleggen; ook ziet men 'er niets anders dan een menigte strijkaadjes en dienaressen. Rondom aan kleine tafeltjes gezeten, fluistert men zachtjes tegen elkander, en en het is duidelijk te zien, dat het eene groepje zich bezig houdt met op het andere te letten. Ik vind anders deze soort van bijeenkomsten wel goed, men ziet elkander met weinig kosten; doch wilde dezelve meer in een' burgerlijken en gemeenzamen trant hebben, en op die wijze zouden zij ook, dunkt mij, veel kunnen toebrengen, om het genoegelijke der zamenleving in ons Vaderland te vermeerderen; des goedvindende, zou men 'er ook meêr bepaalde bijeenkomsten of societeiten van kunnen maken, en 'er zelfs een boekerij bijvoegen; want het spel behoorde 'er, mijns bedunkens, niet toegelaten te worden: en waren diergelijke societeiten dan niet beter, dan die, welke alleen uit mannen bestaan, en in bijna alle onze Vaderlandsche steden maar al te veel zijn ingevoerd?—Was het niet beter, dat de huisvader 's avonds met zijn vrouw en kinderen onder andere huisgezinnen, zoo als gezegd is, indien men het verkiest, bepaald tot een' zekeren kring, een uurtje uitspanning ging nemen, dan dat hij alleen naar zijn societeit of collegie gaat, en zich bijna alle avonden, zoodra zeker uur daar is, en dat is al vroegtijdig, haast, om zijn huisgezin te ontloopen, en zijne vrouw en kinderen aan zich zelve overlaat. De kinderen, over welke de moeder dikwijls niet veel gezag heeft lopen, dan ook links en regts, en de vrouw ... wel deze verveelt zich ook natuurlijkerwijze dikwijls in de eenzaamheid, daar zij toch niet altijd in hare huishouding bezig kan zijn. Veeltijds is het laat in den nacht, eer vader uit zijn societeit of collegie t'huis komt, terwijl moeder en de kinderen, die gemaakt hebben, dat zij een half uurtje te voren binnen waren, al slapende en geeuwende met het avondeten zitten te wachten. De man dikwijls door het spel of den wijn buiten zijn gewone humeur, (want wat wordt 'er anders al in die gezelschappen gedaan, dan gespeeld en gedronken.) zonder juist een speelder of dronkaard te zijn, is hij dan ook het aangenaamste gezelschap noch het beste voorbeeld niet. Deze bijeenkomsten voor mans en vrouwen wilde ik zomers buiten de stad in een aangenaam gelegen tuin, bij fraaije en liefelijke wandelingen hebben, waar tevens gelegenheid was tot eenige gezonde

[151]

[152]

[153]

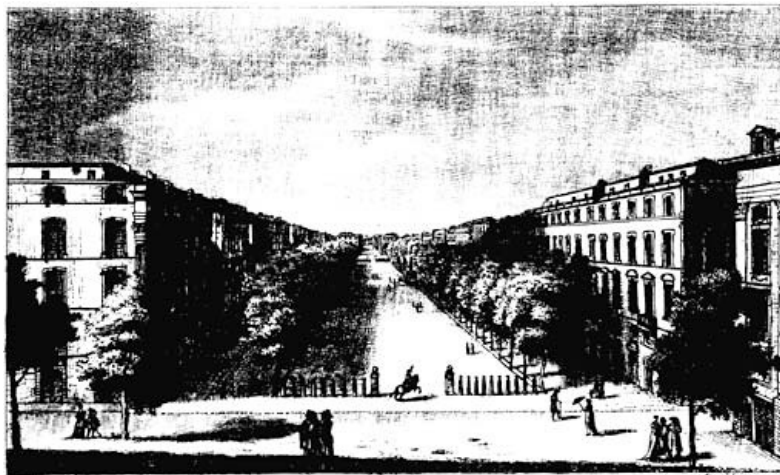
[154]

ligchaamsoefeningen als kaatsen, kegelen, in het touwtje springen, en diergelijke; 's winters kon men hiertoe een geschikte zaal in de stad verkiezen; doch pracht en luxe moesten 'er verbannen zijn, en alle aanleiding tot verkwisting en buitensporigheden ten eenemaal afgesneden worden. Ligt Vaderlands bier, mij dunkt ik zie reeds hoe onzemodepopjes den neus hierbij optrekken⁴, prijs ik voor den gewonen drank aan. Men kon zich hier ook van tijd tot tijd in de muziek oefenen, en Vaderlandsche liederen zingen, ter eere van onze Vaderlandsche Helden en groote Mannen, en ter aanmoediging van Vaderlandsche en huisselijke deugden⁵.—Onze natie weet nog niet genoeg den middelweg te houden tusschen het stijve, stroeve, ernstige en het losbandige, en mist daardoor vele genoegens der zamenleving, waartoe zij anderzins, door haar in zeer veel opzigten boven dat van andere natiën uitmuntend karakter, bij uitnemendheid toe geschikt is.

[155]

De nieuwe stad (*la ville neuve*) van *Marseille* is zeer fraai: ruime, luchtige en regte straten, veelal aan beide zijde met een eenigzins verheven wegje voor de voetgangers (*trottoir*), daarbij vrij zindelijk en wel gestraat, op verscheide plaatsen regelmatig, met fraaije huizen bebouwd; dit alles geeft aan dit gedeelte, dat vrij groot is, een allerbevalligst aanzien. Vooral munt daar in uit de lange regte straat waar ik u reeds van gesproken heb, loopende van de poort van *Aix*, tot de poort van *Rome*, dat is, van het noorden tot het zuiden: deze straat is wel een half uur gaans lang, van het eene eind tot het andere; ter plaatse van *de Cours* is zij vrij breed; de wandelingen in het midden en aan beide zijden met een' rij ijpen bomen, doch die 'er niet zeer tierig uitzien, beplant, en versierd met een paar fraaije fonteinen, die overvloed van water schijnen te geven; dit is ook het laagste gedeelte van de straat, en naar de poorten, aan beide zijden, gaande klimt men op, vooral naar de poort van *Aix*. Ik zal denkelijk wel gelegenheid hebben, om u een gezigt van dit gedeelte der stad te doen toekomen. De oude stad bijna geheel tegen de helling van een' heuvel aan de noordzijde van de haven gebouwd, heeft de gebreken van meest alle de oude steden, die ik in het zuiden van *Frankrijk* gezien heb; de straten zijn naauw, krom en donker, hier is het bijzonder morsig, en de stank alleronaangenaamst; door de leerlooijerijen en zeepziederijen, die men hier in menigte vindt. Het onderscheid tusschen de nieuwe en oude stad is zoo groot, dat iemand, hier niet bekend zijnde, en op bijzondere tijden, langs bijzondere wegen, in de twee gedeeltens dezer stad gebragt wordende, zou denken, dat deze twee plaatsen eenen aanmerkelijken afstand van elkanderen gelegen waren. Men heeft nog andere wandelingen in de stad, dat is te zeggen, breede straten met eenige rijen boomen beplant; men noemt ze de *Boulevards*, en *les allées de Meillan*. Op verscheide plaatsen in de stad, treft men fraaije fonteinen aan. De vischmarkt is een mooi nieuw gebouw, rustende op 30 zware, geelachtige steenen pijlaren: men leest op de voorzijde van de kap (*facade*) *Halle, Charles de la Croix, an. XII*.

[156]

Marseille.

Nu hebben wij de stad te samen eens doorgelopen; ik begin daar gemeenlijk mede, als ik op vreemde plaatsen kom, om eerst eene oppervlakkige kennis van de ligging te krijgen, eer ik de dingen van stuk tot stuk beschouw. Een leidsman of wegwijzer neem ik zelden: als men den weg wil leeren kennen, moet men alleen gaan: kan men een plan bekomen van de plaats, waar men zich bevindt, zoo veel te beter, en anders maar vragen. Een oplettend reiziger teekent, eer hij op reis gaat, zoo veel mogelijk op, wat 'er hier en daar aanmerkenswaardig te zien is, en dan komt men met vragen, zoo men geene kennissen heeft, in de koffijhuizen en logementen, of bij de opzienders van boekerijen en natuur- of kunstverzamelingen, al vrij wel te regt. Men neemt een toren, markplaats of aanzienlijk gebouw voor hoofdbaak, den naam van het logement, de straat, en zoo de stad groot is, de wijk, waar het in staat, teekent men op, en weldra leert men de onderscheide toegangen naar hetzelfde kennen. Zijn 'er in of om de stad hoogtens, van waar men dezelve overzien kan, des te gemakkelijker krijgt men begrip van de ligging. Op zulk eene

[157]

wijze vind ik den weg in de grootste steden, en dat binnen weinige dagen, zonder bijna te vragen, en ik zie zeldzaam iets bezienswaardigs over het hoofd; terwijl men een' leidsman of huurknecht hebbende, alleen op hem vertrouwt, veel minder rond-, en dus veel voorbij ziet; ook houden die snaken u doorgaans met een menigte beuzelachtige, verdichte of opgesierde vertellingen bezig, leiden u om, om den tijd te rekken, en laten slechts dat gene zien, dat zij verkiezen. Kortom, men is van die menschen afhankelijk, en dat alleen is al genoeg, waarom het met mijne geaardheid strijdt. Als men alleen wandelt, loopt men links of regts, men is ongestoord in zijn opmerkingen, en staat te kijken, waar en zoo lang men wil; dan vraagt men eens, en dan maakt men met den een of ander een praatje, en ik moet tot lof van de *Franschen* zeggen, dat zij over het algemeen vriendelijk zijn om de vreemdelingen te onderrigten; onze landgenoten anders zoo gereed om nateäpen, zouden wel doen van hun voorbeeld in dit opzigt wat meêr te volgen. Ik veroorlof mij ook al ligt, om in alle plaats en gebouwen, die ongesloten zijn, en mij bezienswaardig voorkomen, in te loopen, doch ik ga ook zonder tegenzeggen terug, zoodra men het vordert; en hier bij heb ik mij altijd wel bevonden.—Een goede mate van vrijpostigheid is den reizenden noodzakelijk.

[158]

Den 8 dezer, ging ik 's morgens al weder zeer vroegtijdig uit. Aan den kant van de poort van *Rome*, zag ik verscheidene muilezels, die zeer aardig waren opgeschikt met groote pluimen op den kop, en hebbende aan het hoofdstel, onder andere sieraden, kleine spiegeltjes; zij hadden bellen of klokjes aan den hals, en een net met voedsel aan den bek; de koopmanschappen, die zij droegen, waren met een soort van tapijt gedekt, en de voerlieden van deze karavane schenen *Italianen*; alle die bellen maakten een aardig klokkespel. Ik zag ook een kudde melkgeiten, insgelijks met klokjes aan den hals, die een man door de stad dreef; de lieden, die melk noodig hadden, kwamen op het gebel buiten, zoo als bij ons, als de melkboer tweemaal belt; en 'er werd dan zoo veel gemolken als zij vroegen; dit is hier noodzakelijk, omdat de melk door de warmte zoo schielijk bederft; insgelijks staan de boeren 's morgens hier en daar in de stad met hunne koeijen, die zij van tijd tot tijd, als 'er zich koopers opdoen, melken. Deze koeitjes zien 'er schraal uit, en geven niet veel; want tusschen de rotsen rondom *Marseille* en de *Purmer* of *Beemster*, is een groot onderscheid. De boter is hier dan ook zeer schaars, en die 'er nog is, ziet wit als onze hooiboter, en heeft min of meêr een' ongelachtigen smaak. In de straat van *Rome*, aan den hoek van een klein straatje, voor het huis van een Apotheker, zag ik, dat men bezig was om aan een fontein te werken, men had daar onlangs een wit marmer borstbeeld opgezet; het stond op een voetstuk van blaauw marmer, doch 'er was nog geen opschrift op; de gevel van het huis van den Apotheker, die met beeldhouwwerk versierd was, werd tevens opgemaakt. Ik giste, dat hier de vermaarde *Marseillaansche* beeldhouwer, bouwmeester en konstschilder PUGET gewoond had, en men zijn borstbeeld op de fontein plaatste; om hier zeker van te zijn, trad ik in de pillenvergulders-winkel, en bevond, dat ik het geraden had. Van stadswegen werd hier dat gedenkteeken, ter eere van dien te regt beroemden kunstenaar opgerigt. Met genoeg bespeurde ik, dat de Apotheker hier omtrent ook niet ongevoelig was, want hij zeide, met eene zichtbare tevredenheid: "*Oui Monsieur! j'habite la maison du célèbre PUGET.*" Het beeldhouwwerk in den gevel was van den kunstenaar zelve, en men leest 'er: *Salvator mundi miserere nobis*⁶; en wat lager: *Nul bien sans peine*⁷. Het borstbeeld op de fontein scheen mij fraai uitgevoerd te zijn. Lof zij de regering van *Marseille*, die zoo doende de kunsten aanmoedigt.—Hier omtrent zijn wij Bataven ook ellendig achterlijk, en wat hebben wij een ruime stof! getuigen onder andere, helaas! de rijke buit van schilderstukken in het Museum te *Parijs*.—en waar vindt men bij ons een openbaar gedenkteeken ter eere van een eenigen van zoo vele roemruchtige kunstenaars, Hoe schadelijk is ook in dit opzigt die koude onverschilligheid, die verachtelijke slaperigheid onzer landgenoten niet!—Moeten wij ons niet schamen voor onze naburen de *Engelschen* en *Franschen*, zoo wel als voor de bewoners van sommige gedeelten van *Duitschland*, bij welke laatste de kunsten en wetenschappen, sedert naauwelijks een halve eeuw, zulke aanmerkelijke vorderingen gemaakt hebben; en waar anders door dan door een' geest van *Patriottisme* en edelen *National-Stolz*: terwijl wij in zoo vele vakken schier dagelijks achter uitgaan. Ik weet wel, dat de tijden zeer ongunstig zijn, doch ik weet tevens, dat dit een des te sterker prikkel behoorde te zijn, om alles aantewenden, wat eenigzins strekken kon, om 's Lands luister te herstellen, de kwijnende kunsten en wetenschappen, handwerken en fabrieken optebeuren, en daar door meêr en meêr zoo vele verstopte bronnen van onze welvaart te openen. Deze uitweiding zou mij haast doen vergeten, om nog het een en ander aangaande PUGET te zeggen, dat ik toch doen wil, om u de moeite te sparen, van sommige schrijvers of woordenboeken te doorbladeren, daar ik uwe belangneming hebbende gemaakt: weet dan, dat deze man hier in 1622 geboren werd, en geene geldmiddelen hebbende, genoodzaakt was, om zich op het een of andere kunst- of handwerk toe te leggen; hij wierd dan als kweekeling in de beeldhouwkunde, bij het Arsenal dezer stad opgenomen; al spoedig maakte hij vorderingen, en zijn kunde ontwikkelde zich vooral in *Italië*. In 1653 kwam hij weder te *Marseille* terug; en na deze stad, *Genua* en *Toulon*, en de kunsten in het algemeen⁸, door zijn beeldhouw-, schilder- en bouwkunde aanmerkelijk te hebben verrijkt, stierf hij in 1694, en

[159]

[160]

[161]

alzoo het 72 jaar zijns ouderdoms, in zijne geboortestad. Zijn zoon FRANCOIS PUGET, was ook een goed schilder.

Verder voortwandelende, zag ik in die zelfde wijk, naar het mij voorkwam, eene andere fraaije fontein, bestaande uit een kolom van granit of gespikkeld marmer, volgens de Jonische order, rustende op een rood marmeren voetstuk; boven op den kolom stond het borstbeeld van HOMERUS, en op het voetstuk las men aan den eenen kant: *Les descendants des Phocéens à HOMÈRE*, en aan den anderen kant: *Le General BONAPARTE, premier Consul etc. CHARLES DE LA CROIX préfet etc.* Aan den kant van de *Boulevard* was men bezig om een nieuwen Schouwburg, tot het vertoonen van kleine stukjes, *Vaudevilles etc.* te bouwen. Hij was bijna voltooid, en men moest 'er met den aanstaanden winter nog in spelen. De smaak voor het tooneel neemt nog dagelijks meêr en meêr toe onder de *Franschen*; doch mijns bedunkens is het de regte smaak niet; het schouwspel strekt bijna geheel ter voldoening van hunnen ligtzinnigen smaak, terwijl men het nut, ik meen het *moreele* nut, niet genoeg in het oog houdt. Men was ook niet ver van hier in een gebouw, voorheen een Kerk, bezig met een luchtbol (*ballon*) te maaken, die al vrij groot was, een man te paard zittende, ik meen den vermaarden BLANCHARD zelven, moest daar binnen eenige dagen mede opstijgen. Men zou, dunkt mij, ook wel doen, om van dat gevaarlijk luchtzeilen, waarin men het toch nooit verder schijnt te zullen brengen, afstappen, om liever het geld, dat daar aan verkwist wordt (en dit bedraagt zeker eene aanmerkelijke som, want men houdt zich vooral in *Frankrijk* nog zeer veel met luchtballen bezig) aan de aarde, waar van de bewerking nog voor zoo veel verbetering vatbaar is, te besteden: behalve dat, vind ik alle spelen of vertooningen, waar bij menschen, alleen om de aanschouwers te vermaken, hun leven of gezondheid wagen, zoo als luchtreizigers, koorddansers, paardrijders en diergelijken, in eene maatschappij, daar de goede order gehandhaafd wordt, ten eenemaal ongeoorloofd. Ik bezag eenige Kerken, doch vond 'er weinig bezienswaardig; in een van dezelve was een man in Turksche kleeding, en met een tulband op het hoofd, die zeer devoot de mis scheen bijtewonen; en behalve het ontdekken van zijn hoofd, dezelfde plegtigheden in acht nam als de anderen. De warmte was vrij dragelijk, en ik kon genoegzaam den geheelen dag wandelen; terwijl ik den vorigen dag verplicht geweest was, om mij op het midden van den dag in huis te houden. *Krediet*-brieven aan een' koopman alhier hebbende, had ik gelegenheid, om naar den staat van den handel eenig onderzoek te doen. Het schijnt 'er ook hier in dit opzigt ellendig uittezien: de *Amerikanen* en *Spanjaarden* waren de eenigste, waarmede men nog iets deed; de *Levantschen* handel, die hier de voornaamste tak van commercie uitmaakte, en waar toe alleen eenige honderde schepen gebezigd werden, is door den oorlog schier geheel werkeloos, en met de *Barbarijsche* kust, *Marocco* enz. beteekent het ook zeer weinig, en geld en krediet ontbrak 'er algemeen, naar men mij verzekerde. De *Marseillanen* plagten ook veel met de *Engelschen* en *Hollanders* te handelen, maar ook deze handel staat thans genoegzaam stil. Verscheidene kooplieden, die ik sprak, en in hunne bezigheden zag, kwamen mij voor, wat hunne geaardheid aanbelangt, dezelfde soort van menschen te zijn, als de onze te *Amsterdam*, *Rotterdam* enz.; en men zou in een kantoor of pakhuis te *Marseille* zijnde, waar Kooplieden, Makelaars, Kantoorbediendens, Pakhuisknechts, enz. onder elkanderen bezig zijn, indien 'er geen *Fransch* gesproken werd, zich zeer wel kunnen verbeelden, dat men in *Amsterdam* of *Rotterdam* was. Goedkoop koopen, 'en duur verkoopen, is altijd de hoofdbedoeling en de beweegoorzaak van hunne daden en verrigtingen, en dit bedrijf schijnt eenen aanmerkelijken invloed op het karakter te hebben; echter meen ik, zonder partijdig te zijn, wat aanbelangt de ijver, orde, naauwkeurigheid, en vooral ook de goede trouw, mijnen landgenooten de voorkeur te mogen geven. De kooplieden van *Marseille* schenen in 't geheel niet in hun schik met het tegenwoordig Gouvernement, en beschouwden het als een krijgsbestuur (*Gouvernement-militair*) nadeelig voor den koophandel, *Bourbons*-gezind schenen zij echter over het algemeen ook niet; het oude Aristocratisch-Republikeinsche zit 'er misschien nog wel wat in, vooral als de vrijheid en onafhankelijkheid opzigtens den handel daar door kon begunstigd worden; met één woord, de geest van koophandel (*esprit de commerce*) schijnt 'er, de algemeene geest (*esprit public*)

Het nieuwe *Fransche* gewigt scheen hier ook weinig in gebruik; nu ik geloof ook, dat men moeite zal hebben, om, en wel de vreemdelingen vooral, daar aan te gewennen. Hier ziet men bijna in 't geheel geen balance en gewigt, zoo als bij ons en elders in *Frankrijk* in gebruik, en men verkoopt veel bij het pond, zelfs tot de houtskolen toe, alles wordt schier gewogen aan ijzeren of houten staven, die de zwaarte aanwijzen, door een ijzeren of koperen bol, die men op zekere merken schuift⁹. In de winkels hangt deze staf doorgaans op een bepaalde plaats, met eene schaal 'er aan, doch anders heffen twee menschen die aan een stok op de schouders op, met de goederen die men 'er aanhangt; zoo weegt men in de pakhuizen en op de kaaijen, bij het afleveren van goederen enz. De goederen Worden hier meestal gedragen, door mannen, die men *porte-faix* noemt. Zij dragen op den rug en met twee aan een boom, doch niet zoo als bij ons de bierdragers achter elkander, maar naast elkander; zij hebben groote ronde hoeden op, en daar aan hangt een kussentje, dat hun in den hals ligt, hier op rust de draagboom. Ik geloof, dat op die wijze het geheele lichaam meer draagt, en het alzo

[162]

[163]

[164]

[165]

gemakkelijker is, dan dat de boom maar op eene schouder rust. Deze lieden maken een soort van Gilde uit, zoo als bij ons de zakkedragers, dat men *le corps de portefaix*¹⁰ noemt. Hunne hoofden, die 'er goede order onder houden, bezitten in eene ruime maate het vertrouwen van de kooplieden, en schijnen zich dat vertrouwen ook waardig te maken.

[166]

's Avonds ging ik in den grooten Schouwburg, die dicht bij mijn logement, regt over de straat *Beauvau*, is, zoo dat de *facade* eene fraaije en prachtige vertooning maakt, en het heeft daar door wel wat overeenkomst met het van binnen uitgebrande *Théâtre de l'Odéon te Parijs*. Deze Schouwburg is naar het bestek van BENARD in 1787 gebouwd. Van binnen is deze zaal fraai, doch men kan in het *parterre* ook niet zitten, dan op een enkele bank rondom; men betaalde 'er ook maar 25 *sous*. Ik bleef 'er slechts zeer kort, want het was 'er warm, zoo dat ik schier zweette van het zien dansen, dat anders vrij wel was; men zeide mij ook, dat zij in de balletten uitmunten; maar dat het overige niet veel beteekent. Fraaije Koffijhuizen vindt men te *Marseille* in menigte, zoo rondom de *Cours* en bij den schouwburg, als elders; *le Caffé du Commerce*, in de straat de *Beauvau*, is een van de beste; de ververschingen zijn 'er niet duur. Ijs wordt hier ook zeer veel gebruikt, men betaalt *de glace*¹¹ tien à twaalf stuivers.

[167]

Den 9 dezer, werd ik 's morgens gewekt door een kanonschoot, die bij het openen van de haven van een der forten gedaan wordt. Ten vijf uren ging ik reeds uit, en alles was al in beweging. Ik klom op den berg, daar het fort *notre Dame de la Garde* op gelegen is; men heeft van daar een allerschoonst gezigt over de stad, de omstreken, en op de zee. Ten tijde, dat de *Romeinsche* legioenen zich hier bevonden, moet 'er een aanzienlijk bosch op dezen berg geweest zijn; oude schrijvers althans spreken daar van; thans is 'er niets, dat naar een bosch gelijkt, op te zien; de grond is dor en steenachtig. Hier omstreeks heeft men nog een anderen berg of heuvel, die men thans den berg BONAPARTE (*la montagne BONAPARTE*) noemt; men heeft pas een nieuwen weg gemaakt, langs welken men 'er zeer gemakkelijk opklimmen en omwandelen kan. In het opklimmen las ik op een bordje een verbod om de boomen en struiken op deze wandeling niet uit te rukken of te beschadigen—geene wet zal 'er beter nagekomen worden dan deze; want 'er is geen boompje of struikje op den ganschen berg te zien, en ik geloof niet, dat 'er ooit boomen of struiken, van eenig belang op zullen groeijen, omdat het genoegzaam niets anders is dan rots of stukken steen; boven op heeft men nogthans een allerverrukkendst gezigt, vooral ook in de haven en op den berg aan den overkant, waar tegenzich de huizen van de oude stad als een Amphitheater vertoonen. In de zee zag ik een enkel visschersschuitje; anders was het in deze, in vredestijd zoo drokke, zeehaven dood stil. Aan den voet van den berg, waar men denzelven opklimt, is een fraaije fontein met een Jonische kolom, waar op het borstbeeld van BONAPARTE, van wit marmer; op het voetstuk dat met twee witte marmeren *bas-reliefs* pronkt, verbeeldende het eene eenige merkteekens van den koophandel, en het andere van den wijnoogst, leest men: *A BONAPARTE vainqueur et pacificateur Marseille reconnaissante*¹². Verder blijkt uit het opschrift, dat dit gedenkteeken onder het bestuur van den *prefet* CHARLES DE LA CROIX, die, in *Holland* zijnde, zoo een groote voorstander scheen van een Democratisch bestuur, is opgericht. Dit alles is door een fraai ijzer hek omringd, en deze fontein staat aan het eind van een vrij lange pas beplanten laan, te weten aan iedere zijde met eenen rij boomen, die voor een algemeene wandeling moet dienen, makende alzoo eene fraaije vertooning. Langs de haven wandelende, zag ik, dat men daar bezig was, om met een werktuig, dat ik mij niet herinner van bij ons gezien te hebben, het slijk uittebaggeren; dit werktuig bestond uit twee groote baggerhaken, ten naasten bij zoo als die in het klein zijn, waar onzer baggerlieden mede arbeiden, zij worden door windassen, die bewogen worden door lieden, die in een rad loopen, bestuurd, zoo dat de eene telkens naar beneden, en de andere naar boven gaat; de scheppers van deze baggerhaken zijn van onderen met een klep, die met een klink sluit; deze klep opent men door middel van een haak, en loost zoo den modder in een schuit, die 'er onder ligt. Dit werktuig slaat op een vierkante bak of schuit, en ik zag 'er zoo verscheidene liggen. Dit schoonmaken van de haven is zeer noodzakelijk, om dat het slijk en de vuiligheid uit de stad 'er in uitloost, en 'er heeft geene doorspoeling plaats, daar het water altijd stil staat; want, gelijk gij weet, in de *Middellandsche Zee* gaat geen ebbe noch vloed. Het kan dan hier langs de haven, vooral als het heet is, wel eens onaangenaam rieken, zoo dat *Marseille* ook in dit opzigt eenige overeenkomst heeft met *Amsterdam*. Maar zeldzaam gebeurt het dat het water hier hooger of lager wordt, en dan is die verandering nog maar van weinig belang. De kaai is slechts weinige voeten boven water, zoodat men van daar gemakkelijk in de schuitjes, waar men mede overvaart, stapt. Indien de bovengemelde baggerwerktuigen bij ons niet bekend mogten zijn, was het dunkt mij der moeite wel waardig, dat men 'er onderzoek na deed, en 'er eene naauwkeurige aftekening van trachtte te bekomen; want immers zouden zij bij ons op verscheidene plaatsen met veel vrucht kunnen gebezigd worden. Ik dacht, dat de vette modder, dien men hier uitbaggerde, gebruikt werd, om de onvruchtbare steenachtige gronden, rondom deze stad te bemesten, daar de bemesting hier zoo schaars en tevens zoo noodzakelijk is; maar neen, men wierp

[168]

[169]

[170]

die op eenen zekeren afstand van de stad in zee, en zelfs scheen men vrij algemeen staande te houden, dat deze slijk of modder in 't geheel niet deugde, om de gronden te verbeteren. Dat dezelve in een of twee jaren de vruchtbaarheid niet bevordert, is zeer wel mogelijk, doch na verloop van eenigen tijd, ben ik wel verzekerd, dat zij op deze barre gronden, behoorlijk bewerkt zijnde, zeer nuttig moet zijn, en indien ik hier woonde, en de vereischte gelegenheid had, twijfel ik niet, of ik zou 'er met goed gevolg wel gebruik van weten te maken; doch ook in dit opzigt zijn verkeerde begrippen en kwade gebruiken niet gemakkelijk te veranderen. Zoo gaat het bij ons met de straatmest, asch enz. In ons vaderland hebben wij zoovele onbebouwde gronden, die slechts bemesting en matigen arbeid vorderen, om het een of ander, al was het maar dennenhout en aardappelen voorttebrengen. De deerniswaardige bewoners van onze zeedorpen vooral, lijden bitter gebrek, en vergaan hier en daar bijna van honger, en ondertusschen twijfel ik niet, of men vervoert altijd nog de straatmest, asch enz. uit *den Haag, Leijden, Haarlem*, enz. naar *Braband*, in plaats van ze door die ongelukkigen te laten weghalen, om 'er de nabijgelegen duinen mede te bemesten, en 'er aardappelen, die 'er ongetwijfeld goed in groeijen, in te zetten. Ik weet wel, dat de bevordering van den landbouw en fabrieken, in 't geheel niet met den algemeenen handelgeest in ons vaderland strookt; doch ik weet tevens ook, dat welke de redenen ook zijn mogen, die men tot staving van dat denkbeeld, als strookende zelfs met het algemeen belang, moge aanvoeren, dezelve althans in oorlogstijden, niets afdoen, en sedert hoe vele jaren, en hoe dikwijls is de oorlog, helaas! ons lot niet. In vreedestijd brengt de koophandel, wel is waar, schatten aan, maar schatten maken ook de afgunst en begeerten onzer nabuuren gaande, en geven aanleiding tot weelde, en dus ook tot zedenbederf; daarenboven blijven deze schatten doorgaans maar in een gedeelte van het land in omloop, en verrijken maar een zeker aantal van deszelfs inwoners. De landbouw, en ook de fabrieken, te weten van kleeding en andere stoffen, die wij voor eigen gebruik noodig hebben, zijn minder voordeelig in het aanbrengen van rijkdommen, doch ook een zekerder middel ter algemeene verschaffing van het noodzakelijke, en alzoo ter behoeding van gebrek—zoo veel mogelijk onafhankelijk te zijn van de omstandigheden, is voor ons van vrij wat meer belang, dunkt mij, dan rijkdom, dien wij toch ook niet aanhoudend en rustig kunnen blijven bezitten; maar al dikwijls moeten wij zien, dat vreemden de vruchten van onzen, arbeid en spaarzaamheid inoogsten.—Dit althans, houde ik voor zeker, dat ook ten dezen opzigte de waarheid in het midden ligt, en het alzoo noch redelijk, noch staatkundig is, om den koophandel alleen, ten koste van de landbouw en fabrieken, te willen staande houden.—Wat zegt gij, Vriend! zijt gij het hier omtrent niet volkomen met mij eens?

[171]

[172]

- 1 Naar men mij verzekerde, vindt men 'er somtijds, die meer twee centenaars wegen; verscheide heb ik 'er op de markt gezien, die een kloek man niet alleen op zijn hoofd kon brengen, om weg te dragen.
- 2 Een soort van Eijerplant (*solanum*), doch die men hier gebruikt, zijn violet van kleur en langwerpig.
- 3 Een orange kleur platachtig geribt appeltje, omtrent zoo groot als de palm ven de hand, zeer sappig en vol pitjes, het groeit aan een laag plantje. Ik heb het bij ons ook wel in de tuinen gezien, doch ken 'er den, *botanischen* naam niet van.
- 4 Ondertusschen is dit ook te *Parijs* de algemeene mode, en men ziet daar zelfs, vooral zomers, in de fraaije koffijhuizen van het *Palais Royal*, en elders door *elegante Dametjes* en *petits maitres* bier drinken, en wel met de fles of kruik.
- 5 Zulk zingen is nuttig en aangenaam, en waarom is het Liederenboek van de Juffrouwen WOLFF en *Deken* niet meêr algemeen in gebruik?
- 6 Zaligmaker der wereld ontferm u onzer!
- 7 Geen goed zonder moeite.
- 8 De *Milon* en de *Andromeda* die men te *Versailles* ziet, zijn ook van PUGET.
- 9 In *Bataafsch Braband* worden diergelijke werktuigen, om te wegen, veel onder de landlieden gebruikt, en zijn daar bekend onder den naam van ponders of unsters.
- 10 Het ligchaam der zakkendragers.
- 11 *Un glace* noemt men een glaasje met bevrozen room, en zuiker of sap van vruchten, zoo als van aardbeziën, persiken, abrikosen enz. ook wordt dit sap, in vormen gegoten zijnde, wel aan stukjes verkocht, en dit noemt men *glaces en brique*.
- 12 Aan BONAPARTE, overwinnaar en bevrediger, is *Marseille* erkentelijk.

[181n]

Ons voornemen zijnde, om van hier een uitstapje naar *Toulon* en *Hières* te doen, gingen wij naar het stadhuis, om onze passen te laten teekenen, *viseren*, daar dezelve maar tot *Marseille* gegeven waren. Onder het stadhuis, zoo als ik u gezegd heb, is de beurs, die men *la loge* noemt, het is een ruime zaal; dagelijks na den middag vergaderen de kooplieden daar in, en de onderscheide *Oostersche* kleedingen, die men 'er ziet, leveren voor lieden, die daaraan niet gewoon zijn, een vreemd verschijnsel op. Boven den hoofdingang van het stadhuis ziet men nog de overblijfsels van het fraaije Koninklijke wapenschild door PUGET¹, en ter zijde, van denzelfden meester, een *bas-relief* verbeeldende St. CHARLES *de Borromæus*, Aartsbisschop van *Milaan*, zorg dragende voor de pestzieken; beiden zijn van wit marmer, en voor meesterstukken bekend, doch aan het wapenschild is 'er weinig meêr van den bijtel van PUGET overgebleven; men ziet hier ook nog drie andere *basreliefs*, aan beide zijden van den ingang zijn 'er twee, onder een van dezelve, waarop een Haan, heeft men na de omwenteling doen graven: *Le salut de la Republique tient à la Vigilance*, en onder een ander: *au vainqueurs du dix Août*. Men was bezig met den voorgevel van het stadhuis te herstellen, en schoon te maken. In het portaal van hetzelfde tusschen de twee trappen, ziet men het Standbeeld van BAYON, bijgenaamd LIBERTAD, omdat hij de stad bevrijdde, door den eersten Consul, CASAULS, dien men beschuldigde van dwingelandij en t'zamenspanning met den vijand, omtebrengen, en *Marseille* aan HENDRIK den IV., of voor hem aan den Hertog DE GUISE over te geven, hoewel de *Spanjaarden* reeds meester van de haven waren; dit voorval had plaats in 1595. LIBERTAD en zijn broeder, die hem ondersteund had, werden voor dezen dienst beloond, en tot den adelstand verheven. Vijf jaren daarna wierd HENDRIK de IV. zelve vermoord, en zijn moordenaar wierd op de verschrikkelijkste wijze gestraft. Zoo veranderen de omstandigheden dikwijls de zaken; trouwens, hier van hebben wij ook in onzen leeftijd de merkwaardigste voorbeelden gezien. In de groote zaal van het stadhuis moesten wij wel een paar uren wachten, eer wij met onze paspoorten klaar konden komen, omdat hij, die ze moest teekenen, afwezig was, dus had ik wel tijd, om de twee groote en fraaije schilderijen van SERRE LE PEINTRE, leerling van PUGET² te bezigtigen; deze twee stukken stellen de akelige tooneelen van die pest, die hier in 1720 en 1721 zoo verschrikkelijk gewoed heeft, voor. Deze SERRE bekleedde ook met ijver en oplettendheid den post van Wijkmeester in zijne buurt, ten tijde van de besmetting, en was dus wel in staat, om de ellende naar het leven aftemalen. De eene schilderij verbeeldt *le Cours* (de algemeene wandeling), vol zieken en dooden, en de andere de plaats voor het stadhuis. Behalve den Ridder ROSE, die zich in September 1720 aan het hoofd stelde van 100 Galeiroeijers, om de groote menigte onbegraven lijken, die bijna niemand durfde naderen, in kuilen met ongebluschte kalk te doen werpen, en ten dien einde het eerste de hand aan het werk sloeg, muntte in dit rampzalig tijdstip onder meêr anderen bijzonder uit, zekere PIERRE HARISTOY CASENEUVE, geboortig van *Béhaune*, in het land van *Béarn*, hij was eerste Commies van de Levensmiddelen voor de Galeijen, en liet gewoonlijk de uitdeeling door zijne onderhorigen doen; doch daar de Galeijroeijers gelast waren, om de van de pest gestorvenen te begraven, en men dus alle reden had, om hen als besmetten te schuwen, dacht deze brave Commies, dat 'er welligt uit vrees nalatigheid in de uitdeeling zou kunnen plaats hebben, en deze ongelukkigen alzo gebrek lijden; waarom hij het menschlievend besluit nam, om niettegenstaande het gevaar, altijd zelve bij de uitdeeling tegenwoordig te zijn. De regering, deze edelmoedige handelwijze willende erkennen, bood hem een jaarwedde van 1200 livres aan, doch de belangelooze menschenvriend bedankte 'er voor, hoewel hij in 't geheel niet rijk was, en een talrijk huishouden had. De nakomelingen van dezen waarlijk edelen man bestaan nog heden, en de *Marseillanen* hebben niet nagelaten, om zijn' naam, en die van meêr anderen, welke ten dien tijd in menschlievendheid en weldadigheid uitgemunt hebben, aan de vergetelheid te ontrukken. Een andere trek van edelmoedigheid van een' Kaperkapitein van *Tunis*, is niet minder belangrijk en streelende voor gevoelige harten. Paus CLEMENS de XI. vernemende, dat in 1720 niet alleen de pest, maar ook de hongersnood in het ongelukkig *Marseille* heerschte, zond 'er van *Civita-Vecchia* ettelijke schepen met granen naar toe. Eenige Kapers van *Tunis* deze schepen najagende, achterhaalden dezelve, en namen ze, doch de *Reis* of Commandant vernemende, met welk oogmerk zij afgezonden waren; en welke hunne bestemming was, zeide tegen den schipper, die deze schepen met graan geleidde, zijne hand op het hoofd leggende: "Ga, Christen, voer uw' last uit, ik ben uw vijand niet meêr—God zou mij straffen." Dit laatste geval niet zeer algemeen bekend zijnde, heb ik vooral gemeend u hetzelfde te moeten mededeelen.—De ziel van ieder redelijk menschenvriend wordt verkwikt door het hooren van diergelijke trekken.—En waarom verzuimt men, om deze daad ook op eene schilderij te verbeelden, en dat optehangen in deze zaal, waar dagelijks een menigte vreemdelingen komen van allerlei volkeren en waaronder zeer vele zeelieden: zulks zou immers kunnen strekken ter vermindering van haat en vooroordeelen, en zijn alle redelijke en verlichte bestuurders niet verplicht, om hiertoe alles, wat maar eenigzins in hun vermogen is, bij te dragen? De zaal van de Municipaliteit, voorheen van de Consuls (*la salle Consulaire*), is zoo wel als de groote zaal beziens waardig. Doch dat men de

[174]

[175]

[176]

[177]

vreemdelingen hier zoo lang na hunne paspoorten laat wachten, is niet vriendelijk; men is daar te *Parijs* handiger mede.

In ons logement aten wij 's middags laat, namelijk te vijf uren, zoo men dat middag eten noemen kan, doch om tien uren 's morgens ontbijt men ook met koteletten, gebakken visch enz., dat men *dejeuner à la fourchette*³ heet, en zoo doet men dan, even als te *Parijs*, maar twee maaltijden daags. Ik gebruikte doorgaans 's morgens in een koffijhuis brood met limonade, vruchten of iets diergelijks, en las dan met een de nieuwspapieren. Voor het middagmaal betaalde ik aan de gemeene tafel in het logement met den wijn, hoewel ik 'er bijna niet van dronk, 4 livres. Het eten is 'er voor de landstreek vrij goed, en de tafel is zindelijk, en met orde gediend; schotels zijn 'er genoeg, doch 'er is doorgaans te weinig op, naar evenredigheid van de gasten, zoo dat men zich moest haasten, om van die, welke het meeste gezocht zijn, wat te krijgen; en dat vind ik al zeer onaangenaam, vooral als men uit nieuwsgierigheid het een en ander proeven wil. Het rund- en kalfsvleesch schaars zijnde, is de soep gemeenlijk schraal, veeltijds van pompoenen en eenige andere groentens gekookt, waar dan wat brood met olij bij gedaan wordt; dit schijnt voor ons zonderlinge kost, maar is toch zeer wel te eten. Schapenvleesch wordt het meeste gebruikt, en is 'er goed; dagelijks hadden wij versche en lekkere zeevisch, en behalve tongen en tarbot, eenige soorten, die men bij ons niet kent. Als *le Rouget*, een fijn en lekker vischje, rood van kleur; *le Mulet*, in het *patois*, *Mujou*, die zeer gemeen in de *Middellandsche zee*, en tevens een goede visch is: men vindt 'er verscheide soorten, waartoe ook die, onder den naam van vliegende visch bij ons bekend, behoort: *La Dorade*, de zeebaars (*perche de mer*) en meêr anderen, ook eet men 'er dagelijks versche Sardines, die gedroogd zijnde, wel wat overeenkomst hebben met de Sprot. De *Marseillaansche* Anchovis is beroemd; de beste wordt in de zee van *Frejus* gevangen, doch ik voor mij vind ze niet beter dan onze *Bergsche*. Ook levert de *Middellandsche zee* goede kreeften op, en waaronder ik 'er zag, die al vrij groot waren; hun kop en pooten zijn ruw en met scherpe puntjes, ook vond ik het vleesch, wreeder dan dat der noordsche; wij hadden ze bijna dagelijks op tafel, en men noemt die hier *Lingoustes*. Soms gaf men ons ook een soort van kleine schelpvischjes. *Aubergines*, *pommes d'Amour*, en gestoofde komkommers zijn de gewone groentens. Meloenen en vijgen, die hier uitmuntend goed zijn, hoewel ik ook bij ons meloenen gegeten heb, die niet minder goed waren, hadden wij in overvloed; men geeft die niet op het nageregt, maar na de soep, dit is in *Frankrijk* algemeen gebruikelijk, en men noemt deze geregten *hors d'œuvres*. Ik was verwonderd, van in dit jaargetijde nog zuiglammeren te eten; doch vernam, dat de schapen in deze landstreek tweemaal 's jaars werpen. Gevogelte van allerlei soort vindt men hier zoo als bij ons en elders. Het gebak, taart en pasteiwerk, is meestal met olij of vet gereed gemaakt, doch ik heb het dikwils zeer lekker gevonden. Men eet hier ook eveneens als in *Italië* veel *Macaroni*. De vruchten, behalve de meloen en vijgen, beteekenen niet veel; de grond is te dor en te schraal. De persiken, die meestal geel zien, zijn droog en hard, zij houden zoo vast aan de steen, dat men ze 'er af moet snijden, men noemt hier dit soort *des peches males* in onderscheiding van die, welke bij ons algemeen bekend en hier in 't geheel niet overvloedig zijn. De versche amandelen had ik haast vergeten, men geeft ze hier in hunne groene bolsters op tafel, en eet de pitten doorgaans met wat zout; ik houde 'er wel van. Deze vrucht wordt veel rondom *Marseille* geteeld, zij groeit gaarne op de hoogte, en is niet naauwnemend omtrent den grond. Uijen, meestal roode, en knoflook worden hier ook veel gebruikt, en in eene groote hoeveelheid van de plaatsen rondom aan de *Middellandsche Zee* aangebragt; deze vrucht is hier veel minder sterk dan in het Noorden, eveneens is het gelegen met de *Spaansche* peper, die men hier veel teelt; zij wordt in menigte groen aan de markt gebragt, en men eet ze doorgaans met zout en azijn. In deze landstreek maakt men ook een kost, dien men de meeste vreemdelingen voor geen lekkernij behoeft voortzetten; het is de zoogenaamde *Beurre de Provence*⁴, bestaande uit olijfolij, gestampde knoflook, en zout gemengd en geklopt zijnde, tot het een dikke pap wordt. De wijn is hier voor lieden, die 'er niet aan gewoon zijn, te zwaar, zoo als ik u reeds gezegd heb; ik kon ze volstrekt zonder veel water niet drinken. Doch zij, die 'er aan gewoon zijn, weten 'er niet van, en het komt mij voor, dat de *Marseillanen* over het algemeen een goed glas wijn drinken. Zij gelooven, dat het in deze luchtstreek gezond is. Brood wordt hier in zulk eene groote hoeveelheid niet gegeten, dan in andere deelen van *Frankrijk*, daar het koren overvloedig is; want *Provence* brengt maar zeer weinig koren voort. De zoogenaamde gemeene en landlieden eten veel brood en pap van *Maïs* (Turksche tarw). Voor een kamer met twee bedden betaalde ik hier ook 40 stuivers daags, doch daar voor moest ik ook wat hoog klimmen; anders is het duurder. De tafel is ook een van de duurste, die men hier vindt, en men kan elders wel voor £ 3--: te regt komen, waarvan ik tusschen beide dan ook al eens gebruik maakte. Men is in dit Hotèl zeer goed, en zoo zindelijk, als men in *Holland* verlangen zou⁵; zelfs zag ik de meid meêr dan eens 's morgens het voorhuis uitschrobben, een verschijnsel, dat ik nog nooit in *Frankrijk* gezien heb. Weegluizen hebben wij ook niet bespeurd, doch van de muggen wordt men verschrikkelijk geplaagd, zoo dat men genoodzaakt is, om even als, op vele plaatsen, bij ons gazen gordijnen te

[178]

[179]

[180]

[181]

gebruiken; de eene mensch schijnt 'er echter meer voor bloot te staan dan den anderen; ik had 'er weinig hinder van, terwijl mijn reisgezel op dezelfde kamer slapende somtijds met bulten gestoken werd.

's Avonds ging ik in het *pavillon chinois*, 'er was veel volk, en daar onder eenige gnappe vrouwen of meisjes. De vrouwen zijn meestal bruinachtig, en sommigen hebben veel van de *Grieksche* wezenstrekken. In fraaije tanden, en levendige oogen, munten zij uit, doch missen ook daar en tegen, dat zachte en bevallige van onze blonde met hare groote blaauwe oogen en mooi vel. De zoogenaamde fatsoenelijke kleeden zich naar de *Parijsche* mode, die eenige jaren vrij goed geweest is voor de vrouwen, doch thans beginnen 'er weder keurslijven voor den dag te komen.

[182]

Den 10 dezer ging ik de oude stad, die ik nog maar ter loops in oogenschijn genomen had, bezigtigen; en krom, aan het eind van de kaai aan de noordzijde, bij het Fort *St. Jean*, op de hoogte. Dit Fort kan men thans uithoofde van de tijdsomstandigheden, niet gemakkelijk van binnen zien; ook zeide men mij, dat 'er behalve, misschien voor vestingbouwkundigen, niets bijzonders te zien was.

LODEWIJK de XIV. deed deze sterkte, en de *citadel St. Nicolas* aan den anderen kant van de haven, in 1660 bouwen, om de stad wegens ongehoorzaamheid aan haren Gouverneur, de Hertog de MERCOEUR, te straffen⁶. De haven wordt tusschen deze twee sterkten met eene ketting gesloten. Op de hoogte had ik een uitgestrekt gezicht in zee. De stadsmuren zijn hier op de steile rots gebouwd, die aan den voet door de zee bespoeld wordt. Ik zag eenige lieden, in het water staande, bezig om met een soort van houweelen, slijk uit de zee optedelfen, daar zij insecten in zochten, die men hier gebruikt tot aas, om sommige zeevisch mede te vangen. Wat verder zag ik visschers in schuiten, bezig om met netten sardinen te visschen.

[183]

Regt uit langs den stads muur gaande, kwam ik aan de plaats waar omtrent waarschijnlijk voorheen de tempel van DIANA, die de oude *Marseillanen* bijzonder vereerden, stond. Ter dezer plaatse ziet men thans de Kerk *de notre Dame de la Major*, dat de Hoofdkerk is; volgens sommigen zou zij zeer oud zijn; anderen meenen te moeten veronderstellen, dat zij omtrent de 13de eeuw, althans niet veel vroeger, eerst zoo gemaakt is, als men ze thans ziet: het een en ander kan waar zijn. Althans de zes pilaren van granit, die men in dezelve ziet, meent men dat behoord hebben tot den tempel van DIANA; anders is 'er niet veel bijzonders; het is een donker en onaangenaam gebouw, en men gaat 'er langs eenige trappen in, als in een kelder. Niet ver van hier, op eene plaats, die men *Place de Linche* noemd, veronderstelt men, dat de tempel van APOLLO gestaan heeft, naderhand is daar de Abdij *St. Sauveur* gebouwd; en men heeft ter dezer plaatse eenige oudheden gevonden. Het Gasthuis, *la Charité* genaamd, dat wat verder op staat, schijnt een groot en fraai gesticht. Behalven verscheidene zeepziederijen, daar de bekende *Marseillaansche* zeep gemaakt wordt, zag ik hier ook een graauwpapier-fabriek, die nog al aanmerkelijk scheen. In dit gedeelte van de stad vindt men weinig gnappe huizen, het wordt meestal bewoond door het minstvermogende deel der burgerij. Men toont den vreemdelingen hier ook een oud huis, waar men wil dat voorheen het paleis der Roomsche Keizers was; voor hetzelfde ziet men nog een ouden kop; doch wien hij moest verbeelden, wist men mij niet te zeggen, en ik vind 'er bij de schrijvers, die ik nagezien heb, niets van aangeteekend: mogelijk woonde 'er de *Romeinsche Prefecten* of Stedehouders, die 'er 's jaarlijks van *Rome* naar toe gezonden werden, toen *Marseille* ophield een Republiek te zijn. Moede van het doorloopen, en op- en afklimmen van zoovele ongelijke kromme en in alle opzigten onaangename straten, keerde ik, toen het warm begon te worden, naar mijn logement; in het voorbijgaan zag ik nog een andere vischmarkt, *Halle de la poissonnerie neuve*, rustende op 20 Jonische kolommen, en volgens het bestek van den vermaarden PUGET gemaakt. Hier is ook een Leessocieteit, in een fraai gebouw op de *Canebière*, *Cercle de l'Union* genaamd. De aanzienlijkste lieden van de stad komen hier bijeen, om de nieuwspapieren en andere periodique werken te lezen; in die zaal is het dan ook niet geoorloofd, om overluid te spreken, doch 'er zijn nog andere vertrekken, en in een derzelve staat een billard; als vreemdeling had men mij een kaartje gegeven, om hier, wanneer ik het goedvond, te gaan, en daar van maakte ik dan ook nog al dikwijls gebruik. Na den middag ging ik de kaatsbaan aan den kant van de *boulevard* zien, de *Marseillanen* schijnen daar liefhebbers van te zijn; want 'er was veel volk, het is op eene ruime open plaats, voor een gebouw dat voorheen een Klooster was; men kan 'er vrij ingaan, 'er staan stoelen en banken rondom, en men betaalt een of twee stuivers voor eene zitplaats. Ik zag 'er onder de spelers die al zeer vlug, sterk en handig waren; een onder hun muntte voornamelijk uit, hij was groot, sterk gespierd en welgemaakt, en had het voorkomen van eenen *gladiator* der ouden; want zij zijn bij dit werk, dat zeer vermoeijende is, luchtig gekleed; aan de hand, waarmede geslagen wordt, hebben zij een soort van houten koker, en hier mede worden de ballen, die van leder, en inwendig hol zijn (*ballons*),⁷ al zeer ver gekaatst. Bij ons moet 'er altijd bij diergelijke spelen braaf gedronken worden, doch hier zag ik niets gebruiken; tegen het vallen Van den avond scheidde men 'er uit, en ieder ging heen. Eenige zingende en dansende matrozen, die ik op de kaai ontmoette, herinnerden mij aan de bloeiende tijden van ons vaderland; zij zongen liedjes in het *patois provençal*.

[184]

[185]

Op de *Cours* was veel volk; men wandelt daar tot laat in den nacht; want over dag is het te warm, 'er worden ook stoelen verhuurd zoo als te *Parijs* in de *Tuilleries* enz. De *Marseillanen* komen mij voor indedaad meêr levendig en vrolijk van aard te zijn dan de *Parijsenaars*, die zich zooveel moeite geven, om het te schijnen. Naar men mij verhaalde, waren zeer vele vermogende lieden thans op hunne landhuizen (*bastides*); 's winters ziet men veel meêr *beau monde* in de stad, en naar men zegt, is de zamenleving voor alle smaken, en voor alle levensvakken 'er dan inzonderheid zeer aangenaam; vooral in vreedetijd, wanneer hier eene aanhoudende toevloed van vreemdelingen is. In den schouwburg had men dezen avond gespeeld *les étourdis*, een aardig blijspel van ANDRIEUX, (door onzen vriend VAN WALRÉ in 't *Nederduitsch* vertaald); dat ik te *Parijs* zeer goed had zien vertonen, en dan moet men het hier niet zien; naar hetzelfde gaf men het bekende, ook in 't *Hollandsch* vertaalde zangspel, *Paul et Virginie*; en dit beviel mij nog minder, ook heeft men in dezen schouwburg zeer weinig aan de vertooning, omdat de aandacht gedurig belemmerd wordt, en men de vertooners door het aanhoudend rumoer, dat 'er plaats heeft, dikwijls niet kan verstaan; want de kooplieden maken van deze zaal een tweede beurs; de jonge lieden komen 'er om over hunne liefdes-aangelegenheden te spreken, de geriefelijke juffertjes, om klanten op te doen; vele bejaarde dames, om wat te vitten en kwaad te spreken; en eenige liefhebbers, of die 'er zich ten minsten voor uitgeven, om hunne gevoelens over het stuk of de vertooners, aan elkanderen te vertellen; dit alles gaat vrij overluid, voeg daar bij het gedurig geloop van de gaande en komende in het *parterre*, en oordeel, hoe aangenaam dit moet zijn voor iemand, die komt, om het stuk te zien. In dit opzigt moet ik de *Parijsenaars* prijzen, de diepste stilte heeft daar in alle schouwburgen, waar maar eenigzins dragelijk gespeeld wordt, plaats; en men duldt daar niet, dat de aandacht der aanschouwers gestoord wordt⁸.

[186]

[187]

Den 11 dezer moesten wij, volgens afspraak, met een roeischiutje een toertje op zee gaan maken; doch het weder was hier toe niet gunstig, want de noordwesten wind, die men hier *le mistral* noemt, blies vrij sterk: echter huurden wij een schuitje voor 3 livres, om 'er des goedvindende den geheelen voormiddag gebruik van te kunnen maken; het was toen omtrent 7 uren in den morgenstond. Men vindt doorgaans verscheidene van die schuitjes aan het eind van de haven, bij de *Cannebière*, liggen; zij zijn met een tentje overdekt, en op sommige staat zelfs een zeiltje. Zoo lang wij in de haven waren, ging het nog al, doch naauwelijks buiten gekomen, moest men om den harden wind het tentje strijken, terwijl ons bootje door de golven ter deeg geslingerd werd, zoo dat de schipper zelve ons niet aanraade om het veel verder te wagen. Wij lieten ons dan aan den voet van een rots aanzetten, klommen op dezelve, en gingen van daar naar eene plaats, die alleen door Spaansche visschers, die men *les Catalans* noemt, bewoond wordt. Hier plagt voorheen het *Lazaret* te zijn, thans is 'er een nieuw aan den anderen kant van de stad; de goederen uit den *Levant* komende, worden daar gelost, en moeten 'er eenigen tijd verblijven, alvorens zij in de pakhuizen mogen gebragt worden. Dit nieuwe *Lazaret* is een aanzienlijk gebouw. Wij hadden onzen schipper den voorraad, die wij voor het ontbijt medegenomen hadden, laten dragen, tot in een dal tusschen de rotsen, waar wij wat voor den wind beschut waren, en hier werd de tafel op den grond gedekt. Ik beklom vervolgens de toppen van eenige rotsen hier rondom, van waar ik een woest, doch schilderachtig gezigt had. Een Amerikaansch scheepje hield achter dezelve *quarantaine*. Bij het Kasteel *d'If* zag ik een schuit, waar in verscheidene menschen waren; onze schipper dacht, dat het de wacht was, die op het kasteel gebragt werd; zij schenen somtijds door de golven geheel bedekt, en hier sloegen de golven zoo hard tegen de rotsen, dat ik het water 'er boven op, nog al vrij hoog, Voelde.—Onze Vaderlandsche schilder BAKHUIZEN zou hier thans stof voor zijn uitmuntend pençeel gevonden hebben. Wij misten weinig door niet verder te kunnen komen: want men laat het kasteel *d'If*, thans niet dan met een bijzonder verlot, dat niet ligt te bekomen is, bezigtigen: omdat 'er Staatsgevangenen, in de zaak van de laatste *conspiratie*, op bewaard worden. Bij het invaren van de haven, zag ik tegen den muur van het Fort *St. Jan*, een gedaante zeer ruw uitgehouwen, verbeeldende een meermin; het volk noemt deze beeldtenis *Marseille*, waarom weet ik niet.

[188]

[189]

Naauwelijks was ik op mijne kamer, of ik hoorde eene soort van muziek op straat; ik keek uit, en zag eenige boeren en boerinnen op hun zondags uitgedoscht; de mans hadden pluimen, en de vrouwen galonnen op hare hoeden; zij gingen twee aan twee, en waren verzeld door eenige tamboers, die een langwerpige trommel droegen, waar op zij met de eene hand sloegen, en met de andere op een fluitje speelden: dit fluitje noemt men hier *le galobet*, het heeft een' zeer scherpen klank. De vrouwen droegen een soort van koeken van meel, olij, suiker en anijs te zamengesteld, en als een cirkel met een ster 'er in gemaakt. Deze lieden, die op het land rondom *Marseille* wonen, kondigen op deze wijze het feest aan, dat in hun dorp plaats moet hebben; dat is de naamdag van hun' beschermheilige of iets diergelijks; zij gaan dan bij de stedelingen, die omtrent hun dorp of gehucht hunne *bastides* hebben, brengen hun een koek, en noodigen ze, om het feest bijtewonen; deze van hunn' kant geven dan aan de boeren eenig geld, zoo dat dit eigenlijk niet anders dan een bedelarijje is. Na den middag bezigtigde ik de kerk en de

puinhoopen van de gewezen Abdij van *St. Victor*, aan de zuidzijde van de haven bij de citadel. Deze kerk is volgens oude bescheiden door ST. LEON den Grooten gewijd, en was benevens de Abdij gebouwd, van overblijfsels van Heidensche oudheden. In een half afgebroken muur zag ik nog het overschot van een' steenen boog met loofwerk gebeeldhouwd, welk het merk scheen te dragen van den bloei der konsten onder de *Grieken* en *Romeinen*. Men plagt hier ook nog pilaren van granit en oude graftombes te zien, doch de geheele Abdij is gesloopt; om en in de Kerk, die 'er alleen van is overgebleven, zag ik niets merkwaardigs, dan dat zij zeer oud scheen. Zij was van binnen wat opgemaakt, doch anders zeer eenvoudig en zonder veel sieraad. Van daar ging ik op den berg *Bonaparte* wandelen: de zon, achter de rotsen ondergaande, leverde eene majestueuse vertooning op; de wind was wat gaan liggen, en de avondstond zeer aangenaam.

[190]

Den 12 dezer liep ik 's morgens zeer vroeg als naar gewoonte uit, met oogmerk om buiten de stad te wandelen; maar de buitenstreken van *Marseille* aan de landzijde, bevielen mij niet; naar de *bastides* gaande, is men bijna altijd tusschen muren, als in een gemetselde doolhof; en buiten de poort heeft men ook niet anders dan een open weg; lommer vindt men bijna nergens; redenen genoeg, waarom ik *Marseille* om er te wonen, niet zou verkiezen, even zoo min als *Amsterdam*; want gemis van wandelingen is voor mij al een zeer groot gemis. Zeer veel had men mij van de warmte gesproken, en wij hebben hier zeker een paar dagen drukkende hitte gehad; doch bij ons dunkt mij, kan het even zoo heet zijn, hoewel zeker minder aanhoudend. Ik had geen gelegenheid om den thermometer waar te nemen, doch ik ben wel verzekerd, dat hij niet hooger dan 27 of 28 gr. volgens de schaal van RÉAUMUR, gestaan heeft; en de zeewinden brengen hier ook veel toe, om de lucht te verkoelen. De aanhoudende regen, die men eenigen tijd geleden gehad heeft, is een ongewoon verschijnsel; anders regent het hierin dit jaargetij zelden, de aarde wordt alleen door de daauw, die nog al sterk is, bevochtigd—en hoe dor moet dan die dorre grond hier omstreeks niet zijn. Daar het zondag was, en ik vernam, dat de Protestanten hier ook eene Kerk hadden, ging ik daar heen. De vergadering werd in eene ruime en zindelijke zaal, op eene eerste verdieping gehouden, en was vrij talrijk. De Leeraar deed een eenvoudig zedelijk verhoog, dat ik met genoeg hoorde. Tegen den avond ging ik buiten de stad, aan den kant van de zee wandelen; men heeft hier veel de gewoonte, om zich in zee te baden of te zwemmen; ik zag 'er een menigte zwemmers, en lieden, die zich baadden. Verscheidene vrouwen, die 'er wel in de klederen uitzagen, en dus nog al tot de zoogenaamde deftige klasse schenen te behooren, wandelden hier langs, zonder den waaijer voor de oogen te houden; hier en daar zaten zelfs aan den oever groepjes, waar onder vrouwen en meisjes, op hun gemak te kijken; trouwens, de zeden der *Marseillanen* over het algemeen, zijn vooral in dit opzigt niet als zeer gestreng beroemd; nu ik geloof ook, dat indien de Laplandsche vrouwen kuischer zijn dan deze, zulks meêr aan de luchtstreek dan aan hare meerder beredeneerde deugd moet toegeschreven worden. Deze onderscheidene groepen, naakte en gekleede menschen, hier en daar op stukken van rotsen, langs den oever van de zee, die toen, zoo als gewoonlijk in dezen tijd, zeer kalm was, staande of ongedwongen zittende, terwijl men hooge rotsen in 't verschiet, en hier en daar een visscherschuitje zag, dit alles te samen leverde eene schilderachtige vertooning op, en VERNET zou hier van een mooi stuk hebben kunnen maken. Het water in de *Middellandsche Zee*, althans hier omstreeks, heeft een groene kleur. Ik zag menigmaal schilderijen, waar op het water zeer groen, en de lucht en bergen in het verschiet helder blauw verbeeld werden, en dit kwam mij toen onnatuurlijk voor; doch thans nu ik eenige gezigten aan deze oevers gezien heb, vind ik dat die schilders de natuur getrouwelijk afgemaald hebben.

[191]

[192]

Behalve de koude baden, houden de *Franschen*, en vooral die, welke het zuidelijk gedeelte bewonen, even als voorheen de *Romeinen* en *Grieken*, veel van het warme bad, en maken daar zelfs in de zomerhitte gebruik van, blijvende 'er doorgaans een half uur of langer in zitten; men vindt dan ook in de meeste steden badhuizen, waar men zich voor 24 of 30 *sols* in blikken of steenen bakken baadt⁹. Ik maakte 'er op reis nog al eens gebruik van, om mij te wasschen, maar om 'er lang in te blijven, vind ik niet goed: want men wordt 'er loom en vadzig van. De *Fransche* vrouwen maaken 'er ook veel gebruik van om zich te reinigen, en in dat opzigt zijn zij dan ook zindelijker, dan de onze.

[193]

Heden morgen ging ik het Stads-Museum van schilder-, beeldhouwwerk, en oudheden bezigtigen; men heeft een gedeelte van een voormalig Klooster, aan den kant van de *Boulevard*, daar toe in gereedheid gebragt, of liever was men daar mede bezig; want de zaal, waar de beelden en oudheden moesten geplaatst worden, was noch niet gereed, en alles lag 'er nog overhoop. Ik zag 'er eenige oude steenen doodkisten of graftombes, eenige met beeldhouwwerk, anderen met Grieksche opschriften, kapiteelen van pilaren, *bas-reliefs*, een altaar met stierenkoppen, het bovenste gedeelte van een *Isis*-beeld met *hieroglyphische* figuren 'er op, van zwart steen, een groote *Isis*-kop enz. De voorname opzigter van deze verzameling was niet in de stad, zoo dat ik 'er niet anders van kon te weten komen, dan dat deze oudheden, meestendeels hier omstreeks, en onder anderen

ook in de Abdij van *St. Victor* gevonden zijn, men verhaalde mij tevens, dat 'er onlangs Commissarissen van *Parijs* hier geweest waren, en het een en ander opgeteekend hadden; waarom men vreesde dat het een of ander stuk naar de hoofdstad wel eens zou kunnen vervoerd worden. Het altaar, het *Isis*-beeld, en de grafsteenen met *Grieksche* opschriften, zeker voor oudheidkundigen van waarde zijn; doch het kwam mij voor, dat 'er ook veel Gothisch werk onder het overige was. In de schilderijen-galerij zag ik eenige goede stukken, onder anderen een paar van *RUBENS*, die ik meende te kennen; geen wonder; want, naar ik vernam, had men ze van *Parijs* gezonden; benevens een van *VAN DIJCK*, en nog eenige anderen; ook zag ik 'er eenige fraaije stukken van *PUGET*, en een paar groote schilderijen van *VIEN*, de Vader; een bekend en nog in leven zijnde schilder te *Parijs*, lid van het *Institut* (ik weet niet of het nog *national* heet, dan of men het *imperial* moet noemen) en *Sénateur*; sommige andere stukken schenen van Kerken of Kloosters herkomstig. Digt hier bij, ik geloof dat het voorheen tot hetzelfde gebouw behoorde, is thans het *Lyceum*¹⁰ waarin een aantal jongelingen, op kosten van den lande, in de eerste beginzelen der wetenschappen onderwezen worden. Een van de opzigtters of onderwijzers, die een hupsch en vriendelijk man scheen, liet ons het gebouw zien. Men kon merken, dat 'er een goed bestuur plaats had, en overall droeg het de blijken van zindelijkheid en orde, en dat is onder zoo een menigte jongelingen dan ook zeer noodzakelijk.

[194]

[195]

's Avonds ging ik in den Schouwburg het zangspel *la Rosière de Salency* zien. Dit is het eerste tooneelstuk dat ik, een aankomend jongeling zijnde, zag vertoonen; ik herinner mij nog duidelijk, met welk een vermaak ik het zag, en welke aangename gewaarwordingen dit gezigt bij mij veroorzaakte, en zie het daarom nog altijd met genoegen, hoewel het hier ook maar zeer middelmatig gespeeld werd; van daar komende, nam ik de pen op, en voleind dezen voor u.

[196]

1 Thans leest men 'er op: *vivre et mourrir libre*. In plaats van een Kroon staat 'er nog een *Jacobijnen* muts boven dit schild; doch dit zal waarschijnlijk ook nog wel eens veranderd worden, daar de kroonen weder in de mode gekomen zijn.

2 De Beeldhouwer *VEYRIER* was ook een leerling van *PUGET*, als mede eene *ANDRÉ*, die de Uitvinder was van de wijze, om behangseltapijten met lijmverf te schilderen.

3 Ontbijten met de vork.

4 Boter van Provence.

5 Het gelijkt wel wat naar het *Gulde Vlies* te *Haarlem*, en is 'er zekerlijk niet minder zindelijk; daar bij zijn de hospes en zijn vrouw zeer vriendelijk, en de bediening scheen mij toe vrij goed te zijn.

6 Ter dezer gelegenheid is 'er eene medaille geslagen, met het hoofd van den Koning aan de eene, en de haven, door eene ketting gesloten, aan de andere zijde.

7 Het zijn blazen met wind gevuld en met leder overtrokken.

8 Behalve bij de eerste vertooning van een stuk, wanneer het 'er vreesselijk ruw kan toegaan. De *Fransche* wellevendheid wordt dan dikwijls op een verregaande wijze vergeten.

9 Te *Marseille*, bij den grooten Schouwburg, is een badhuis, waar de baden van wit marmer zijn.

10 De beroemde school, waar *ARISTOTELES* de wijsgeer te *Athene* al wandelende onderwees, werd alzoo genaamd; in onze taal zou die dan *plaats, waar men wandelend onderwijst*, kunnen geheeten worden. De *Franschen* hebben sedert eenige jaren verscheidene *Grieksche* en *Romeinsche* benamingen aangenomen, zoo als *école polytechnique*, *société philotechnique*, *Tribuns*, *Senatoren* enz. doch alle deze namen komen hier mijns bedunkens, volgens hunne oorspronkelijke beteekenis niet altijd te pas, en vele dier zaken hebben inderdaad weinig meêr van het *Grieksche* en *Romeinsche* dan den blooten naam.

[24n]

Elfde Brief.

Marseille, 18 Augustus.

Ik heb u gezegd, dat ons oogmerk was om een uitstapje naar *Toulon* en *Hières* te doen: daar wij nu hier genoegzaam al het merkwaardige gezien hadden, gingen wij den 14 dezer 's morgens om drie uren, per gewoone postwagen, naar *Toulon* op reis. Men betaalt daar voor 9 livres de persoon, en voor een bagatel komt een van de bedienden van den Commissaris de reizigers opwekken, en hun pakje halen; want als men koffers of diergelijken heeft, moeten die daags te voren bezorgd worden. Men rijdt de poort, of eigenlijk de *barrière* van *Rome* (want een poort staat 'er niet) uit, voorbij verscheidene *bastides* (buitenplaatsen), vervolgens door een aangenaam dal, waar men heuvels ziet, die met wijngaarden beplant zijn tot *Aubagne*, een stadje aan het riviertje *le Veauve*, 2 posten van *Marseille* gelegen. Op een stuk marmer, hier omstreeks ontdekt, vindt men dat 'er voorheen ter dezer

plaatse een stad bestond, genaamd *Lucretum*; en eene andere, niet ver van daar, genaamd *Gargarium*. De Romeinsche regering had, ten haren koste, baden te *Lucretum* doen maken, om 'er het vrije gebruik van aan de inwoners te laten; men meent dan ook, dat de naam van *Aubagne* zijn' oorsprong heeft van *ad balnea* (bij de baden). Men maakt hier een lekker soort van gekookten wijn, dien men ook *malvoisie* noemt; de bevolking wordt op omtrent 4000 begroot. De inwoners hebben in 't geheel den besten naam niet: velen maakten met elkanderen een bende uit, die zich met rooven, moorden, en plunderen der reizigers ophield. De geheele landstreek plagt, aan deze kanten, nog niet lang geleden, zoo gevreesd te zijn, als bij ons het land van *Valkenburg* bij *Maastricht*; en het is 'er nog niet zuiver; doch de *politie* neemt goede maatregelen: echter mag dit plaatsje ook roem draagen, op een in de letterkunde beroemden man; ik meen den Abt BARTHELEMY¹, die hier geboren werd. Men vindt hier digt bij vrij hooge bergen, en die zich, volgens natuuronderzoekers, over de 2000 voeten boven de oppervlakte der zee verheffen; op en tusschen de rotsen, groeijen vele pijnboomen; en zoo lagchende als de natuur aan den anderen kant van *Aubagne* is, zoo woest en treurig vertoont zij zich hier. Eer men te *Cuges* komt, heeft men echter een dal, waar het 'er wat beter uitziet; en de afwisseling der gezigten maakt den weg aangenaam. *Cuges* ligt 3½ post van *Marseille*, het plaatsje zag 'er slordig en armoedig uit, en hier moesten wij eten, hoewel het 's morgens omtrent 9 uren was. De herberg had ook in 't geheel geen gunstig aanzien; doch de kok, hoewel vrij smerig, zag 'er frisch en gezond, uit, en ik geloof, dat hij wel 250 ponden kon halen; ik had daarom nog al goeden moed, dat de keuken 'er niet schraal zou zijn, en dit ging dan ook nog al vrij wel. Een van onze reisgezellen, een ronde en vrij ruwe zeeman, droeg hier zeer veel toe bij, en zorgde dat 'er geen proviand te kort kwam; onder anderen zette men ons roode patrijzen voor, die ik nimmer beter gegeten heb, en wij betaalden maar 40 *sols* de persoon. Eer ik op den wagen stapte, nam ik den boël nog eens op, want het scheen mij om de ongemeene morsigheid en slordigheid merkwaardig; daar bij kwam nog de zonderlinge t' zamenstelling van het huis, en evenwel scheen men 'er veel te doen te hebben, want het was 'er drok, en ik had 'er met dat al ook smakelijk gegeten; doch tusschen een *Hollander*, die eenigen tijd gereisd, en onder vreemden verkeerd heeft, of een *Hollander*, die voor het eerst uit eene geregelde en zindelijke huishouding, in eene smerige herberg komt, verschillen de gewaarwordingen nog al eenigzins; en ik herinner mij bij deze gelegenheid een geval, dat om het karakteristieke, dat 'er in is, hier, dunkt mij, wel een plaatsje verdient. Een *Amsterdamsch* koopman, voor de eerste maal, (behalve een enkel togtje naar den *Haarlemmerhout* of *Muiderberg*) zijne geboortestad en zindelijke woning verlatende, begaf zich door zijn knecht verzeld, in gezelschap van een *Duitscher* en een *Franschman* naar *Hamburg*, ter verrichting van zijne zaken; want anders was de goede man zeker t'huis gebleven. Naauwlijks was hij over de grenzen, of hij bespeurde al ras, dat de woningen 'er daar, zo in als uitwendig, geheel anders uitzagen dan te *Amsterdam*, op de *Heere-, Prinse- of Keizersgrachten*. Aan een herberg komende, waar zij zouden afstappen, sprong de *Franschman* in eens uit den wagen, in huis, en de waardin ontmoetende, die 'er nog al wel uitzag, hield hij zich bezig met haar een menigte *douceurs* te zeggen, en bekommerde zich om het overige niet; de *Duitscher* volgde, en den hospes opgezocht hebbende, vroeg hij, of 'er wat te eten en te drinken was; vervolgens kwam onze landsman binnen, keek naauwkeurig rond, riep zijn' knecht, en zei tegens hem op een deftigen toon: "KEESIE! ga eens kijken of het hoisie wel schoon is?" Nu vreemden vooral mogen hier mede lagchen, en de zindelijkheid in sommige gedeelten van ons land overdreven vinden, ieder een zal toch overdreven zindelijkheid, minder onaangenaam vinden dan overdreven morsigheid. Een eind weegs buiten *Cuges* tegen een hoogte moetende oprijden, die nog al steil was, verkozen wij daar te wandelen, en ik vermaakte mij met de grootsche en woeste tooneelen, die men hier aantreft, te beschouwen. Verbeeld u een woud van pijnboomen op rotsen, die zich hier al vrij hoog verheffen, en ginds een' afgrond vormen; een steile kronkelende weg loopt daar door, en het gelijkt hier meêr naar het noordelijk, dan naar het zuidelijk gedeelte van *Europa*, (eene regte schilderij van VAN EVERDINGEN) nogthans, hoewel de wind zich in de toppen der pijnboomen deed hooren, was op sommige plaatsen, buiten de schaduw, de rots, waar men op ging, brandend heet, en 'er bleef nog al een enkele zweetdruppel, eer wij boven waren. Langs vele van die pijnboomen was de schors en een gedeelte van het hout afgekapt, op zulk eene wijze verkrijgt men de harst, die uit deze wonden traant, doch hier na kwijnt en sterft de boom ook. 't Is opmerkelijk, hoe deze boomen zich op sommige plaatsen met hunne wortels tusschen de spleten en kloven der rotsen gevestigd hebben, en verwonderlijk, dat 'er op dezen barren en steenachtigen grond, waar op het gedurende een goed deel van het jaar, maar zeldzaam regent, nog iets groeijen kan. Boven op de hoogte is de bodem ook kaalder, en men ziet slechts hier en daar een enkelen boom. Wij kwamen hier aan een klein *camp* van 40 à 50 militairen, behoorende tot het garnisoen van *Toulon*; zij wonen in hutten, en zijn daar geplaatst, om te waken tegen de rooverijen en aanrandingen, die hier aanhoudend plaats hadden; sedert zijn de wegen ook veel veiliger: echter is het nog maar veertien dagen geleden, dat hier omstreeks een enkele kerel zich verstout heeft om den postwagen

[197]

[198]

[199]

[200]

aanteranden; doch men heeft zich ook dadelijk meester van hem gemaakt, en hem naar *Marseille* gebracht. Zulk soort van volk wordt daar doorgaans zonder vorm van proces gevonnisd, ter dood verwezen, en op of bij de plaats, waar het feit begaan is, voor den kop geschoten. Wat verder op langs den weg, die echter breed genoeg is, heeft men duchtige diepten. *Beausset*, waar wij van paarden veranderden, scheen mij een plaatsje, dat niet veel beteekent, en het zag 'er ook al slordig en armoedig uit. Tot mijne verwondering zag ik hier een witten Monnik, waarschijnlijk komt die uit *Italië*, om hier te bedelen. Onze zeeman, die Kapitein was, en een Fregat voor *Genua* liggende kommandeerde, wilde hem voor handlanger mede nemen, doch te bejaard zijnde, deed hij hem dat voorstel niet. Buiten dit plaatsje kwamen wij eenige gevangenen tegen, die kettingen om den hals en sommige aan handen en voeten hadden, en zoo aan elkanderen waren vastgemaakt; ik hield hen voor booswichten, die naar de galeijen gevoerd werden; doch onze Zeekapitein zeide, dat het weggelooopen matrozen waren, die men weder naar hun schip bragt, het waren meest jonge lieden; zij werden door *Gens d'Armes* te paard geleid, en leeden veel door de brandende hitte, en de zwaarte van hunne ketens, zoo dat ik recht medelijden met hun had.—*Franschen* met ijzeren kettingen om den hals! en hoe ligt beschuldigen zij andere volkeren van woestheid en barbaarschheid. Nu zagen wij welhaast niets anders dan dorre en naakte bergen, en kwamen vervolgens in de engte tusschen steile rotsen, die men *les Gorges d'Ollioules* noemt. De rotsen staan hier als steile en onbeklimbare muren, langs den weg, die zeer ongelijk en hobbelig is, zijnde ook niet anders dan steenrots; hier en daar treft men in deze engte, tusschen de rotsen, langs den weg, aanmerkelijke diepten aan. Het water dat zich bij zware regenbuijen, of door het smelten van de sneeuw, hier langs ontlast, vormt dan een' snellen stroom, die somwijlen opgestopt wordt door de stukken steen, die hij medevoert, en dan, op eenmaal weder geweldig losbarstende, den weg op die plaatsen, waar hij laag is, overstroomt, en alles wat hij ontmoet medesleept, en den ongelukkigen reiziger verzwelgt. Gelukkig dat de zon niet hoog meêr stondt, toen wij ons hier bevonden; want dan moet het 'er brandende heet zijn, omdat 'er, als rondom beschut zijnde, geen windje toegang heeft, en de terugkaatzende hitte van de rotsen die van de lucht en van de zonnestraalen nog vermeerdert. Op sommige plaatsen zou men hier te vergeefs rondom zich een enkel grasscheutje of plantje, hoe ook genaamd zoeken. De natuur vertoont zich ontzaggelijk, en heeft allen bevalligen tooi afgelegd; echter ziet men bij het steedje *Ollioules*, reeds orange-, citroen- en granaatboomen in de open lucht; *Ollioules* is de bloemtuint van *Marseille*, en men brengt van daar zeer vele bloemen te markt. Hier omstreeks plagt ook een koper- en zilverbijn te zijn, en men ontdekt in deze rotsen ook sporen van uitgedoofde vuurbrakingen (*volcans*). Daar omstreeks zagen wij veel Kapperplanten², zoo als wij reeds in menigte tusschen *Marseille*, en hier vooral in de vlakke van *Aubagne* gezien hadden: de bloem is fraai, en heeft wel iets van de passiebloem, en de kappers zoo als zij ingelegd worden, zijn de bloemknopjes; de kleinste worden voor de beste gehouden. Nu komt men op *Toulonschen* bodem, en ziet hier onder anderen een' grond, bestaande uit steentjes, die door eene harde stof aan elkanderen vastzitten, als of zij met kalk of cement aan een waren gehecht. Dezen grond noemt men *saffre*; hij wordt zoo hard in de lucht, en men maakt 'er hier omstreeks, met goed gevolg, gebruik van, om muren te bouwen. Van een hoogte, waar de weg overloopt, heeft men een verrukkelijk gezicht op de reede van *Toulon*; daar lagen verscheidene oorlogsschepen. Wij reden vervolgens over een brug, die eenige jaren geleden door de *Engelsche* was afgebroken, om hier door hunnen aftogt uit de stad te dekken. De toegangen van *Toulon* zijn niet onbevallig, en de stad zelve ligt fraai in zijn wallen, muren en grachten, die vrij wel onderhouden schijnen te zijn. Het was 'er door de menigte zeelieden, die hier op de reede liggen, en door het garnisoen, vrij levendig. Het was omtrent half zes, toen wij aankwamen. *Beausset* en *Toulon* zijn ook twee, en dus *Marseille* en *Toulon* in 't geheel 7½ post van een gelegen. Wij namen onze intrek in het *Hotèl la Croix de Malthe*, waar het 'er redelijk wel uit zag. Na eens op de haven te hebben wezen kijken, en een gedeelte van de stad, die niet groot is, doorgeloopt te hebben, ging ik naar den Schouwburg, waar men *de Gierigaard* van *MOLIÈRE*, vrij wel speelde; na hetzelfde gaf men *Philippe et Georgette*, zangspel, en ook dit heb ik op voornamer tooneelen dan dat van *Toulon*, wel minder gezien.

Den 15 dezer ging ik al vroeg naar de haven, waar het regt vrolijk was, door de menigte van varensvolk, die dan met sloepen aankwamen, en dan weder wegroeiden. Hier zag ik voor het Stadhuis een fraai verguld Vrijheidsbeeld, op een marmer voetstuk. Het beeld zelve, naar ik vernam, was slechts van hout. 't Is of die van *Toulon* voorzien hebben, dat het maar voor eenige jaren zou moeten dienen.—Het ware te wenschen, dat dit vooruitzigt meêr algemeen was geweest. Rondom op het voetstuk las ik de volgende versen:

“Sur les vertus, et sur les lois
l'Auguste Liberté repose:
A la perdre l'homme s'expose,
Si-tot qu'il meconait ses devoirs ou ses droits.

Souviens toi, que le créateur
Te fit pour n'avoir point de maitre,
Lui même si bien fait pour l'être,
Se derobant aux yeux ne commande qu'au coeur.

“Mortel jusqu'au dernier soupir,
Que la Liberté te soit chère,
Ton plus digne soin sur la terre,
Est de la conserver, et d'en savoir jouïr.

“On est digne d'un si grand bien,
Lorsque l'on sait à la patrie,
Immoler tout jusqu'a la vie,
Lors qu'au bonheur de tous on attache le sien.”

[205]

De twee beelden die het *balcon* van het Stadhuis onderschragen, zijn twee kunststukken van den *Marseillaanschen* beeldhouwer PUGET. Men zegt, dat deze kunstenaar zich te beklagen hebbende over twee consuls dezer Stad, die toen aan het hoofd van het bestuur waren, met zoo veel waarheid de trekken van hun gelaat in die zijner beelden wist te brengen, dat men ze niet miskennen kon, zoo dat die twee Heeren, na hun consulaat, niet meêr voorbij het Stadhuis durfden gaan.

Toevallig bekwamen wij een brief aan den Kommandant van het Fort *de la Malgue*, op een' heuvel even buiten de *Italiaansche* poort gelegen; hoewel het zeer warm was, gingen wij 'er naar toe. Die officier, die nog jong, maar verminkt was, ontving ons vriendelijk, en na onze paspoorten onderzocht en verscheidene vragen gedaan te hebben, gaf hij ons een onderofficier mede, on ons het Fort te laten zien. Het is nauwelijks dertig jaren geleden gebouwd, schijnt zeer sterk, en bijzonder geschikt om de reede te dekken: men heeft van hetzelfde een alleraangenaamst gezigt in zee. Nimmer zag ik in *Frankrijk* iets van die natuur, dat zoo net onderhouden was. Rondom in hetzelfde zijn casernen en casematten; in een van die liet men ons de looden kist zien, waarin het gebalsemd lijk van den Generaal JOUBERT, gesneuveld in de bataille van *Novi*, ligt. De wand was met zwart laken behangen, en tegen denzelfden stonden verscheidene krijgsstandaarden, met onderscheidene toepasselijke opschriften. Om de kist zag men een soort van Lijkklampen. Dit lijk werd hier bewaard, tot dat de graftombe, die 'er voor gemaakt moest worden, in gereedheid zou gebragt zijn. De wijn, die langs dezen heuvel groeit, is vooral hier omstreeks beroemd en bekend onder den naam van *Vin de la Malgue*. Wij telden van hier 22, zoo groote als kleine, schepen op de reede, en waar onder, naar men ons verhaalde, 10 van linie. De *Pholade* een schulpvischje, dat zich in den harden steen eene woning weet te maken, wordt ook in de steenen aan den oever der zee, hier omstreeks, gevonden. Dit schulpvischje, dat goed is, om te eten, geeft, versch zijnde, in het donkere een *phosphoriek* licht van zich³. De *kermes* of *vermiljoen insect* wordt ook op de struiken, staande op en tegen de heuvels langs de zee in deze streek, en wel bijzonder van *Toulon* tot *St. Tropéz* gevonden.

[206]

[207]

Het was hier feestdag, zijnde *Maria Hemelvaart*, een van de heilige dagen, die volgens het concordaat, in *Frankrijk* gevierd worden—zijnde ook de Verjaardag van BONAPARTE;—ik ging eenige Kerken bezigtigen. Die van *St. Louïs*, maar korten tijd voor de omwenteling voltooid, heeft in het begin van dezelve gediend voor een tempel der Reden: thans wordt de Roomsche godsdienst 'er in verrigt, en 'er was een Lieve Vrouwe beeldje ten toon gesteld, met een fraai geborduurde sarmaar aan, dat de geloovigen kwamen kussen. Deze Kerk is een schoon gebouw, het pronkt met een mooie, en in den *antiquen* smaak gebouwde *facade*. Rondom de koepel, waar onder het groot autaar staat, zijn fraaije kolommen, en over het geheel heeft deze Kerk een deftig en bevallig voorkomen. Wij aten 's middags in ons Logement met eenige Officieren, waar onder 'er waren die zeer Republikeinsch gezind schenen. Het eten was vrij goed voor 3 *Livres*: wij namen ook een fles wijn *de la Malgue*, doch die beviel mij zoo min als de overige wijnen van dit land. Na den middag ging 'er een processie door de straten, men droeg een mooi opgeschikt Lieve Vrouwebeeld rond; eenige weinige leden van den Magistraat, met fakkels in de hand, waren hier bij tegenwoordig; voor het overige waren het meest vrouwen, die volgden, en vele der omstanders schenen 'er weinig eerbied voor te hebben; sommige dreven 'er zelfs openlijk den spot mede. *Toulon* is een vrij gnappe stad, en vooral het nieuwe gedeelte (*le quartier neuf*) ziet 'er wel uit. De paradeplaats is fraai en rondom met boomen beplant: zij dient tevens voor eene gemeene wandeling, en met den feestdag was hier veel volk. Op deze plaats zijn ook eenige schoone koffijhuizen, die veel te doen hadden, vooral door de Zeeofficieren en andere militairen, die meest aan de deur zaten; dit alles maakte het hier zeer levendig en vrolijk. Ik zag in een ander gedeelte van de stad ook nog een breede straat, die met boomen beplant was. Op de markt, waar wij geherbergd waren, staat een fraaije fontein; tegen het zuiden open, en van de noordzijde beschut door hooge bergen of rotsen, daar bij op 43 graden, 7 minuten en 24 seconden noorderbreedte gelegen, kan het te *Toulon* zeer warm zijn. De

[208]

haven is fraai, ruim en zeer geschikt ter beveiliging der schepen. Van den wal, vooral aan den kant van de haven, heeft men ook een aangenaam gezigt. Men had mij gezegd, dat om het Arsenaal, een der merkwaardigste dingen, die men hier heeft, te zien, wij een schriftelijk verlot van den *prefect* van de Marine moesten hebben; dat, uit hoofde der tijdsomstandigheden, niet ligt werd toegestaan. Ik was 'er den vorigen avond te gelijk met eenig werkvolk al eens opgelopen, want, van den postwagen komende, had ik een lange broek en een buisje aan; men had in die kleeding geen acht op mij geslagen, maar waarschijnlijk voor een zeeman, die daar een boodschap had, aangezien; doch ik kon 'er toen niet lang blijven, om dat het, avond wordende, de ingang gesloten werd, en allen, die 'er af wilden, een kaartje of briefje moesten vertoonen. Heden waagde ik het dan in dezelfde kleeding weder, en het gelukte mij insgelijks, gelijk ook mijn reisgenoten. Het geen men hier het Arsenaal heet, zou men bij ons een Scheepstimmerwerf noemen. Deze plaats, waar men schier al het noodige tot den scheepsbouw in bijzondere gebouwen bij elkanderen vindt, als mede het geen tot de wapening en toerusting van denzelven vereischt wordt, is zeer ruim, en aan het eene eind van de kaai gelegen. Ik zag hier verscheidene groote schepen op stapel staan. De in den grond gebouwde steenen kom, geschikt om daar in de schepen te kalfateren, verdient vooral opgemerkt te worden; zij heeft omtrent de gedaante van een schip, zijnde, volgens daar van gevonden aantekeningen, 300 voeten lang, 100 breed, en 34 hoog. Door middel van sluizen en pompen, kan men 'er het water uit en inlaten; als het schip 'er in is, pompt men de kom ledig, zoodat de scheepstimmerlieden dan overal bij kunnen. Niet ver van hier ziet men de galeijen, die echter niet meêr gebruikt worden, en zelfs masteloos zijn. Thans dienen zij alleen maar tot een verblijf voor misdadigers, veroordeeld, om geboeid aan 's lands werk te arbeiden, en waar van ik 'er hier een groote menigte zag. Men verzekerde mij, dat 'er wel 4000 waren; zij zijn met zware kettingen geboeid, meestal twee aan twee; deze ketting is dan aan een ijzeren beugel, dien zij aan een der beenen hebben vastgemaakt, aan een gordel die zij om het lijf hebben, is een ijzeren haak, waaraan zij, wanneer zij gaan, de ketting, die hun anders zou naslepen, ophaken. Hunne kleeding is voornamelijk een wambuis, of korte schanslooper, van een grove pij, en een mutsje van diergelijke stof op het hoofd. Zij zijn afgedeeld in onderscheidene klassen, die tot onderscheidenen arbeid gebruikt worden. De kleur van hunne kleeding verschilde dan ook, en ik zag troepen, die in het bruin, en anderen die in het rood waren. Eenigen, wier tijd bijna uit is, of die zich door een aanhoudend goed gedrag het vertrouwen van hunne opperhoofden hebben waardig gemaakt, worden aangesteld als opzienders over de anderen, en deze hebben slegts een beugel en geen ketting aan het been, en zien 'er ook beter uit in de kleederen; zij doen allerlei ruw werk op de werf en in de werkhuizen. Ik zag 'er ook een hoop in de stad, komende uit een caserne, die zij schoon hadden gemaakt; zij werken ook aan de vestingen, aan het schoonmaken van de haven enz. Wanneer zij arbeiden, worden zij door wachten verzeld, en blijven bovendien geketend. Met dat al vinden sommigen nu en dan nog gelegenheid, om te ontkomen. Mogelijk is het veelal aan hunne ruwe levenswijze, harden arbeid, en haveloze kleeding toetescrijven, anders zou men deze menschen beschouwende, moeten bekennen, dat de leer van LAVATER al vrij gegrond is; want zij zien 'er dan, over het algemeen, al zeer afschuwelijk uit, en de ondeugd is, zoo als men zegt, op het gelaat van velen te leezen. De galeistraaf schijnt niet eerder in *Frankrijk*, dan sedert het midden van de 16de eeuw gebruikelijk geweest te zijn; althans de eerste *ordonnantie*, die 'er van spreekt, is die van KAREL den IX. gegeven te *Marseille* in 1564. Voorheen waren 'er ook galeijen te *Marseille*, doch sedert eenige jaren bestaan zij daar niet meêr, en in 't geheel worden deze schepen door *Frankrijk* niet meer gebezigd; toen men 'er nog gebruik van maakte, dienden de misdadigers, om ze voortteroeijen op de *Middellandsche Zee*. Zekere Koning van *Frankrijk*, zegt men, te *Marseille* zijnde, ging de galeijen bezoeken, en vroeg aan verscheidene galeiboeven (*forçats*) hoe zij daartoe gekomen waren; ieder wendde voor, dat hij onschuldig was, en trachte door een menigte verontschuldigen het medelijden des Konings optewekken; een enkele echter bekende rondborstig schuld, en beleed zijne misdaden. De Koning wendde zich daar op tot de opzienders van de galei, zeggende: "dat men dezen deugniet terstond van hier uit het midden van zoo vele goede en eerlijke lieden weggage, en dat hij 'er nooit weder kome!" Indien dit, zoo als het verteld wordt, waar is, moet men bekennen, dat die Koning eene aardige tegenwoordigheid van geest toonde; doch men zet zoo veel dingen van dien aard, op rekening der Vorsten, en bedient zich over het algemeen van alle middelen, die maar eenigzins strekken kunnen, om hen, is het mogelijk, in het oog van het volk wijzer, beter en verhevener te maken dan andere menschen: jammer is het voor hun, dat zij zich noch niet boven de menschheid kunnen verheffen, en toch maar even eens in de wereld komen, en 'er uitgaan als wij. Gedurende verscheidene eeuwen, is een groot deel van het menschedom in de verbeelding geweest, dat men, om in *Europa* Vorst te zijn, juist door een bijzonder ras moest geteeld wezen; doch dit vooroordeel schijnt ook in onze dagen, dank zij de meerdere verlichting, den bodem ingeslagen, BONAPARTE is zoo wel Keizer en gezalfde des Heeren, als de Keizers te *Weenen* en te *St. Petersburg*; en de een zoo wel als de andere verdient onze hoogachting, wanneer zij alleen trachten te

[209]

[210]

[211]

[212]

schitteren en uitteblinken boven hunne natuurgenoeten, door deugden en ware grootheid; en de meerdere magt, die zij boven hen bezitten, niet anders gebruiken, dan ter bevordering en uitbreiding van het geluk hunner medemenschen. Maar ik hervat de beschrijving van het Arsenaal. Behalve verscheidene tuighuizen en werkplaatsen voor de timmerlieden, smeden enz. is hier ook eene aanzienlijke geschutgieterij. Bijzonder verdient de touwslagerij en lijnbaan gezien te worden, en is aanmerkelijk om hare ongemeene lengte; zij is geheel verwulfd, rustende op drie rijen boogen, en volgens het bestek van den vermaarden vestingbouwkundige DE VAUBAN gemaakt. Als men van binnen aan het eene eind staande door al die bogen ziet, kan het oog naauwelijks het eind bereiken, en dit levert een fraai vergezigt (*perspectief*) op. Wij hadden een *Vlaming* ontmoet, die hier ook als scheepstimmerman werkte; deze had de vriendelijkheid, om ons, als eenigzins landslieden zijnde, het een en ander aantewijzen, en met ons rond te gaan.—Met smart dacht ik hier, aan den toestand van onze Vaderlandsche *Marine*—voorheen werden ook onze scheepstimmerwerven door alle vreemdelingen bewonderd, onze tuighuizen waren wel voorzien, en in plaats van de speelbal van vreemde mogenheden te zijn, werden wij met ontzag behandeld, en wisten onze regten op zee duchtig te doen gelden.—Helaas! waar zijn die tijden, vriend? en wat is 'er van die edele zucht naar Vrijheid en Onafhankelijkheid, die eene van onze voorname karaktertrekken plagt te zijn, geworden?—Moet het vaderlandsch bloed ons niet in de aderen koken, als wij bedenken, dat 'er een tijd bestond, waar in de *Engelschen* hunne schepen veelal in *Holland* of te *Lubeck* moesten laten maken, en dit is immers nog zoo heel lang niet geleden? En was niet een van hunne eerste Koningen verplicht, geen goede matrozen in *Engeland* kunnende vinden, om dezelve uit *Friesland* te laten overkomen?—wat is thans *Engeland*?—en wat zijn wij?

[213]

De reede van *Toulon* wordt door sterke torens beschermd, als *la Tour de Balaquier*, *d' Eguilette*, *la grande Tour*, en het *Fort des Vignettes*, dat een kwartier van dezen laatsten afgelegen is.

[214]

Een man, dien ik in een Koffijhuis aantrof, en aan wien ik eenige vragen deed aangaande deze stad, merkende, dat wij vreemdelingen waren, bood zich aan om ons naar een' aangenamen tuin, waar men eenige vreemde planten en gewassen kweekt, even buiten de poort van Frankrijk (*la porte de France*) te geleiden; dit vriendelijk aanbod werd zonder bedenking aangenomen, en ik zag een niet groote, maar wel aangelegde, lommerrijke en netjes onderhouden planthof. Verscheidene menschen wandelden hier, en de reuk van de menigte geurige planten, bloemen en gewassen, was alleraangenaamst. Deze tuin is hier onder den naam van *Jardin des plantes* bekend. De stad intredende, hoorden wij door het gebulder van het kanon, den geboortedag van den nieuwen *Franschen* Keizer aankondigen. In de stad liet onze vriendelijke geleider ons ook nog een' tuin zien, waarin verscheidene groote orange-boomen, die daar winter en zomer in den grond staan; zij waren vol vruchten, en gaven eene aangename lommer.

Den 16 dezer reden wij met een gemakkelijke koets, want 'er was geen ander rijtuig te krijgen, naar *Hières*, drie mijlen (*trois lieues du país*), dat is drie uren gaans van *Toulon* gelegen. Bij het uitrijden zagen wij, dat alle de schepen op de reede liggende, met eene menigte vlaggen en wimpels versierd waren, ter eere van Keizer NAPOLÉON, wiens geboortedag thans gevierd werd; waarom dan ook de Heilige *Rochus* (*St. Roch*) die op den 16 Augustus in den Almanak plagt te staan, sedert een paar jaren, in *Frankrijk* daar uit geschrapd is, en ST. NAPOLÉON, zeker ook een vermaarde Heilige, hoewel ik de eer niet heb van hem te kennen, in deszelfs plaats gesteld. Zie onder anderen de *Almanak Nationaal*, thans *Imperiaal*. De gemakkelijke koets kwam ons hier wel te pas, want de weg was verbaasd hobbelig, zoo dat wij zelfs eindelijk verkozen, om te wandelen. De landstreek is niet onaangenaam en schijnt nog al vruchtbaar, voornamelijk in wijngaarden en olijfboomen. Te *Hières*, in het Latijn *Areæ*, stappen wij af aan het *Hotel des Ambassadeurs*, waar wij van de kamer, die men ons aanwees, een schoon gezigt op de zee en de eilanden van *Hières* hadden. Na wat ontbeten, en het middagmaal besteld te hebben, gingen wij de vermaarde tuinen en boschjes van orange- en citroenboomen bezigtigen, waaronder die van Madame Fille en Monsieur BEAUREGARD de voornaamsten zijn. Men verzekerde ons, dat deze twee tuinen, hoewel zij geene groote uitgestrektheid beslaan, somtijds, wanneer het gewas voordeelig is, ieder tot 20,000 livres 's jaars aan vruchten, meestal orange-appelen, chinoises en citroenen, opbrengen. Deze boomen zijn hier even eens in volle aarde geplant, als bij ons de appel-, peeren- of kersen-boomgaarden, doch men ziet 'er meêr groote struiken, zoo als zwaar hakhout, dan opgaande of stamboomen; ook vond ik 'er veel minder citroene dan orange-appelen, waarschijnlijk omdat de laatste duurder verkocht wordende, meer voordeel aanbrengen. In den tuin van Mr. BEAUREGARD, zag ik in volle aarde een' hoogen Palmboom (*palma major*) die wel scheen te tieren; voor het overige, vind ik, dat hoe zeer deze tuinen of boomgaarden voor de bewoners van het noorden, of meer gematigde luchtstreken, eene zeldzame vertooning opleveren; zij echter niet beantwoorden aan het geen men 'er over het algemeen van hoort en leest, en

[215]

[216]

weinig van dat schilderachtige (*pitoresque*) lommerrijke, en van die vrolijke verscheidenheid hebben, die tot een aangenamen lusthof behoort. Een *Franschman*, dien wij te *Toulon* in ons logement hadden leeren kennen, en die met ons partij gemaakt had, om hier na toe te gaan, was dit ook volkomen met mij eens. Ondertusschen beviel mij de wijze, waarop men hier besproeit, en welke besproeiing in deze heete en drooge luchtstreek zoo noodzakelijk is, bijzonder. De tuinen liggen aan de zachte helling van een' berg tegen het zuiden, zoodat zij voor de noordenwinden, door den berg of rots, beschut zijn, en de terugkaatsing van de zonnestralen de warmte nog vermeerdert. Zij zijn trapsgewijze aangelegd, en op het hoogste gedeelte is een fontein of bron; nu leidt men het water uit dezelve van tijd tot tijd door een menigte kleine kanalen of goten, zoo als wij ze noemen, door den ganschen tuin loopende, van de eene verdieping, om zoo te spreken, op de andere. Zoo ik ooit een hoog en droog buitengoed mogt bewonen, denk ik ook, althans den moestuin in dier voege aanteleggen, van die wijze van besproeien gebruik te maken, en mij, indien 'er geen bron is, van een put, waarop een pomp staat, te bedienen. In de zestiende eeuw had men hier ook suikerriet geplant; doch de handel met *Amerika* en de matige prijs, waar voor de suiker toen te bekomen was, heeft deze planterij doen te niet gaan. Niettegenstaande het vrij warm begon te worden, gingen wij in het stadje, dat tegen de hoogte ligt; 'er is nog al een muur om, en men gaat 'er door een poort in; voorheen dienende om de inwoners tegen de aanvallen en stroperijen der zeeschuimers te beveiligen; het ziet 'er armoedig en haveloos uit, en men klimt langs nauwe straten gedurig op en af. In vroegere tijden plagt het eene aanzienlijke stad te zijn, omdat 'er toen een zeehaven was, doch deze haven is droog geworden, en de zee heeft zich een goed eind weegs verder op verlegd. Boven in de stad zijnde, bood zich een kleine jongen aan, zoo veel wij van zijn *patois* verstaan konden, om ons naar de overblijfsels van het oude kasteel, boven op de rots, nog heel wat hooger gelegen, te geleiden. Wij namen dit aan, en die kleine gast sprong bloots voets, als een klipgeit voor ons heen tegen de rots op, die hier en daar zoo heet was, dat wij het door onze schoenen heen voelden: toen wij een eindje opgeklimmen waren, vroeg hij ons om twee stuivers (*dou sau*) en herhaalde deze vraag gedurig, en als wij hem niet spoedig wat gaven, liep hij weg en liet ons staan, maar kwam ook, zoodra wij een of twee stuivers lieten zien, weder terug, altijd huppelende en springende, of tegen de steilste plaatsen, op handen en voeten opklauterende; nimmer herinner ik mij vlugger kind gezien te hebben. Op eene zekere hoogte wees onze kleine leidsman ons eenige wijngaarden aan, wij plukten 'er van en vonden de druiven, die een' muscaatsmaak hadden, uitmuntend; te meêr, omdat wij door de hitte aâmachtig waren. Nu hadden wij bijna den top, waarop de vervallen muren stonden, bereikt, doch hier werd de weg zeer steil en ongemakkelijk, en wij waren nog bezig met al zuchtende en blazende te klimmen, toen de kleine al boven ons op een stuk van een muur in zijn handjes stond te klappen en te springen: daar gekomen zijnde, hadden wij een verrukkend gezicht. Ten zuiden ziet men over het stadje; en de onder hetzelfde gelegen tuinen met orangeboomen, de eilanden van *Hières* eenige rotsen, en de *Middellandsche Zee*; ten westen de reede van *Toulon* over een aangename valei; duidelijk zagen wij de schepen liggen, en daar het juist middag was het geschut lossen; ten noorden en ten oosten vertoonde zich een uitgestrekt en schiderachtig landschap, met bergen en valeijen aangenaam geschakeerd; en een kudde schapen, niet ver van deze vervallen muren, die hier en daar met struiken en klimôp bewassen waren, weidende, vermeerderde nog de bekoorlijkheden van dit *romanesk* gezicht. Het kasteel, dat hier in vroegere tijden stond, behoorde aan de Heeren van *Hières*, eerst de jongste zonen van de *vicomtes* van *Marseille*, uit den stam van *Fosc*, kort daar na de Hertogen van *Anjou*, Graven van *Provence*. Hier omstreeks moet ook een Klooster of Abdij gestaan hebben, door die eerste Heeren gesticht; doch de monniken leefden zoo losbandig, dat men 'er hun in 1220 uit deed gaan, en hun Klooster en goederen aan anderen gaf.—Hoewel ons het opklimmen van deze rots vrij wat zweet gekost had, waren wij daar echter, om het schoone gezicht, zeer over te vreden. Na ons wat verfrischt te hebben, deden wij een smakelijken maaltijd. Het eten, schoon alles ook naar 's lands gebruik met olij klaar gemaakt, was vrij goed; men is hier echter in 't geheel niet goed koop; maar op zulke plaatsjes is niet veel keus. Men verhaalde ons dat de *Engelschen* nog maar weinige dagen geleden, op een der eilanden van *Hières* geweest waren, om zich van eenige eetwaren te voorzien. Deze eilanden zijn *Porque Rolles* (om dat men 'er veel wilde zwijnen plagt te vinden) *Porto-cros* en *Titan* genaamd. Zij brengen een menigte geneeskruiden en planten, die zeer gezocht zijn, voort. Voor de natuurkundigen valt 'er in de bergen en rotsen, hier omstreeks, ook vrij wat te beschouwen, vooral met betrekking tot de *mineralogie*. Men vindt 'er de sporen van oude en thans uitgedoofde vuurspuwende bergen (*volcans*), mijnen, jaspis, porphyer enz. ook wordt niet ver van hier het zoogenaamd moskovisch glas, dat men gebruikt, om voorwerpen voor het microskoop tusschen te liggen, gevonden. *Hières* is de geboorteplaats van den vermaarden Pater *MASSILLON* een der welsprekendste Predikanten, die *Frankrijk* opgeleverd heeft. Men vindt van *LODEWIJK* den *XIV.* aangeteekend, dat hij, die reeds de treffende leerredenen van *BOURDALOUE* en anderen gehoord had, tegen *MASSILLON* zeide: "Eerwaarde! ik heb verscheidene groote redenaars in mijn kapel gehoord; ik ben 'er zeer te vreden over geweest: wat u aangaat, telkens als ik u hoor, ben ik zeer te onvreden over

[217]

[218]

[219]

[220]

mij zelve." Men begroot het getal der inwoners van *Hières* op omtrent 1200, en men meent te moeten veronderstellen, dat die stad bestaat sedert de zesde of zevende eeuw. Tegen den avond keerden wij langs denzelfden weg, omdat 'er geen andere is, naar *Toulon* te rug; tusschen beide wandelende, troffen wij een' man aan, met wien wij in gesprek raakten; deze door het schieten ter eere van den Keizer op dat onderwerp geraakt zijnde, veroorloofde zich uitdrukkingen tegen zijne Majesteit, die ik zeer oneerbiedig en onvoorzigtig vond. Deze man scheen ter zee gevaren te hebben, en te *Corsika* bekend te zijn.

's Avonds in een Koffijhuis te *Toulon*, ontmoetten wij onzen reisgezel den Zeekapitein, hij was met het kruis van het *Legion d'honneur* versierd, en had zeer veel bekijks; want hij was de eenigste onder een menigte Officieren, die het had, en men was nog niet gewoon, sommigen hoorde ik 'er mede spotten, en andere 'er over morren; waarschijnlijk veelal uit misnoegen en afgunst; want menig een meent dan ook al, dat zijn Uil een Valk is. In oude aanteekeningen van de tweede eeuw der Christelijke Jaartelling, wordt 'er reeds melding gemaakt van *Toulon*, en de *Romeinen* hadden 'er in het begin van de vijfde eene verwerij, die waarschijnlijk aanleiding gaf tot vergrooting van de stad. Voor de omwenteling was hier een Bisdom; deze stad telt echter niet meer dan ten hoogste 4500 inwoners, thans is zij de hoofdplaats van het Departement *du Var*. De scheepsbouw, en wat daar verder bij behoort, maakt het voornamen bestaan van deze stad uit, men maakt 'er ook een soort van grof laken, dat men *Pinchinats* noemt. Wij hadden reeds bij onze aankomst plaatsen besproken, om morgen ochtend weder met den Postwagen van hier naar *Marseille* terug te keren; doch eer ik van *Toulon* afstap, moet ik u een verhaal mededeelen, dat gij ongetwijfeld met genoegen lezen zult. PAUL, zoon van een waschvrouw⁴, werd gelijk als onze DE RUITER, van scheepsjongen tot een der aanzienlijkste posten bij, de *Fransche* vloot, te weten, tot dien van Onder-Admiraal verheven; ook was hij *Chevallier de Justice* in de order van *Maltha*, en werd daarom de Ridder PAUL genaamd. Omtrent het midden van de 17e eeuw voerde hij het bevel over de Zeemagt te *Toulon*. Op zekeren dag, dat hij te *Marseille* langs de haven wandelende, verzeld door verscheidene Officieren en de voornaamste Edellieden van de stad, zag hij een Matroos van zijn kennis, onder de menigte, uitgelokt door de begeerte om hem te zien; deze uit een soort van verlegenheid zich naauwelijks durvende vertoonen, treedt PAUL naar hem toe, en spreekt hem vriendelijk aan, zeggende: "Waarom ontwijkt gij mij? denkt gij dat de voorspoed mij mijne oude vrienden doet vergeten?" En zich vervolgens wendende tot hen, die hem vergezelden, zeide hij: "Mijne Heeren! zie daar een van mijne oude makkers: wij zijn te zamen scheepsjongens op hetzelfde schip geweest: het geluk heeft mij gediend, en hem den rug toegedraaid; ik acht 'er hem niet te minder om, vergun, dat ik mij een oogenblik met hem onderhoude." Dit gezegd hebbende, trok hij zijn' ouden vriend ter zijde, onderhield zich gemeenzaam met hem, vooral over de voorvalletjes hunner jeugd, toen zij te zamen dienden, vervolgens naar zijn vrouw en kinderen en eene en andere huisselijke omstandigheden vragende, verzocht hij hem om op een bepaalden tijd bij hem te komen, ten einde nader met hem te spreken en te overleggen, op wat wijze hij hem het beste van dienst zou kunnen zijn, en het gevolg hier van was, dat de goede PAUL aan zijnen ouden makker, die het niet te ruim had, een postje bezorgde, waar van hij met zijne vrouw en kinderen ordenlijk leven kon. Hoe groot de betoonde moed en heldendaden van deze brave Zeeman ook mogen geweest zijn, de edele trek van nederigheid en vriendschap, dien ik hier met een regt hartelijk genoegen ter nederstelle, en die men onder de zoogenaamde grooten, en vooral die, welke van klein groot geworden zijn, zoo zeldzaam aantreft; die trek alleen, zeg ik, doet zijne nagedachtenis meêr eer aan, dan het winnen van verscheidene zeeslagen.

De achtingwaardige PAUL stierf te *Toulon* den 18 October 1667, latende bij uitersten wil alle zijne goederen aan de armen, en vorderende tevens, als een nieuw bewijs zijner nederigheid, om onder hen, op het kerkhof, begraven te worden.—Leest dit, trotsche en laatdunkende grooten! vergelijkt de prachtige grafzuilen uwer voorvaderen bij deze begraafplaats,—en zoo gij nog denken en gevoelen kunt, zult gij het lage en eenvoudige kruidje op het graf van PAUL, een schitterender sieraad vinden, dan zoo vele zwierige versierselen en kostbare beeldhouwwerken van marmer en albast, zoo koud en ongevoelig als het hart van den mensch, die 'er onder ligt was, toen hij nog leefde, en waar op nimmer een enkele dankbare vriendentraan gestort is.

1 Schrijver van *de Reize van den Jongen ANACHARSIS in Griekenland*, enz.

2 De Kapperplant behoort oorspronkelijk in *Sicilië, Griekenland en Egypten* te huis; die vrucht behoudt ook nog den *Griekschen* naam in het provencale woord *tapenos*, dat kruipende beteekent, omdat de plant langs de aarde, en de muren, daar zij tegen geplant is, kruipt.

3 Men kan, onder andere natuurkundigen, REAUMUR hier over nazien; deze veronderstelt, dat de *Pholade* zijn hol maakt, in een soort van klei, die naderhand hard wordt, maar anderen wederleggen dit, op grond, dat men dit diertje gevonden heeft, in steenen, die men in zee gelegd had.

⁴ Zijne moeder, hoog zwanger zijnde, ging te *Marseille* scheep, om van daar naar het kasteel *d'If* varen, en werd zoodanig ontroerd door een hevigen storm, dat zij van hem beviel in de maand November 1597.

Twaaftde Brief.

Nismes, 21 Augustus.

Gisteren avond om 7 uur zijn wij in deze stad, om zijne oudheden zoo vermaard, aangekomen; en hebben onzen intrek genomen in het *Hotèl du Louvre*; maar, eer ik u van *Nismes* spreek, moet ik den draad van mijn dagverhaal opvatten.—Wij zijn te *Toulon* gebleven. Den 17 's morgens om drie uren vertrokken wij van daar, met denzelfden postwagen, en langs denzelfden weg, dien wij gekomen waren, en die ik u reeds beschreven heb. 'Er kwam een wel gekleede vrouw op den wagen, die wij even bij het flaauwe lantaarnlicht ziende, meenden dat jong en bevallig was, en verlangden na het daglicht, om haar eens ter deeg op te nemen, doch hoe vonden wij ons toen bedrogen; het *Fransche* spreekwoord werd hier wel bevestigd: *La nuit tous les chats sont gris*. De morgenstond was zeer frisch, zoo dat ik om mij te verwarmen, en tevens de landstreek naauwkeurig te bezigtigen, een goed eind wegs te voet afleide. Ik had een stuk brood in den zak en plukte een trosje druiven, daar omstreeks overvloedig langs den weg groeiende; men neemt dit den voorbijgaanden reiziger niet kwalijk; hier in bestond mijn ontbijt, en het smaakte mij zeer goed. De wagen gedurig moetende klimmen, was ik ver vooruit geraakt, en wachtte dezelve op in de loots, die voor een wachthuis diende, van het *camp*, op de hoogte tusschen *Beausset* en *Cuges*; waar ik een teug dronk; want hier omstreeks zijn noch huizen, noch beken, noch bronnen, en de soldaten, die vriendelijk en gedienschtig waren, zeiden, dat zij het water meer dan een kwartier ver moesten halen. 't Is hier een regte woestenij, en die militairen leven 'er als kluzenaars; doch zij worden alle acht of veertien dagen afgelost. Wij hielden ons te *Cuges* niet op, om te eten, en verkozen liever door te rijden, om nog tegen het middagmaal te *Marseille* te zijn; waar wij dan ook om 3½ uur aankwamen.

[225]

Den 18 dezer ging ik 's morgens vroeg uit, om de vermaarde *Beaume* of Grot *de Rolland* te zien; onder anderen verzeld door den zoon van een Koopman, aan wien ik hier aanbevelingsbrieven had. Wij hadden ons van eenige fakkels en kaarsen voorzien, en dewijl de berg van *Marseille Veire*, waar deze grot is, wel twee uren gaans van de stad aflight, en men daar zijnde eenen zeer moeilijken weg heeft, namen wij, om ons niet te veel te vermoeijen, voor 3 *livres* een *cariote*, die ons moest brengen aan het gehucht *Bonavenne*, digt bij de buitenplaats van den Heer *BORELLY*, dat omtrent twee derde van den weg is; daar ter plaatse woont een wegwijzer, zijnde een bakker, die gewoon is, om de vreemdelingen naar en in de spelonk te geleiden. Ik kwam met hem over een voor een kleine som. Na in een herberg, die hier digt bij staat, wat ontbeten te hebben, voorzag onze leidsman zich van vuurslag en zwavelstokken, en wij trokken op het pad, en kwamen niet verre van daar langs den oever van de zee, waar ik een menigte ballen van onderscheidene grootte vond liggen, veel overeenkomst hebbende met die, welke men wel in de maag van het rundvee vindt. Deze ballen, uit vezeltjes van zeeplanten en diergelijken bestaande, worden door de beweging van het water op het strand gedurig gerold, en krijgen daar door een zekere vastigheid en ronde gedaante. Wat verder op komt men aan een boschje van pijnboomen, dat aan onzen geleider behoorde; zij stonden bijna op de barre rots, en aan de schrale zeewinden blootgesteld, en evenwel groeiden zij nog.—Hoe vele plaatsen zijn 'er niet in onze duinen, waar zij beter zouden groeijen, en deze liggen geheel ledig.— Een schaapskooi, van ruwe stukken steen onder tegen eene rots in een klein dal gebouwd, maakte geene onaardige vertooning; hier moesten wij tegen de rots op, en vervolgens langs een zeer steilen weg weder benedenwaards klimmen, tot aan den ingang van de spelonk, die omtrent ter halver hoogte is van den berg. Men moet 'er op knieën en ellebogen inkruipen, en dan heeft men eene plaats, waar men weder overeind kan staan, hier staken wij, hoewel met veel moeite, door den wind, die in het gat blies, onze flambouwen aan, kropen vervolgens weder een enge opening door; het geen wij naderhand, wat verder in de spelonk, nog eens verplicht waren te doen. Van tijd tot tijd zetten wij een brandende kaars; hier was het nu een ruime en hooge gang, doch de grond was zeer afhellende, en door de vochtigheid zoo glibberig, dat men dikwijls moeite had, om zich over eind te houden. Omziende zagen wij een van de kaarsen in het verschiet en zeer hoog, zoo veel waren wij al afgelommen. Aan de wanden en het gewelf zag ik hier en daar kegels van een geelachtigen steen (*spath*), maar hier waren de schoonste. Twee pijlaren verheffen zich tot eene aanmerkelijke hoogte, zij hebben eenigzins de gedaante van palmboomen, zijnde boven aan het breedste; tusschen beide ziet men, om zoo te spreken, het voetstuk van een derde kolom, deze heeft wel wat van

[226]

[227]

een *antiek* altaar; boven dit een en ander ziet men van het gewelf, dat zeer hoog is, als een stuk doek met plooijen nederwaarts hangen; alles ziet zwart door den rook der fakkels, het geen deze vertooning nog ontzaggelijker maakt. Aan de linkerhand van den ingang komende, is een gat, dat zes of zeven voeten omtrek mag hebben; naar het geluid door het rollen der steenen, die wij 'er in wierpen, moet hier een zeer diepen afgrond zijn; digter bij den ingang hadden wij nog een diergelijk gat gevonden. Verder opgaande, zoo ver men komen kan, toonde onze leidsman ons aan het eind nog een gat in den wand, als een oven, en verhaalde ons, dat zijn broeder de stoutheid gehad had van hier intekruipen, en 'er wel een halfuur in had doorgebracht, doch vond het overal zeer naauw; daar wij geen zin hadden, om zijn voorbeeld te volgen, keerden wij terug. Hier en daar ziet men kleine kommen met water, het welke wij ook op verscheidene plaatsen voelden druipen: het is dan ook door deze zijpeling van het water door de rots, naar het mij voorkomt, dat die kegels (*stalactiten*) in allerlei gedaanten worden voortgebracht; de steen- en aardachtige deelen, die het water met zich voert, hoopen zich op of blijven aan elkanderen hangen en kristalliseren zich; want eenige stukken van kegels afslaande, vond ik het van binnen ringsgewijze samengesteld uit rooden steen en geelachtige kristallen. De beeldhouwer PUGET wilde 'er de twee pijlaren, waar ik u van gesproken heb, uit laten nemen, om dezelve te bewerken, en ik geloof wel, dat zij, gepolijst zijnde, fraai zouden wezen; doch het was jammer, dat men die trotsche voortbrengsels der natuur van hier weg nam.—Wie weet hoe vele eeuwen 'er noodig geweest zijn, om ze daar te stellen, en dit werk zou men verwoesten om de pracht en weelde te toojien;—ligtelijk komt men wel weder eens op dien inval, doch ik hoop, dat de overheid 'er voor zorgen zal. Door den tijd zullen de pijlaren zich waarschijnlijk met het geen 'er boven hangt, in de gedaante van een geplooid doek, vereenigen, en welke zonderlinge verschijnsels kan de natuur hier nog opleveren. Zou men ook, daar deze pijlaren zoo lang staande zijn gebleven, niet mogen veronderstellen, dat hier gedurende dien tijd geen zware aardbevingen hebben plaats gehad? Behalve den weg, dien wij gegaan waren, zijn 'er nog eenige andere wegen in deze spelonk; maar zij zijn niet diep. Ik had geen thermometer bij mij, doch volgens daar van gevonden aantekeningen staat dezelve in het diepste gedeelte van dit onderaardsch gewelf, het gansche jaar door op 11 graden, schaal van REAUMUR. Men behoort zich dan, vooral als de buitenlucht warm is, niet te luchtig te kleden, wanneer men deze spelonk gaat bezoeken, ook moet men niet veel goeds aandoen, om dat het ligtelijk bederft, niet alleen door het vuil te maken, maar zelfs door het te scheuren; want men treft gaten aan, waar men als in een schoorsteen moet inklimmen. Aan een paar flambouwen heeft men genoeg, omdat meêr te veel rook veroorzaken; maar van kaarsen moet men zich wel voorzien, om die hier en daar neder te zetten. Dit hol, zoo verlicht zijnde, levert een zonderlinge doch akelige vertooning op, en zij die een' tempel van PLUTO of hellegrot willen teekenen, 't zij voor een tooneel-*decoratie* of anderzins, raad ik, om dit voor een model te nemen¹. De rots, waar in deze grot is, behoort thans aan den Heer ROSTAN te *Marseille* volgens het zeggen van onzen leidsman. De naam van de landstreek is *Moredon*. In het terug keeren, in plaats van buiten tegen de steile rots niet ver van de opening of ingang der spelonk weder op te klimmen, wees onze leidsman ons een gat binnen in dezelve, dat hij zeide, dat gemakkelijker was. Hier klimt men in als in een engen toren, en zoo doende komt men op een punt van de rots uit. Dit alles is voor menschen, die het bergkluieren niet gewoon zijn, een vreemd werk. Om de verandering bragt onze leidsman ons gedeeltelijk langs een' anderen weg door een buitenplaatsje, waar nog al eenige boomen stonden, en waar men ons goede druiven en vijgen gaf. Overal hier omstreeks langs de zee, vangt men om dezen tijd een menigte kwakkels, met een soort van netten, die men bij ons flouwen noemt. De kwakkels, om dezen tijd trekkende, worden door lokvogels hier naar toegelokt, en legeren dan om die kooijen, die bij menigte aan staken onder elkanderen hangen; men maakt vervolgens gerucht, waar door zij verbijsterd in de netten vliegen. Dit geschiedt gemeenlijk 's morgens zeer vroeg; bij dit buitenplaatsje zag ik zulk een toestel voor die vogeljagt. Men vangt 'er op die wijze zeer veel, zelfs naar men ons verzekerde tot 300 à 400 op eenen dag; wij hadden 'er ook bijna dagelijks op tafel te *Marseille*. In het voorbijgaan bezigtigden wij de hier omstreeks zoo beroemde buitenplaats, bekend onder den naam van *Chateau Borelly*. Het huis, dat uitwendig een fraai gebouw is, konden wij van binnen niet zien, omdat de Heer BORELLE² onlangs gestorven, en de familie nog in rouw was. Nu voor *Hollanders*, die buitenplaatsen om *Haarlem* en aan de *Vecht* gezien hebben, is hier waarlijk ook niet veel bijzonders te kijken; dit zal ieder onbevooroordeeld reiziger, die het een en ander gezien heeft, met mij moeten bekennen. Echter wil ik wel gelooven, dat het aanleggen van deze buitenplaats op dien steenachtigen en schralen grond, in eene vlakte aan den oever der zee, veel moeite en geld gekost heeft; want men scheen 'er de natuur nog al gedwongen te hebben, om het een ander voorttebrengen; ik zag 'er althans verscheidene vruchtboomen, waar nog al wat aan was, en een haag van granaatstruiken, die sierlijk bloeide; maar het geen ik bijzonder opmerkenswaardig vond, was de *horizontale* beweging van een windmolen, dienende om het water uit een ruime put op te malen, en daar mede de tuinen te besproeijen. Deze molen, dien ik, om 'er u een begrip van te geven, niet beter kan

[228]

[229]

[230]

[231]

[232]

vergelijken dan bij een' grooten haspel of scheerraam, daar de lakenwevers hun kettingen op scheren, staat in een verheven koepel rondom met lange, smalle rechtstandige windgaten; de wind hier door tegen de repen zeil, die insgelijks regtstandig aan den molen vastgemaakt waren, blazende, werd dezelve daar door omgevoerd, en dat al vrij gezwind, hoewel het, toen wij 'er waren maar een matig koeltje woei. Op en tusschen de rotsen hier omstreeks is, naar het mij voorkomt, voor kruidkundigen ook nog al wat te onderzoeken; ik zag 'er onder een menigte bekende kruiden, zoo als rozemarijn, salie, wijnruit, de ruikende clematide enz. Verscheidene aardige plantjes, onder anderen een heestergewasje waar aan stekelige blaadjes als die der hulst, en eikelen, als die der eikenboomen waren; behalve dat het schaalpje daar de eikel onder in vast zit ook stekelig is. Slechts eenige schreden van de plaats van BORELLY troffen wij een rijtuig aan, dat ledig naar de stad reed, on zijn' Heer aftehalen; want het was Zaterdag en dan gaan de *Marseillanen* ook veel naar buiten. Hier mede kwamen wij voor een bagatel gemakkelijk te *Marseille*. Ik had reeds gezien, dat 'er in deze stad, eveneens als te *Parijs*, een huis was, waar onderscheiden soorten van dobbelspelen in het openbaar gespeeld werden; hier zag ik evenwel genoegzaam niet anders dan zoogenaamde Heeren; maar dezen avond op de kaai wandelende, ging ik op het geluid van eenige violen in een huis aldaar, en vond 'er ook een dobbelspel voor de matrozen en zoogenaamde gemeene lieden; dit zag ik met nog meêr leedwezen dan het andere. Tevens vindt men hier een kroeg en danszaal, zoo als te *Amsterdam* in de *Jonker- of Ridderstraat*, en dus allerlei soort van buitensporigheden bij elkander.

[233]

Hoewel gij het, zoo wel als ik, bij de geschiedschrijvers van dit land vinden kunt, wil ik echter, on u die moeite te sparen, een woordje zeggen van den oorsprong van deze oude stad. Men meent op goede gronden te moeten veronderstellen, dat een hoop uitgewekene *Phocéensers*, afstammelingen van de *Grieken*, *Marseille* of *Massiliæ* stichtte, het 154 jaar van *Rome*, het eerste jaar der 45 *Olympiade*, of 599 jaren voor der Christenen tijdrekening; welhaast werd zij door den koophandel, den scheepsbouw en de visscherij aanzienlijk. De wetten van dit volk waren op steenen tafelen gegraveerd, en op de markten en openbare plaatsen ten toon gesteld. Onder dezelve is die tegen den zelfmoord opmerkelijk om hare zonderlingheid. Zij verbood aan de Burgers om hun leven te verkorten, zonder verlof van den Magistraat, die over de gegrondheid of ongegrondheid der redenen, waarom men wilde sterven, oordeelde, en dezelve billijkende, sap van dolle kervel, die men doorgaans in de openbare vergaderingen in gereedheid hield, aan den lijder liet drinken. Zij waren goede zeelieden, sterre- en aardrijkskundigen. 320 jaren voor CHRISTUS geboorte, deed de vermaarde PYTHÉAS al een aanmerkelijken zeetogt, stevenende door de *Straat van Gibraltar* tot bij *Ysland*. In het begin was *Marseille* een vrij gemeenebest; het werd door haar Senaat bestuurd, en hield zich zoo een ruim tijdbestek staande; vervolgens werd zij aan de *Romeinen* onderworpen. De Medailles, die nog bestaan, toonen, dat de schoone kunsten ook in *Marseille* vrij ver gevorderd waren, vooral onder de Republikeinsche regering. Zij was toen een tweede *Athenen* in bloei en welvaart; doch deze gelukkige toestand eindigde ook met het Republikeinsch bestuur, omtrent het einde der eerste eeuw van de Christen-Jaartelling. Daarna raakte zij onder de beheering van onderscheidene volkeren, die zich meester maakten van *Provence*; werd vervolgens door heerschappen (*Vicomtes*) geregeerd³ en kwam eindelijk bij testament van CHARLES D'ANJOU⁴ in 1481 onder de regering van LODEWIJK den XI. aan de kroon van *Frankrijk*. In het begin van de omwenteling onderscheidden zich de *Marseillanen* bijzonder door hun Republikeinismus—de oude vrijheidszucht kwam weder boven—en wie kent niet de *Carmagnole*, waar van de wijs uit dat land herkomstig is, gelijk mede de zoo vermaarde *Marseillaansche* marsch naar die van *Marseille*, als behoorende tot de ijverigste Republikeinen, genaamd⁵.

[234]

[235]

De visschers hadden hier van 1431 af een regtbank, bestaande uit vier mannen, die zij onder hen kozen, en die in alle geschillen aangaande de visscherij regtspraken; zij werden *Prud'hommes* genaamd; of die regtbank nog heden bestaat, heb ik verzuimd te onderzoeken.

De bevolking van *Marseille*, die van de omliggende landstreek 'er onder gerekend, wordt op 85 à 90,000 begroot. Het is 'er vrij gezond, en de zeewinden vooral de *mistral's*, dienen zeer veel, om de zomerhitte te temperen. De winter is 'er aangenamer dan het begin van de lente, wanneer het veelal ruw en nat weder is; doorgaans vriest het hier zeer weinig. 'Er wordt om de stad nog al wat wijn geteeld, die meest in dezelve gebruikt wordt. De vijgen van *Marseille* zijn bij uitstek beroemd, en worden ook veel in de zon gedroogd en verzonden.

Den 19 dezer een van onze reisgenooten zich kledende, voelde iets in zijn mouw, dat hem jeukte en werd, daarop wrijvende, gestoken door een dier, dat vervolgens op den grond viel; mij 'er bij geroepen hebbende, erkende ik het insekt terstond voor een Schorpioen; het was met staart en al omtrent een duim breed en lang. Op het wondje werd schorpioen gelegd, die men in het logement in huis had; want

[236]

men had ze daar beneden aan de put, wel eens meêr gevonden, doch boven, daar wij onze kamers hadden, nimmer. Denkelijk was dat dier den vorigen dag, toen wij de grot gingen bezigtigen, en tegen de rotsen opklommen, of op den grond kropen, in de kleederen gekomen. De beet had geen gevolgen, en de Schorpioen werd verpletterd en in olij gelegd om bij volgende gelegenheden te dienen; doch naar ik vernam, zijn die dieren hier niet zeer vergiftig.

Ik kocht hier eenige tooneelstukken in de landtaal *patois* of *langue provencale*, zijnde zamengesteld uit *Celtische, Grieksche, Latijnsche, Fransche, Italiaansche, Spaansche* en zelfs *Hoogduitsche* woorden. Zie hier een paar spreekwoorden in die taal:

"De la fillo et de la figuiere,
Fau pas veire la jarretiero."

Dat is: van een jong meisje en een ouden vijgenboom, moet men de kousseband niet zien; omdat men den vijgenboom zeer kort moet houden, zoo dat de takken naar de aarde buigende, een groot deel van de stam bedekken. "*Quu san trevo, san deren.*" Die met wijze omgaat wordt wijs.

Aix.

's Namiddags om een uur vertrokken wij met den postwagen op hier, hebbende onze plaatsen reeds eenige dagen te voren besproken gehad. Wij hadden vrij goed gezelschap, en kwamen omstreeks zes uren te Aix, waar wij afstapten aan het *Hotèl des Princes*, op de *Cours* of algemeene wandeling, bij het inkomen van dezelve. Het onaangename van de reis naar *Marseille, Toulon*, enz. was, dat wij tot Aix toe langs denzelfden weg weder terug moesten komen, althans met de openbare rijtuigen. Ik haastte mij, om deze stad, die nog al bezienswaardig is, in oogenschijn te nemen. Op eene groote plaats zag ik de fondamenten en het muurwerk, even boven den grond, van een gebouw, dat men scheen begonnen te hebben, en vernam, dat men voornemens was hier het Regterlijk Paleis (*Palais de Justice*), en daar bij behorende gevangenissen te bouwen; doch dat de omwenteling het voltoojen daar van belet had; volgens de beginselen te oordeelen, moest het een groot en schoon gebouw worden. Op een andere plaats zag ik een verheven *Obeliscus* met een arend 'er boven op; doch het is modern werk; bij de schrijvers, die ik over deze stad heb nagezien, vind ik 'er hoegenaamd geene melding van gemaakt. De Hoofdkerk is een groot Gothisch gebouw; in dezelve staat eene doopvont, waarvan de koepel door acht groote Corinthische kolommen, die in een' Heidenschen tempel, naar men veronderstelt, gediend hebben, wordt ondersteund. Men heeft daar omstreeks meer oudheden gevonden, waaruit men gemeend heeft te moeten opmaken, dat 'er een tempel, aan de Zon of APOLLO gewijd, gestaan heeft. In het koor zijn twee orgels over elkanderen, en genoegzaam even eens; dicht bij den grooten ingang van deze Kerk, is een der stadspoorten; ik ging 'er uit, en zag aan mijn regterhand een gedenkteeken; boven op stond de beeldtenis van een eerwaardig man, een stenen tafel in de hand hebbende, waar op men leest: *Aimez Dieu et le prochain*; en lager, twee beelden in eene eerbiedige of biddende houding. Uit het opschrift zag ik wel, dat het aan de Municipaliteit enz. van Aix scheen toegewijd; maar niet door wie of bij welke gelegenheid; doch vernam, dat een CHARLES SEC, bemiddeld metselaar dezer Stad, het gebouw had in 1792, en 'er naderhand onder begraven is geworden; dit was al wat men 'er mij van zeggen kon. Men vindt te Aix gnappe straten en huizen, en over het geheel heeft deze stad een zeer goed aanzien, 't Is jammer, dat het Stadhuis, dat een fraai en ruim gebouw schijnt, genoegzaam achter de huizen verscholen is, en niet op een ruim plein staat. De wandelingen om de stad kwamen mij ook regt aangenaam voor, en ik zag 'er veel zware ijpeboomen. Het land rondom levert ook veel olijf-olij op, die den voornamen tak van koophandel der inwoners van Aix uitmaakt. Die olij wordt voor zeer fijn en lekker gehouden en is

[237]

[238]

algemeen beroemd. De soort, die men *huile vierge*⁶ noemt, omdat ze, zoo ik meen, de eerste is, die uit de olijven geperst wordt, is, naar men zegt, het meeste gezocht. De gemeene wandeling, die gij op de afteekening ziet, en die men hier behalve de gewone benaming in deze landstreek, *le Cours*, ook *Orbitelle* noemt, beviel mij ook bijzonder, zoo als gij kunt begrijpen; aan beide zijden staan aanzienlijke gebouwen, en in het midden van de dreef drie altijd springende fonteynen, waar van de middelste warm water geeft; het is zeer helder; en heeft denzelfden smaak als gewoon bron- of rivierwater; boven aan de pijp, waar door het uit de fontein komt, is het tamelijk warm, doch onder in de kom slechts laauw. Deze bron werd in 1704 door eenige arbeiders, bezig zijnde met een vervallen huis, aan het eind van de voorstad *des Gordeliers* af te breken, wedergevonden; want zij was reeds bekend geweest bij de *Romeinen*, zoo als men tegelijkertijd uit de oudheden, die men 'er verder voortgravende vond, ontdekte⁷. De ouden schenen 'er een geneeskundig gebruik van te maken, en men schrijft 'er nog eenige kracht aan toe. De regering heeft daar voor dan ook groote en fraaije badhuizen laten bouwen, doch naar ik vernam werden zij weinig anders dan als gewone baden (*bains domestiques*) gebruikt. Voor de omwenteling had hier op Heiligen Sacramentsdag eene zonderlinge *processie* plaats, waarin onder anderen verscheidene menschen in eene misselijke kleeding gedrochtelijk toegetakeld, moetende duivels verbeelden, verschenen, en vele kromme sprongen langs de straat maakten: men noemde dit in het *patois Provençal*: *lou grand juec deïs diables*; dat is: Het groote spel der duivelen; en *lou pichoun juec deïs diables*, het kleine spel der duivelen; en deze duivelen gingen, let wel, in de Hoofdkerk de mis horen, maakten het teeken van het kruis, en namen wijwater.—Wat heeft men den Godsdienst niet met allerlei beuzelarijen en afzigtelijke ongerijmdheden overladen!!

De vermaarde kruidkundige Joseph PITTON DE TOURNEFORT werd hier den 5 Junij 1656 geboren, en stierf den 28 December 1708. Hij bezocht ook, zoo wel als LINNÆUS, ons Vaderland.

Het Hotèl *des Princes*, hoewel een groot en aanzienlijk gebouw, is het beste niet, en wij moesten 'er evenwel rijkelijk voor het avondeten en slapen betalen.

Men begroot het getal der inwoners van *Aix* op omtrent 20,000; nu de stad is ook niet groot, en het scheen 'er mij nog al levendig, vooral op de *Cours*, waar een menigte menschen wandelde. 'Er stonden ook eenige kramers, en een blinde, die vrij goed *Provençale* liedjes zong, deed de omstanders ter deeg lagchen; het speelt mij wel, dat ik bijna niets van zijne aardigheden verstond, Deze stad scheen mij, vooral voor die genen, welke op de *Cours* wonen, de stedelijke en landelijke vermaken te vereenigen; slechts eenige treden en men is buiten, en dat vind ik, als men dan toch in een stad moet wonen, al zeer aangenaam.

Den 20 dezer, 's morgens om twee uren, vertrokken wij van *Aix*, en namen denzelfden weg, dien ik gekomen was tot *Orgon*. Hier kwamen wij omstreeks 9 uren, en hadden 'er een vrij goed ontbijt, waar onder schapenvleesch, dat ik maar zeldzaam zoo goed gegeten heb; de wijn, voor wijn van dit land, was voor mij ook nog al drinkbaar. In plaats van nu den weg te nemen naar *Avignon*, namen wij die van *St. Remy*. Even buiten *Orgon* aan de regterhand, zagen wij een poort in een rots gemaakt, het was een waterleiding om deze landstreek te besproeijen, zijnde een arm van de rivier *la Durance*, waar ik u reeds van gesproken heb. Men verzekerde mij, dat het gat in de rots gemaakt, omtrent 300 *toises* (1800 voeten) lang is. Het werd *le Canal de Boiselin* genaamd, en was nog niet geheel voltooid. De landstreek werd nu minder rotsachtig, vruchtbaarder en bevalliger. Wij reden door het dorp *St. Remy*, twee posten van *Orgon*, en hadden hetzelfde reeds een goed eind weegs achter den rug, toen men mij herinnerde, dat daar digt bij eenige overblijfsels van oudheden, zoo als van een zegeboog ter eere van NERO CLAUDIUS DRUSUS, ZOO MEN MEENT, EN VAN EEN PRAALGRAF, OOK DOOR DE *ROMEINEN* OPGERIGT, TE ZIEN WAREN. DIT VERZUIM SPEET MIJ ZEER, DOCH IK KON NIET WEDER TERUG KEEREN; VOORAL OOK, OMDAT 'ER ONDER ONZE REIZIGERS WAREN, DIE GROOTEN HAAST SCHENEN TE HEBBEN. BIJ EEN PLAATSE DAT MEN *L'ORADE* NOEMT, ZAG IK EENE ZEER AANGENAAME BUITENPLAATS, DOOR EEN KLEIN RIVIERTJE BESPROEID, EN DIGT BEPLANT; HET HOUT STOND 'ER ZEER TIERIG, EN MAAKTE EEN BEVALLIG LOMMER; DIT VALT BIJZONDER IN HET OOG, ALS MEN EENIGEN TIJD IN DE SCHRALLE EN STEENACHTIGE LANDSTREEK VAN *MARSEILLE* HEEFT DOORGEBRAGT. HIER GROEIDEN LANGS DEN WEG VELE VAN DIE PLANTEN, DIE MEN BIJ ONS IN SOMMIGE TUINEN WEL AANGEKWEKT, EN SPRING-KOMKOMMERS NOEMT; OMDAT, ALS MEN ZE RIJP ZIJNDE AFPLUKT, 'ER EEN STRAALTJE VOCHT UITSPRINGT. *L'ORADE* IS NOG 3/4 UURS VAN *TARASCON*, EENE ZEER OUDE STAD, TWEE POSTEN VAN *ST. REMY*, EN DUS IN 'T GEHEEL 14 POSTEN VAN *MARSEILLE*. VOORHEEN BEHOORDE ZIJ TOT *LA BASSE PROVENÇE*, THANS TOT HET DEPARTEMENT *LES BOUCHES DU RHONE*. WELK EENE MENIGTE KLEINE WINDMOLENS ZIET MEN HIER AAN DEN WEG, DIGT BIJ DE STAD. OOK WORDT HIER OMSTREEKS NOG AL WAT KOREN GETEELD; ONDER WEG HAD IK BOEREN GEZIEN, DIE, BEZIG WAREN MET HET GRAAN TE ZUIVEREN, NIET MET EEN WAN- OF KAFMOLEN, MAAR DOOR HET, MET EEN SCHOP, IN DE HOOGTE TE WERPEN TERWIJL HET REDELIJK WOEL. OP DIE WIJZE STOOF DAN HET KAF WEG. DE POORT AAN DEZEN KANT ZIET 'ER NOG AL WEL UIT, DOCH HET STADJE ZELVE SCHEEN NIET VEEL TE BETEKENEN. MEN WIL DAT *TARASCON* OF *TARASCO*, VAN EEN *GRIEKSCH* WOORD, DAT VERSCHRIKKEN OF BANG MAKEN BETEEKENT, AFKOMSTIG

IS; OOK PLAGT MEN HIER IN DE KERK EEN DRAAK TE VERTOONEN, *TARASQUO* GEHEETEN, DIE VOLGENS EEN OUD SPROOKJE ZICH IN DE *RHONE* OPHIELD, EN VEEL SCHRIK EN VERWOESTING HIER OMSTREEKS AANRIGTTE; WANT HIJ LEEFDE VAN MENSCHENVLEESCH, EN WAS EEN TOOVENAAR, DIE NOG AL EEN VROUW EN KIND HAD; MEN VERHAALT 'ER EENE MENIGTE ALLERBEUZELACHTIGSTE VERTELSELTJES VAN, DIE HIER ECHTER BIJ ZEER VELEN VOOR EVANGELIE WERDEN AANGENOMEN, EN MISSCHIEEN NOG WEL GELOOFD WORDEN, WANT DE *RELIGIE* HAD 'ER, ZOO HET SCHEEN, ZIJN ZEGEL AANGEHECHT, EN WAT GELOOVEN DE MENSCHEN DAN AL NIET!—ALTHANS OP *ST. MARTHA'SDAG* WERDT DE BEELDTENIS VAN DIEN LEELIJKEN DRAAK, PLEGTIG IN *PROCESSIE* DOOR DE STAD GEDRAGEN, OM DAT DIE SANCTINNE DOOR HARE GEBEDEN DIT MONSTER TEN ONDER GEBRAGT HAD. DEZE *PROCESSIE* GING NOG KORT VOOR DE OMWENTELING. HET GASTHUIS (*L'HOSPITAL*), DAT MEN EVEN BUITEN DE STAD ZIET, IS EEN AANZIENELIJK GEBOUW. DE VROUWEN HEBBEN HIER EEN BIJZONDER HOOFDTOOISEL, BESTAANDE IN EEN GEKLEURDE GAZEN DOEK, DIE ZIJ OVER HUN MUTS DOEN, ZOO DAT DE RAND DAAR VAN HAAR OP HET VOORHOOFD EN OM HET AANGEZIGT HANGT, ZOO ALS DE KANTEN, DIE DE VROUWEN ELDERS AAN HARE MUTSEN HEBBEN. DE MENSCHEN ZIEN 'ER HIER VRIJ GNAP EN GEZOND UIT, OOK WORDT DEZE LANDSTREEK, DIE VRIJ VRUCHTBAAR IS, VOOR GEZOND GEHOUDEN. AAN DEN KANT VAN DE *RHONE* LIGT EEN GROOT EN STERK KASTEEL; MEN MEENT, DAT HET DOOR EEN DER GRAVEN VAN *PROVENCE* IN DE 15 EEUW GEBOUWD IS; HET MAAKT GEEN ONAARDIGE VERTOONING; EN MEN MOET OOK VAN DE *TERRASSEN* OP HETZELVE EEN AANGENAAM GEZIGT HEBBEN. VAN *TARASCON* GAAT MEN OVER EEN

[244]

LANGE SCHIPBRUG, DIE OVER DE *RHONE* LIGT, NAAR *BEUCAIRE*; THANS LIGT 'ER BIJNA MIDDEN IN DE RIVIER EEN EILAND, WAAR MEN EEN GESTRATE KADE OP GEMAAKT HEEFT, VOORHEEN SCHIJNT 'ER DAT NIET GEWEEST TE ZIJN; WANT EEN OUD SPREEKWOORD ZEGT: *ENTRE BEUCAIRE ET TARASCON IL NE PAIT NI VACHE NI MOUTON*. MEN GAAT OVER DIT EILAND EEN EINDJE TOT AAN EEN TWEDE SCHIPBRUG, EN DAAR OVER TOT *BEUCAIRE*. OP DEZE SCHIPBRUGGEN, WAAROP OOK HIER EN DAAR BANKEN STAAN, EN DIE VOORAL BIJ DE AANGENAME ZOMERAVONDEN, TOT EEN GEMEENE WANDELING VERSTREKKEN, HEEFT MEN EEN ALLERAANGENAAMST GEZIGT OP DE RIVIER, WELKE HIER VRIJ BREED IS, EN OP DE TWEDE STEDEN; MEN BETAALT EEN *SOUS* VOOR DE PASSAGE, EN DIE IS VOORAL MET DE VERMAARDE KERMIS (*FOIRE*) VAN *BEUCAIRE* ZEER DRUK; ZIJ WAS NOG MAAR SINDE OMTRENT 14 DAGEN GEËINDIGD⁸, EN WIJ ZAGEN 'ER DE LOOTSEN NOG STAAN. VOORHEEN WAS DEZE KERMIS OF JAARMARKT IN DE STAD, DOCH VAN TIJD TOT TIJD TOENEMENDE, WAS MEN REEDS VOOR VELE JAREN VERPLIGT, OM DEZELVE OP HET OPEN VELD, BUITEN DE STAD, LANGS DE *RHONE*, ONDER TENTEN TE HOUDEN; THANS SLAAT MEN DAAR, ZOO WEL OM DE KOOPLIEDEN TE HERBERGEN, ALS OM DE GOEDEREN TE PLAATSEN, LOOTSEN OP.

[245]

VOLGENS HET GROOT AANTAL, DAT WIJ 'ER ZAGEN, MOET DEZE JAARMARKT AL ZEER AANMERKELIJK WEZEN; HET GELIJKT EEN GANSCHEN STAD MET HOUTEN HUIZEN. DE KOOPHANDEL, DIE HIER DAN GEDREVEN WORDT, IS ZEER BELANGRIJK, EN MEN ZEGT, DAT 'ER VERSCHIEDENE MILLIOENEN OMGAAN; OOK KOMEN 'ER NIET ALLEEN KOOPLIEDEN UIT DE VOORNAAMSTE PLAATSEN VAN HET ZUIDELIJK DEEL VAN *EUROPA*, MAAR ZELFS *TURKEN*, *ARMËNIËRS*, *MAROKKANEN*, ENZ. EN MEN VINDT 'ER ALLERLEI SOORTEN VAN GOEDEREN EN KOOPMANSWAREN. MEN HEEFT 'ER DAN OOK EENIGE OPENBARE VERMAKEN, EN DE DOBBELSPELDERS LATEN NIET NA, OM OP DE BEURSEN DER KOOPLIEDEN TE KOMEN AZEN. DIT JAAR HAD 'ER DE STERKE EN AANHOUDENDE REGEN VEEL SCHADE AAN TOEGEBRAGT. IN 1721 EN 1722, TOEN DE PEST IN DEZE LANDSTREEK HEERSCHTE, IS DEZE KERMIS TWEDE JAREN OPGESCHORT GEWEEST; ANDERS SCHIJNT ZIJ IN ALLE TIJDEN EN OMSTANDIGHEDEN GEREGELD PLAATS TE HEBBEN GEHAD; EN *LA FOIRE DE BEUCAIRE*, IS NIET MINDER BEROEMD IN *FRANKRIJK*, *SPANJE*, *ITALIË*, *ZWITSERLAND* ENZ. DAN IN *Duitschland*, EN HET NORDELIIK DEEL VAN *EUROPA*, DE *Frankforter* EN *Leipsiger* MISSEN. DE GELEGENHEID VAN DEZE STAD AAN DE *Rhone*, NIET VER VAN DE *Middellandsche Zee*, GAF ZEKER AANLEIDING TOT DIE AANMERKELIJKE MARKT. MEN KAN ECHTER DE GOEDEREN NIET DAN MET GROOTE KOSTEN DE RIVIER OPVOEREN, EN HET VERVOEREN MOEST GROOTENDEELS PER AS GESCHIEDEN; DOCH MEN IS SEDERT EENIGEN TIJD BEZIG, OM EENE VAART TE GRAVEN, DIE DE *Rhone* BIJ DEZE STAD, MET HET KANAAL VAN *Languedoc* MOET VEREENIGEN, EN DIT ZAL DEN HANDEL VAN DEZELVE EEN ZEER GROOT VOORDEEL TOEBRENGEN. MEN WEES MIJ DE PLAATS AAN, WAAR DIE VAART IN DE *Rhone* MOET UITLOOPEN; 'ER WERD ZEER DRUK AAN GEWERKT, OM DAT MEN WIL, DAT DIT NUTTIGE ONTWERP BINNEN WEINIG TIJD ZAL VOLVOERD WORDEN. BUITEN DE KERMIS IS HET HIER DOODSCH EN NAAR. VOORHEEN WAS DIT STADJE HET VERBLIJF VAN DEN *Intendant* VAN *Languedoc*, WAAR ONDER HET BEHOORDE; WIJ REDEN VOORBIJ HET *Hotèl*, DAT HIJ BEWOOND HAD, DOCH DAT ZAG 'ER OOK AL NIET ZEER VOORDEELIG UIT; THANS WORDT DIT GEDEELTE VAN DIE PROVINCIE, HET DEPARTEMENT *du Gard* GENAAMD. HET IS INDERDAAD TE VERWONDEREN, DAT DEZE, NAAR HET SCHIJNT, VOOR DEN HANDEL ZOO WEL GELEGEN PLAATS, GEEN WELVARENDER VOORKOMEN HEEFT; IK ZAG 'ER GEEN EEN AANZIENELIJK GEBOUW, ZELFS VINDT MEN 'ER, ZOO ALS IK VERNAM, NAAUWELIJKS GOEDE HERBERGEN; TROUWENS BUITEN DE KERMIS IS 'ER OOK WEINIG VERTIER, ZOO DAT DE INWONERS GROOTENDEELS HET GANSCHEN JAAR LEVEN VAN HET GEEN ZIJ, GEDURENDE DIE WEINIGE DAGEN, OPZAMELEN. AAN DE ANDERE ZIJDE, BUITEN DE STAD ZIET MEN EEN UITGESTREKT BOSCH VAN OLIJFBOOMEN. HIER OMSTREEKS ONTDEKTE MEN IN 1734 EEN GEDEELTE VAN DEN GROOTEN WEG DOOR DE *Romeinen* GEMAAKT, EN DIE ZICH VAN *Rome* TOT DE UITERSTE GRENZEN VAN *Spanje* UITSTREKTE, ZOO ALS UIT DE MIJLPALEN EN OPSCHRIFTEN, DIE MEN HIER VOND, BLIJKT. DIE WEG WORDT BIJ DE *Fransche* GESCHIEDSCHRIJVERS *la Voie Aurélienne* GENAAMD. VERVOLGENS ZIET MEN VAN VERRE AAN DE LINKERHAND DE OUDE STAD *Arles*, VOORHEEN PLAGT DE POSTWAGEN *Marseille* NAAR *Nismes* DAAR DOOR TE RIJDEN; DOCH SEDERT EENIGEN TIJD IS DAT VERANDERD. TE *Arles* ZIJN OOK NOG EENIGE OVERBLIJFSELS VAN *Romeinsche* OUDHEDEN, EN ONDER ANDEREN EEN FRAAIJE *Obeliscus* TE ZIEN. DE WEG IS HIER VRIJ GELIJK, EN DE GROND SCHIJNT TAMELIJK VRUCHTBAAR TE ZIJN. HIER ZIET MEN VELDEN MET WIJNGAARDEN BEPLANT, ZOO VER HET OOG REIKEN KAN; WAT VERDER ZAG IK MET VIJF MUILEZELS PLOEGEN. TE *Beucaire* WAS 'ER IEMAND OP DEN WAGEN GEKOMEN, DIE, NAAR WIJ VERNAMEN, EEN VOORNAAM BANKIER WAS; HIJ TOONDE ZEER WEL ZIJN VERSTAND TE

[246]

[247]

hebben, doch tevens een hevige Roijalist te zijn, ook verhaalde hij ons, dat de oorlog van *Rusland* en *Zweden* tegen Frankrijk onvermijdelijk, en de dood van den Hertog van ENGHEN daar de oorzaak van was, razende en tierende vervolgens in eenen adem tegen BONAPARTE, de Jakobijnen, de Filosofen, de Romans, en zelfs tegen den Paus, en toen wij hem onder het oog bragten, dat Keizer NAPOLÉON toch veel deed, waar over hij zeer te vreden behoorde te zijn, zoo als het herstellen der openbare wegen, het doen graven van vaarten enz. durfde hij wel antwoorden: “en waarom doet hij dat anders, als omdat hij wel weet, dat men geen vliegen met azijn vangt; en wat heeft LODEWIJK den XIV. niet gedaan?”—Iemand antwoordde hem, dat door de groote ondernemingen van dien Vorst, de schatkist van *Frankrijk* ook een’ krak had gekregen, die men helaas! nog maar al te wel voelde; “en denkt gij,” zeide onze bankier, “dat BONAPARTE het uit zijn eigen beurs betaalt. Men heeft reeds twee derde van onze fondsen geschrappt, wie weet wat ’er van dat overgebleven derde nog wordt?” Denk eens, Vriend! zoo veroorloven zich sommige *Franschen* over hun’ Monarch, en over het *publiek crediet*, in het openbaar, en in bijzijn van vreemdelingen, te spreken. Wij waren nog een’ goeden afstand van *Nismes*, toen wij reeds op een hoogte de *Tour magne* zagen. ’t Was ruim zeven uren, toen wij in die stad aankwamen. Van *Tarascon* tot hier is 3¼ post. Wij stapten af aan het *Hotèl du Louvre*, waar de postwagen ook ophoudt. Terwijl het heldere maneschijn was, ging ik nog dien zelfden avond het beroemde *Amphithéater* uitwendig bekijken—welk een groot en trotsch gebouw! Op de *Cours*, die op een terras hier digt bij is, wandelde veel volk; de avondstond was ook regt aangenaam.

[248]

- 1 De landlieden hier omstreeks vertellen een menigte spook- en tooversprookjes van deze grot; er zou onder anderen een vreesselijke reus, ROLLAND geheeten, in gewoond hebben, van hier den naam van *Beaume*, dat is grot van ROLLAND. Dit intusschen schijnt zeker, dat een Priester genaamd *l’Abbé GÉOFFRÉDI* eenige eeuwen geleden, te *Marseille* is verbrand geworden, om dat men hem voor een’ tovenaars- of heksenmeester hield, daar hij dikwijls deze spelonk ging bezoeken, waarschijnlijk om eenig natuurkundig onderzoek, of physische proeven te doen, terwijl hij misschien minder dom en bijgeloovig was dan de meeste zijner ambtgenoten, en daarom door hun benijd en vervolgd werd.
- 2 Het huis van BORELLY wordt voor het voornaamste en rijkste huis van *negotie* van *Marseille* gehouden; zij zijn door den koophandel rijk geworden.
- 3 Ter dier tijd, en vooral onder de *Vicomte BARAL*, deden de *Troubadours* (oude provinciale Dichters) de Dicht- en Letterkunde te *Marseille* en daar omstreeks herleven.
- 4 *Comte du Maine et dernier comte de Provence*.
- 5 De woorden zijn van ROUGET DE L’ISLE, neef van den ongelukkigen BAILLY, en de muziek van *Gossec*. Sedert TYRTEUS is ’er, voor zoo ver mij bekend is, geen oorlogslied gemaakt, dat zoo veel geestdrift veroorzaakt, en de moed meêr opgewekt heeft dan de *Marseillaansche* marsch. Dit lied wordt niet meêr gezongen, en geen der heeft tot noch toe zijne plaats bekleed.
- 6 Maagden-olij.
- 7 Uit de opschriften en gedenkpenningen, die men daar onder anderen vond, bleek het dat de baden van SEXTIUS hier ter plaatse geweest waren.
- 8 Men noemt ze *la foire de la Magdelaine*, om dat zij den 22 julij, dat is, *St. Magdalenasdag*, begint; sedert 1217 was zij vrij van alle regten, maar in 1632 heeft men die vrijheid besnoeid. Zij plagt zes dagen te duren, thans wordt die tijd al wat verlengd, naar men mij verhaalde. De oorsprong van deze kermis schijnt niet bekend; doch het blijkt, dat zij zeer oud is.

[59n]

Dertiende Brief.

Nismes, 23 Augustus.

Den 21 dezer, na mij van eene korte geschiedkundige beschrijving van de zoo merkwaardige oudheden, die men hier bij de Boekverkoopers vindt, voorzien te hebben, ging ik dezelve bezigtigen. Sedert de omwenteling heeft men verscheidene huizen, die om en in het Amphithéater stonden, en dat schoone gedenkteecken der oudheid ontluisterden, doen wegbreken; zoodat men het nu van rondom vrij goed zien kan; eenige woningen, die ’er nog binnen in staan, moeten, naar men mij verzekerde, binnen een’ zekeren tijd weggebroken worden. Het is wel jammer, dat de regering dezer stad voorheen heeft toegelaten, dat men in en tegen dit *Romeinsche* worstelperk bouwde, en hetzelfde daar door beschadigde; wegnemende, dat in den weg stond, of het geen men voor bouwstof kon gebruiken, ondertusschen heeft dit verbazend stuk werks, niettegenstaande deze verwaarlozing en de onderscheidene oorlogen en verwoestingen, die hier in vroegere eeuwen al hadden plaats gehad, nog niet zeer veel geleden, en is ten minste uitwendig genoegzaam in zijn geheel gebleven. Men meent als zeker te mogen veronderstellen, dat het door Keizer ANTONINUS PIUS, die van het jaar 138 tot

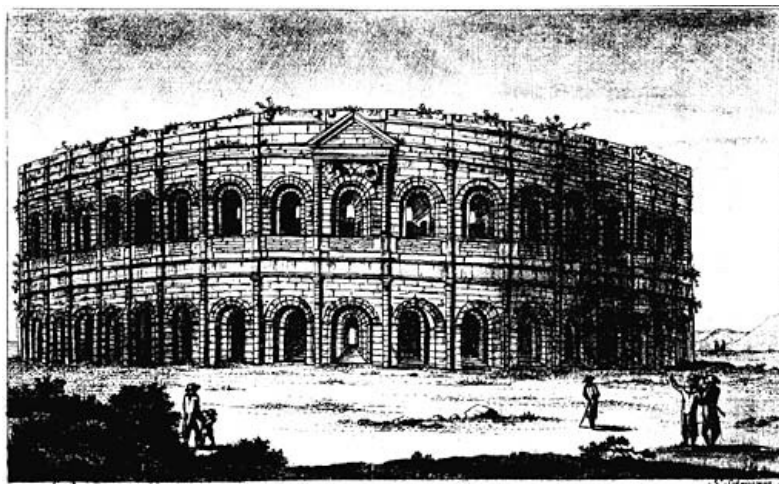
[249]

161, der Christelijke jaartelling regeerde, en te *Nismes* geboren zou zijn, gebouwd is. Het is eirond, en heeft een omtrek van 190 *toises*, of 1140 geometrische voeten buitenwerks, en is omtrent 11 *toises* of 66 voeten hoog; rondom is het met boogsgewijze poorten op denzelfden afstand van elkanderen regelmatig gebouwd. Zestig zijn 'er beneden, die voor ingangen dienden, en even zoo veel boven dezelve, doch deze zijn niet zoo hoog. Ik zal u hier van zoo wel als van de overige voorname oudheden, die men hier vindt, de platen toezenden, die ik hier gekocht en 'er mede vergeleken heb, en die 'er u een duidelijk denkbeeld van zullen geven. De opziender, die in een der poorten woont, laat het voor een footje van binnen en boven op zien; ik klom 'er dan in, en doorliep een gedeelte van de binnenste galerij; want een groot deel daar van is nog bewoond. De wijze, waarop het gebouwd is, is zeer merkwaardig; het zijn ontzaggelijk groote stukken steen, zonder eenige kalk of cement op en in elkanderen gevoegd, en door ijzeren krammen in lood, bevestigd; doch de meeste dier krammen zijn 'er al uit. Het blijkt dat zij van buiten eerst werden gefatsoeneerd, en met kolommen enz. versierd, na dat zij geplaatst waren; want aan den eenen kant is dat werk nog maar ruw gehouden, en de fijne bijtel ontbreekt 'er aan. 't Is verwonderlijk, hoe men zulke groote brokken steen, niet alleen uit de steengroeven heeft kunnen krijgen, maar hoe men ze op elkanderen tot zulk eene aanmerkelijke hoogte heeft kunnen stapelen. Boven op, dat de *Atticus* genoemd wordt, heeft men een zeer schoon gezicht op de stad, en de landstreek rondom, en hier ziet men de steenen zitbanken, waarop de aanschouwers plegen te zitten, en van waar men in het middelperk (*Arena*) alwaar de worstelaars tegen elkanderen, of tegen wilde dieren vochten, kan zien. Oorspronkelijk waren 'er 32 zulke zitbanken, trapsgewijze van boven tot beneden aflopende, rondom in dit gebouw. Men ziet 'er aan eenen kant nog 17 van, op sommige plaatsen ziet men 'er maar twaalf, en op anderen niet meêr dan zes, de overige zijn verwoest. Deze overblijfsels zijn echter meêr dan genoegzaam om een volkomen denkbeeld van de zaak te geven, en die het *origineel* van den stervende *Gladiator*, uit het Museum van *Parijs*, in zijn gedachten hier verplaatst, en rondom op de banken een menigte *Romeinsche* burgers en burgeressen, kan zich verbeelden van bij die woeste en wreede spelen tegenwoordig te zijn, en wordt daar bij een gevoel van afgrijzen en medelijden gewaar. Men berekent naar deze zitplaatsen, dat 'er omtrent 17,000 aanschouwers konden zitten. Rondom het gebouw ziet men uitstekende stukken steen, waarin ronde gaten; hier stak men palen in, on daar aan tenten (*Velaria*) vast te maken, ten einde de aanschouwers tegen den regen of zonneshijn te beschutten; doch deze tenten kwamen niet verder dan de zitplaatsen, en het midden bleef open. Misschien diende het ook somtijds voor een renperk te voet of op paarden, of 'er werden allerlei sprongen en diergelijke kunsten vertoond. En hoewel het eigenlijk voor een worstelperk was ingerigt, is het niet onwaarschijnlijk, dat 'er ook bijwijlen een Tooneel in opgerigt is geworden, waarop de Treurspelen van *SENECA*, of de Blijspelen van *PLAUTUS* of *TERENTIUS* en anderen, werden gespeeld. Diergelijke vertoonplaatsen, die 'er voor worstelaars en voor Tooneelspelen dienden, waren onder de *Romeinen* niet onbekend, en dat van *Curio*, waarvan *PLINIUS*, als van een wonder van pracht en kunst, melding maakt, bestond uit twee deelen van hout gemaakt, die op duimen of spillen draaijende zig van elkanderen afscheiden, om voor twee onderscheiden vertooningen te dienen, of zich vereenigden om één Amphithéater, in wiens midden het worstelperk was, uittemaken. Althans het is niet denkkelijk, dat 'er in eene zoo aanmerkelijke *Romeinsche* volksplanting als *Nismes*¹, geen Toneelspelen in het openbaar zijn vertoond, en waar kon zulks beter geschieden dan in het Amphithéater, dewijl men geen blijken vindt, dat 'er hier nog een ander gebouw bestond, het welk daar voor bijzonder geschikt was.

[250]

[251]

[252]

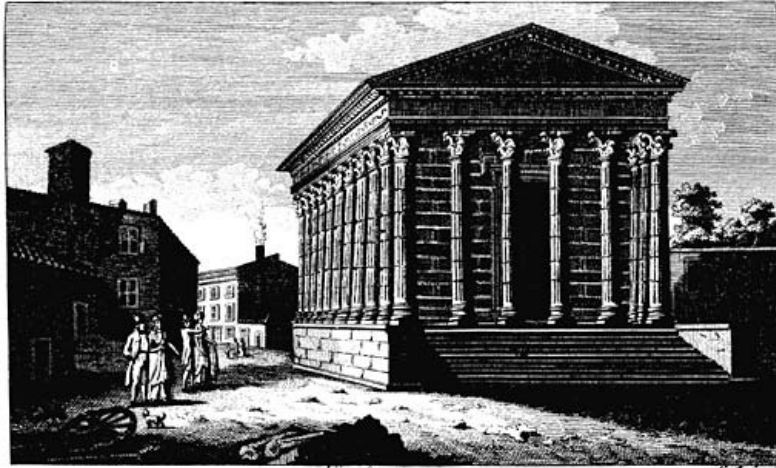
Amphitheater te Nismes.

In de bouworde van dit Amphithéater heeft 'er, zoo als gij zien zult, weinig verscheidenheid plaats; 'er zijn vier hoofdingangen, tegen de vier winden, zij zijn verdeeld van 15 tot 15 poorten; die van het noorden heeft alleen eenige sieraden,

boven denzelfden is een soort van driekante kap, en daar onder ziet men de afbeeldingen van twee rundbeesten, ter halver lijf en met gebogen knieën; het verbeelden twee stieren, het gewoone zinnebeeld van de *Romeinsche* volkplantingen, zoo als men ook op de gedenkpenningen vindt. Ik kocht hier onder meer anderen een medaille, waarop men twee stieren of ossen, voor een ploeg gespannen, ziet. Deze munten waren in en om de stad, en eenige in het Amphithéater bij het afbreken der huizen, dat onlangs plaats had gevonden. Nog ziet men hier en daar aan de buitenmuren van dat gebouw, eenige kleine afbeeldingen, als de Wolvin met ROMULUS en REMUS, twee vechtende *Gladiators* met dolk, schild en helm; en drie anderen beeldtenissen, zijnde onderscheidene afbeeldingen van PRIAPUS of PHALLUS, in misselijke en zonderlinge gedaantens. Men meent, dat dit zinnebeelden zijn van offeranden, aan den God PRIAPUS gedaan, en van de Hanen-gevechten ter zijner eere, somtijds in het Amphithéater gegeven; of wel, dat de bevolking en uitbreiding der *Colonie* van *Nismes* daar door moest verbeeld worden.

[253]

Tempel van C. Cæsar te Nismes.

De breede straat, waar aan het Amphithéater aan den eenen kant uitkomt, doorgaande, ziet men aart het eind derzelve, ter regterhand, den fraaijen Tempel van CAJUS CÆSAR, dien de *Franschen* den zoo onbeduidenden naam van *Maison Carrée* hebben gegeven. Te regt is dit schoone gebouw, om zijn nette en bevallige bouworde, die zelfs den minstkundige in het oog moet loopen, beroemd; het wordt dan ook voor een der uitnemendste gedenkstukken, die de oudheid ons heeft nagelaten, gehouden. In 't geheel is het 12 *toises* (72 voeten) lang, en 6 *toises* of 36 voeten breed, en rondom versierd met 30 geribde Corinthische kolommen, en de kapiteelen van deze kolommen worden voor schier onnavolgbare meesterstukken gehouden; men gaat 'er in langs 12 trappen. De Afbeelding vertoont u hetzelfde, zoo als men het nog tegenwoordig ziet. Inwendig is 'er niets bijzonders; ten tijde van LODEWIJK den XIV. maakte men 'er een Kerk of Kapel van, waar voor het dan ook tot de omwenteling toe gediend heeft. Van hier gaat men langs een fraaije gracht, aan den kant met boomen beplant, en die wel wat heeft van sommige grachten in onze Vaderlandsche Steden, naar de fontein, of liever bron; want wij verstaan gewoonlijk door het woord fontein een' watersprong, en hier te land bedoelt men daarmede eene eenvoudige bron. Deze bron is aan het eind van een' netten tuin, met regte laanen, bloemperken en hagen: men gaat daar door fraai gewerkte ijzeren hekken in, zoo dat zij veel gelijkt op eene ouderwetsche *Hollandsche* buitenplaats. Deze tuin dient ook voor eene gemeene wandeling. Bij die bron, die aan den voet van eene rots opwelt, hadden de ouden hunne baden, als mede een' tempel, welken naar de overblijfsels die men 'er nog van ziet, te oordeelen, een fraai en aanzienlijk gebouw moet geweest zijn. Men heeft het gedeelte, dat nog staande is gebleven, om het verder te bewaren, door een muur afgesloten; doch de opzigter van den tuin laat het vreemdelingen zien, en men geeft hem dan doorgaans een fooritje. Men noemt dezen tempel in 't gemeen, *Temple de DIANE*²; dan of hij inderdaad aan den dienst van deze, dan wel aan die van anderen Goden of Godinnen is gewijd geweest, hierover zijn het de oudheidkundigen nog niet eens. De overblijfsels der baden, sedert eeuwen onder de puinhoopen bedolven zijnde, heeft men hieromstreeks gravende, weder gevonden, en omtrent het midden van de laatst afgelopen eeuw ontbloomt, zoo veel mogelijk hersteld, en 'er veele fraaije versierselen bij gebouwd. De kamertjes van de oude baden zijn voor een gedeelte nog zichtbaar; ook zijn 'er aan de bron nog overblijfsels van de oude trappen. Onder de puinhoopen van deze baden, werd in 1739 de romp en het hoofd van een fraai marmerbeeld, het welke men voor dat van APOLLO erkende, gevonden. Dit beeld, benevens meêr andere oudheden, ziet men thans in den zoogenaamden tempel van DIANA. Eenige overblijfsels van steenen buizen, die inwendig met lood bekleed waren, en tot waterleidingen voor de baden dienden, kan men daar ook vinden. Aan het eind van dezen tuin, ziet men boven op de rots, aan wier voet de bron is, de overblijfsels van den ouden toren,

[254]

[255]

die men *la tour Magne* noemt, en die waarschijnlijk de grootste zijnde, van al de torens, die langs de muren van deze stad stonden, ten tijde van de *Romeinen* voor een vuurbaak (*Pharus*) diende. Het brok, dat men 'er nog van ziet, is omtrent 80 voeten hoog, doch zeer beschadigd. Bij dezen toren ziet men ook nog de overblijfsels van de oude muren van *Nismes*, die 4640 *toises* omtrek hebbende, 6 *toises* hoog en 1 dik waren; op andere plaatsen ziet men ook nog overblijfsels van deze muren; men berekent, dat *Nismes* toen elf maal zoo groot moet geweest zijn, als tegenwoordig. Op deze hoogte heeft men een schoon en uitgestrekt gezigt. In het terug komen van dezen tuin, zag ik, op twee bijzondere plaatsen, vloeren, die met kleine steentjes (*en Mosaïque*) waren ingelegd; de eerste in een fabriek van gedrukte katoenen neusdoeken, voorheen de tuin van den Gouverneur, waar hij in 1785 ontdekt werd, is nog zeer wel bewaard, en door steentjes van onderscheidene kleuren, waarop een aardige teekening, gemaakt; de gedaante is vierkant; aan een' van de hoeken ziet men eene *Romeinsche* galei, aan een' anderen twee visschen, aan een derden twee watervogels, en aan een vierden wederom twee visschen van een ander soort. Den anderen ingelegden vloer zag ik in een slechts weinige trappen diepen kelder in een burgerhuis, *rue de la calandre Anglaise*, aan het eind van 1766 ontdekt; deze bestaat minder in zijn geheel, is ook minder gekleurd en eenvoudiger van teekening, zijnde in het midden met vierkante ruitjes, zoo als men bij ons wel op het tafelgoed ziet. Het water in de gracht, langs welke men naar de bron enz. gaat, komt alleen uit de bron op, en kan somtijds vrij hoog staan. Aan het eind van de gracht is eene fraaije kom gemaakt voor de waschvrouwen, doch zoodanig, dat het zeepwater zich niet met het zuivere vermengt. Over den tempel van CAJUS CÆSAR heeft men een' nieuwen Schouwburg gebouwd; de voorgevel (*facade*) die met een fraaije *colonnade* moet pronken, is nog niet voltooid; doch in de zaal moet reeds den aanstaanden winter gespeeld worden. Alle deze oudheden van het *Amphithéater* af tot de *Tour magne*, liggen in eenen weg, en men kan dezelve genoegzaam in een halven dag zien. Men heeft hier, zoo wel als te *Marseille*, meestal pannen daken, doch zij hebben eenigzins eene andere gedaante, dan bij ons. Bijna overal ziet men de menschen hier in de zijde bezig, dat het voornamelijk bedrijf is: men heeft 'er ook veel zijdenkousenwevers; doch men acht de kousen zoo goed niet, als die van *Gange Lion*, enz. Het getal der inwoners wordt op ruim 45,000 begroot, waar van wel een derde Protestanten zijn. Deze stad heeft dan ook veel door de religie-oorlogen geleden, en ..... doch in plaats van deze oude wonden weder te ontblooten, verhaal ik u hier liever een trek van edele grootheid en menschenliefde. Ten tijde van den *St. Bartelsmoord*, was een VILLARS te *Nismes* consul, en ontving van wegen KAREL den IX., hoogst afgrijpselijker gedachtenis, bevel, om in zijn stad, het voorbeeld van *Parijs* te volgen—en VILLARS durfde (ô zeldzame deugd onder regenten, van een' machtigen dwingeland afhankelijk!) dit wreede bevel ter zijde leggen, en deed, in plaats van 'er aan te gehoorzamen, de voornaamste van beide de geloofsgenootschappen bijeenkomen, en in zijn bijzijn zweren, dat zij zich onderling zouden beminnen, als broeders leven, elkanderen trachten te verlichten en in vrede hunne onderscheidene Godsdiensten uitoefenen. Zij zwoeren, omhelsden elkanderen, en hielden woord. Het Hof durfde niets zeggen, en de gansche stad werd behouden, door eenen edelen menschevriend.—En ik vond geen gedenkteeken ter gedachtenis van dien goeden VILLARS in deze stad.—Nu ... is hij bij vele menschen vergeten, hij is het voorzeker niet bij de regtvaardige Almagt.

[256]

[257]

[258]

Behalve de oudheden is 'er aan de stad niet veel bijzonders te zien, en 'er zijn nog vele nauwe en kromme straten³, die eene misselijke tegenstrijdigheid opleveren, met een paar anderen, die in later tijd zijn aangelegd, en in het oog loopen door de ongemeene breedte. Het is hier thans zeer warm, doch men zeide mij, dat het weder 'er verbaasd ongestadig kan zijn, het geen men aan de zeewinden toeschrijft; ook heeft men in den zomer nevel- of mistluchten, die in 't geheel niet gezond zijn, en wel eens zinkens en verkoudheden veroorzaken. Vele vreemdelingen, hier door afgeschrikt, haasten zich dan ook, om van hier, na dat zij de merkwaardigheden gezien hadden, weg te komen; ik voor mij geloof, dat men het, zoo als gewoonlijk, erger maakt dan het in der daad is; hoewel ik tevens moet bekennen, dat 'er de menschen, vooral het zoogenaamde gemeene volk, over het algemeen niet zeer gezond uitziet; maar het komt mij voor, dat men dit meêr op rekening van het aanhoudend zitten, bij het werk in de fabrieken, en bijzonder aan het afhaspelen, spinnen, enz. van de zijde, dat men hier *tirages* noemt, moet toeschrijven.—Zoo offert de arme zijne gezondheid op aan de weelde en hoogmoed der rijken, en wat is zijn loon? een weinig geld, en veel verachting, daar immers vele dezer groote pralers, die al dikwijls minder waard zijn dan het kleed, waar zij insteken, den wever en zijn weefgetouw beiden, beschouwen als werktuigen, ten zijnen dienste geschikt, en den ongelukkige het zuure stuk brood dat hij hem op die wijze laat verdienen, nog wel als een weldaad of bijzonder gunstbewijs aanrekenen.—Menschen! menschen! wanneer zult gij door meêr de eenvoudige natuur te naderen, en alzoo ook meêr aan uwe wezenlijke bestemming te voldoen, zoo vele schadelijke dingen, die gij tot een behoefte gemaakt hebt, afschaffen! Dit is het ware middel om vrijer, onafhankelijker, en dus wezenlijk gelukkiger te worden.—Want dezulken, die 'er zoo sterk voor zijn, om hen, die zij het gemeen

[259]

gelieven te noemen, altijd zoo gemeen te laten, als maar eenigzins mogelijk is; en zich doorgaans behelpen met te zeggen: “die soort van volk is daar aan gewoon;” zullen mij toch wel goedgunstig gelieven toetestaan, dat gezondheid geen ingebeeld geluk, en ongezondheid eene allernaangenaamste zaak is.

[260]

Het geen ik bijzonder hinderlijk vind in deze streek, is de sterke stof, die daarbij zeer fijn is, en schier overal indringt; zoodat 'er van de vijf zinnen vier zeer merkbaar door lijden. De mannen dragen hier dan ook veel vrij groote grijze hoeden, van onderen groen, en geele schoenen, welke laatste ik ook al veel te *Marseille* en aan die kanten gezien had.

De levensmiddelen schijnen te *Nismes* nog al overvloedig en matig in prijs te zijn, althans de markten vond ik wel voorzien; men vindt 'er bijna dezelfde spijzen als te *Marseille*; onze tafel was hier juist wel niet met zoo veel orde aangerigt, en wij hadden 'er misschien ook wel een paar lekkere schotels minder op, dan daar; maar hier betaalt men ook een 1/3 minder, en dat lijkt een' reiziger zoo als mij, die het niet om te eten of te drinken, maar om te zien en te leeren te doen is.

Na den middag zag ik verder, de stad doorwandele, op sommige plaatsen onderscheidene oudheden, en sommige langs de straten in de muren van de huizen gemetseld. De arenden, waarvan men 'er verscheide ziet, zijn genoegzaam levensgroot van wit marmer, keurig gewerkt, hebbende een festoen loofwerk in den bek gehad, want de koppen zijn van alle afgeslagen; en in dit, zoo wel als in andere opzigten, zijn zij elkander gelijk, zoodat, als men 'er een gezien heeft, heeft men ze alle gezien; zij hebben waarschijnlijk gediend tot sieraad van hetzelfde gebouw, en zijn onder de puinhoopen van het oude *Nemausus* (*Nismes*) gevonden. Op de plaats van het Stadhuis ziet men ook zoo een arend. Dat gebouw is ook bezienswaardig; maar het geen ik vreemd vond, is, dat 'er boven in een groote zaal verscheidene opgevulde krokodillen, waar onder die al vrij groot waren, aan den zolder hingen, omdat zulk een dier tot het wapen van de stad behoort⁴. Onder sommige derzelve leest men, wie 'er de gevers van zijn. Ter plaatse waar thans de Hoofdkerk, een oud Gothisch gebouw, staat, meent men dat voorheen een tempel stond, aan Keizer AUGUSTUS gewijd; want men had, zoo als gij weet, dien Vorst in den rang der Goden of Halve-Goden geplaatst⁵. Deze meening is gegrond op de oudheden, die men hier gevonden heeft. Men was druk bezig met deze Kerk optemaken, en 'er werden schoone marmeren platen en diergelijke versierselen toe gebruikt. Ik zag 'er ook in een Kapel, aan de regterhand, als men de groote deur inkomt, een fraai, doch eenvoudig gedenkteeken van wit marmer, en las op hetzelfde: *Ci git F. J. DE PIERRE DE BERNIS Cardinal-Evêque de la S. E. R. & mort à Rome le 1 Novembre 1794, déposé dans cet eglise par les soins de ses neveux l'an IX. R. J. P. (Requiescat in pace)*—en ik herhaal dezen wensch, dat hij in vrede ruste!—want hij was een menschevriend, een beminnaar en beoefenaar der schoone wetenschappen, door zijne vrienden geacht, en vooral in zijn Aartsbisdom als een redelijk en weldadig man algemeen geliefd en als een vader geëerd. De rivier *le Tarn*, die door die landstreek loopt, had door eene overstrooming vreeselijke verwoestingen, in een gedeelte van hetzelfde aangerigt; de ellende der landlieden was groot—en wie troostte hen, wie kwam hun in deze akelige toestand zoo krachtig te hulp?—wie anders dan de goede DE BERNIS⁶. Dit geval was mij bekend⁷, en ik zag dan ook met veel genoegen deze *tombe*. Zij bestaat in een verheven graf (*sarcophage*) waarop een kussen fraai van marmer gewerkt, en daarom een vergulde rand en kwasten; boven hetzelfde aan het gewelf van de Kapel hangt de roode Kardinaalshoed, met de daar aan behoorende strikken en kwasten. Voor de Kapel is een eenvoudig ijzeren hek, anders zag ik in deze Kerk niets bijzonders; doch ik ontmoette 'er denzelfden Monnik, dien ik tusschen *Marseille* en *Toulon* gezien had; ik sprak hem aan, en vragende, waar hij van daan was, vernam ik, dat hij in een Klooster in deze landstreek had gewoond, en behoorde tot de order *de la Merci*, dat is, om de Christen-slaven vrij te koopen, doch dit ging zoo ver, als het voeten had. De man was oud en arm, ik was hem dus een aalmoes schuldig, die ik hem dan ook in de hand stopte.—Waarom laat men, dacht ik, in plaats van zoo een mensch hier te laten rondzwerven, hem niet liever zijn Monnikspak, dat 'er zeer smerig en versleten uitzag, uittrekken, bezorgende hem vervolgens in een oude Mannen- of Gasthuis, on daar zijne dagen te eindigen.

[261]

[262]

[263]

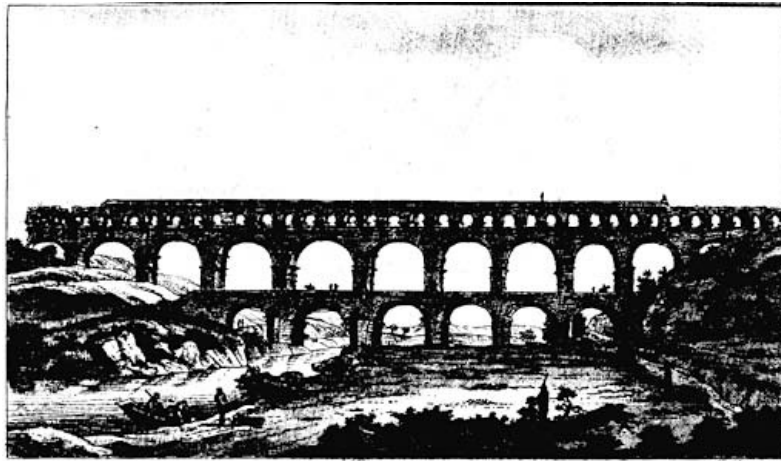
[264]

De gewoonte is, zoo wel hier als elders in *Frankrijk*, om vooral met de warmte bier in de Koffijhuizen te drinken; doch ik vond, dat het hier en hier omstreeks eenen onaangenaamen bitteren smaak had, en vernam dat men 'er palm in plaats van hop bij deed, omdat de brouwers het eerste genoegzaam om niet hebben, en het laatstgenoemde moeten betalen. 't Is wel mogelijk, dat het niet ongezond is, maar het smaakt niet lekker.

[265]

's Avonds op de gemeene wandeling bij de bron, zag ik een' man met een mantel en bef, en vernam, dat het een Protestantsch Predikant was. Dat geloofsgenootschap heeft hier twee publieke Kerken, voor de omwenteling aan Kloosters of diergelijke behoord hebbende; doch in een van dezelve word de dienst nog maar verricht, omdat de andere nog niet in gereedheid gebragt is.

Voor 18 livres huurde ik een koets met twee paarden, (dat men te voren wel moet bedingen, anders krijgt men muilezels, die schier altijd stapvoets gaan) om den volgenden morgen naar de vermaarde *Pont du Gard* te rijden, welke brug drie *lieues du pays*, dat is, wel drie uren gaans van *Nismes* is afgeleg.

Pont du Gard.

Den 22 dezer, 's morgens om 7 uren reden wij naar de *Pont du Gard*, langs een' goeden en vrij aangenamen weg, waarvan ik u echter niets bijzonders heb te vertellen. Aan de *Barrière*, ruim een kwartier, voor dat men aan de brug komt, is een herberg, waar wij afstapten, om den voerman het barrière-geld te doen uitwinnen; en na wat ontbeten te hebben, wandelden wij op een hoogte langs de rivier de *Gardon*, voorheen *Gard* genoemd, naar de brug; men heeft hier een allerliefst gezigt op en over de rivier, alwaar een dorpje schilderachtig gelegen is. Weldra ontdekte ik het overgebleven gedeelte van die stoute waterleiding, dat men slechts *Pont du Gard* noemt. Wij stonden versteld over dit ontzaglijk stuk werks, een der schoonste gedenkteeken, dat ons van de *Romeinsche* grootheid is overgebleven. De afbeelding, die gij in een der platen, welke ik u beloofd heb, zien zult, is zeer naauwkeurig; ik behoef 'er u dus geene omstandige beschrijving van te geven, en het zal voldoende zijn, wanneer ik u zeg, dat de waterleiding, waar van de zoogenaamde *Pont du Gard* een deel uitmaakte, diende, om het water uit de twee bronnen, genaamd *Airan* en *Eure*, tot in de stad *Nismes* te geleiden; misschien was toen de bron in de stad nog niet ontdekt; de verste van deze twee bronnen ligt omtrent maar 3½, en de andere maar 3 uren van *Nismes*, en echter was de waterleiding, voor zoo veel men kan nagaan, omtrent 7 uren lang van het eene eind tot het andere, door de omwegen, die men verplicht was te maken, om de noodige helling te behouden. Men veronderstelt, want duidelijke opschriften worden hier niet gevonden, dat M. AGRIPPA, schoonzoon van AUGUSTUS, gedurende zijn verblijf onder de *Gaulen*, omtrent het jaar 735 van *Rome*, 19 jaren voor CHRISTUS geboorte, dit trotsche en kostbare gewrocht heeft doen bouwen; doch het zou eerst vijftien jaren daarna voltooid zijn geworden. Gij zult in de afbeelding zien, dat het, om zoo te spreken, een brug met drie verdiepingen is, de geheele hoogte van het water af, is 24 *toises* 3 voeten⁸; en dit geheele werk werd alleen gemaakt, om de waterleiding, die 'er boven op ligt, te onderschragen, zij is geheel van gehouwen steen zonder kalk of cement gebouwd, behalve de waterleiding, waar aan men die natuurlijk heeft moeten gebruiken, om het doordringen van het water te beletten. Wij klauterden 'er tegen de rots boven op; de waterleiding vier voeten breed, en met platte steenen uit één stuk gedekt zijnde, kan men 'er opgaan; en niet alleen het werk, maar bijzonder ook het schoone gezigt, dat men daar heeft, verdient zulks. Inwendig is die gang, waar het water doorliep, vijf voeten hoog, zoodat men 'er een weinig bukkende in kan gaan; zij is 136 *toises*, drie voeten lang. Dit gedeelte van die ontzaglijke waterleiding is nog genoegzaam in zijn geheel gebleven, zoo als gij in de plaat zien zult. De onderste brug dienende tot een' overgang over de rivier *de Gardon*, werd eerst in het begin van de 17de eeuw daartoe bruikbaar gemaakt; maar ziende, dat het gebouw, oorspronkelijk voor geen brug gemaakt zijnde, daar door leed, liet men het weder herstellen. In 1743 werd de eerste steen aan eene nieuwe brug gelegd, en deze tegen de oostelijke zijde van de oude aangemetseld, zoodat dezelve in 1747 voltooid werd; dit was des te noodzakelijker omdat *de Gardon* vooral in den winter zeer hoog kan zijn, en dan om den snellen stroom ongemakkelijk is om over te varen. Deze rivier neemt zijn' oorsprong in de *Cevennes*, dicht bij den berg *Mont de l'Ozère* genaamd, en werpt zich omtrent een uurtje boven *Beaucaire* in de *Rhone*. Men vindt in het zand langs den oever, kleine schilfertjes goud, die door het water aangevoerd schijnen te worden; onder aan de brug, een hand vol zand oprapende, zag ik daarin terstond een menigte van die kleine schilfertjes, doch ik zou ze eerder voor zilver dan voor goud aanzien; men zegt, dat menschen die dit zand verzamelen, en het weten te zuiveren, 'er wel acht à negen livres daags mede kunnen verdienen. Van verre, aan den overkant van de rivier, ziet men nog eenige

[266]

[267]

[268]

overblijfsels van de waterleiding. Op de brug was eenig werkvolk bezig om dezelve op nieuw te bestraten; zij verhaalden mij, dat de muur, die langs den weg bij de brug aan de linkerhand, als men van *Nismes* komt, onder tegen de rots gemaakt was, diende om daar door het afrollen van steenen te beletten; zijnde 'er nog maar weinig tijds geleden, een man, daar langs komende, onder een zwaren brok steen, dat van boven nederkwam, geraakt. Deze ongelukkige was daar door meer dan half verpletterd, terwijl het bovenste gedeelte onverzeerd was gebleven, en van onder den steen uitkwam; hij leefde dan nog volkomen, en men kon den ongelukkigen niet helpen; want de steen was zoo groot, dat hij niet anders dan door werktuigen kon bewogen worden, en die had men niet bij de hand; ook was 'er hoegenaamd geen hoop, om den lijder te herstellen, waarom men zijne ellende door een snaphaanschoot verkortte. Ik vernam wijders van die werklieden, dat een bekwaam bouwmeester onlangs had opgenomen, wat 'er aan de geheele *Pont du Gard* behoorde hersteld te worden, om dit majestueuse gedenkstuk voor verval te bewaren, en dat zijlieden gelast waren met dat werk; het blijkt dus, dat men 'er wel zorg voor draagt. Ik heb u nog vergeten te zeggen, dat men, op de onderste brug staande, op een van de eerste bogen van de tweede aan de linkerhand, van *Nismes* komende, eene kleine afbeelding gebeeldhouwd ziet, die men den haas (*Le lievre*) noemt, en mij dunkt, dat het ook wel eenigzins naar een haas gelijkt, die door een hond vervolgd wordt; maar volgens oudheidkundigen moet het een *Priapus* of *Phallus* verbeelden, in denzelfden smaak, als die, welke men hier en daar tegen de muren van het *Amphithéater* te *Nismes* ziet.

[269]

Terug keerende, maakte ik een praatje met twee boerinnen, die denzelfden Weg gingen; zij waren zeer spraakzaam, en bijzonder de oudste, die wat meer *Fransch* sprak. *Patois*, eenigzins verschillende van dat van *Provence*, is anders de landtaal; ik heb opgemerkt, dat lieden in deze streken, die wat *Fransch* kennen, 'er grootsch op schijnen te zijn, en het daarom gaarne met vreemdelingen spreken⁹. Die vrouwen verhaalden mij, dat 'er niet ver van dezen weg aan de rechterhand, naar *Nismes* gaande, onderaardsche gangen waren, welke dicht bij die stad uitkwamen, en dat sommige vreemdelingen de nieuwsgierigheid gehad hadden, om daar met fakkels in te gaan; 't kan zijn, doch ik vind 'er bij de schrijvers, die ik nagezien heb, geene melding van gemaakt.

[270]

Wij namen in de herberg, waar het rijtuig stond, het middagmaal, dat maar redelijk was. De *Franschen* hebben doorgaans de gewoonte, om een menigte schoteltjes te geven, in plaats van een paar goede eenvoudige gerechten; dit maakt den maaltijd kostbaar, zonder dat die naar evenredigheid voedzamer of smakelijker is; want vooral in die herbergjes, die men op het land aantreft, weet men vele van de spijzen, die in navolging der groote steden al voorgezet worden, niet goed gereed te maken, en ofschoon 'er de hoeveelheid wel is, de hoedanigheid ontbreekt 'er aan.

Te *Nismes* terug gekeerd, ging ik 's avonds op de *Esplanade* in den maneschijn wat op en neder wandelen, en vond daar veel menschen; 'er staan slechts eenige jonge boompjes, waar men de blaadjes wel aan tellen kan, zij zien nog niet eens groen door de stof, die 'er op zit, en dit en de tuin van de bron zijn genoegzaam de eenigste wandelingen.

[271]

Heden den 23 bezigtigde ik de Bibliotheek, zoo als men dat ter loops doet; vervolgens zag ik het kabinet van Natuurlijke Historie en Oudheden, bevattende onder anderen eene menigte versteeningen van visschen, of gedaanten van dezelve in steen, alsmede verscheidene planten, vooral varen in leijen versteend en in de koolmijnen ontdekt. Ook zag ik 'er een fraai stuk *lava*, uit de voorheen vuurspuwende bergen van de *Vivaraïs*; een brok versteend hout, dat mooi gevlamd was, en dat men ook hier omstreeks had gevonden, benevens een menigte andere mineralen en gesteenten. Onder de oudheden is merkwaardig een schoon metaal hoofd zijnde van een reusachtige gedaante, en onder de puinhoopen der baden gevonden, benevens eenige kleine huisgoden (*penates*) kleine altaartjes, gereedschappen der ouden enz. Men heeft hier ook eene fraaije verzameling van oude munten en medailles, waar onder ik 'er verscheiden vond, die om de teekening en afbeeldingen van kleedingen enz. van belang zijn, zoo wel voor kunstenaars en geschiedkundigen, als voor liefhebbers van oudheden: onder anderen zag ik 'er een, waarop een paard met een opgezetten (*geanglizeerden*) staart, waar uit dus blijkt, dat de ouden ook reeds de wreedaardige wijze, om die dieren den staart om hoog te doen dragen, gekend hebben. Een aantal van deze munten, waaronder vele zilveren, zijn in deze stad en daar omstreeks gevonden, en behooren dus tot de geschiedkunde van dezelve. De *Bibliothecaris* en bewaarder (*conservateur*) van dit kabinet, is een zeer vriendelijk man. Het gebouw, waarin dit alles bewaard wordt, is zeer fraai, en werd voor de omwenteling *le Collegue* genaamd. Voorheen was hier ook eene *Academie Royale des Sciences et belles Lettres*; en de smaak der ouden voor de fraaije kunsten en wetenschappen schijnt in latere eeuwen die van *Nismes* nog bij gebleven te zijn. Thans dient het voormalige *Collegue* voor een *Ecole Centrale*. Ik vergat u nog te zeggen, dat ik, in een beneden zaal van dat gebouw, twee gnappe schilderijen zag,

[272]

door eenen *RENAUD* van hier geboortig, beiden verbeelden een deel van de geschiedenis van *JOANNES de Dooper*, het eene is te *Avignon* in 1656, en het andere te *Rome* in 1685, geschilderd.

Na den middag ging ik naar de Protestantsche Kerk, waar heden (Donderdag) een korte leerreden en onderwijs voor de jeugd werd gehouden; onder weg vroeg ik aan eene deftige bejaarde vrouw, waar de Kerk was, en deze 'er zelve heen gaande, bood zich aan om 'er mij naar toe te geleiden, en was zeer vriendelijk, vooral toen zij verstond, dat ik een *Hollander* was; want hare voorouders en geloofsgenooten, zeide zij, hadden in dat land hulp en bescherming gevonden. In de Kerk komende, moest ik dan ook voor aan bij de Ouderlingen en Diakonen zitten, en de Godsdienst geëindigd zijnde, werd ik verzocht om in het Consistorie te komen, waar de twee Predikanten mij vriendelijk ontvingen, en hunnen dienst aanboden, waarvoor ik die goede lieden bedankte, terwijl ik 'er geen gebruik van kon maken, omdat mijne afreis den volgende dag bepaald was. De Protestanten luidden hier ook bij het aangaan van de Kerk de klok, en de Predikanten gaan met mantel en bef over de straat. Het is een gnappe Kerk met een orgel 'er in en een torentje 'er op. Ik zag veel vrouwen in dezelve met een kruisje aan haar halssieraad. Eene vrouw, die dicht bij den voorzanger zat, vroeg hem overluid in het *Patois* den hoeveelsten Psalm men zong, en deze antwoordde haar weder in het *Patois*.

[273]

'Er bleven mij nog twee oudheden ter bezigtiging over, namelijk de zoogenaamde *Porte de France*, en de *Porte de Rome*; deze zijn alleen van de tien poorten, door de *Romeinen* gebouwd, overgebleven. De eerstgenoemde vindt men in oude bescheiden, onder den naam van *Porta Coöperta* (overdekte poort). Aan het geen 'er van is overgebleven, is niet veel bijzonders te zien, dunkt mij.

De poort van Rome (*la porte de Rome*) is eerst in 1793, bij het slechten van de wallen, aan de oostzijde van de stad, gevonden; en de stukken en brokken weder op een gezet, maken een langwerpig vierkant uit, doch dit gebouw schijnt zeer laag, omdat het voor een gedeelte nog in den grond staat, en het bovenste werk 'er waarschijnlijk van verwoest is. Het is 10 *toises*, 3 voet lang, en 4 *toises*, 3 voet hoog; 'er waren twee ingangen naast elkanderen, doch de eene is toegemetseld. Aan beide zijde van de ingangen zijn twee Corinthische pilasters; boven dezelve ziet men nog de overblijfsels van een Latijnsch opschrift, waar uit schijnt te blijken, dat Keizer *AUGUSTUS* deze poort deed bouwen, op het einde van het 738ste, of in de zes eerste maanden van het 739ste jaar van *Rome*, dat is omtrent 15 of 16 jaren voor de Christelijke jaartelling.

[274]

Om deze stad en in de voorsteden zijn verscheidene tuinen; in een derzelve, digt bij den tuin van de bron gelokt, door den aangename reuk, dien ik in het voorbijgaan gewaar werd, vond ik daar onder vele andere bloemen en planten, eene menigte zoo dubbelde als enkele tuberozen; het ging tegen den avond, en dan rieken die bloemen zeer sterk. Ook zag ik 'er gansche hagen van jasmijn, die insgelijks een alleraangenaamsten reuk verspreiden; deze tuin behoorde aan een hovenier en bloemist, die mij verlof gaf, om 'er in te wandelen. Ik had hier ook in eenige tuinen gezien, dat men de leiboomen tegen de muren vastmaakte, aan een draadwerk van koperdraad, met groote ruiten gevlochten, en ik geloof, dat dit beter is dan het latwerk, dat men bij ons en elders gebruikt, omdat het langer duurt, doch misschien kost het ook meêr.—Dezen nog van hier willende afzenden, breek ik af; verwacht nader schrijven van *Montpellier*.

[275]

1 Ten tijde van de *Romeinen* telde men in de stad *Nismes* omtrent 70,000 inwoners.

2 Tempel van *DIANA*.

3 Bijna in alle oude steden in het zuiden van *Frankrijk*: vindt men naauwe en kromme straten; het komt mij voor, dat die met oogmerk zoo gebouwd zijn, om daar door den sterken zonneshijn te beletten, en veel schaduw te hebben. Hier zoo wel als te *Marseille*, en andere plaatsen aan dezen kant, vindt men ook veel zeilen tusschen de huizen gespannen.

4 Dit wapen is getrokken uit een oude medaille, waarop een krokodil aan een' palmboom geketend, met deze verkorte woorden: *col*, dat is *colonia*, en *Nem*, dat is *Nemausensis*. Aan den anderen kant ziet men twee hoofden, verbeeldende die van *AUGUSTUS* en *AGRIPPA* zijn schoonzoon. Ik heb hier twee zulke medailles gekocht.

5 Velen laken dit misschien in de Heidenen, maar maken het sommige Christenen wel veel beter, in onze dagen?—Het volgende hoorde ik in de Gereformeerde Kerk te *Parijs*, vierende het kroningsfeest van Keizer *NAPOLEON*, zingen: "*Il franchit et les monts et les mers en courroux, il arrive: (te weten BONAPARTE) ET SEMBLABLE A LA TOUTE-PUISSANCE, FAISANT SAILLIR LE JOUR DU MILIEU DU CAHOS, Il rend le bonheur à la France, etc.*" Deze buitengewone eeredienst had plaats den 29 December des voorleden jaars 1804, en ik heb die Gezangen nog gedrukt onder mij berustende, zij zijn van eenen *FABRE D'OLIVET*.

[94n]

6 Hij was Aartsbisschop te *Alby*, Hoofdstad van het: landschap *Albigeois*, *dans le haut Languedoc*. Helaas! maar al te veel bekend door de wreede vervolgingen, den ongelukkigen *Albigensen* aangedaan, in de 12de en 13de eeuw.

[95n]

- 7 Te *Parijs* vond ik in een der beste letterkundige tijdschriften een vers, dat ik gedeeltelijk hier afschrijf.

Mais que j'aime la bienfaisance,
De ce Cardinal adoré,
Qui par son ame et sa naissance,
A double titre est illustré.
Grossi par les eaux des montagnes,
Se débordant avec fureur,
Le Tarn avoit dans ses campagnes,
Detruit l'espoir du Laboureur,
Tout perissait dans la misère,
l'Air retintit de cris affreux.
"Ah! dit le prelat généreux,
C'est donc à moi qui suis leur père,
A secourir ces malheureux."
Aussitôt sa main secourable,
Verse à grand flots l'or sous ses pas,
Et l'abondance favorable,
Ranime tout en ces climats.
Des qu'il parais sur ce rivage,
Le peuple enivré de transports,
Se jette en foule a son passage,
Et fait répéter à ces bords:
"Grand Dieu! dont son coeur est l'image.
Repand sur lui tous tes trésors
Il sait tropbien en faire usage."
Chacun pour lui forme ces vœux,
Il partage cette allégresse,
Et dans ces doux momens d'ivresse,
Il est encore le plus heureux.
Ah! sans doute la bienfaisance,
Fut le premier Dieu des Mortels,
Et ce fut la reconnaissance,
Qui dressa les premiers autels.

[96n]

BLIN DESAINMORE.

- 8 't Zal onnodig zijn, om gedurig te herhalen dat de *toise* 6 *géométrische* voeten is.
- 9 De boerinnen dragen hier kleiner hoeden, doch van dezelfde stof en kleur als in *Provence*; hare kleeding is ook in 't geheel niet bevallig, en ik zag hier ook op het land weinig gnappe vrouwen; doch de menschen schijnen nog al gezond en sterk.

Mais que j'aime la bienfaisance,
De ce Cardinal adoré,
Qui par son ame et sa naissance,
A double titre est illustré.
Grossi par les eaux des montagnes,
Se débordant avec fureur,
Le Tarn avoit dans ses campagnes,
Detruit l'espoir du Laboureur,
Tout perissait dans la misère,
l'Air retintit de cris affreux.
"Ah! dit le prelat généreux,
C'est donc à moi qui suis leur père,
A secourir ces malheureux."
Aussitôt sa main secourable,
Verse à grand flots l'or sous ses pas,
Et l'abondance favorable,
Ranime tout en ces climats.
Des qu'il parais sur ce rivage,
Le peuple enivré de transports,
Se jette en foule a son passage,
Et fait répéter à ces bords:
"Grand Dieu! dont son coeur est l'image.
Repand sur lui tous tes trésors
Il sait tropbien en faire usage."
Chacun pour lui forme ces vœux,
Il partage cette allégresse,
Et dans ces doux momens d'ivresse,
Il est encore le plus heureux.

[96n]

Ah! sans doute la bienfaisance,
Fut le premier Dieu des Mortels,
Et ce fut la reconnaissance,
Qui dressa les premiers autels.

Veertiende Brief.

Montpellier, 27 Augustus.

Voor dat ik van mijne afreis van *Nismes* spreek, moet ik u nog iets van de oudheid en geschiedenis dier stad zeggen. Vermaarde schrijvers het denkbeeld, dat zij door de kinderen van *HERCULES* zou gebouwd, en wel 3400 jaren oud zijn, als een sprookje verwerpende, stellen, dat die stad haar' oorsprong verschuldigd is aan de *Phoceënsers*, die *Marseille* te klein vindende, zich hier, zoo wel als te *Orange*, te *Nissa*, te *Antibes*, te *Turin*, en te *Tarragone*, kwamen vestigen. De onderscheidene *Grieksche* opschriften, te *Nismes* gevonden, schijnen dit te bevestigen; in de landtaal (*Patois*) heeft men ook verscheidene woorden, die van het *Grieksch* herkomstig schijnen, als mede de *Grieksche* benamingen van sommige plaatsen hier omstreeks. Zij bestond dan reeds 400 jaren voor de overwinningen van *FABIUS MAXIMUS* onder de *Gaulen*, en werd toen aan het juk der *Romeinen* onderworpen. In de 5de eeuw, was zij gedurende zestig jaren, beurt om beurt de prooi der *Wandalen* en *Gothen*; in de 6de maakten de *Visi-Gothen* 'er zich meester van, in de 8ste werd zij door de *Saracenen* verwoest, aan welke *PEPIN LE BRES*¹ haar weder ontrukte, en 'er Ondergraven (*Vicomtes*) aanstelde, onder de Hertogen van *Septimanie*. Vervolgens namen de Ondergraven van *Nismes*, en de Graven van *Toulouse* 'er bezit van, en na hun de Koningen van *Arragon*, die ze in 1258 aan *LODEWIJK den IX.* bijgenaamd *den Heiligen (St. Louï's)* afstonden. Na dien tijd heeft zij door Staats- en geloofsonlusten nog zeer veel geleden, en welke aanmerkelijke veranderingen heeft zij in onze dagen niet ondergaan! Van eene Koninklijke regering onder een Republikeinsch bestuur, en eindelijk onder eene Keizerlijke regering! Thans is *Nismes* de hoofdplaats van het Departement *du Gard*, het verblijf van de Prefect, en een Regtbank ter eerster *instantie*.

[276]

De menschen schijnen hier vlijtig, en in hunne levenswijze vrij eenvoudig te zijn, en men vindt 'er verscheidene goeude burgers. Behalve de fabrieken, waarvan ik reeds gesproken heb, heeft men 'er hier ook nog van wollen en andere stoffen, doch de tijdsomstandigheden zijn daar voor ook al niet gunstig.

[277]

Den 24 dezer, 's morgens vroeg opstaande, ging ik voor het laatst het Amphithéater en andere oudheden nog eens bekijken; op de *Esplanade* raakte ik in gesprek met een' burgerman, die liefhebberij voor kunsten en wetenschappen scheen te hebben, en mij van dit een en ander nog al wat wist te vertellen. Over het algemeen hebben de burgers hier nog al veel op met de oudheden van hunne stad, het geen ik met genoegen bespeurde. De twee torens die de *Gothen* of *Visi-Gothen*, zich binnen de muren van het Amphithéater versterkende, daarin hadden, gebouwd, zijn ook in het begin van de omwenteling, op last van de Municipaliteit, afgebroken, en de steenen daarvan hebben gediend, om den tuin van het voormalige Kapucijner-Klooster, op de *Esplanade*, met een muur te omringen. De Kloosters afgeschafte zijnde, dient dit gebouw voor een bijzonder gebruik, ik meen voor een fabriek.

Toen ik voor de Hoofdkerk stond, en die nog eens met aandacht bekeek, bood een boer, die waarschijnlijk bespeurde, dat ik een nieuwsgierige vreemdeling was, mij drie oude koperen munten aan, om te koopen; hij zeî, die niet lang geleden, omstreeks deze stad, naar den kant van *Arlès*, in een boschje gravende, gevonden te hebben. Zij schenen van de eerste Christen tijden te zijn; ik kocht ze voor slechts 24 Fransche stuivers; want meêr vroeg de man niet, en ik raadde hem, om daar omstreeks verder te zoeken, alzoo 'er misschien nog oudheden van meêr belang verborgen waren.

[278]

JEAN NICOT, die, in 1559 Ambassadeur in *Portugal* zijnde, vervolgens de Tabaksplant van daar aan aanbragt, welke dan ook na hem *Nicotiana* genaamt werd, is te *Nismes* geboren.—en dit vergat een *Hollander* bijna aan een *Hollander* te schrijven. Hij was Doktor in de Medicijnen, en heeft ook eene Fransche en Latijnsche *Dictionaire* geschreven.

's Morgens om elf uren vertrokken wij met den postwagen, die van *Avignon* naar *Toulouse* rijdende hier door komt, tot *Montpellier*, van waar ik u thans schrijf.

De weg was goed, doch de stof verschrikkelijk, want de wegen zijn hier niet

gestraat, maar met steengruis opgeworpen, en deze steen, die niet zeer hard is, door de raderen gemalen zijnde, veroorzaakt eene fijne en ligte stof. Reizigers, van *Marseille* komende, verhaalden ons, dat de Admiraal FREVILLE LATOUCHE te *Toulon*, waar hij kommandeerde, overleden was; hij bevond zich reeds gevaarlijk ziek, toen wij 'er waren.—Dit is een groot verlies voor de *Fransche* zeemagt.

Het land schijnt hier omstreeks zeer bewoond; wij zagen verscheidene steedjes en dorpjes aan den weg, en van verre liggen. Te *Lunel*, een steedje beroemd bij alle lekkerbekken om den keurigen muscaatwijn, die daar omstreeks groeit, en de muscadelle druiven, die men ook gedroogd in kistjes naar alle oorden verzendt, en die voor eene ongemeene lekkernij gehouden worden, was het juist jaarmarkt en daar door vrij druk; wij hielden 'er een kwartier stil, en hadden dus den tijd om eens rond te zien, en van den lekkeren wijn te proeven. Zij wordt in kleine flessen van licht groen glas, die verzegeld zijn, en waarop een briefje geplakt is, verkocht; wij betaalden voor zulk een fles 50 *sous*. Met genoeg zag ik de boeren op de markt met elkanderen, bezig met het koopen en verkoopen van vee, bijzonder schapen, ezels en muilezels; het gaat daar bijna zoo al op dezelfde wijze toe, als op onze markten.

Hier zijn ook vele Protestanten. In vroegere tijden was deze plaats meest door Joden bewoond, en de vermaarde Rabbi SALOMON JARCHI had hier zijn school. Behalve de stof is de weg niet onaangenaam, en tamelijk vlak; de voorname vruchten, die deze landstreek oplevert, schijnen olij en wijn te zijn. Ten 6½ uur kwamen wij te *Montpellier* aan; die stad op een hoogte gelegen, doet zich aangenaam op. Wij stapten af aan het *Hotèl du Midi*, dicht bij den Schouwburg, en de voornaamste gemeene wandeling. *Nismes* en *Montpellier* is 6½ post van elkanderen gelegen.

Den 25 dezer, na de stad eens doorgelopen te hebben, ging ik de gemeene wandeling, de *Esplanade* genaamd, bezigtigen; zij is vrij groot; en met regte rijen boomen beplant, doch welke 'er niet wel schijnen te kunnen groeijen, want zij zien 'er dor en kwijnende uit; hoewel zij reeds 80 jaren oud zijn; want deze wandeling werd door den Hertog DE ROQUELAURE, Kommandant van de Provincie, in 1724 aangelegd, geven zij nog maar weinig lommer, en men zou denken, dat zij 'er naauwelijks de helft van dien tijd gestaan hadden. Aan ieder eind van deze wandeling is een ronde vijver of kom met water, en in het midden staat een vrij hooge kolom, waarop een Vrijheidsbeeld van geelachtigen steen, dien men hier omstreeks vindt. De citadel, die aan den eenen kant van deze wandeling gelegen is, werd door LODEWIJK den XIII. na de belegering van deze stad gebouwd, om de Protestanten in teugel te houden. Ik ging 'er in, doch zag niets bijzonders. 'Er staan uitgestrekte gebouwen, die voordezen voor *casernen* dienden. Op de wallen rondom, heeft men een schoon gezicht, tot in de *Middellandsche Zee*; naar ik vernam, moest deze vesting eerstdaags gesloopt worden, de grond en afbraak is aan de stad afgestaan. Men was werkelijk bezig met de grachten te dempen. Inwendig is *Montpellier* ook al niet fraai, de meeste straten zijn naauw, krom, en op en neder loopende. In de groote straat (*grande rue*), die nog al redelijk breed is, zijn de fraaiste winkels en Koffijhuizen: vooral in dat gedeelte van de stad, is het ook vrij levendig. *La place du Peyrou* is eene gemeene wandeling; aan de andere zijde van de stad (met betrekking tot de *Esplanade*) en op het hoogste gedeelte van den heuvel, waarop zij gebouwd is, gelegen; men komt 'er op door een fraaije poort of zegeboog, die met afbeeldingen *en basrelief* pronkt, welke keurig gewerkt zijn; een van dezelve verbeeldt den Godsdienst, te weten den Roomschen; die de ketterij, dat is het Protestantsch geloof, vernietigt; het opschrift dat 'er onderstond, heeft men 'er in het begin van de omwenteling uitgehouwen. Door deze poort ziet men op een' zekeren afstand een sierlijk gebouw, het is een water-kasteel (*Chateau d'eau*) zeskant van gedaante; de buitenzijde pronkt met twaalf geribde pilaren van Corinthische orde, en van binnen staan 'er zes diergelijken, en in 't midden van dezelve een fraaije ronde kom met water. Men klimt 'er langs verscheidene trappen naar toe, en heeft daar op eene soort van galerij, met een fraai steenen hekwerk en zitbanken omgeven, een allerverrukkendst gezicht. In het zuid-westen ziet men de keten der *Pyrenesche* gebergten, ten noorden over een vrolijk landschap de bergen en rotsen van de *Cevennes*, ten oosten ontdekt men de *Alpen* in een flauw verschiet, en ten zuiden ziet men weder over een fraai en aangenaam geschakeerd landschap tot in de *Middellandsche Zee*. Het water-kasteel is met fraai en toepasselijk beeldhouwwerk versierd, zoo als *Guirlandes* van netten met allerlei visschen enz. onder hetzelfde liet men ons de bakken zien, waarin het water, door de trotsche waterleiding, waarvan ik u hier na spreken zal, gebracht wordt; onder voor dit water-kasteel, is nog een groote vijver, waarin het water uit de binnenste kom, door kleine watervallen loopt. In dezen vijver, waarvan het water zeer helder is, ziet men karpers, bermen, en eenige goudvisschen. De plaats *du Peyrou*² zelve is rondom met een steenen leuning en zitbanken omringd, en in het midden stond voor de omwenteling een fraai metalen standbeeld, verbeeldende LODEWIJK den XIV. te paard³. Sedert eenigen tijd heeft men aan beide zijde ook een rij *Acacia*-boomen geplant, dat wel noodig is; want het is anders zoo vlak en aan de zon blootgesteld,

[279]

[280]

[281]

[282]

dat men 'er althans zomers niet anders dan 's avonds, of 's morgens zeer vroeg, wandelen kan; doch van deze plaats klimt men aan beide zijden af, en daar heeft men een aangename en lommerijke wandeling onder acacia, platanussen, en ijpeboomen, hoewel deze laatste hier ook niet wel aarden willen; doorgaans worden de bladeren al vroeg in den zomer rood, en van een soort van insecten doorknaagd; thans zagen zij 'er door den buitengewoonen regen nog al vrij wel uit; in het achterste gedeelte van deze wandeling, zijn twee vijvers met springende fonteinen, en hier gaat men door ruime bogen onder de waterleiding (*aquaduc*) door. De ingangen van deze wandeling zijn met fraaije ijzeren hekken versierd, kortom het geheel is zoo grootsch en prachtig, en voegt zoo weinig bij een stad als *Montpellier*, waar men anders bijna niets van dien aard ziet, dat Keizer JOSEPHUS de II. hier door reizende, en *la place du Peyrou* ziende, vroeg: " *Waar dat toch de stad was.*"

[283]

Aan de linkerzijde, als men de stad zal ingaan, ziet men boven de muren van dezelve een vrij hoogen en van boven platten toren uitsteken. Op dezelve zag ik eenige tamelijke groote pijnboomen; dit maakte geene onaardige vertooning. Van hier verder de muren buiten omwandelende, komt men uit aan de *Esplanade*, en klimt daar langs verscheidene trappen ter dezer plaatse op.

Den 26 dezer wandelde ik 's morgens om 5½ uur reeds naar buiten, om de *Aquaduc*, waar ik u van gesproken heb, en die ik reeds van de *place du Peyrou* bewonderde, nader bij te beschouwen. Ik ging den grooten weg op, tot het begin van deze waterleiding, dat is een half uurtje van de stad; hier staat een steenen huisje, waarin de buizen, door welke het water van de bron *St. Clement*, omtrent een uur van daar geleid wordt, uitkomen; dit huisje is geplaatst op een' heuvel, de helling van denzelfden volgende, heeft men eerst ter lengte van eenige passen een muurwerk zonder bogen; vervolgens lager afklimmende, komt men aan de kleine bogen, en daarna aan de groote; daar de kleinen boven opstaan; want deze *Aquaduc* bestaat uit twee verdiepingen, in denzelfden smaak als de twee bovenste van de *Pont du Gard*. Jammer is het, dat zij niet regt, maar met een elleboog gebouwd is⁴; tot dezen hoek of elleboog, naar de stad gaande, telde ik 59 kleine en 10 groote bogen, en van daar 123 kleine en 40 groote, dus in 't geheel 182 kleine op 50 groote bogen of poorten, behalve de twee, die nog in de onderste wandeling van de *place du Peyrou* staan. Volgens mijne afmeting is zij 970 treden lang, tot aan den muur van de *place du Peyrou*. De bovenste of kleine bogen zijn ook aan de binnen zijde boogsgewijze gemaakt, zoodat men daar van de *place du Peyrou* langs een trap bijklimmende⁵, 'er in ziet, als in een lange galerij, nimmer heb ik fraaijer *perspectief* gezien, en nog ziet men maar tot den hoek of elleboog. Ik beschrijf dit wat omstandig, omdat vele schrijvers 'er geen nauwkeurig verslag van doen, en mij dunkt, dat het der moeite wel waardig was. Omtrent het midden van de afgelopen eeuw, werd dit groote werk ondernomen; en een ПИТОТ, in de water-werktuigkunde bekwaam, met de uitvoering daar van belast.

[284]

[285]

De morgenstond schoon zijnde, wandelde ik weder naar de akkers terug; onder aan de bogen van de *Aquaduc* tegen den zonkant, zag ik verscheidene hagedissen, die overal in het zuiden van *Frankrijk* zeer algemeen zijn, doch nergens zag ik 'er meêr bij elkanderen dan hier; sommige zijn wel een span lang, doch zij doen hoegenaamd geen kwaad. De grond, hoewel van natuur schraal, levert, door de bewerking en bemesting, echter akkers, konstweiden, meestal van Lucerne-klaver, en moestuinen, op; deze laatsten moet men gedurig bevochtigen, en dat geschiedt op de volgende wijze: bij de meeste tuinen is een put gegraven, die eene vrij wijde opening op een heuveltje heeft; dicht bij deze opening is een rosmolen, waarin een paard of muilezel loopt, en door de gewone werking van die molens, een redelijk breed rad in den mond van de put *verticaal* beweegt. Aan dit rad hangt een soort van touwladder, waaraan verscheidene aarden potten of kruiken onder elkanderen geplaatst zijn⁶, deze ladder los om het rad hangende, gaat dezelve door de draaijing op en neder, zoo dat de onderste kruiken water scheppen, en de bovenste het uitstorten in een bak tegen de put geplaatst, uit welchen bak het dan door een buis of buizen afloopt in den tuin, door groeven ten dien einde gemaakt, dezelve overal bevochtigende, en langs en op de bedden loopende. Deze wijze van begieten zou in de *Meijerij* van den *Bosch*, en andere hooge landen bij ons, ook zeer wel te pas komen, en scheen mij toe, de put gegraven zijnde, niet zeer kostbaar te zijn. De groentens in soorten stonden daar dan ook vrij frisch. Anders ziet men hier omstreeks weinig vrolijk groen; de vale olijfboom, de wijnstok en de moerbeziënboom, die in de lente, en het begin van den zomer schier bladerloos is, omdat het blad voor de zijwormen geplukt wordt, deze zijn het, die men in een groot deel van *Provence* en *Languedoc* het meeste aantreft, en men mag onze Vaderlandsche vlakke gronden eenzelvig noemen; zij hebben een veel weelderiger en aangenamer voorkomen, dan de landen, die men over het algemeen in het zuiden, en zelfs in het grootste deel van *Frankrijk*, dat ik gezien heb, vindt. Wat is het bovendien aangenaam, dat men zoo vele goede en nuttige dieren, zoo vrij en vrolijk in de weide ziet omspringen en huppelen; hier zijn zij bijna altijd onder het juk of op de stallen, als in eene gevangenis opgesloten. Bij ons geeft een koe hare melk, en leeft althans zomers genoegzaam volkomen in haren natuurstaat, zij ziet

[286]

[287]

'er gezond en vrolijk uit, terwijl hier het magere kwijnende koeitje, dat 'er doorgaans morsig uitziet, op den stal vermuft, of zelfs nog wel een kar moet trekken. Bij ons spant de landman 's avonds zijn paard uit, en brengt het naar de weide; daar loopt het vrolijk heen, rolt zich in het lange gras en vergeet zijne moeite en arbeid; het heeft ook zoo wel als de mensch zijne rustdagen. In ons Vaderland gebruikt men de dieren, ten minste op het land, en vooral daar overvloedige weilanden zijn, om zoo te spreken, als bedienden—hier zijn het ellendige slaven.—Ja, Vriend! wat men 'er ook van zeggen moge, ons Land is in alle opzichten een land waar Vrijheid en Welvaart wonen willen! en God geve, dat wij het toch eindelijk onder elkanderen hierin eens mogen worden, om met vereende krachten alles in het werk te stellen, tot handhaving van onze vrijheid en onafhankelijkheid, en alzoo tot bevordering van ons wezenlijk heil; want zonder vrijheid kunnen wij veel minder dan andere landen bestaan; zij is immers genoegzaam onafscheidelijk aan onze Vaderlandsche bodem verbonden? en wee ons! indien wij haar van daar, door schandelijke onverschilligheid en gebrek aan Vaderlandsche deugden, verjagen.

Hier over peinzende, ging ik de stad weder in, want het begon reeds warm te worden; en vervolgens, na wat ontbeten te hebben, de Protestantsche Kerk (*Temple de Protestants*) zoo als men die in *Frankrijk* noemt, opzoeken: want het was zondag, en ik wist, dat hier vele inwoners tot dat Geloofsgenootschap behoorden. Deze Kerk staat in een der voorsteden *le Faubourg de Lattes* genaamd, voorheen behoorde zij ook tot een Klooster; inwendig is dit gebouw zeer netjes opgemaakt, en 'er is een fraaije zaal voor den Kerkenraad. De tafel voor het Nachmaal blijft altijd in de Kerk staan. Zij bestaat uit een' marmeren blad, op twee, naar den antieken smaak, gewerkte schragen van gemarmerd hout. 'Er was geen orgel, doch men zong 'er redelijk wel, ten minste schreeuwde men 'er zoo vervaarlijk hard niet, als doorgaans bij ons. De Gemeente was vrij talrijk, en scheen met aandacht te luisteren naar een goed en eenvoudig zedelijk Vertoog, dat door den leeraar zonder veel omslag of *pedanterie*, duidelijk werd uitgesproken, en dat niet langer dan een half uur duurde. De Diaken, welke aan de deur stond, en dien ik bij het uitgaan mijn aalmoes reikte, boog het hoofd, zeggende: *Que Dieu vous le rende!* Zoo hier als te *Nismes*, zag ik verscheiden Roomschegezinden, (zoo het scheen; want zij maakten tusschen beiden een kruis) den Godsdienst van het begin tot het einde bijwonen.—Met hoe veel genoegen zag ik dit bewijs van broederlijke verdraagzaamheid. Voor aan de straat was men bezig, om deze Kerk met een fraai portaal van gehouwen steen te versieren; het was reeds aanmerkelijk gevorderd: op dezelve staat ook een torentje met een klok, en men luidt 'er eveneens als te *Nismes*, bij het aangaan van den dienst⁷. Van hier ging ik de Hoofdkerk bezigtigen; zij is, zoo men wil, door Paus *URBANUS* den V., die in 1370 gestorven is, gebouwd. Het portaal bestaat uit twee torens met een gewelf 'er tusschen, en gelijkt eerder naar den ingang van een vesting- of ridderslot, dan naar dien van een Kerk, Boven het koor staat nog een fraaije en hooge toren. Inwendig is zij ruim, vrij licht, en naar het schijnt onlangs opgemaakt. Het merkwaardigste, dat men hier ziet, is het groote en vermaarde schilderij van *BOURDON*, in deze stad geboren. Dit schoone stuk is aan het eind van het koor geplaatst, en verbeeldt *SIMON den Toovenaar*, zijne kunsten voor Keizer *NERO*, in tegenwoordigheid van *PETRUS* en *PAULUS*, doende. Hij wordt door de duivelen, want die moeten toch altijd in het spel komen bij soortgelijke dingen, in de lucht opgeheven, enz. De hoofden van *ST. PIETER* en *ST. PAULUS*, worden bijzonder in dit stuk bewonderd. *BOURDON* heeft 'er ook zijn eigen afbeelding (*portrait*) in gemaakt, en is te erkennen daar aan, dat hij naar de aanschouwers gekeerd is, en ook eenigzins een *moderner* voorkomen heeft⁸. Het stuk kwam mij voor wat hoog geplaatst te zijn, doch heeft een goed licht. Aan beide zijden van hetzelfde ziet men twee andere groote schilderijen; verbeeldende insgelijks geschiedenissen tot die van *ST. PIETER* en *ST. PAULUS* behoorende; want *ST. PIETER* is de patroon van deze Kerk; deze stukken schenen mij ook wel bezienswaardig te zijn; doch wie 'er de meester van was, wist men mij niet te zeggen. Van de Kerk sprekende, moet ik u eene afschuwelijke gebeurtenis verhalen, die hier in vroegere eeuwen plaats gehad heeft. Een der Bisschoppen van *Maquellone*, voorheen eene aanzienlijke, doch thans vervallen stad, niet ver van *Montpellier*, willende omtrent het jaar 1250, zijne onderhoorige Geestelijken, die vrij zedeloos en losbandig waren, tot het betrachten van hun' pligt terug brengen; besloten deze monsters om zich van zulk een' strengen zedemeester te ontdoen, en vergiftigden ten dien einde de *hostie*, die hij moest gebruiken om te communiceren; zij bereikten maar al te wel hun oogmerk, want de redelijke Bisschop overleed wel dra aan de gevolgen van het vergift. Hoe gruwelijk deze moord op zich zelve ook reeds zijn moge, in het oog van Roomschegezinden vooral moet zij allerafgrijselijkst wezen.

's Avonds ging ik in den Schouwburg; het is een vrij gnap gebouw, digt bij de *Esplanade*; voor hetzelfde is een fraaije fontein met een groep, verbeeldende de drie bevalligheden, van wit marmer. Inwendig stond mij de zaal ook wel aan. Men gaf 'er een *Ballet* en *les Miletians*, *Opera*, à *grand spectacle*. De decoraties waren vrij wel, doch de rest beteekende niet veel. Het zingen bijzonder was nog minder als redelijk, en ik, die buiten dien geen groot liefhebber van *Opera*'s, en vooral niet

[288]

[289]

[290]

[291]

van Balletten ben, liep 'er al schielijk uit, en ging liever op de *Esplanade* wandelen, waar het in den maneschijn allerliefst was.

Heden den 27 stond ik weder vroeg op, want ik herhaal het, men moet, in deze warme landen, vooral van den morgenstond gebruik maken, en ging eene wandeling buiten de stad doen. Het eerste dat mijne aandacht trok was een wol-bleekerij; de wol gewasschen zijnde werd op het veld uitgespreid, en met netten overspannen, om het verwaaien te beletten. Hier omstreeks heeft men ook eenige wasch-bleekerijen. Immers leverde dit ook in ons land een aanzienlijken tak van bestaan op; doch zal zekerlijk door de ongelukkige tijdsomstandigheden ook al veel verminderd zijn. Verder voortwandelende, zag ik nog meêr wol wasschen in een riviertje dat men hier *le Lez* noemt, de velden langs, en bij dit riviertje gelegen, waarop men de wol droogt, worden in het *Patois*, *lous Pras de la Lana*⁹ genaamd. Naar ik vernam, is deze wijze van de wol te zuiveren, hier reeds van ouds een voornaam bedrijf, en levert een' aanzienlijken handel op; men maakt hier ook wollen dekens. De wandelingen beteekenen niet veel. Hier en daar op de hoogtens heeft men wel fraaije gezigten, en treft nu en dan nog al fraaije tuinen en buitenplaatsen aan; maar het lommer, dat lieve lommer, ontbreekt genoegzaam overal. Getroost u dan, Vriend! veroorloven uwe beroepsbezigheden u niet, om buiten 's lands te reizen, gij woont in het midden van de aangenaamste wandelingen, en ik verzeker u, dat ik nog nergens zulk eene aangename en bevallige verscheidenheid daarvan aangetroffen heb, als men rondom *Haarlem* vindt. *Balsamique* en *aromatique* kruiden en planten groeijen hier omstreeks veel, en worden door de reukwerk-bereiders (*parfumeurs*) ter dezer plaats woonachtig, wier waren, zoo als gij weet, ook onder ons beroemd zijn, in eene groote hoeveelheid gebruikt. Bij het inkomen van de stad bood mij een aardig meisje lekkere muskadelde druiven, voor den geringen prijs van drie *sols* het pond, te koop aan; zij had 'er versche broodjes bij; ik kocht van het een en ander, en zette mij op een' bank, die niet ver van hier stond, neder, daar ik het voor mijn ontbijt met smaak opknapte; want in dit opzigt val ik in 't geheel niet verlegen. Dat de mist hier niet overvloedig zijn moet, blijkt; want niet alleen paarden-, maar allerlei soort van straatmist wordt hier langs de straten en wegen, zoodra het 'er maar nedergeworpen is, opgeraapt, en op ezels geladen; eens zelfs zag ik twee jongens elkanderen bijna in het haar zitten, om een hoopje paardenmist. Deze mist dient dan ook voor den land- en tuinbouw, en niet zoo als bij ons, om aan vreemden te verkoopen.—Hier aan kan ik toch nooit denken, zonder mij te ergeren.

[292]

[293]

Door een' aanbevelingsbrief aan iemand, die naverwant was aan den Professor BROUSSONET, hadden wij bijzondere gelegenheid, om de zoo vermaarde Faculteit der Geneeskunde alhier te zien. Het gebouw, dat men *l'Université* noemt, is digt bij de hoofd- of *St. Pieterskerk*. De Heer BROUSSONET, *Professeur de Clinique interne*, ontving ons zeer vriendelijk, doch daar hij het druk had, moetende dadelijk bij een *examen* tegenwoordig zijn, gaf hij order, om ons al het merkwaardige te laten zien. Hij kwam mij voor tusschen de 35 en 40 jaren oud te zijn. Wij begonnen met het *Amphithéater* voor de ontleedkunde, dat een schoon gebouw is, met een koepel, waarin een lantaarn, waardoor het licht valt; de zitbanken zijn, zoo als gewoonlijk, trapsgewijze en in de rondte geplaatst, en men zeide, dat dit Amphithéater 2000 menschen bevatte. Ik zag 'er ook het borstbeeld van den bekenden Chimist CHAPTAL, zoo ik meen, Oom van den voormaligen Minister van binnenlandsehe zaken te *Parijs*, en schrijver van een werk genaamd, *Elémens de Chimie*. Vervolgens zagen wij de boekerij, die men zegt, dat in het vak der geneeskunde al zeer volledig is. Men toonde ons verscheidene fraaije en kostbare werken, met afgezette platen, enz. De verzameling van geraamtens, *dissecties*, *injecties*, enz. vond ik niet zoo aanmerkelijk, als ik wel verwacht had; en de ontleedkundige afbeeldingen in wasch, die ik hier gezien heb, kwamen mij veel minder voor dan die, welke men in het Kabinet van BERTRAND te *Parijs* ziet. Dit verwonderde mij omtrent de vermaardste geneeskundige Faculteit van geheel *Frankrijk*. Men was reeds bezig met het examen in een ruime zaal, waar wij ook onder de toehoorders, welker getal echter niet zeer aanmerkelijk was, plaats namen. De Candidaat, die wel 25 jaren oud scheen, deed een verhoog (*Dissertatie*) in de *Fransche* taal, staande in een gestoelte; achter hem op een zeer verheven plaats zat een van de Professoren, en ter zijde, aan de linkerhand van den spreker, vier anderen, waar onder de Heer BROUSSONET, van wien ik reeds sprak, en een MEJON, die een vermaard Operateur en Oculist moet zijn; de namen van de anderen heb ik vergeten. Deze Heeren Professoren hadden roode satijnen wijde *toga's* aan, met boorden van wit bont, en roode mutsen op met een zwart en goud boord. Het examen ging niet gemakkelijk, zoodat de arme Candidaat het al vrij benaauwd kreeg. Ik bleef niet tot het einde, maar vernam naderhand, dat hij nog niet was aangenomen, en verplicht, zich aan een nader onderzoek te onderwerpen. In hoe verre het spreekwoord: "*een nieuwe Arts een nieuw Kerkhof*," gegrond is, zullen wij hier niet onderzoeken; doch zoo 'er al Doctors wezen moeten, doet men echter wel, van te zorgen, dat ieder zoo maar op zijn eigen houtje niet doctoren kan. Het merkwaardigste dat men in deze zaal ziet, is een metalen hoofd, levensgroot, verbeeldende dat van HIPPOCRATES; het scheen mij, wat de teekening aangaat, keurig uitgevoerd. Men wil, dat het vele jaren geleden in of om *Athene* gevonden

[294]

[295]

is, en van daar naar *Rome* vervoerd werd, waar het, tot de Pauselijke oudheden en kunststukken behoorende, door de *Franschen* gevonden en genomen, en eindelijk aan deze Universiteit gegeven is. Ik had het reeds, voor dat het examen begonnen was, van nabij gezien en bewonderd. Volgens sommige geschiedschrijvers, zou de geneeskundige Faculteit van *Montpellier*, reeds in 1220 zijn opgericht; en men meent dat de *Saracenen* en Joden, die een groot deel van *Montpellier* uitmaakten, 'er de geneeskunde, die toen meerder vorderingen onder hun dan onder andere volkeren gemaakt had, bragten. De vermaarde RABELAIS¹⁰ alhier in de geneeskunde gestudeerd hebbende, werd volgens oud gebruik, met een tabbaard bekleed, die men vervolgens de *Tabbaard van Rabelais* noemde, en waarmede men na dien tijd alle de nieuw aangenomen Doctoren bekleedde. Deze tabbaard was bij de Studenten in groote achting, zoo dat ieder doorgaans trachtte, om 'er een stukje tot een aandenken aftescheuren, en hier door, en door den tijd, was dit kleed eindelijk niet meêr bruikbaar, doch, zoo als het doorgaans met diergelijke dingen gaat, het werd meêr dan eens vernieuwd, en het laatste ging zoo wel voor een achtungwaardige oudheid door als het eerste. De geneeskundige Faculteit van *Montpellier* is nog beroemd, en vele vreemdelingen, en in vreedestijd, bijzonder *Engelschen*, die hier om hun Guinjes dan ook zeer geacht zijn, komen dezelve raadplegen.—'Er was ook eens een tijd, dat onze Hooge Scholen zeer beroemd waren; vreemdelingen uit alle oorden vloeiden 'er toen in menigte naar toe,—en de naam, van BOERHAAVE klonk met roem de wereld door.—Helaas! waarop kunnen wij thans onzen hoogsten roem dragen?—misschien op ons taai geduld.

[296]

De kruidtuin, die ter zijde van de *place du Peyrou* ligt, kwam mij niet zeer ongemeen voor, doch ik beken gaarne, dat mijne *Botanische* kundigheden zeer bepaald zijn. Men toonde hier eene plaats, waarin men langs eenige trappen afklimt, en alwaar de, door zijn sombere Nachten, zoo bekende YOUNG zijne dochter zou begraven hebben; deze plaats is onder een boog of gewelf, en wordt *le Tombeau de la fille de YOUNG*¹¹ genaamd; doch men ziet 'er niets, dat een grafstede aanduidt. Gij weet, dat YOUNG met een ziekelijke dochter van zijne vrouw, te *Montpellier* kwam, om 'er hare gezondheid te herstellen, doch dat dezelve daar overleed; dit gebeurde omtrent 1741. En die zwaarmoedige, en, toen in der daad zeer ongelukkige man, verloor in drie maanden tijds zijne vrouw en hare twee dochters; en deze slag trof hem in den ouderdom van zestig jaren. Tot het Protestantsche geloofsgenootschap behoorende, waar onder YOUNG zelfs Predikant was, mogt die dochter niet op de gewone wijze, en in zoogenaamde gewijde aarde begraven worden; hij droeg het ligchaam dan zelf bij nacht hier henen, en begroef het met behulp van een tuinmans knecht, die hem door een klein deurtje ter sluip had ingelaten. Eenigen tijd voor de omwenteling vindt men hier, de aarde roerende, dan ook nog eenige beenderen. De te regt vermaarde Tooneelspeler TALMA, en Madame PETIT, beide tot het eerste Tooneel van *Parijs* en van *Frankrijk* behoorende, bevonden zich hier weinige jaren geleden, en stelden edelmoediglijk eene inschrijving voor, denzelven te gelijker tijd beginnende, om een eenvoudig gedenkteeken op het graf van NARCISSA op te richten, ten einde daar door de schandelijke onregtvaardigheid van het bijgeloof eenigzins te vergoeden, en de gedachtenis van een voornaam dichter te vereeren¹². Tot nog toe echter is dit ontwerp niet uitgevoerd. Had het een beeld of altaar in een Kerk betroffen, waarschijnlijk zou het 'er al gestaan hebben.

[297]

[298]

Men was nog drok bezig met bouwen in den kruidtuin (*jardin des plantes*) aan eene nieuwe kas voor vreemde planten; ook werd 'er, naar ik vernam, van wegens het Gouvernement, ter zijde van dezen tuin, een huis gebouwd voor den vermaarden Professor in de Botanie BROUSSONET, broeder van dien waarvan ik reeds gesproken heb¹³. Rondom den tuin is een gemeene wandeling, die nog al aangenaam en zeer lommerrijk is, door de onderscheidene soorten van boomen, die 'er staan. De goede HENDRIK den IV. was de stichter van dezen tuin; hij bestond meêr dan 25 jaren voor dien van *Parijs*, en was de eerste van dien aard, welke in *Frankrijk* aangelegd is.

De stad doorgaande, bragt onze vriend ons in een paar winkels van zuikergoed (*dragées*) en reukwerken, want wie zou hier verzuimen, om die te bezoeken. Voor het eerste is *Montagu*, en voor het tweede *Riban* de voornaamste; men behoeft hier anders na de reukwerkers-winkels niet te vragen, want daar zijn 'er verscheiden, en men wordt ze door de straten gaande, aan den aangenaamen reuk gemakkelijk gewaar.

Ik heb reeds rijtuig gehuurd, om morgen een reisje in de *Cevennes*, waar men mij veel van verteld heeft, te doen, verwacht hier over dan het een en ander bij mijne terugkomst.

[299]

1 PEPIN LE BRES was de Vader van CAROLUS MAGNUS, en de eerste *Fransche* Koning, die zich deed kroonen en zalven met Kerkelijke plegtigheden; dit geschiedde door een legaat van Paus ZACHARIAS den I., welke Paus hem behulpzaam was, niettegenstaande CHILDERIC de III. door zijn toedoen onttrond, geschoren en in een Klooster was opgesloten, en de Zoon en opvolger van dien Vorst in

een ander. De Pausen sprongen 'er toen ook maar vrij luchtig met de zalvingen om. Eenigen tijd, na dat Pepin Koning was, verzocht hij van Paus STEVEN den II. vergeving der misdaad, die hij tegen zijn wettigen Koning, zoo als hij hem zelve noemde, begaan had.

- 2 Het woord *Peyrou* beteekent in het *Patois* van *Languedoc* steenachtig, omdat de grond zeer steinig is. In de eerste tijden van deze stad schijnt dit een marktplaats geweest te zijn; want men vindt in eene acte van het jaar 1156, door D'AIGREFEUILLE, Geschiedschrijver van *Montpellier*, aangehaald: *Forum seu mercatum Montispessulana del Peyrou*.
- 3 Het was door een' beeldhouwer van *Troyes*, genaamd JOLY, naar men mij verzekerde, te *Parijs* gegooten, en woeg 45,000 ponden; in 1717 deden die van *Montpellier* het hier oprichten.
- 4 Naar men mij verzekerde, is zij niet regt gebouwd om de gronden en landgoederen van eenige voorname personen te vermijden. Welk eene schandelijke inschikkelijkheid bij zulk een werk! want de waterleiding is geen bloot sieraad, maar dient vooral, om het water in verscheidene fonteinen in de stad, en ten algemeene nutte dienende, te brengen.
- 5 De oppasser van dit gebouw laat dit en de waterbakken onder het *Chateau d'eau*, voor een footje zien.
- 6 Aan die, welke ik hier zag, waren 'er naar gissing, 60 of 70; naar mate de put meêr of min diep is, moet dit getal vermeerderd of verminderd worden.
- 7 Het bovenste gedeelte van dit torentje, waarin de klok hangt, bestaat uit eene soort van ijzeren korf. Ik had u nog vergeten te zeggen, dat men diergelijk soort van torens op verscheidene plaatsen in *Provence* en *Languedoc* aantreft; in sommigen ziet men poppen, die op de klok slaan.
- 8 SEBASTIAAN BOURDON werd in 1616 geboren, en gehoorde tot het Protestantsche Kerkgenootschap; hij is eenigen tijd eerste schilder van de Koningin CHRISTINA van *Zweden* geweest, en wordt voor een der voornaamste schilders van *Frankrijk* gehouden; behalve verscheidene schilderijen, bestaan 'er van hem ook nog teekeningen en geëtst werk. Hij stierf te *Parijs* in 1671.
- 9 De wol-velden.
- 10 Een van de geestigste schrijvers van de 16de eeuw.
- 11 Het graf van de Dochter van YOUNG.
- 12 YOUNG heeft ook voor het tooneel gewerkt, en twee Treurspelen van hem, namelijk *Busiris* en *de Wraak* zijn in het Fransch overgezet.
- 13 Hij is ook door zijne kruidkundige werken bekend.

[123n]

Vijftiende Brief.

Montpellier, 30 Augustus.

's Morgens om 5 uren vertrokken wij met een koets met twee paarden, om 'er drie dagen gebruik van te maken. Het steedje of dorp *St. Gilles*, waar wij doorkwamen, levert niets merkwaardigs op. De weg is vrij goed doch bergachtig, en de landstreek dor en steenachtig. Hier en daar ziet men echter nog eenig bouwland en wijngaarden. Op zijde van den weg bespeurde ik op een heuveltje, een soort van kleine tafeltjes, die gemaakt waren door twee of drie steenen, die men op een gelegd had. Daar stonden 'er zoo verscheidene; en zij dienden, naar ik vernam, om de schapen zout op te laten lekken. Omstreeks ten tien uren kwamen wij te *St. Martin de Londres*, een naar vervallen stadje; en ik weet niet waarom het ook den naam van de hoofdstad van *Engeland* draagt. De herberg scheen pas opgemaakt, en zag 'er binnen en buiten gnappjes uit, en daar het zeer warm was, besloten wij op verzoek van onzen voerman, om hier wat te vertoeven en het middagmaal te houden. Terwijl men het gereed maakte, ging ik, niets beters te doen hebbende, het plaatsje eens rond. De ingezetenen schenen ijverige lieden, veelal zijdenkousenwevers; doch met dat al zag het 'er armoedig uit, vooral ook de Kerk, die men, wjl ik geloof dat men geen middelen heeft, om ze te herstellen, wel zou doen om aftebreken, ter voorkoming van ongelukken. Het akkerland, dat hier nog bij lag, zag 'er ook dor en schraal uit. Geen lommer vindende, was ik ras genoodzaakt, om mijne wandeling te staken, en zette mij bij de fontein, die voor de herberg staat, in de schaduw van een' moerbeziënboom neder; waarschijnlijk is dit de eenige bron, die men hier omstreeks vindt; want ik zat 'er niet lang, of een menigte vee van alle kanten kwam 'er drinken; en jongens en meisjes, mans en vrouwen, hunne kruiken met water vullen; dit scheen voor die arme menschen tevens eene uitspanning te zijn. Men verleende 'er elkanderen een praatje, en vooral de jonge lieden schenen hier hun te zamenkomst (*rendez vous*) te hebben. Een meisje onder anderen, dat al een poosje onrustig had staan wachten; en al de overigen liet voorgaan aan de fontein, hoewel zij een van de eersten was; zag ik op eenmaal eene vrolijke houding aannemen, toen zij een' gnappe boeren jongen, met een paar muilezels zag aankomen; nu werd de kruik spoedig gevuld, en men keerde te zamen weder terug. Toen ik mij met deze eenvoudige landlijke tooneelen

[300]

vermaakte, kwam een lief wichtje, dat nog maar naauwelijks loopen kon, mij streelen, en trachtte op mijn knie te klauteren, terwijl de moeder bezig was, om aan de fontein koren te wasschen; zijn broërtje, dat wat ouder scheen, kwam 'er bij, en stamelde mij zijn *Patois* voor. Die kindertjes zagen 'er gezond en zuiver uit. Hunne gansche kleeding bestond in een hemdje, en het onschuldig genoeg was op hun gelaat te lezen; ook kwamen zij in 't geheel niet, om te bedelen; maar alleen, zoo het scheen, uit een gullen en eenvoudigen trek; terwijl ik, als een ongewoon voorwerp, hunne nieuwsgierigheid eenigzins gaande maakte. Zij hielden mij een poos aangenaam bezig; ik maakte ook zoo goed ik kon een praatje met de moeder, die mij eene goede vrouw scheen te zijn; en hoe onbevallig anders het plaatsje ook was, de tijd viel 'er mij niet lang. Het eten was voor den prijs vrij wel, en om één uur vervolgden wij onzen weg, die altijd door een' dorren berg en rotsachtige landstreek loopt, tot op eene hoogte een kwartier van *St. Bausille*; hier begint de bevallige natuur de nieuwsgierige reizigers voor hunne moeite te beloonen.—Men ziet eene heerlijke schilderij in het dal, waarin dat steedje ligt voor zich, welke door de schielijke verandering des te aangenamer treft. *St. Bausille* heeft weinig aanzien, doch armoedig zag het 'er niet uit, en de meeste menschen zaten aan de deur zijde te haspelen of op strengen te winden. De boorden van het riviertje *l' Hérault* langs rijdende, kwamen wij omstreeks vijf uren te *Ganges*; men rekent deze plaats omtrent acht uren gaans van *Montpellier*, en daar men schier aanhoudend op en afklimt, kan men doorgaans ook al niet anders dan stapvoets rijden. Wij traden hier af aan de herberg het witte kruis (*la Croix Blanche*), en gingen het stadje bezigtigen, dat mij wel beviel, zijnde ruim en vrolijk gebouwd; de huizen zien 'er wel onderhouden uit, en men kan duidelijk zien dat hier ijver en goede orde heerschen; 'er is ook een *cours* of gemeene wandeling, en nog een regte breede straat aan beide zijden met boomen beplant. Pracht of grootheid bespeurt men 'er niet; alles heeft een eenvoudig, doch net en bevallig voorkomen.—Dit kon men misschien ook eens van ons Vaderland zeggen, en toen ging het ons wel.—In de Roomsche Kerk ziet men zoo weinig opschik, dat, indien 'er geen altaar stond, men zou meenen in eene Protestantsche Kerk te zijn; tot welk Kerkgenootschap het grootste gedeelte der ingezetenen dan ook behoorde. Ik ging hunne Kerk zien, die voor de omwenteling aan een Klooster toekwam. De Predikantsvrouw, die ik hier sprak, en die zeer vriendelijk was, verhaalde mij, dat deze Kerk veel te klein zijnde voor de gemeente, men reeds een ontwerp gemaakt had, om die te vergrooten; de grond, die 'er bij behoorde was groot genoeg, en ik merkte wel, dat het aan geen geldmiddelen zal haperen; ook zijn hier onder de Protestanten verscheiden bemiddelde lieden.

Den 29 's morgens om 6 uren reden wij naar *le Vigan*, een ander stadje in deze landstreek; men volgt de boorden van *l' Hérault*, die tusschen twee ketens bergen al ruischende doorstroomt;—grootsche gezigten of ontzaggelijke vertooningen levert de natuur hier niet op; alles is lief en bekoorlijk, en om zoo te spreken, meêr onder het bereik van den mensch. De bergen zijn groen; hier en daar ziet men een woning, overal treft men castanje-, moerbeziën en andere boomen; de Natuur had hier haar lentegewaad nog aan, en het groen zag 'er zoo jeugdige uit, als bij ons in de maand Mei. Een half uur van *Ganges*, aan den anderen kant van het riviertje, ligt het buitengoed van den Heer MEJAN; eer men daar komt, ziet men aan dien zelfden kant, tusschen twee rotsen, in een ander riviertje, dat zich hier met *l' Hérault* vereenigt, over een dam van steenen, die 'er inligt, een kleinen waterval rollen. Onze waardin had ons geraden, om, hoewel wij den Heer MEJAN niet kenden, of geen brieven aan hem hadden, hem evenwel vrijelijk een bezoek op dit zijn buitengoed te gaan geven, met verzekering, dat wij 'er wel zouden ontvangen worden, en wel te vreden zijn over de ligging van dat verblijf. Wij gingen 'er dan ook heen. Over den berg, waarop het gelegen is, kan men met het rijtuig door het riviertje rijden, en van daar klommen wij te voet op de hoogte, langs een kronkelpaadje, aan beide zijden met moerbeziën en andere boomen beplant, welke door kleine beekjes aanhoudend besproeid worden, en daar door een verwonderlijk frisch en tierig aanzien hebben; de uitwaseming van duizende geurige planten en bloemen, die hier in het wild groeijen, overtreft al, wat de reukwerk-kramers van *Montpellier* in hunne winkels hebben. Aan den ingang van eene lommerrijke laan, die naar het huis geleidde, zagen wij een kloek man aankomen, met een buisje en lange broek aan, een ronde witten hoed op, en een wandelstok in de hand—het was de Heer MEJAN zelf, voornemens zijnde, om zijne arbeiders te gaan bezoeken; ik gaf hem ons voornemen te kennen, en hij ontving ons op de gulste en vriendelijkste wijze; en hoe zeer wij hem verzochten, om zich om onzenwille niet op te houden, hij wilde ons zelf in zijne tuinen en verrukkelijke boschjes rond leiden. Achter ons aan het eind van de laan, die zich als een groen gewelf vertoonde, en regt over den ingang van het huis is een fraaije waterval, die door een bron, die hooger op de rots ontspringt, altijd van water voorzien wordt, en dus onophoudelijk loopt. Toen wij ons weder omkeerden, had men intusschen een kraan geopend, waardoor wij, door het huis heen, aan den anderen kant van hetzelfde een schoonen watersprong tegen de zon zagen, terwijl de rotsen aan den anderen kant van het riviertje, waar men den straal water tegen zag, nog niet door de zonnestralen verlicht waren; dit deed eene fraaije uitwerking. Eer wij verder gingen, gaf de gastvrije MEJAN aan zijn' knecht last, om een paar flessen wijn in

een koele bron te zetten, en wat vruchten enz. in gereedheid te houden, zeggende tegen ons: "Gijlieden hebt zekerlijk nog niet ontbeten, als wij terugkomen, willen wij te zamen een stuk eten." Zulk eene hartelijke wijze van aanbieden, dulde geen weigering; daar bij boezemde hier alles eene soort van vrijpostigheid in, die men nimmer in luthoven of paleizen der gewone rijken, of bij de meesten zoogenaamde grooten gevoelt. Alles geschiedt daar, vooral wanneer zij met lieden te doen hebben, die zij niet kennen, met eene stijve wellevendheid; gebrek aan gulheid en vertrouwen straalt overal in door; alles is kunst, niets natuur.—Nee! met hun kan hij, die vrij en voor de vuist is, niet te regt; en hoe zeer onbeschoftheid zeer onaardig is, ik heb nog liever met een' grooten lomperd te doen, dan met sommige lieden, die uitermate vriendelijk en wellevend zijn; want die soort van vriendelijke wellevendheid, die wij hier aantreffen, vindt men juist niet zeer algemeen, en vooral niet in de groote steden van *Frankrijk*, anderzins om de beleefdheid en welvoeglijkheid zoo beroemd; en daar de vriendschapsbetuigingen, uitdrukkingen van deelneming, van medelijden, of vreugde, van dienstaanbieding en diergelijk, even eens geleerd worden als het A. B. C., waar eene wel opgevoede Dame zich te gelijker tijd bezig houdt met de klagten van eenen ongelukkigen aan te hooren, daar over tranen te storten, en eene kleeding voor het naaste bal aan hare modekraamster te bestellen, of een' brief van rouwbeklag over het afsterven van eene harer beste vriendinnen te schrijven, en onderwijl ook de aankondiging van eene nieuwe Opera te lezen;— doch keeren wij tot de beschrijving van dien bekoorlijken lusthof weder terug.— Overall treft men hier eene verscheidenheid van schilderachtige gelegenheden aan, en zonder juist zeer *sentimenteel* of *romanesk* te zijn, is men verrukt en opgetogen bij het beschouwen van dezelve. De kunst heeft hier en daar wel wat geholpen, doch op zulk eene behoedzame wijze, dat alles genoegzaam natuur schijnt. Aan de linkerhand, eer men aan het huis komt, bewondert men een hol of nis in de rots, uit welkers bovenste gedeelte het water loodregt valt. Van boven, is deze nis bedekt door struiken van palm en klimop, die met bevallige *Guirlandes* langs dezelve afhangen: uit den tuin of *terras* achter het huis heeft men een allerliefst gezigt op de omliggende bergen en rotsen; op het riviertje en den weg langs hetzelfde, en men klimt langs een eng voetpadje, aangenaam belommerd, of met bloeiende struiken, zoo als de *althéa* enz. ter zijde beplant, naar een aardig tuinhuisje, van buiten als een boerenhutje gemaakt; in 't voorbijgaan ziet men een bergje, waarin eenige tamme konijnen hun verblijf houden. Vervolgens kruipt men door spleten van de rots, of men gaat door enge gangen, en over een brugje, waar van de leuning aardig met wilde wijngaardranken door de natuur omwonden zijn, tot aan een Kluzenaarsverblijf. Van daar voortwandelende, komt men in een grot, alleen door een spleet, die in de rots is, verlicht, en welke, dunkt mij, een allergeschiktste rustplaats is voor teedere, zwaarmoedige, voor verliefde zuchtjes of gevoelvolle romances. Dan treft men weder een kleinen vijver met helder water, waarin karpers en andere visschen, aan. Dit alles ligt tegen de helling van den berg, en de Heer MEJAN verhaalde mij, dat hij in een beek aan de voet van denzelven, een menigte kreeftjes had van de soort, die hij van *Vauchuse* had laten komen, en in het riviertje *l'Hérault* vindt men zeer goede forellen. Het wild is hier ook niet schaars; olij en wijn groeit 'er in overvloed. De moestuin en vruchtboomgaard scheen wel voorzien, en de weiden, op en tusschen de bergen, voeden talrijke kudden, zoo dat het hier ook in dat opzigt zeer wel te houden is. De bronnen, die men hier op de bergen heeft, brengen het meest toe tot deze vruchtbaarheid. Uit dezelve loopt eene menigte beekjes, aan alle kanten, langs dezelve af, en bevochtigen de aarde, die op de steenrotsen ligt, zoo dat men zich geen vrolijker en levendiger wasdom kan voorstellen.—Alles boezemt hier als 't ware genoeg en stille te vredenheid in,—alles lagcht en juicht u tegen;—en nog haperde 'er in dit jaargetij iets aan dat jeugdig en vrolijk gelaat der natuur. De vogelen zongen niet meêr. De Heer MEJAN zei mij, dat tegen den tijd, dat de natuur hier uit haar' slaap ontwaakt, welke slaap in dit bergachtige land vrij lang duurt, het dan bijzonder levendig en vrolijk is door de groote menigte van zoovelerlei soort van vogelen, welke zich hier ophouden. Nu gingen wij ook de bronnen zelve op het bovenste gedeelte van den berg zien; het water van een derzelve was genoegzaam ijskoud, en naar men mij verzekerde van eene uitmuntende hoedanigheid; zoo dat, als men, wat meêr dan gewoonlijk gegeten hebbende, hier van een glas gebruikte, men duidelijk bespeurde, dat de spijsvertering daar door bevorderd werd. In een aangenamen koepel, aan beide zijden met ramen, en welke het voornaamste vertrek van deze, alleen voor het gerijf geschikte, woning uitmaakt, stond een ontbijt, meestal uit smakelijke vruchten, zoo als persiken, peren, druiven, en vooral ook vijgen, die ik nimmer lekkerder gegeten heb, benevens brood en wijn bestaande. Wij deden ons hier aan dan ook ter deeg te goed, want de gulhartige MEJAN was niet te vreden dat wij slechts proefden, wij moesten eten, ter deeg eten. Hij verhaalde ons, dat hij vooral met een zijden kousen-fabriek, die hij te *Ganges* had, een aanzienlijk vermogen had gewonnen, doch al eenige jaren geleden den handel had vaarwel gezegd, en aan zijne kinderen overgelaten; dat hij sedert altijd buiten woonde, en zich alleen met den landbouw, en het bestuur van zijne landgoederen, die zeer uitgestrekt zijn, bezig hield; dat hij dit aangenaam verblijf, dat bij zijne Hermitage noemde, zelve had aangelegd, en voor een groot deel beplant; zijnde verplicht geweest, om hier en

[305]

[306]

[307]

[308]

daar eene aanmerkelijke hoeveelheid aarde op de rots te laten brengen. Hij zei, dat hij veel van de *Hollanders* hield; nu, hij gaf ons daar ook een blijk van, en om de maat van zijne vriendelijkheid vol te meten, noodigde hij ons, om 's avonds in het terug komen, andermaal eenige ververschingen bij hem te nemen, en om onze landgenooten en andere reizigers, die deze streek mogten komen zien, te verzoeken, van hem niet voorbij te gaan. Hoe zeer wij zulks trachtten te beletten, geleidde ons de goede man in het heen gaan, langs een ander voetpadje als wij gekomen waren, een eind weegs den berg af, tot daar hij ons den weg, dien wij te houden hadden, kon aanwijzen, en hier drukte ik hem met aandoening en hartelijke tevredenheid de hand, waarschijnlijk om hem nooit weder te zien.—Deze plaats wordt *Toumeol* genaamd, wat deze naam beteekent weet ik niet, maar wel dat men moeilijk een naam zou vinden, waar door het zielstreelende van dit oord genoegzaam wordt uitgedrukt. De ouden zouden het buiten twijfel voor een verblijf der Nimfen, of goede toovergodinnen gehouden hebben; en had MAHOMET het gezien, hij zou 'er zekerlijk zijn Paradijs naar geschetst hebben.

[309]

Beneden aan den berg, deed zich nog een bekoorlijk groepje op, tegen de helling naast een klein beekje, lagen twee engelachtige half naakte kindertjes, waar van het oudste drie of vier jaren kon bereiken, in het midden van eenige schapen en geiten, waarop zij achteloos leunden: de grond was hier met kruiden en bloemen overdekt, en zij werden door eenige lommerrijke boomen beschaduwd—het was een allerliefst arkadisch landschapje. Ik wilde de kleine herders eenige stuivers geven, doch, ô gelukkige onschuld! zij schenen geen geld te kennen, althans het werd niet aangenomen, en een kus was dezen nog onbedorvene schepseltjes veel liever.

[310]

Omtrent een kwartier van het buitenverblijf van den Heer MEJAN, naar den kant van *le Vigan*, ligt een brug op het riviertje, en daar bij een roodachtige rots, die buiten de andere bergen uitsteekt en eene aardige vertooning maakt. De weg is goed, loopende altijd zich meerder of minder verheffende langs de *l'Hérault*, waarin men hier en daar kleine watervallen en bruisingen ziet, door de brokken steen, die het water ophouden, veroorzaakt. Ieder oogenblik is men verrukt door de onderscheidene schilderachtige liggingen,—rotsen met boomen en frissche kruiden bedekt, hier en daar een woning op de hoogte, in het flauwe verschiep, aan de helling van een' heuvel, half tusschen de struiken verscholen, of in de diepte aan de boorden der rivier,—daar op den weg sommige muilezels met hunn' geleider,—ginds eenig rundvee en schapen in een eng dal weidende,—ontzaggelijke brokken rots, zoo het schijnt nog maar pas van boven neder in het riviertje gerold, en hier en daar zware castanjeboomen, die den weg belommeren. Onder alle deze voorwerpen heerscht, door de verschillende gedaanten en liggingen der bergen, eene verscheidenheid van schaduw en licht, die allerbevalligst is. Men schijnt hier, door zoo vele steile bergen van de verkeerde en bedorven maatschappij afgezonderd; niets doet zich op dat het denkbeeld daar aan opwekt, geene paleizen, geene Heeren of Juffrouwen, geene kostbare rijtuigen, liverijen, of al diergelijke dingen, waarvan een redelijk denkend menschen walgt; want deze landstreek wordt door de grooten weinig bezocht, en 'er loopt geen groote of Postweg door.

[311]

Omstreeks elf uren kwamen wij te *Vigan*, drie uurtjes van *Ganges* afgelegene, en stapten af aan het *Hotèl du Cheval vert*. Die herberg zag 'er hier in 't geheel niet zindelijk uit, maar het was, naar men ons gezegd had, de beste, dus bestelden wij 'er den maaltijd. De Roomsche Kerk is ook uit en inwendig zeer eenvoudig; de Protestantsche was niet open. Hoewel het zeer heet was, gingen wij de bron, een kwartier uurs van hier, bezoeken; zij heeft niets bijzonders dan zeer helder en lekker water. De gemeene wandeling is met een aantal ongemeen zware castanjeboomen beplant; zij staan zonder order door elkander, en maken een klein maar aangenaam en bevallig woud. Het is hier in de schaduw van dat digte lommer, vooral in dit jaargetij, op dezen tijd van den dag, regt vermakelijk, om wat te rusten. Het stadje beviel mij zoo wel niet als *Ganges*, het is zoo goed niet bebouwd, en ziet 'er slordiger uit. De bevolking verschilt niet veel, in het eene zoo wel als in het andere telt men omtrent 4000 inwoners. De zijden-teelt en zijdenkousenweverijen zijn hier ook de voorname kostwinning. *Le Vigan* behoorde voorheen tot het landschap *d'Alais*, en thans tot het Departement *du Gard*: de Onderprefect houdt 'er zijn verblijf, en daar is een regtbank. Het riviertje *l'Arre* stroomt 'er langs, en van een steenen brug die hier over hetzelfde ligt, heeft men een schilderachtig gezicht. Eenige *Engelsche* huishoudens, die krijgsgevangenen zijn, hebben verlof, om hier den zomer doortebrennen; aan hunne rijtuigen en paarden te zien, schenen het rijke lieden te zijn; ook verteerden zij, naar ik vernam, nog al wat, en dit gaf in dit plaatsje een meêr dan gewoon vertier. Voor den gewonen prijs aten wij in onze herberg tegen verwachting vrij wel. Trouwens het was ook uit dezelfde keuken, waar de *Engelschen* uit schaften: het eten werd hun van hier gebragt. Na den maaltijd reden wij weder terug. Voor het verrukkelijke buitenverblijf van den Heer MEJAN hielden wij stil, om nog eens de alleraangenaamste ligging van hetzelfde te bewonderen; het is een groen *Amphithéater*, de treurwilligen die boven op en tegen de helling van den berg

[312]

staan, en met lange takken langs denzelfden afhangen, maken ook een aardige en eenigzins vreemde vertooning, om dat die boom in de laagte t'huis hoort; doch hier tiert zij door de menigte beekjes en stroomtjes ook zeer weelderig op de hoogte. Ik had onder weg ook opgemerkt, dat men hier en daar boekweit teelde; iets, dat ik in het gedeelte van *Frankrijk*, dat ik doorreisde heb, en vooral in het zuiden, weinig of niet zag. Castanjes levert deze landstreek in menigte op.

Te *Ganges* terug gekomen, gingen wij in de fabriek van MEJAN eenige paren zijdenkousen koopen. Het huis is groot, en ziet 'er gnap, maar in 't geheel niet prachtig uit, en in de magazijnen kan men zoo wel één paar, als eenige honderde dozijnen paren zijdenkousen krijgen. Wij vonden 'er twee kleinzonen van onzen vriendelijken gastheer, die ook zeer geschikte jongelieden schenen te zijn. Dit huis drijft een' zeer uitgebreiden handel, en heeft zelfs een Kantoor te *Cadix*; algemeen zijn zij bekend als zeer eerlijke lieden, met wien het goed te handelen is, en die daardoor en door hun aanzienlijk vermogen een uitgebreid krediet hebben; zij behooren, aan zoo vele honderde handen werk verschaffende, tot de voornamste steunen van deze en omliggende plaatsen, en schijnen door hunne medeburgers zeer bemind te zijn. Zoo gij die goede lieden door aanbeveling, of anderzins, eenigzins dienst kon bewijzen, Vriend! zulks zou mij bijzonder aangenaam zijn; want zij verdienen het, en hebben billijke aanspraak op de achting van vreemdelingen, om de gulle vriendelijkheid, waarmede zij dezelve ontvangen, zijnde hunne gastvrijheid, naar men mij verzekerde, in dit opzigt algemeen. Raad dan ook ieder van uwe kennissen, die hier naar toe mogt reizen, gerust aan, om een bezoek op het landgoed van MEJAN te gaan afleggen.

[313]

Daar het nog vroeg genoeg was om een wandeling buiten het stadje te doen, ging ik de steenen brug die hier over *l'Hérault* ligt over, en zag ter zijde op den muur van dezelve eene waterleiding (*Aqueduc*) gemaakt, dienende om het water uit eene bron aan den overkant van de rivier, op een' zekeren afstand gelegen, in de stad te brengen; doch drie weken geleden was een gedeelte van het metselwerk ingevallen en nog niet hersteld. Ik wandelde langs de rivier en klom tusschen beiden eens op een heuvel tot den avond begon te vallen. Van verre deed zich het geluid van de bellen der schapen, en het vee, dat men naar den stal dreef, als een' klokkenspel hooren, en dan hoorde ik al eens een boerenmeisje of knaap een liedje in het *Patois* zingen, terwijl zij de paarden of het vee naar de rivier leidden, om te drinken. Ik had hier, dunkt mij, met genoeg eenige dagen doorgebracht; doch dat kwam met ons reisbestek niet overeen.

[314]

De vrouwen dragen hier veelal zwarte zijden-hoedjes met eene kant 'erom, zoo als bij ons de dienstmeisjes. Een praatje makende met de vrouw uit onze herberg, vernam ik, dat zij tot de Protestanten behoorde; dat die hier met de Roomschegezinden in goede verstandhouding leefden, en zelfs veel onder elkanderen trouwden; als mede dat de vrouw van den Predikant eene *Hollandsche* was, doch uit welke plaats en hoe genaamd, wist zij mij niet te zeggen.

Den 30 dezer 's morgens om 5 uren vertrokken wij van *Ganges*. De morgenstond was frisch en aangenaam. Een half uurtje van daar komt men door een dorpje *le Roc* genaamd; een oud kasteel ligt daar tegen een rots, die zich als een pyramide vertoont, van hier denkelijk de naam van (*le Roc*) de rots. Wat verder op, aan den anderen kant van het riviertje, ziet men de punt van een rots, van verre gelijkende naar een oud *colossaal* beeld van een Bisschop met een mijter op. De rotsen, die hier vrij hoog zijn, en sommige een kegelvormige gedaante hebben, zijn meest zamengesteld van steenen, die laagsgewijze op een liggen, of van een soort van schaliesteen. De natuur is hier meêr grootsch en majestueus, dan aangenaam en liefelijk.—Verder koomende, ziet men eene steile rots, als de muren van een oud kasteel. Hier en daar schijnen 'er gaten of spelonken in te zijn,—nu daalt de weg, die eenigen tijd vrij verheven was boven de rivier, in een aangenaam dal af. Hier ziet men vele moerbezenboomen; vervolgens komt men in het dorp *St. Bausille*. De straten zijn 'er zoo naauw, dat twee rijtuigen 'er elkanderen met geen mogelijkheid zouden kunnen voorbij komen. Buiten dit dorp klimt men eenen redelijk hoogen berg op; van daar ziet men achter zich het dorp in een alleraangenaamst groen dal, en het riviertje *l'Hérault*, dat men daar verlaat, 'er doorkronkelen. Op zulke plaatsen beklag ik mij altijd van niet genoeg te kunnen teekenen; want diergelijke schoone schilderijen wenschte ik mij daar door dikwijls voor te kunnen stellen.—Hier hoort men het water nog liefelijk ruisschen, doch welhaast mist men geheel de bekoorlijke boorden van de *Hérault*, en het lagchende groen van dat gedeelte der *Cevennes*.—Men daalt af, om weder een' hoogen berg langs kronkelwegen op te klimmen. Daar het redelijk koel was, gingen wij meest te voet. Aan een heester langs den weg staande, vond ik eenige gewassen die ik voor een soort van kleine appelen hield; zij waren even als die geelachtig, en aan den eenen kant rood; hoe verwonderd was ik van dezelve doorbreekende, te vinden dat zij vol waren van een soort van kleine gevleugelde insekten, die door elkanderen krielden; zij hadden veel overeenkomst met de plantluizen, die men bij ons onder de bladeren van de aalbeziën vindt. Op de rotsen hier rondom groeit veel palm, die de landlieden meest gebruiken, om te

[315]

[316]

branden. Te *St. Martin de Londres* lieten wij ons wat eten klaar maken, en aten 'er onder anderen witte truffels, die men hier omstreeks veel vindt; zij kwamen mij zoo goed niet voor als de zwarte. Men rekent van hier tot *Montpellier* nog omtrent 4½ uur; de vrolijke gezigten houden geheel op, de landstreek is dor, en hier en daar ziet men hooge en steile rotsen. Een half uurtje van *Montpellier* ontdekt men reeds de *Aquaduc* van verre; hier en daar aan den weg staan steenen palen; onze voerman zeide, dat de pijpen of buizen tot die waterleiding behoorende, en waar door het water van de bron wierd aangevoerd, hier onder doorliepen. Omstreeks vijf uren na den middag waren wij te *Montpellier* terug.—'s Nachts viel 'er zware donder en regen.

Den 31 dezer, 's morgens op de markt gaven de koopvrouwen in visch, groentens, enz. vrij luidruchtig en in geen zeer bescheiden uitdrukkingen, hun misnoegen te kennen, over een besluit (*arrête*) van het Gouvernement, waarbij eenige kleine munten, waar de stempel af gesleten was, buiten omloop werden gesteld. Op deze markt ziet men een zeer fraaije fontein in een nis tegen een muur; boven op staan twee eenhoorns en een kindje, houdende een' wapenschild en een laurierkrans; op het voetstuk wordt een veldslag *en basrelief* verbeeld, waaronder men leest: *Bataille de Clostercamp*¹; boven de nis is een wapen (*trophée*), en dit alles is van marmere en in een fraaijen smaak gemaakt. De Maarschalk DE CASTRIES Gouverneur te *Montpellier* zijnde, werd deze fontein ter zijner eere opgerigt. Het gebouw, dat men de beurs noemt, schijnt oorspronkelijk een Kerk of Kapel geweest te zijn; men bedient 'er zich weinig van, want de Koophandel is hier van geen groot aanbelang.

[317]

Te *Montpellier* wordt veel koperrood of eigenlijk koperroest gemaakt; gedurende een' geruimen tijd deed men dit bijna nergens anders, wanende, dat de kelders alhier 'er bijzonder toegeschikt waren, doch thans wordt het ook op verscheidene andere plaatsen gemaakt; de bewerking is zeer eenvoudig. Men plaatst in een aardepot boven wijn, die men aan het gisten maakt, laagsgewijze met verdroogde druiventrossen, en tusschen verscheidene plaatjes koper, die door de uitwazeming van den wijn aan het roesten raken; opgedroogd zijnde, schraapt men 'er dit roest af, en dat is het koperroest. Zoo gij het omstandiger weten wilt, lees dan CHAPTAL *Elemens de Chimie*. Zonderling is het, dat vrouwen hier meest met dien arbeid, die om het vergiftige met zeer veel omzigtigheid moet geschieden, belast zijn. Men fabriceert hier ook de *Cremor Tartari*.

[318]

Het schijnt ter dezer plaatse niet ongezond te wezen, mits men zich behoorlijk in acht neemt opzigtens de kleeding; want het weder kan 'er, even als bij ons, zeer ongestadig zijn.

Montpellier is zijn opkomst verschuldigd aan het verval van het oude *Maquelone*. Het gedeelte van *Neder-Languedoc*, waarin deze stad gelegen is, werd oudtijds door de *Volces-Arecomiques* bewoond. De inwoners worden voor levendig en werkzaam van aard gehouden; de huishoudens, naar men zegt, leven veel op zich zelve, en de gezellige verkeering heeft hier minder dan in andere steden plaats. De religiegeschillen, die hier ook vele rampen veroorzaakten, gaven daar misschien wel aanleiding toe. Hunne gastvrijheid omtrent de vreemdelingen is ook niet beroemd; en zelfs een *Languedoc's* spreekwoord, doet den ongezelligen aard van die van *Montpellier* kennen². Deze Stad is thans de Hoofdplaats van het Departement de *l'Hérault*; zij is de geboorteplaats van verscheidene mannen van naam, zoo als de in de Natuurlijke Historie der Visschen ervaren, GUILLAUME RONDELET, die 'er in 1507 geboren werd; PIERRE MAGNOL, kruidkundige, in 1638; LOUIS BERTRAND CASTEL, wiskunstenaar, in 1688; de bekende Tooneeldichter BRUEIJS, van wien wij ook eenige stukken in het *Hollandsch* overgezet hebben³, en meêr anderen. CAMBACÈRES in de geschiedenis van de omwenteling van *Frankrijk*, en vooral als tweede Consul bekend, thans groot Kanselier met den titel van Prins, is ook van *Montpellier*.

[319]

Over onze herberg *l'Hotel du Midi*, waren wij ongemeen wel te vreden; het is 'er gnep, en men eet 'er zeer goed aan de gemeene tafel in een ruime en fraaije zaal. Wij hadden hier niet minder lekkeren zeevisch dan te *Marseille*, onder anderen goede verse tonijn, en zeer groote schelvisschen. Voor een kamer met twee bedden, van waar men een gezigt had tot in de *Middellandsche Zee*, betaalde ik 40 *sols* daags. Morgen voor den middag reizen wij naar *Toulouse*.

[320]

1 De vermaarde slag van *Kloosterkamp* viel voor in het laatst van het jaar 1760. De *Franschen*, na lang half naakt, zoo als zij uit de tenten kwamen, gevochten te hebben, behaalden eindelijk de overwinning.

2 Dit spreekwoord, in het *Patois* van *Languedoc* luidt: *Couvit de Mouspéiè, couvida à l'escaïè*; dat is, noodiging van *Montpellier* op den trap gedaan.

3 De *Advokaat Patelein* is onder anderen van BRUEIJS.

Zestiende Brief.

Toulouse, 4 September.

Den 1 dezer 's morgens om 3 uren, namen wij de reis naar deze plaats aan, met den postwagen, die van *Avignon* op *Toulouse* rijdt, en hier het eerste nachtverblijf houdt.

In het begin is de weg tamelijk effen. Van de hoogte, bij het dorp *Vougide*, heeft men een schoon gezicht op een soort van meer, *l'Etang de Thau* genaamd, de zeehaven van *Cette*, en de warme baden van *Baleruc*; deze baden worden gebruikt ter genezing van zwakheden in de leden, *rhumatieke* pijnen enz. *Frontignan*, om zijn' lekkeren witten wijn ook bij ons bekend, ligt hier dicht bij. In het meer, dat vrij groot is, zag ik eenige visschers bezig; men vangt 'er veel paling. Een eindje voortgereden hebbende, komt men door het stadje *Meze*, waar niets bijzonders van te zeggen valt; het ligt 4 posten van *Montpellier*. De weg werd hier en daar verlegd, en aanmerkelijk hersteld. Vervolgens kwamen wij door *Montagnac*, een steedje, alwaar een Protestantsche Kerk is. Eer men te *Pezenas* komt, rijdt men over eene fraaije steenen brug, die over de *Hérault*, waar van ik u in mijn vorigen geschreven heb, ligt; dat riviertje is hier al veel breeder dan in de *Cevennes*, en stort zich bij *Agde*, omtrent drie uren van deze brug, in zee. De landstreek schijnt hier nog al redelijk vruchtbaar te zijn, en de weg is goed.

[321]

Omstreeks tien uren voor den middag kwamen wij te *Pezenas* aan, en stapten 'er af, om het middagmaal te houden; hebbende nu van *Montpellier* 6¼ post afgelegd. Met genoegen vernam ik, dat 'er tijd was, om het stadje te bezichtigen, want het zag 'er hier vrolijk en levendig uit; het was marktdag, en naar het geen ik al te koop zag, moet het hier aan allerlei soort van eetwaren niet ontbreken; 'er staan verscheidene gnappe huizen, en over het geheel heeft het hier een aanzien van welvarendheid; het maken van wollen stoffen is een voorname kostwinning der inwoners; en *Pezenas* moet aloud zijn, want *PLINIUS* maakt 'er reeds gewag van onder den naam van *Piscena*, prijzende zeer de wol, die deze landstreek oplevert.

De zoon van *CROMWEL*, na dat hij uit *Engeland* gejaagd was, hield zich hier eenigen tijd op; *Pezenas* behoorde toen aan den Prins van *CONTI*, die, tevens Gouverneur van *Languedoc* zijnde, hier een fraai Hotèl had, dat hij somtijds verkoos voor zijn verblijf. Hij bevond 'er zich toen *RICHARD*, zoon van *CROMWEL*, onbekend (*incognito*) reizende, alleen en door de stad gaande, een landgenoot ontmoette, die even eens als hij uitgeweken was, en die zijn partij altijd getrouwelijk was toegedaan geweest; deze raadde hem aan, om een bezoek bij den Prins van *CONTI* afteleggen, waar de vreemdelingen, en vooral de *Engelschen* doorgaans wel ontvangen werden, zonder dat men zelfs verplicht was, om zich onder zijn' echten naam te doen kennen. *RICHARD* liet zich dan door zijn' vriend geleiden, die hem bij den Prins aandienende als een *Engelsch* edelman, die door deze stad reisde om zich naar *Italië* te begeven. *CONTI* ontving hem beleefdelyk, en over den toestand van *Engeland* sprekende, zeide hij onder anderen, dat, hoewel hij 'er ver af was, om het gedrag van *OLIVIER CROMWEL* te billijken, hij echter, regt doende aan zijn dapperheid, groote bekwaamheden en diep doorzigt, bekende, dat hij waardig was, om te gebieden; maar, voer hij voort: hoe is het mogelijk dat hij zoo een dwazen zoon had.—Die *RICHARD*, die schoft, die bloodaard, was toch wel het verachtelijkste schepsel van den aarbodem,—wat is 'er van dien zot toch geworden? *RICHARD*, die zulk een onthaal in 't geheel niet verwachtte, was verlegen wat hier op te antwoorden; doch zorgde wel, om zich niet bekend te maken.

[322]

Wij aten hier vrij wel, en onder anderen goeden zeevisch. De landsdouw aan den anderen kant van de stad, beviel mij niet minder dan aan dien, daar wij ingekomen waren. Na 1¼ post gereden te hebben, verwisselden wij van paarden, op een plaatsje genaamd *la Begude de Jordy*. Het is allerliefst gelegen, 'er staat zeer veel hout, waar onder schoone en weelderig groeiende opgaande boomen; voor het posthuis is een fraaije altijd water gevende fontein, en dicht daar bij een aangename tuin, waarin onderscheidene vruchten zeer wel schenen te groeijen; ik was verwonderd over de bevallige vruchtbaarheid van dit oord, waar van de grond in hoedanigheid veel van de gewone gronden hier omstreeks schijnt te verschillen; men zeide mij ook, dat dezelve voor het houtgewas inzonderheid beroemd was;—wat verder wordt de weg zanderig. Bij *Bezier* is de landstreek aangenaam, en deze stad doet zich niet onbevallig op; 't was omtrent vijf uren na den middag, toen wij hier aankwamen; men rekent *Pezenas* en *Bezier* op 2¾ post. Ons nachtverblijf was hier bepaald, dus hadden wij den tijd, om de stad te zien. Zij is zeer oud, en het blijkt uit eenige oudheden, die 'er gevonden zijn, dat hier eene *Romeinsche* Volkplanting bestond, en dat zij bekend was onder den naam van *Julia Bitterra* of *Civitas Bitterensium*. Wij stapten in de voorstad, waar de gewone herberg van den postwagen is, af. De steenen brug, die niet ver van daar over de rivier *l'Orbe* ligt en vrij lang is, overwandelende, ging ik dat gedeelte van het *Canal du Languedoc*,

[323]

dat in die rivier uitloopt, bezigtigen; doch zag 'er niets anders dan eenige schutsluizen¹; het kanaal zelve was, zoo als doorgaans in dit jaargetij, geheel droog; aan den overkant van de rivier vervolgt het verder tot bij *Cette*, waar het in zee stort. PAUL RIQUET, aannemer van deze vaart, naar het bestek van ANDREOSSY, werd te *Bezier* geboren. Van daar keerde ik terug naar de stad, dat slechts een kleine afstand is; zij is op een vrij hoogen heuvel aangenaam gelegen. Wij klommen 'er op. Van den wal naar den kant van de rivier, en bijzonder van een *terras*, dat men de *Belle Vedère* noemt, heeft men een zeer uitgestrekt en allerverrukkendst gezigt op de rivier de *l'Orbe*, in een aangename valei stroomende, de brug over dezelve en de bergen in 't verschiet. Dit gezigt alleen is der moeite waard, om zich aan deze plaats optehouden. De Hoofdkerk komt ook op den wal uit, en van de plaats voor dezelve heeft men insgelijks een schoon gezigt. Het is een oud, en was naar het scheen in vroegere tijden een aanzienlijk gebouw; van binnen zag ik 'er niets bijzonders. Maar ik moet u een staaltje vertellen van verregaande onverdraagzaamheid, ten opzichte van de Joden, die hier in oude tijden plaats had. De zoogenaamde Christenen hadden vrij verlot, om hunne medeburgers en anderen, tot de Joodsche Kerk behoorende, die zij ontmoetten, van Zaturdag voor Palmzondag af, tot beloken Paasschen toe, te slaan en te mishandelen; en het blijkt, dat dit nog al een soort van Kerkelijke instelling was; want de ongelukkige *Israëlieten* gaven een groote som gelds aan de Hoofdkerk, dat is aan den Bisschop enz. om van deze allerschandelijkste onderdrukking bevrijd te zijn.—Diergelijke afschuwelijke misbruiken, hoewel minder wreed, hadden nog tot in onze dagen plaats, vooral hier en daar in *Duitschland*; doch dank zij dien weldadigen wijsgeerigen geest, welke thans door vele lasterlijk uitgekreten wordt; op de meeste plaatsen zijn zij reeds afgeschaft, of worden zulks nog dagelijks gedaan.

[324]

[325]

Voor het overige levert *Bezier* niets aanmerkelijks op; inwendig is de stad in 't geheel niet fraai, en hoewel nog al tamelijk uitgestrekt, bevat zij niet meer dan 12,500 inwoners, die van de voorsteden hier onder begrepen. In vroegere eeuwen moet de bevolking hier ongelijk veel sterker geweest zijn: want men leest in de geschiedbladeren, dat in het begin van de 13^e eeuw, toen de ongelukkige *Albigenzen* zoo wreed vervolgd werden, en men zelfs kruistogten tegen hen deed, 'er in deze stad op eenen dag omtrent de 60,000 menschen omkwamen; de rampzalige slagtoffers vluchtten in de Kerken en hier vermoordde men hen ook niet alleen, maar men sloot zelfs de deuren van sommige dier gebouwen toe, stak 'er den brand in, en deed zoo alle, die 'er in waren, door de vlam omkomen—en wie was de Apostel van deze afgrijsselijke slagting?—wie anders, dan de heilige DOMINICUS. De vervolging der Protestanten, waarin *Bezier* ook rijkelijk gedeeld heeft, hebben zekerlijk ook geen goed gedaan aan de bloei en welvaart van deze ongelukkige stad. De Fabrieken en Koophandel, die 'er thans is, zijn van niet veel betekenis; men maakt 'er zijden-kousen, een soort van bombazijn, perkament enz. als mede snuifdozen van wortel-, van palm- en olijfboomem.

[326]

Ons avondmaal was redelijk, en wij aten omtrent met 20 personen, zoo vrouwen als mannen; men was nog al vrolijk; naast mij zat een jong *Amerikaan*, die mij veel vertelde van den bloeienden koophandel van dat land; hij kwam uit *Holland*, alwaar hij een lading *Coloniale producten* gebragt had, en ging naar *Marseille*, om ook over het aanvoeren van diergelijke goederen te handelen. Het schijnt dan of het ons Land en *Amerika*, even eens gaat als de schalen van een balans, naar mate dat de eene rijst, daalt de andere, met dit onderscheid echter, dat de ligtste hier omlaag hangt.

Den 2 dezer vertrokken wij 's morgens om 4 uren. De weg was aangenaam, en de grond scheen redelijk vruchtbaar; van de hoogtens heeft men schoone gezigten, en aan de regterhand een keten hooge bergen; doch weinig boomen. Eer men aan het dorp *Coursan* komt, gaat men over eene fraaije steenen brug, over de rivier *l'Aude*, en hier omtrent begint het Departement van dien naam.

Narbonne.

Omstreeks 9 uren kwamen wij te *Narbonne*, 3 posten van *Bezier*. Deze stad is een der oudste van de *Gaulen*, en de eerste volkplanting, die de *Romeinen* aan gene zijde der *Alpen* vestigden, en *Narbo Martius* noemden². Van het Kapitoel, het Amphithéater enz. dat hier in die tijden bestond, ziet men thans niets meêr; in 't geheel zijn 'er geen sporen van de *Romeinsche* grootheid en voormaligen luister meêr overig. De stad ligt nog in zijne muren en *bastions*, maar inwendig beteekent zij niet veel, dat mij verwondert, omdat de vaart, of *Canal de la Robine*, uit de rivier de *Aude* komende 'er doorloopt, en omtrent 1½ uur beneden de stad in zee uitkomt³. Dit dunkt mij moest den handel aanwakkeren; maar het zag 'er in 't geheel niet tierig uit, en de vaart, waarin eenige sluizen zijn, was zelfs genoegzaam droog. Naar ik vernam, was de mond van deze vaart, voorheen de zeehaven van *Narbonne*, en waarin groote schepen kwamen, thans voor dezelve niet meêr bevaarbaar, door dat, de zee al meêr en meêr de kust ontweken zijnde, het daar te ontdiep is geworden⁴. Deze stad is in eene niet onaangename vlakte gelegen en van bergen omringd⁵; maar daar door is zij ook een verzamelplaats van al het water, dat 'er van rondom naar toezakt, en daar door vooral bij sterke regen vlagen onaangenaam⁶; doch zij staat in dit opzigt maar gelijk met het zoo hoog geroemde *Parijs*.

De Hoofdkerk is het voornaamste, dat 'er te *Narbonne* te zien is, en hier toe hadden wij tijd en gelegenheid; want 'er moest gewacht worden naar het middag eten, en het was Zondag. Wij gingen 'er dan genoegzaam met al de reisgenooten, die zich op den postwagen bevonden, naar toe, en de galante *Franschen* boden bij het inkomen van de Kerk aan de Dames het wijwater aan, daar ik, als hier niet aan gewoon, geen slag van had, en die plegtigheid alzo maar agterweeg liet. Deze Kerk is, bij gebrek van geld, zoo men zegt, onvolmaakt gebleven, na dat men 'er van het laatst van de 13de eeuw, tot 1722 van tijd tot tijd aan bezig geweest was. Het koor alleen is dan maar voltooid, en daar naar te oordeelen, zou de geheele Kerk, indien zij naar evenredigheid was afgebouwd, een trotsch en prachtig gebouw geweest zijn. Het gewelf is zeer verheven, en heeft een reusachtig aanzien; voor de omwenteling zag men hier verscheidene kostbaarheden, en onder anderen een zilveren zon of praalkas, die door acht Priesters moest gedragen worden, en 600 mark zilver woog; men heeft 'er geld van geslagen. Het eene was hier verder naar het andere, en de Aardsbisschop, wiens Paleis hier ook dicht bij staat, had een jaarlijks inkomen van 120,000 livres daar of daar omtrent. Toen wij 'er waren, was men bezig met de hoogmisse te zingen; het orgelmuziek was zeer aangenaam, en de *vox humana* zoo natuurlijk, dat wij het onder elkander een poos oneens waren, of 'er menschen zongen dan of het alleen het orgel was. De roode marmeren kolommen, die tot het groot altaar behooren, kwamen mij fraai en kostbaar voor. Men ziet 'er nog eenige vrij goede schilderijen. Het schoone stuk van SEBASTIAAN DEL PIOMBO, verbeeldende de opstanding van LAZARUS, dat uit deze Kerk in de gallerij van de Hertog van *Orleans* in het *Palais Royal* te *Parijs* is gekomen, is thans met een groot deel van die gallerij in *Engeland*.

Wij deden een zeer goed maal in de herberg *la Dorade* op de kaai, aan de vaart staande; men schafte 'er onder anderen goede oesters en uitmuntenden zeevisch in soorten, waar ik mij dan ook, moetende weldra de kusten van de *Middellandsche Zee* verlaten, nog eens te goed aan deed. De prijs was als naar gewoonte. Van den beroemden honig van *Narbonne*, heb ik niet gelikt. Hij is zeer geurig zegt men, omdat de bijen veel op de thijm, rozemarijn en andere geurige kruiden, die hier omstreeks groeijen, azen. De weinige handel van deze stad bestaat in dien honig, in leder dat 'er gelooid wordt, en koren, dat uit het hooge *Languedoc* komt. Het getal der inwoners is, volgens de laatste telling, ruim 9000. Na den maaltijd vervolgden wij onzen weg, door een woestenij, tusschen de rotsen door, en waar naauwelijks een kruidje groeide; de gezigten echter zijn hier en daar

niet onaardig. Verder op wordt de landstreek aangenamer en vruchtbaarder. Hier hadden wij ligt een ongeluk kunnen krijgen; de *postillon*, wat wild zijnde, had, terwijl de *Conducteur* op de *imperiale* sliep, alvorens een vrij steile hoogte achterjden, de wielen niet vastgemaakt, zoo als dit gebruikelijk is; maar reed 'er zoo hard, als de paarden maar loopen konden, af. Nu was 'er aan den voet van deze hoogte, regt over den weg, die daar draaide, een diepte, zoo dat wij, de paarden door de snelle vaart van den wagen denzelven niet kunnende houden, of den draai missende, ligtelijk van boven neder hadden kunnen storten; doch alles liep gelukkig af. Van de plaatsjes, die wij doorkwamen, valt niets bijzonders aanteteekenen; de wijngaarden, die wij hier en daar zagen, beloofden, zoo hier als elders, waar wij doorkwamen, eenen ongemeenen voordeeligen oogst. De wijnen van *Languedoc*, over het algemeen zwaar en geestig zijnde, stookt men daar van veel brandewijn, bijzonder aan de kanten van *Montpellier* en *Nismes*. Dit jaar heeft zulks nog veel algemeener plaats om den rijken oogst, die men voorziet, en de geringe verzending over zee, door de ongunstige tijdsomstandigheden; want anders krijgen wij en de *Engelschen* over *Bourdeaux* ook ons aandeel van die wijnen. Hier en daar heeft men aangename gezigten.

[331]

De zon begon den gezigteinder te naderen, toen wij te *Carcassone* kwamen. Eerst komt men door de oude stad, die men *la Cité* noemt, en die, zoo veel ik in 't voorbijgaan zien kon, wel oud en onoogelijk is; men ziet 'er nog de overblijfsels van een oud Kasteel, op eene hoogte gelegen. Ook staat hier de Hoofdkerk, waar in de opperste van die bloed- en roofgierige vervolgers der *Albigensen*, SIMON Graaf *de Montfort* begraven is; hij stierf in 1218. Dit gedeelte van *Carcassone* meent men dat de plaats is, waar oudtijds het *Carcassum Tectosagum* bestond, dat een gemeenebest was onder de *Tectosaguense Volsques*, en welk gemeenebest met meêr andere landen hier omstreeks, onder de beheering der *Romeinen* geraakte. Van hier klimt men af tot aan de rivier de *Aude*, en komt vervolgens over eene fraaije steenen brug in de laage of nieuwe stad, die ruim en regelmatig gebouwd schijnt. Wij reden, langs eene aangename en lommerrijke gemeene wandelplaats, tot aan een herberg buiten de stad staande, alwaar wij ons nachtverblijf moesten houden; het zag 'er hier vrij wel uit. *Carcassonne* en *Narbonne* is $7\frac{1}{2}$ post. Terwijl het nog schemerlicht was, ging ik de stad, waar van de poort over de herberg was, in, en zag in het midden van een vierkante plaats, rondom met boomen beplant, eene fraaije fontein, waarop het beeld van NEPTUNUS op zijn' zeewagen. Deze stad zou mij, wat de ligging en het uiterlijk aanzien aanbelangt, wel bevallen; het schijnt 'er zeer levendig en welvarende; welke bloei men aan de aanzienlijke laken-fabrieken, waar van niet alleen de ingezetenen, maar zelfs vele hunner naburen leven, moet toeschrijven. *Carcassonne* is de hoofdplaats van het Departement de *l'Aude*, men begroot de bevolking van die stad op 10,400. De rivier, hier tamelijk breed, is niet minder aangenaam, dan voordeelig. De wandelingen en gezigten, op de brug en aan de oevers zijn allerliefst. Met den Zondag avond zag ik daar veel menschen. Het *Canal*, of de vaart van *Languedoc*, stroomt ook niet ver van *Carcassonne*, het geen insgelijks van belang is voor haar handel en fabrieken.

[332]

Den 3 dezer waren wij weder om 4 uren op reis, om 's avonds te *Toulouse* te zijn. Over onze herberg waren wij wel te vreden, en betaalden den gewonen prijs.

Te *Castelnaudary*, $4\frac{1}{2}$ post van *Carcassonne*, en waar men ook van paarden verwisselt, vertoefde de wagen een poosje, om ons tijd te geven tot ontbijten; intusschen ging ik de kom (*le bassin*), van de vaart van *Languedoc*, die hier dicht bij ligt, bezigtigen. Het is een vrij groot water⁷, en dat bovenop een hoogte, want dit is het hoogste gedeelte van de vaart van *Languedoc* tusschen de twee zeeën; men heeft 'er daarom de verzamelplaats gemaakt van al het water, dat men rondom heeft kunnen opvangen, en dat uit den grooten vijver (*reservoir*) van *St. Terriol*, ook hier omstreeks liggende, in deze kom, die men *le bassin de Naurouze* noemt, gebragt wordt; van waar het vervolgens door sluizen aan den eenen kant in de vaart, naar de *Garonne*, en vervolgens naar den *Oceaan*, en aan den anderen kant naar de *Middellandsche Zee* loopt; deze weg werd aangewezen door een bron, die op deze hoogte ontsprong, en waar van het water ook Oost en West liep. Deze kom levert hier een aardig en gansch niet onaangenaam gezicht op; ik zag 'er verscheidene schuitjes inliggen, in den smaak van onze trekschuiten, waar van men, in den tijd als de vaart open is, gebruik maakt, om naar de omliggende plaatsen te varen. Het is wel der moeite waardig, om dit te regt beroemde waterwerk naauwkeurig optenemen, doch mijn reisbestek liet het niet toe.

[333]

Castelnaudary ziet 'er niet onbehagelijk uit, ik zag 'er eenige gnappe huizen; het was 'er korenmarkt, en daar door vrij drok en levendig. Deze handel is de voornaamste der ingezetenen, en de vlaktens hier rondom leveren veel graan op; en dat is 'er in dat gedeelte van *Languedoc*, dat wij tot nog toe doorgereisd hebben, wel noodig. Het getal der ingezetenen van *Castelnaudary* wordt op ruim 7800 gerekend.

[334]

Deze stad is in de geschiedenis vooral bekend door de slag die hier plaats had

tusschen de krijgsbenden van GASTON, Hertog van ORLEANS, en die van den Koning; en waarin de Hertog HENDRIK DE MONTMORENCI werd gekwetst en gevangen genomen. Dit viel voor in September 1632, en de ongelukkige MONTMORENCI werd den 30 October daaraan volgende, beschuldigd zijnde van hoog verraad, te *Toulouse* onthoofd; hij was slechts 37 jaren oud.

Het vermaarde kostschool (*pensionnat*) *de Sorèse*, ligt hier ook niet ver daan; thans waren daar, naar men mij verhaalde, omtrent de 600 jonge lieden.

Te *Avignonet*⁸, een dorp of steedje waar wij doorkwamen, scheen het kermis te zijn; want wij zagen 'er verscheidene gnappe jonge lieden van beide kunne onder zeilen, die daar gespannen waren, dansen, hoewel het nog voor den middag was. Dit plaatsje is ook, zoo als de meesten hier omstreeks, in de bloedige geschiedenis der *Albigensen* bekend. Nu begint het land vlakker te worden, men ziet schier geen bergen en rotsen meêr; de weg was goed, de paarden moedig, en naar het scheen wel gevoed, en de postillon een jonge en vlugge knaap; dit alles maakte dat wij tijdig te *Villefranche* kwamen, waar ik eenigzins met ongeduld het middagmaal te gemoet zag. Niet alleen de landstreek, maar zelfs de huizen, beginnen hier eene andere gedaante te krijgen; zij zijn van gebakken steenen gebouwd, en met pannen gedekt. De gebakken steenen hebben hier een anderen vorm als bij ons, en gelijken naar langwerpige vierkante roode tegels. Onze herberg zag 'er in 't geheel niet prachtig uit; maar het was 'er nog al gnapp, en het eten was in zijn soort ook vrij wel, volgens algemeene getuigenis; want mij (doorgaans honger hebbende, als ik aan tafel kom) smaakt alles, wat maar eenigzins eetbaar is, goed; en dit is vooral op reis een groot voorregt. Het plaatsje ziet 'er redelijk wel uit; en het is duidelijk, dat de natuur hier milder is, dan in verscheidene streken, die wij in *Provence* en *Languedoc* zijn doorgekomen. De vaart van deze laatstgenoemde Provincie loopt ook niet ver van hier. Deze vaart is hier omstreeks, overal aan de kanten, met *Italiaansche* populieren beplant, dat een vrolijk aanzien geeft; wij zagen dezelve al eenigen tijd op een' zekeren afstand van den weg aan onze linkerhand. Te *Bassiège*, een plaatsje, dat 'er ook vrij wel uitziet, moesten wij van paarden veranderen, en ik wandelde intusschen vooruit. Niet ver van hier gaat men over eene brug over de vaart, houdende dezelve vervolgens tot *Toulouse* aan de regterhand. De landouw wordt hoe langer hoe vruchtbaarder, en alzoo aangenamer; de weg loopt altijd door een groene vlakte, en de heuvels, ter zijde liggende, zijn tot op de toppen toe beplant of bezaaid. De voorname oogst, dien ik hier te veld zag staan, behalve den wijn, was Turksche-tarw, hier *millocque* genaamd. Als de pluimen, die dienen om de plant te bevruchten, dit verricht hebben, en het zaad is gezet, worden zij afgesneden, om daar door meerder voedsel aan de plant te laten, en alzoo den groei van het zaad te bevorderen⁹. Men teelt overal in deze landstreek veel van dat graan, dat gedeeltelijk in het land zelve gebruikt, en gedeeltelijk naar *Spanje* verzonden wordt. Een van onze reisgenooten die een landgoed in *Gasconje* had, en nog al een liefhebber van den landbouw scheen, zeide, dat men sedert eenige jaren meerder gemeenschap met de naburen naar den kant van het Noorden hebbende, men ten opzichte van den landbouw nog al het een en ander van hun had geleerd; en dat hij zelve onder anderen van een zijner vrienden, die eenigen tijd in *Bataafsch Braband* geweest was, had geleerd, om meêr voordeel van den grond te trekken, door geele wortelen onder het koren te zaaijen, enz. en dit met goed gevolg sedert eenige jaren reeds had gedaan.

Het hout schijnt hier ook wel te willen groeijen. Men ziet 'er frissche boomen van allerlei soort, in plaats van die eentonige olijfboomen, waarvan het droevige gezicht mij reeds zoo lang heeft verveeld—waarlijk men had ook wel een vrolijker zinnebeeld voor dien lieven vrede, waarvan wij het gemis reeds zoo lange betreuren, kunnen uitdenken, dan de olijftak, dunkt mij. Een, zoo het scheen goede en eenvoudige geestelijke, aan wien ik deze aanmerking mededeelde, nam de partij van den olijftak met veel ijver, zeggende, dat zij een' heiligen oorsprong heeft, als zijnde door de duif aan NOACH gebracht, ten teeken, dat het Opperwezen den vrede aan het aardrijk schonk. Tegen zulk soort van lieden valt niet veel te bewijzen, dus liet ik het den man winnen, hoewel ik niet wel in mijn hoofd kan krijgen, dat de *Grieken* en *Romeinen*, die ook dit zinnebeeld kenden, daar aan door het verhaal van MOSES, in het boek genaamd *Genesis*, gekomen zijn. Men ziet hier omstreeks ook veel buitenplaatsjes en lusthuizen, die *Castels* genaamd worden. Het dorp *Castanet*, waar wij doorkwamen, en dat nog maar 1½ post van *Toulouse* ligt, ziet 'er ook bevallig en welvarende uit. De huizen zijn hier bijna overal geleverd, en schijnen wel onderhouden; de menschen zien 'er gnapp en goed gekleed uit; welk een onderscheid tusschen deze en de dorpen en steedjes van *Provence*, en hier en daar in het hooge *Languedockse!* (*le haut Languedoc*). De weg bij *Toulouse*, en naar de stad leidende, is zeer aangenaam; zijnde een lange rechte laan, aan beide zijde met frissche boomen beplant; wij kwamen langs de wandeling, die allerliefst is, door het dikke en frissche lommer. Ik verkwikte inderdaad op het zien van zoo veel boomen. Het was ruim zes uren, toen wij aankwamen. Hoewel de postwagens over het algemeen, ons vrij wel waren bevallen, deze was het inzonderheid hebbende aan alle posten doorgaans goede paarden; de Conducteur was ook zeer geschikt, en had veel zorg en oplettendheid

[335]

[336]

[337]

[338]

Den 4 dezer. *Toulouse* valt mij zeer in de hand; hoewel in 't geheel niet geregeld gebouwd, zijn de straten echter nog al redelijk breed, en men vindt 'er vele fraaije huizen, genoegzaam allen van gebakken steenen. Het kwam 'er mij dan ook over het algemeen zoo doodsch en stil niet voor, als men mij verteld had; hoewel men elkanderen in de straten niet verdringt, zoo als te *Parijs*. Koetsen of cabriolets ziet men 'er ook niet veel; maar de draagstoelen zijn nog veel in gebruik. Bij den Schouwburg zag ik 'er verscheidene staan, men huurt ze voor een matigen prijs. Voor de omwenteling haperde het hier niet aan Kerken en Kloosters, geen wonder, het bijgeloof en de vervolgzucht had zijn' verschrikkelijken zetel in deze stad gevestigd; gij begrijpt, dat ik de afgrijsselijke zoogenaamde regtbank van gewetens-onderzoek (*tribunal d'inquisition*), die hier in het begin van de 13^e eeuw werd opgericht, bedoel. De wreedaardige dweeper of huichelaar DOMINICUS, die sommige nog heden den Heiligen noemen, was aan het hoofd van dezelve en zijne navolgers bekleeden nog in onze dagen die plaats in *Spanje* en *Portugal*; hoewel zij, den Hemel zij gedankt, zeer veel van hunne magt verloren hebben. De ongelukkige *Albigensen*, waarvan ik reeds dikwerf melding maakte, zich niet aan het Pausdom willende onderwerpen, gaven aanleiding tot dit hof van gewetensdwang, of liever dienden ten voorwendsel, om vrij te kunnen rooven en moorden; want immers wisten vele Priesters altijd hun belang met dat van de Godheid, die zij zelf gevormd hadden, zoo kunstig te verbinden, dat het scheen als of zij voor niets anders dan voor de zaak van God ijverden, terwijl zij in der daad niets anders dan hun personeel belang beoogden. Die aller afschuwelijkste Treurtooneelen, waarmede de geschiedenis der *Albigensen* vervuld is, zijn dan ook inzonderheid, hier en te *Alby*, eene naburige stad, en de Hoofdplaats van het landschap, waar na de *Albigensen* genaamd zijn, voorgevallen.

[339]

De Hoofdkerk, dat een groot, en in zijn soort prachtig, gebouw is, verdient wel gezien te worden. Het groote altaar pronkt met fraaije Corinthische kolommen van *Languedoc's* marmer, en is naar de teekening van den bekwamen Beeldhouwer GERVAIS DROUET gemaakt. In deze Kerk toont men den predikstoel, waar op men wil dat de Heilige BERNARDUS en Heilige DOMINICUS gepredikt hebben. Waarom stelt men 'er geen, waarop de broederliefde en verdraagzaamheid gepredikt wordt, in de plaats? In den toren van deze Kerk hing een klok die 50,000 ponden woog. Het Aardsbisschoppelijke paleis staat bij die Kerk, en schijnt een aanzienlijk gebouw; thans woont 'er de Prefect in; want *Toulouse* is de hoofdplaats van het Departement *de la haute Garonne*.

Het Stadhuis op de plaats staande, die men voorheen *Parijs* naäpende, *la Place Royale* noemde; hoewel 'er nimmer een Koninklijk standbeeld of iets diergelijks, voor zoo ver men weet, gestaan heeft, beantwoordt niet aan den grooten ophef, dien men 'er van maakt; voor de omwenteling, werd het *le Capitole*¹⁰, in navolging van de *Romeinen*, genaamd. Want die van *Toulouse*, aan *Gascogne* grenzende, en zoo, als algemeen bekend is, even als de bewoners van die landstreek, veel van vergrooten houdende, willen, dat dit gebouw door keizer GALBA gesticht is, na dat deze stad bondgenoot van *Rome* verklaard was, schoon de bewijzen hun schijnen te ontbreken. De leden van het Stadsbestuur werden dan ook *Capitouls* geheeten. Ik had aangeteekend, dat hier drie groote schilderijen van den vermaarden schilder ANTOINE RIVALS, in een zaal die men *la Salle du grand Consistoire* plagt te noemen, te zien waren; en vroeg na die zaal; men wees mij dezelve, ik zag overal rond, maar bespeurde niets, dat naar schilderstukken geleek; de muren waren met breede driekleurige streepen geverwd, en dit was al wat 'er te zien was, in eenige andere kamers, die ik nog doorliep, was ook niets bijzonders te zien; eindelijk vroeg ik andermaal aan den zelfden man, die mij de zaal aangewezen had, en eene soort van kamerbewaarder, of diergelijken scheen te zijn, waar dan toch de stukken van RIVALS te zien waren, en hij antwoordde in de zaal *du grand Consistoire*. In der daad zij waren 'er nog; doch, helaas! het schilderwerk was niet meer zichtbaar; eenige woeste ijveraars hadden 'er, in het begin van den omwenteling, den kwast opgezet, omdat zij de geboorte, de krooning, en het huwelijk van LODEWIJK den XIV. verbeelden, en dit had ik, om dat zij met eenige anderen genoegzaam den ganschen muur besloegen voor een driekleurig geverwden muur of behangsel aangezien. Verder zag ik hier niets dat der moeite waardig is om te beschrijven. De Schouwburgzaal was voorheen in een van de vleugels van het zoogenaamde Kapitoel; thans speelden 'er *Marionetten* in, en de Schouwburg is in een ander gebouw, dat hier dicht bij staat. De gevel van dit Stadhuis, die omtrent de helft van de vorige eeuw gebouwd is, beslaat den eenen kant van de plaats voorheen *Royal*. Wie erinnert zich niet bij het zien van dit Stadhuis den regterlijken moord van den ongelukkigen CALAS. De Graaf van MONTMORENCI, van wien ik hier voor gesproken heb op de plaats van dit Stadhuis, met gesloten deuren onthoofd zijnde, heeft men hier nog lange jaren daar na roode vlakken op den muur aangewezen, die men zeide van het gespatte bloed van dit slagtoffer van Koninklijke of liever Priesterlijke¹¹ wraak te zijn; sedert een geruimen tijd ziet men die vlakken niet meer.—Maar ik scheidde van al die akelige

[340]

[341]

- 1 Zij worden de sluizen van *Fonceranne*, (*les ecluses de Fonceranne*) genaamd, liggen tegen de helling van een hoogte, en zijn 8 in getal. Verder op is 'er onder door een' berg, ter lengte van 720 voeten, doorgegraven; deze onderaardsche waterleiding noemt men *la voute de Malpas*; een gedeelte van dat gewelf is gemetseld, om het invallen te beletten.
- 2 Zij werd ook *Decumanorum Colonia*, naar een volk onder de *Gaulen*, die men *Decumani* noemde, geheten.
- 3 Deze vaart meent men, dat reeds door de *Romeinen* gegraven is, alzoo *PLINIUS*, onder anderen, 'er gewag van maakt, onder den naam van *Rubrensis*.
- 4 Van de kusten van *Provence* en *Languedoc* wijkt de zee, en onze stranden zwelgt zij al langzamerhand in.
- 5 Ik zal 'er u een gezigtje van doen toekomen.
- 6 De meer aardige dan nuttige reizigers *BACHAUMONT* en *LA CHAPELLE*, zeggen van *Narbonne*:
Digne objet de notre couroux,
Vielle ville toute de fange,
Qui n'est que ruisseaux et qu'égouts.
Pourrois-tu pretendre de nous,
Le moindre vers à ta louange?
- 7 Deze kom is 1200 voeten lang, en 900 breed.
- 8 Dit is het eerste plaatsje van het Departement *de la haute Garonne* aan dien kant.
- 9 Met die afgesneden pluimen of *Masculi Flores*, zoo als ze door de Botanisten genoemd worden, met een goed deel van de steng afgesneden zijnde, wordt het vee gevoederd.
- 10 Het Kapitoel.
- 11 Namelijk van den Kardinaal *DE RICHELIEU*, die een bijna onbepaald vermogen op *LODEWIJK den XIII.* had, en tegen wien de opstand, waar onder *MONTMORENCI* zich bevond, bijzonder gerigt was.

[157n]

Zeventiende Brief.

Toulouse, 5 Augustus.

Ons verblijf zal hier korter zijn, dan ik mij had voorgesteld, om dat wij genoegzaam al het merkwaardige reeds gezien hebben, en onze voorgenome reis door een gedeelte van de *Pyreneën* niet veel langer moeten uitstellen, want het wordt in die bergachtige landstreek dikwijls al vroeg onaangenaam weder. Voor mijn vertrek wil ik dezen echter nog aan u afzenden.

Gisteren, na dat ik een kwartiertje buiten de stad de vaart van *Languedoc* had wezen zien, ter plaatse, waar zij in de *Garonne* uitkomt¹, ging ik naar Schouwburg, die 'er inwendig nog al redelijk uitziet. Men gaf 'er een groot Treurspel van *Racine* of *Corneille*, en hier hadden vertooners den regten slag niet van; ik ging 'er dan al schielijk uit, en kwam niet weder, voor dat men aan het Nastukje begon, omdat het hier t'huis hoort, zoo als de titel ook aanduidt, zijnde genaamd *Molière à Toulouse*; het beteekent juist niet veel, doch werd redelijk wel gespeeld. Men betaalt 17 *sols* in het *parterre*, doch men moet 'er blijven staan.

[343]

Heden morgen ging ik weder zeer vroegtijdig uit, om geen' tijd te verliezen. De kaai langs de *Garonne*, dunkt mij, het aangenaamste gedeelte van de stad, men ziet in die rivier eenige kleine watervallen door het water, dat over steenen dammen loopt, veroorzaakt; de stroom is zeer sterk. Over dezelve ligt een zeer fraaije steenen brug, rustende op zeven bogen; zij is 72 voeten breed, en ruim 800 voeten lang². Men gaat over dezelve van de stad naar de voorstad van *St. Cyprien*. Aan het eind van deze brug, als men uit de stad komt, staat een fraaije poort of zegeboog; op denzelfen leest men behalve een Latijnsch vers, als een ander staaltje van de pogcherij der *Toulousers*: "*het is hier het achtste wonder der wereld.*" *Septem orbis miracula discant hic mirandum octavum*. Buiten deze poort komende, heeft men aan de linkerhand een beplante wandeling, langs de rivier en aan de regter het Hospitaal van *St. Jakob*, dat men mij ook als waardig, om bezigtigd te worden had opgegeven; doch ik zag 'er niets anders aan, dan een groot Gasthuis. Regt uitgaande door de voorstad van *St. Cypriaan*, komt men aan een fraai ijzeren hek, dat men de poort van *St. Cyprien* noemt. Op twee steenen pijlaren van dat hek, ziet men twee fraaije zittende vrouwen beelden. Voor deze poort heeft men eene fraaije plaats beginnen te bouwen, met regelmatige gebouwen rondom; doch zij is ook slechts begonnen, en dit is al verscheidene jaren geleden; buiten deze poort heeft men aan beide zijden fraaije wandelingen, met verscheidene rijen boomen beplant, gelijk ook de weg regt uit beplant is. De

[344]

boomen die men hier ziet zijn meest ijpen; doch zij zien 'er vrij wat beter uit dan die van *Montpellier*. De korenmolens, die door het water van de *Garonne* gaan, zijn wel bezienswaardig, zoo om derzelver grootte als om de werking. In die van de *Bazacle* worden 16 molensteenen bewogen; doch men moet geen zwarten rok aantrekken, als men hier gaat kijken. Het eiland *Tounis*, waarbij deze molen staat, wordt meest door verwers van wolle en andere stoffen bewoond.

Verder de stad ingaande, viel mijn oog op de ongewone bouworde van een groot huis; in den gevel zijn verscheidene pilasters, en de kapiteelen zijn zamengesteld uit eenige arenden; ook ziet men diergelijke vogels en andere gedaanten in de lijst; boven een deur ziet men de beelden van APOLLO en MERCURIUS, die een wapenschild houden, en boven een andere, daar naast een paar andere beelden. doch die ik niet herkende. Dit huis scheen mij ondertusschen nog niet zeer oud te zijn, en had, naar ik vernam, behoord aan een President enz. AGAIN genaamd; het staat schuins over het huis, behoord hebbende aan de *Malthéses* Ridders. In dezelfde straat, wat verder, is een geschutgieterij.

[345]

De Kerk van *St. Sernin*, of eigenlijk *St. Saturnin*, een zeer oud Gottisch gebouw, is groot, maar inwendig zeer duister, en gelijkt eerder naar een gevangenis of grafspelonk, dan naar een tempel voor den Godsdienst geschikt; nu de geloovigen van *Toulouse* plagten ook roem te dragen op het bezit van 26 lichamen van Heiligen, die in deze Kerk in kostbare kisten bewaard werden, en waar onder niet minder dan zeven Apostelen.—Welk een knekelhuis!—Dit gebouw pronkt met eenen hoogen spitsen toren, naar het mij voorkwam op eene buitengewone wijze gebouwd. Zoo akelig en onbevallig ik deze Kerk vond, zoo fraai en wel verlicht vond ik die, welke voorheen aan de *Carthuizers* behoorde, en thans voor een parochie dient, zijnde onlangs netjes opgemaakt. Het altaar, vooral dat midden in de Kerk onder een soort van lantaarn staat, is van marmer, fraai en met smaak gewerkt; vooral twee Engelen van wit marmer en van gewone menschelijke grootte, kroonende met gestrengeld loof een *Urne*. De houding van die Engelen is zeer bevallig. Volgens de aanteekening, die ik 'er op vond, is dit fraaije stuk werk door de gebroeders LUKAS van *Rome* in 1785 gemaakt.

[346]

Na den middag gingen wij het Stads Museum, in het voormalig Klooster der *Augustijnen*, bezigtigen. In het pand van het Klooster ziet men eenige overblijfsels van graftombes, beeldhouwerk enz. uit de Kerken na de omwenteling te zamen geraapt. De Kloosterkerk is in eene fraaije zaal of galerij veranderd, zoo dat men niet zou zeggen, dat het een Kerk geweest was; rondom hangen verscheidene schilderijen, die zoo als gij denken kunt, niet veel bewondering baren, als men, gelijk als ik, zoo menigmalen de galerij van *Parijs* gezien heeft; daar waren 'er sommige bij van nog in leven zijnde meesters. Eenige jongelieden waren hier bezig met kopieeren. In het midden van deze zaal staat een lange tafel, waarop men eenige kleine *antike* beeldjes van metaal, enz. ziet, en aan het eind heeft men eene fraaije *colonade* of *portique* gemaakt van marmeren kolommen, die, naar mij de oppasser vertelde, uit Kloosters of Kerken afkomstig zijn. Achter deze *portique*, waar men met eenige trappen naar toe klimt, ziet men het bekende kunststuk van ANTOINE RIVALS, verbeeldende de stichting van de stad *Ancire* in *Galatie*, door de *Tectosages*, van *Toulouse* vertrokken zijnde. Dit stuk is met zeer waarheid geschilderd. Men zegt zelfs dat het voorheen aan het eind van eene zaal op het Stadhuis hangende, dikwijls door lieden die aan het andere eind stonden, voor een wezenlijk gebouw werd aangezien. Hier is die begoocheling zoo sterk niet, doch ik zag het met veel genoegen. Het heeft voor opschrift: "*Tectosages Anciram condebant.*" Onder eenige borstbeelden ziet men hier ook dat van RIVALS zelven: hij werd alhier in 1735 geboren.

[347]

's Avonds ging ik de aangename wandelingen buiten de poort, waar wij ingekomen waren, en anderen hier omstreeks, nog eens doorkruisen. Bij de vaart zag ik een scheepstimmerwerf waar men zelfs kleine zeescheepjes bouwde. De wandelingen inzonderheid moeten, dunkt mij, veel bijdragen tot veraangenaming van deze stad, en in dat opzigt verdient zij zeker de voorkeur boven *Montpellier*, *Nismes* en *Marseille*.

Toulouse, of liever het oude *Tolosa*, dat omtrent een uurtje van het tegenwoordige *Toulouse* af schijnt gestaan te hebben, blijkens onder anderen de geringe overblijfsels van een Amphithéater dat men daar vindt, wil men, dat gebouwd is door de *Tectosagers*, een volk, waarvan ik hier voor reeds sprak, en dat ruim 600 jaren voor CHRISTUS geboorte, ten getale van 300,000 hun land verlieten, om zich hier te komen nederzetten. Daar na geraakten zij onder de *Romeinen* of werden hunne bondgenooten. Vervolgens hebben de *Visi-Gothen* 'er zich meester van gemaakt; zij zijn door Koningen, door Graven, en wederom door Koningen geregeerd geworden. Ondertusschen lieten zij zich altijd nog al wat voorstaan op hunne oude vrijheid en onafhankelijkheid, en behielden, zoo als ik reeds gezegd heb, eenige oude benamingen, zoo als *Capitouls*, rechter *mage* (*juge mage*) enz., doch het was ook niet anders dan den naam.

[348]

Het Parlement van *Toulouse*, dat van het midden der 13e eeuw, tot aan de omwenteling bestaan heeft, volgde in rang op dat van *Parijs*, en was dus het tweede van *Frankrijk*.

Onder de Akademiën van *Toulouse*, was 'er een bekend onder den naam van *Académie des Jeux Floraux*, in het begin van de 14e eeuw gesticht door zeven *Troubadours*³, en daar na, in dezelfde eeuw, gevestigd door CLEMENCE ISAURE, eene vrouw van geest en fraaij vernuft. Deze Akademie bleef genoegzaam in haren oorspronkelijken staat voortduren tot in het laatst van de 17e eeuw, toen men 'er eene Koninklijke Akademie van gemaakt heeft, met behoud, echter van haar eersten naam. Deze *Troubadours* en *jeux floraux* (bloemen spelen) schijnen, volgens het geen ik 'er van gelezen en gehoord heb, veel overeenkomst gehad te hebben met onze oude Redenrijkers en hunne handelingen. Zij gaven ook Dichtstukken op, en beloofden prijzen, zoo als goudsbloemen, lelien, en andere bloemen van goud of zilver. De leden van het Genootschap genaamd *Jeux Floraux*, werden *Bacheliers en la gaie science et dans le gai savoir*, medegenooten in de vrolijke wetenschap en lustige kennis, genaamd. Deze *Troubadours* waren ook somtijds zeer vrij in hunne versen, en durfden de Vorsten en Geestelijken wel eens ter deeg hekelen. De letterkunde werd hier dan ook altijd, hoe zeer 'er het bijgeloof den baas speelde, nog al beoefend, en *Toulouse* heeft verscheidene mannen van naam opgeleverd, onder andere DU FERRIER, die Ambassadeur zijnde, zich durfde verzetten tegen het voorgevallene in het *Concilie* van *Trente*, en het verstandig ontwerp gemaakt heeft, om *Frankrijk* van den stoel van *Rome* los te maken, en in navolging van *Engeland*, de *Gallicaansche* Kerk onafhankelijk te maken van de Pausen. CAILHAVA, lid van het *Institut National* van *Frankrijk*, bekend door verscheidene Toneelstukken, vooral door zijn werk genaamd *de l'Art de la Comedie*, en zijne *Etudes sur Molière*, werd ook te *Toulouse* geboren.

[349]

De voorname handel van deze stad bestaat in Spaansche wolle en koren, ook worden, bijzonder als de vaart van *Languedoc* gesloten is, de goederen die men de *Garonne* af vervoert, hier per as aangebragt. Onder de menigte voerlieden, zag ik 'er hier dan ook verscheidene uit het land van *Béarn*, aan de *Spaansche* grenzen, welke een soort van mutsjes op hebben, bijna in den smaak als vele boertjes van *Teniers*. Sommigen waren bruin, andere wit met rooden kwast, die 'er boven plat op ligt. Deze mutsjes die men *Berettes* noemt, zijn van wol gebreid en gevuld; zij zijn zoo ondiep, dat het menschen, die 'er niet aan gewoon zijn, moeilijk zou vallen, dunkt mij, om ze op het hoofd te houden. Behalve de verwerijen zijn hier ook fabrieken van wollen stoffen; ik zag 'er onder anderen een gemeen soort van laken dat zeer smal is. Hier, en in het gehele *Languedocsche* meet men stoffen, linten, enz. niet met de el, maar met eene maat die men *la cane* noemt, en die verdeeld wordt in 8 *pans*; 5 zulke *pans* maken eene *Fransche* elle. In *Provence* meet men ook met *pans*. De bevolking van *Toulouse* is ruim 52,600; de menschen zien 'er over het algemeen gezond en wel uit; levensmiddelen van allerlei soort ontbreken 'er niet, en zijn tot een matigen prijs te bekomen; hoenderen en allerlei soort van gevogelte vooral. Wij waren over onze herberg wel te vreden.

[350]

Men verzekerde mij, dat het bijgeloof hier sedert de omwenteling aanmerkelijk verminderd was. De inwoners van deze stad, altijd zoo zeer gesteld zijnde op hunne vrijheid en onafhankelijkheid, waren dan over het algemeen ook ijverige voorstanders van de grondbeginselen der omwenteling.

Ik heb u nog vergeten te vertellen, dat hierin het Klooster der *Cordeliers* een grafkelder plagt te zijn, die, zoo als men het volk wijs maakte, de bijzondere eigenschap had, om de lijken, die men 'er in legde, te verdroogen; doch het is thans algemeen bekend, dat het niet anders dan een kunstje van de Monniken was. Deze kelder gaf aanleiding tot eene weddingschap tusschen twee jonge lieden; een van hun moest juist op het uur van middernacht, (want dat is overal de tijd, dat de spoken en geesten verschijnen, zoo als het middaguur overal bij de boeren de schafklok is) alleen in dezen kelder vol verdroogde lijken en geraamtens gaan, en om wel verzekerd te zijn, dat hij tot het einde toe geweest was, aldaar op een bepaalde plaats een spijker in den muur slaan. Onze held begeeft zich, van een dievenlantaarntje, een hamer, een spijker, en de noodige sleutels voorzien, naar dien akeligen kelder, zich zoo als het dikwijls gaat, kloeker houdende, dan hij in der daad was; maar wie wil, jong zijnde, ook den naam hebben van bang, en vooral bang voor dooden te zijn. Het moest 'er dan mede door. Hij treedt ten kelder in, opent de deur van de grafspelonk, en plaatst den spijker. Ondertusschen staat de andere wedder, met een menigte nieuwsgierigen, een geruime wijl in het Klooster te wachten; en hij komt niet terug. Men begint ongerust te worden, en besluit, om te gaan zien, waar hij blijven mag.—De ongelukkige jongeling was dood, en dat waarschijnlijk door angst; want hij had, een lang en wijd kleed aan hebbende, 'er denklijk door de vrees, niet ter deeg toezijnde, een slip van zijn kleed aan den muur vast gespijkerd; hier door voelt hij zich, heen willende gaan, terug gehouden; en de beangstheid, die misschien reeds tot eene aanmerkelijke hoogte was gestegen, neemt hier door zoodanig toe, dat hij 'er onder bezwijkt⁴. Genoegzaam

[351]

alle menschen hebben, en ik geloof zelfs buiten en behalve vooroordeelen van eene verkeerde opvoeding, een' huiverigen afkeer van de dooden; dit schijnt eenigzins in de natuur te liggen, en men wordt hetzelfde gewaar in sommige dieren, vooral in de paarden. Men handelt dan altijd onvoorzigtig, van dezen afkeer met geweld te willen trotseren, en sterker te willen wezen, dan wij in der daad zijn. Bij deze gelegenheid erinner ik mij een geval van dien aard, dat aan iemand van mijn nabestaanden gebeurd is. Hij bevond zich, nog zeer jong zijnde, te *Groningen* bij bloedverwanten, die in een groot huis woonden, waar het, zoo men wilde, spookte; een lange gang scheidde de kamer, waar men gewoonlijk zat, van de keuken. Op zekeren avond, dat deze aankomende jongeling uit die kamer, door den gang, in het donker naar de dienstboden in de keuken wilde gaan, wordt hij op eenmaal bij een been vast gehouden, zoo dat hij vallende zeer verschrikte, vooral dewijl het huis een' kwaden naam had. Daar hij van angst schreeuwde, komt men op het gerucht toelopen, en vindt dat hem het ijzer- of koperdraad van de bel, om een van zijne beenen was gekronkeld. Men had juist gebeld, de draad die door de gang liep was gebroken, en hier mede was de spookhistorie verklaard, en liep zonder eenige onaangename gevolgen af.

Morgen ochtend om 3 uren vertrek ik van hier met den postwagen, die van *Toulouse* naar *Bayonne* rijdt tot *Tarbes*.

¹ RIQUET begon deeze vaart in 1666, en zij werd in 1680 voltooid. In 't geheel zijn 'er 60 sluizen, te weten 45 naar den kant van de *Middellandsche Zee*, en 15 na den kant van den *Oceaan*. Het gansche werk heeft 13 millioenen gekost, waarvan door den Koning ruim de eene helft, en door de Provincie de rest betaald werd. Men zegt, dat de sluizen 's jaarlijks omtrent één millioen opbrengen, na aftrek van alle onkosten. Thans, daar deze vaart droog was, dat alle jaren in dit jaargetij gedurende eenigen tijd plaats heeft, werd zij verbreed en uitgegraven.

² Deze brug is naar het bestek van den bouwmeester SOUFFRON gemaakt, de hoeken zijn van gehouwen, en de rest van gebakken steenen. De zegenboog is naar de teekening van FRANCOIS MANSARD gebouwd.

³ *Trobadors de Tolosa. Troubadours* zijn Dichters van de 12de en 13de eeuwen, in *Provence*, *Languedoc* en andere Provinciën van *Frankrijk* ten zuiden van de rivier de *Loire* gelegen, t'huis behoorende.

⁴ Dit voorval had plaats in het begin van de vorige eeuw.

Achttiende Brief.

Bagnères, 9 September.

Gisteren ben ik hier aan den voet van die keten hooge bergen, die de grensscheiding van *Frankrijk* en *Spanje* maken, aangekomen. Den 6 dezer reed ik, terwijl het nog duister was, uit *Toulouse*. De poort van *St. Cyprien* uitgereden zijnde, zagen wij een half uur buiten de stad, aan de linkerhand van den weg, de bron *la Fontaine de Perpan* genaamd, welke, naar men zegt, een zeer heilzaam mineraal water geeft; ik vond 'er echter geen anderen smaak aan dan aan gewoon water. Aan de fontein is ook niets bijzonders te zien, zij is als een vierkant koepeltje gemaakt, en uit drie ruw gebeeldhouwde koppen loopt het water; men had mij dit nog al als iets bezienswaardig opgegeven. De ligging onder eenige vrij hooge Italiaansche populieren, is nog al schilderachtig. De weg is zeer goed, aan beide zijden aangenaam beplant, en rondom ziet men eene vruchtbare vlakte. Wij ontmoetten verscheidene spannen met ossen, zoo als ik 'er *Toulouse* ook al gezien had; zij zijn aan elkanderen gekoppeld door middel van een hout, dat dwars tegen de horens met riemen vastgemaakt wordt; midden in hetzelfde is een gat, waar door de disselboom, tusschen de twee beesten inkomende, doorgestoken, en met een pen vastgemaakt wordt; hier in bestaat al het tuig van dit gespan: want een toom of lijsten hebben zij ook niet, in plaats van dat, heeft de voerman een langen regten stok, waarmede hij hen bestuurt, dezelve tusschen de horens inleggende, en daar bij somtijds eenige woorden voegende; deze voerlieden hebben lederen schootsvellen voor, zoo als bij ons de schoenmakers.

De *Garonne* over zijnde, is men in het voormalig *Gascogne*, en de landen tusschen deze rivier, den *Oceaan* en de *Pyreneën* gelegen, werden gemeenelijk onder de benaming van *Gascogne* begrepen. Bij het dorpje *Lequevin*, waar de weg over een hoogte loopt, heeft men een aangenaam gezicht over de schoone en vruchtbare vlakte. Aan de rechterhand, op een zekeren afstand van den weg, ziet men een bosch, dat zeer uitgestrekt schijnt te zijn, doch 'er waren geen zwaare boomen in, en diende, naar ik vernam, genoegzaam alleen voor brandhout. Men noemt dit het bosch van *Boecol*. De weg is hier zeer ongelijk, en men is den eenen heuvel pas af,

of men moet den anderen weder opklimmen. De grond schijnt hier ook zoo goed niet als digter bij *Toulouse*, en Turksche tarw was het voornaarmste dat ik 'er zag; hier en daar staat ook gierst, dat men *petit millet* noemt. De grond wordt hier veel met mergel¹ gemest; zulk eene bemesting voedt den akker voor verscheidene jaren. Op sommige akkers zag ik nog eene andere soort van *maïs* of Turksche tarw, die weinig graan geeft, en alleen geteeld wordt, om 'er bezems van te maken; zij groeit hooger, en is ranker dan de andere, daar bij zijn de pluimen, die om te veegen dienen moeten, veel langer, en vrij stevig; diergelijke bezems, netjes gebonden, worden in gansch *Provence* en *Languedoc* bijna gebruikt, ik zag ze zelfs al te *Lyon*; dit is dan nog al een tak van handel, en indien het niet zoo afgelegen was, zou ik onze *Hollandsche* vrouwtjes wel durven aanraden, om 'er een goeden voorraad van op te doen. Nu rijdt men een brug over eene beek, door een dal stroomende, over; en hier zag ik iets, dat ik in langen niet gezien had, frissche groene weilanden, waarin een menigte rundvee en paarden graasden. 3½ post van *Toulouse* ziet men een onaanzienlijk steedje, *l'Isle de Jourdain* genaamd. Voorheen lag het in zijne wallen, en had een Kasteel, doch deze zijn al sedert vele jaren afgebroken. De inwoners, eenige jaren geleden, oneenig zijnde met eenige krijgslieden en burgers van *Toulouse*, had zulks hier verregaande dadelijkheden ten gevolgen. Overal waar maar huizen staan, ziet men eene menigte gansen, waarvan dit land ongemeen voorzien schijnt. Nu en dan treft men ook nog wijngaarden aan, maar geen olijf- of moerbezenboomen meêr. Twee posten verder dan het laatstgenoemde plaatsje, namen wij het middagmaal, in een steedje *Gimont* genaamd, aan een riviertje gelegen, en waar een ruime geheel overdekte plaats is, waar men markt houdt, en die men *la Halle* noemt; de landlieden, uit den omtrek, brengen hier hunne waren ter markt, en dit geeft nog al eenigen handel. Het ziet 'er hier nog al tamelijk uit, de maaltijd was redelijk goed, en de prijs zeer matig. Niet ver van hier, zegt men, zijn mijnen, waar *turkoisen* gevonden worden, die weinig van de Oostersche verschillen. De weg loopt aanhoudend over bergen en dalen, zoo dat men schier aanhoudend niet anders dan stapvoets voortgaat; te meêr, daar men maar weinig van paarden verwisselt; doch ik verveelde mij niet, om dat de landstreek aangenaam is, alles is bebouwd; hier en daar heeft men boschjes en boeren-hoeven, die men *Metairies* noemt; onder dezelve ziet men 'er die met de aangelegen schuren, stallen, enz. al vrij groot zijn, en wel kleine gehuchten gelijken. Een groot ongemak echter is het gebrek aan water, dat hier in gansche streken plaats heeft, zelfs met den ongewonen regen, dien wij gehad hebben, en die nogthans aan alles een buitengemeen frisch aanzien geeft; moest men het van een huis aan den weg liggende, en waar wij een oogenblik vertoefden, omtrent een half uur ver halen; zelfs waren 'er van de naburen, die nog verder van die bron af woonden; het was dus niet meer dan billijk, dat ik een glas water, dat ik hier dronk, betaalde.

[355]

[356]

[357]

Omstreeks half zeven kwamen wij te *Ausch*, hoofdplaats van het Departement *le Gers*, voorheen van *Gascogne*. *Toulouse* en *Ausch* zijn 8½ post. Daar het avond werd, haastte ik mij om de hoofdkerk te gaan bezigtigen, waarvan de geschilderde glazen in dit land zoo beroemd zijn als bij ons die van *Gouda*; doch het maakt de Kerk inwendig zeer donker; het snijwerk van het koor is ook zeer fraai gewerkt. Men had hier en daar op de altaars bloeiende Tuberozen gezet, die eenen zeer aangename reuk door de gantsche Kerk verspreidden. Men wil dat deze Kerk reeds door Koning CLOVIS, dat is in het laatst van de 5de, of in het begin van de 6de eeuw, gebouwd is. Het portaal is *modern* werk, zijnde door GERVAIS DROUET in 1671 uitgevoerd. Aan beide zijden van dit portaal staat een vierkante toren met kolommen van onderscheidene bouworders versierd; het maakt een prachtige vertooning, vooral om dat men 'er het gezigt op heeft van eene ruime plaats; doch naar ik vernam, weten bouwkundigen 'er veel op aantemerkten. Dat dit werk in den *Antiken* smaak, met het overige *Gothische*, een misselijk geheel uitmaakt, is ligtelijk te zien. De stad op eene hoogte liggende, heeft men van het terras, dat met boomen beplant is, en voor eene gemeene wandelplaats dient, een aangenaam gezigt. Aan den voet van den hoogen heuvel, waar *Ausch* op en tegen aan gelegen is, stroomt het riviertje *le Gers*, waar naar het Departement genaamd wordt.

[358]

Het Stadhuis, hoewel niet groot, is een fraai gebouw; het scheen nog niet lang gestaan te hebben. In hetzelfde is een schouwspelzaal.

Ausch is verdeeld in de hooge en lage stad. Men klimt uit deze naar de eerste, behalve langs den rijweg, door middel van een steenen trap, die naar men zegt, want ik heb ze niet geteld, twee honderd treden hoog is. Het Stadhuis staat ook in de stad, en ik zag daar meêr gnappe gebouwen. Het getal der ingezetenen bereikt nog geen 8500. Men maakt 'er een soort van pijlaken en andere wollen-stoffen.

Wij hadden hier eene zeer goede herberg bij ALEXANDRE, die man is buitengemeen dik, en wordt daarom boertender wijze ALEXANDRE *le gros*², in tegenoverstelling van ALEXANDRE *le grand*³ genaamd. Ons avondmaal was met zoo veel orde en netheid opgezet, dat men het in een *Hollandsch* deftig burgerhuis niet beter zou verlangen. De dikke ALEXANDER, die een goed gul man scheen, en een paar gnappe dochters dienden zelfs van tijd tot tijd mede. 'Er was overvloed, en de spijzen

[359]

waren zeer goed bereid; wij zaten 'er met ruim 20 personen aan tafel; want de gaande en komende postwagen houdt hier nachtverblijf. Over de kamers en bedden waren wij ook wel te vreden, en betaalden niet meer voor eten en slapen dan £3--: beter en goedkooper herberg hadden wij tot nog toe niet aangetroffen. En wat men ook van de *Gasconjers* zeggen moge, het huis van ALEXANDER *de dikke*, te *Ausch*, vind ik tot nog toe de beste herberg van *Frankrijk*.

Den 7 dezer. 's Morgens om 4 uren moesten wij onze goede herberg weder verlaten. Een eind weegs voortgereden zijnde, ziet men van eene aanmerkelijke hoogte, waarover de weg loopt, de toppen van de *Pyreneën*, welke zich in de wolken schijnen te verliezen, zoo dat men ze hier en daar van dezelve naauwlijks onderscheiden kan. De wagen door de steile helling van den weg zeer langzaam moettende gaan, gingen wij te voet, en hadden daar door nog meêr genot van het schoon gezigt. Drie posten van *Ausch*, kwamen wij door het steedje *Mirande*, waar ook een ruime overdekte marktplaats is. Men breidt hier veel ongemeen fijne en mooie wollen kousen, onder den naam van kousen van *Mirande* bekend. Zij worden van vette wol gebreid, en daar na uitgewasschen (*degraissés*). Ik vond 'er heden in het voorbijgaan geen te koop, om dat de opkoopters van *Bourdeaux* en andere omliggende plaatsen, zich den vorigen dag van al het voorhanden zijnde werk meester hadden gemaakt.

[360]

Ik heb u nog niet van onze reisgenooten gesproken. De voornaamste waren een gewezen Kapitoul van *Toulouse*, een bejaard Heer met zijne dochter, en een *Gasconjer*, die te *Ausch* op den wagen gekomen was, en voor zijn vermaak *Bagnères* ging bezoeken. Als men tegenwoordig een dag met iemand in *Frankrijk* op een postwagen zit, wordt men, hoewel 'er de menschen niet regtstreeks voor uit komen, al ligt gewaar tot welke politieke geloofsbelijdenis zij behoorden. Het viel mij dan ook niet moeilijk om te ontdekken, dat de gewezen Kapitoul *Bourbons*-gezind was; de bejaarde Heer een voorstander van de tegenswoordige orde van zaken, en de *Gasconjer* tamelijk onverschillig, hoewel nog meer naar de oude dan naar de tegenwoordige regering overhellende, omdat de Provinciën toen ook nog wat intebrengen hadden. Dat ik een *Hollander*, en een ijverige voorstander van een Republikeinsch bestuur was, stak ik onder geen stoelen of banken; niemand bestreed dit gevoelen meêr dan de bejaarde Heer, en wilde zelfs beweeren, dat 'er geen beter regeering was, dan een volstrekt willekeurig gezag (*Despotisme absolu*), dit hield hij onverzettelijk staande, en was 'er door geene kracht van reden aftebrengen. Wij verschilden dan alle in gevoelens van hem, en daar het gesprek, vooral met mij, al vrij ernstig begon te worden, trachtte de *Gasconjer* het op een ander onderwerp te brengen, en begon van de jagt te spreken, zeggende dat hij reeds verscheidene malen in de *Pyreneën* geweest was, en daar meêr dan eens jagtpartijen op Izards⁴, Wolven en Beeren had bijgewoond, en zelfs eens een Beer geschooten; een menigte zonderlinge omstandigheden ontbraken hier niet aan. Onze voorstander van het *Despotisme*, dit alles met zeer veel belangneming aanhoorende, vroeg nu, en dat in goeden ernst, of 'er ook aapen in de *Pyreneën* waren. Ieder had moeite om zich van lagchen te onthouden. Intusschen kwamen wij berg op berg af te *Mielan*, een dorp 4½ post van *Ausch*, alwaar wij het middagmaal moesten houden. De *Gasconjer* sprak hier eenigen tijd met den verdediger van het *Despotisme* alleen, en verhaalde ons daar na dat hij van hem vernomen had, dat zijn oogmerk was om naar *Pau* te gaan, en bezit te nemen van een post, die hij bij het *Lycéum* aldaar gekregen had. Dit verspreidde zeer veel licht over deze zaak. Ik denk echter niet dat hij te werk gesteld zal worden om onderwijs te geven in de Natuurlijke Historie.

[361]

Hier omstreeks zagen wij sommige vrouwen met kappen van rood laken, het geen naar ik vernam, vooral hooger op een gewoon hoofdtooisel is.

De wijngaarden zijn in deze landstreek veel hooger van stam dan ik ze tot nog toe gezien had, en worden niet alleen aan regt opstaande staken, maar ook aan dwarshouten, opgebonden. Hier zag ik veel wilde kersenboomen, dienende om de wijngaarden te ondersteunen; de wijngaarden wierden tegen den stam van den boom opgeleid, en de ranken tusschen de boomen aan elkanderen vastgehegt, en maakten, als *Guirlandes* hangende, eene sierlijke vertooning. Deze kersenboomen, die in plaats van staken bij de wijngaarden dienen, worden 's jaarlijks ingekort, om dezelve klein te houden. Men verkiest die boven de gewone staken, omdat deze, in den grond verrottende, gedurig moeten vernieuwd worden.

[362]

Men heeft hier weder eene aanzienlijke hoogte, en aan den voet van dezelve ligt het steedje *Rabastens*. Een beekje stroomt hier langs den weg die alleraangenaamst en zeer effen is, en genoegzaam regt loopt tot *Tarbes*, zijnde nog 2¼ post. De landstreek, hier aanhoudend besproeid zijnde, heeft men 'er veel groene beemden. Het werd donker, en daar het heden vrij warm geweest was, waren onze paarden zeer afgemat, want zoo wel heden als gisteren, hadden wij maar eens van paarden verwisseld. Deze postwagen is dan ook al een van de minsten, dien ik op deze reis aangetroffen heb. De zich zoo beschaafd wanende *Franschen*, komen mij over het algemeen ook al zeer ongevoelig voor omtrent het

vee, en dikwijls ergerde mij de behandeling der paarden. Het doet mij zeer, als ik zoo een goed en nuttig dier zie mishandelen, en (velen mogen hier om lagchen) mij dunkt, dat in eene wel ingerigte maatschappij, ook de dieren door wijze wetten tegen mishandeling behoorden beveiligd te worden. Vooral moesten redelijke ouders of onderwijzers de kinderen streng bestraffen, wanneer zij zich bezig houden met dieren, evenveel welke, te martelen of te plagen. Men begint dikwijls met het mishandelen van vliegen, en men eindigt met het mishandelen van menschen.

[363]

Eer men te *Tarbes* komt, rijdt men over eene brug die over het riviertje *l' Adour* ligt. Het was bijna acht uren toen wij in die stad aankwamen. *Tarbes* is 16¾ posten van *Toulouse*. Wij namen onze intrek in het *Hotèl de France* bij *BURON*, waar wij een tamelijk goed avondmaal vonden.

Den 8 dezer. Wij beslooten tot na den middag hier te blijven, om onderwijl de plaats te zien. Zij is de hoofdstad van het Departement van de *Hautes Pyrenées*, voorheen van het Graafschap *Bigorre en Gascogne*, in eene aangename vlakte aan den oever van de *Adour* gelegen, en ruim 6200 inwoners bevattende. De straten zijn 'er breed, en schier overal stroomt aan beide zijden van dezelve een beekje van helder water, het geen veel tot de frischheid en zuiverheid van deze plaats bijdraagt. In deze beekjes baadden zich een menigte eenden, gansen, en ook die soort, welke men bij ons Kaapsche gansen noemt, en die hier zeer algemeen schijnen. Men ziet 'er nog al gnappe huizen, doch de meeste zijn maar een of twee verdiepingen hoog, het geen dit stadje des luchtiger en vrolijker maakt. Op de marktplaats staan zware boomen, die eene aangename lommer geven. De boerinnen, die hier met groentens, vruchten en andere eetwaren zaten, hadden alle roode, en eenige weinige witte lakensche kappen op; de voorname vrouwen hadden ze van bruinachtig grein, met een lichter stof van een andere kleur, doorgaans rood, gevoêrd, en welke het geheele lijf bedekken. De gemeene wandeling is ook aangenaam met lindeboomen beplant, en men ziet van daar de *Pic du Midi*, en andere hooge *Pyreneesche* gebergten. Voor onze herberg was ook eene zeer ruime plaats, waar de voorname markten gehouden worden.

[364]

Het oude *Begorra, Castrum Begorrense*, en later *Turba* genaamd, door de oorlogen verwoest zijnde, is het tegenwoordige *Tarbes*, in stede van hetzelfde gesteld. De hoofdkerk staat op eene plaats, welke men voor dezelfde erkent, waarop een gedeelte van het oude *Castrum Begorrense* stond. Doch wanneer en door wie de oude stad gebouwd is, weet men niet. Die Kerk heeft voor het overige, voor zoo ver ik kon ontdekken, niets aanmerkelijks, zoo min als een ander diergelijk gebouw, maar dat van veel jonger *datum* scheen. In deze laatste werd juist de mis gelezen, het was een heilige dag, en de meenigte vrouwen met roode kappen op, die, gekniêld liggende, een groot deel van het ruim dezer Kerk vervulden, maakte eene zonderlinge vertooning, en zij geleken niet kwalijk naar zoo vele kleine roode pyramides, die de lakenkoopers gewoonlijk in en voor hun winkels maken; want deze kappen, die men *capelettes* noemt, bedekken het geheele bovenlijf van de vrouwen, en wij zagen ze van achteren.

[365]

Om 3 uren na den middag vertrokken wij naar *Bagnères*, met een *Berline* (grootte koets) met drie paarden, die wij met ons vijven voor £ 20 — gehuurd hadden, voerende onze bagage mede. De weg is zoo gelijk als die van *Rabastens* naar *Tarbes*. Van tijd tot tijd heeft men ter zijde van dezelve eene liefelijk ruisschende beek, bevallige beplantingen en boschjes, die een digte schaduw geven; nu en dan lagchend groene weilanden, velden met Turksche tarw⁵, en gierst die veel weelderiger staat, dan ik ze tot nu toe gezien had. Ook hier, even als in de *Cevennes*, scheen het nog lente. Een menigte boeren en boerinnen van een naburige markt terug keerende, kwamen ons tegen, met jong vee, paarden en muilezels, waarbij veel veulens. Alles was vrolijk, jongens en meisjes sprongen zoo wel over den weg heenen als de veulens en kalveren. Dan zag men een paar bejaarde boeren druk met elkanderen in gesprek, van tijd tot tijd stilstaande, en vele bewegingen met de handen makende; dan weder een aardig paartje langzaam volgende, de jongen met den arm om den hals van het meisje, welke, toen zij ons naderde, de oogen nederwaards sloeg; daar een hoop lustige knapen, hand aan hand loopende, zingen, en op eene dartele wijze de voorbijgaande groetende; en ginds een wagen vol vrouwen, alle met scharlaken *capeletten* op, waarop het gezicht schier schemerde. Dit alles leverde voor mij eene zeer vermakelijke vertooning op. Men komt ook door eenige niet onaangename dorpen, waarvan de huizen van keisteenen gebouwd zijn. Deze keisteenen zijn op eene regelmatige wijze op elkanderen geschikt; dan heeft men een laag kleine, en dan weder een laag grootere, dan langwerpige en dan ronde, het geen aan die muren geen onbevallig voorkomen geeft; zij zijn met een soort van kalk of cement gemetseld. De daken zijn alle van leijen. De valei waar door deze weg loopt, is zeer aangenaam en vruchtbaar; het riviertje de *Adour* stroomt door dezelve, men wordt dien snellen stroom zelfs hier en daar van den weg gewaar. Voor zich ziet men het stadje *Bagnères*, aan den voet van onzaggelijke bergen liggen, waar onder zich de punt van de *Pic du Midi* bijzonder onderscheidt. De landstreek is hier verrukkelijk.

[366]

Het was ruim zes uren toen wij te *Bagnères* aankwamen. *Tarbes* en *Bagnères* zijn 2½ post. Wij waren verplicht om nog al een poos heen en weder te loopen eer wij een logement konden vinden, want het was bijna overal vol. Eindelijk kwamen wij te regt bij Mad. *la Veuve Uzac*, die ons een paar nette kamers bezorgde in een huis, dat haar behoorde, en door eene bejaarde weduwe met eenige dochters bewoond werd; wij waren daar zeer wel, en aten aan de gemeene tafel ten huize van de weduwe *UZAC*.

[367]

Van *Toulouse* af tot hier toe hadden wij met een koopman van *Bordeaux* gereisd, doch die altijd in de *Cabriolet* van den postwagen gezeten had. Te *Tarbes*, en hier naar toe rijdende, hadden wij nader kennis gemaakt; het scheen een hupsch en vriendelijk mannetje; doch nimmer heb ik een mensch, vooral van die jaren, (hij scheen omtrent de 50) gezien, die woeliger en snapachtiger van aard was; geen oogenblik zat hij stil, zelfs van tafel stond hij geduurig op, en veranderde aanhoudend van gesprek; met dat al scheen hij zijn oordeel vrij wel te hebben. Ik heb opgemerkt, dat de menschen aan deze kanten, over het algemeen, zeer levendig van aard zijn, en in dit opzigt is het verschil tusschen hen en onze echte landslieden al zeer aanmerkelijk. Ik heb somtijds in mijn verbeelding een paar statige *Haarlemsche* burgers, ieder met een eenvoudige paruik en hoed op, een japon aan, een lange pijp met de eene hand in den mond houdende, en de andere op den rug of tusschen de sjerp⁶ geplaatst in het midden van eenige *Gasconjers*, of *Provençalen*, van dezelfde jaren, en tot denzelfden stand behoorende; maar het kwam mij voor, dat deze menschen in 't geheel niet bij elkanderen hoorden.

[368]

Op de *Cours*, of gemeene wandeling, dat hier ook een breede straat is, in het midden eenigzins verheven, en aan beide zijden met een rij boomen beplant, zag ik eene menigte wandelende Heeren en Juffrouwen. Ik liep ook eens in het huis, waar men hier openlijk dobbelspelen om grof geld gedooft, en zag 'er, met smarte, zelfs verscheidene boeren uit het landschap, voorheen *le Bearn* genaamd, om *Louïs d'Ors* spelen⁷. Voor hem die zich op menschenkennis toelegt, is 'er in zoo een speelhuis nog al wat optemerkten; schraapzucht, vreugde, wanhoop, haat, mistrouwen, ongeduld, woede, alle deze hartstogten zijn beurt om beurt op het gelaat van de meeste, die rondom deze speeltafels staan of zitten, te lezen. Brandend staren de oogen op de kaarten, dobbelsteenen, of nommers; gedurig hoort men half binnens monds vloeken, zuchten, morren, of met den voet stampen.

[369]

Den 9^{en} September. Reeds om zes uren ging ik wandelen, en klom den berg, dien ik uit het venster van mijne slaapkamer zien kan, op. Aan de helling van dezen berg vindt men een badhuis, waarin het water vrij warm is⁸, boven hetzelfde opklimmende, komt men aan eene aangename wandeling onder zware en lommerrijke boomen, en hier is nog een huisje, waar men het water drinkt, betalende daar voor aan lieden, die het gepacht hebben; om de warmte is het walgelijk, doch anders vond ik 'er geen' onaangename smaak aan. De warme bron, die dit water oplevert, wordt de bron van *Bagnerolles (source de Bagnerolles)*, ook bron van de Koningin (*source de la Reine*) genaamd. Zij geeft, volgens daarvan gevonden aantekeningen, 495 *Cubiek* voeten water in één uur. Het water van deze bron wordt in verscheidene baden verdeeld, onder anderen ook in een huis, dat insgelijks aan de helling van dezen berg zeer aangenaam gelegen is, en voorheen aan de Kapucijner Monniken behoorde. In sommige dier baden moet men betalen, in anderen voor minvermogenen geschikt, kan men om niet gaan. Men ziet hier dan ook een aantal kreupelen, lammen en ziekelijke menschen van allerlei ouderdom, en van beide kunnen. Hooger opgaande, wandelt men nog altijd onder eiken-, beuken- en castanje-boomen, waar onder zeer zware. Ik vond eenige boomen omver liggen, zij waren nog maar onlangs door eenen zwaren storm en onweder geveld. De wandeling is hier alleraangenaamst, vooral in zulk eene heerlijken morgenstond, als wij heden hadden. De berg hooger en hooger opklimmende langs smalle voetpaadjes, heeft men een verrukkelijk gezicht, aan de noord- en noord-westzijde over de schoone vallei, die wij gisteren waren doorgereden, en de omliggende dorpen, voor zich, over het stadje *Bagnères* heen, tot tegen de boschjes en groene heuvels aan den anderen kant van de *Adour* gelegen. Zuid en zuid-oostwaards heeft men ontzagelijke hooge rotsen en bergen, daar de *Pic du Midy*⁹ boven uitsteekt. De helling is hier tamelijk stijl, en men moet ter deeg klauteren; echter schijnt het vee daar zoo gemakkelijk te weiden als bij ons, en elders in de vlakke weilanden. Wij ontmoetten hier ook een meisje, dat eenige koeijen en geiten hoedde, want deze berg is genoegzaam geheel groen, en de menigte kruiden van onderscheidene soorten, die 'er op groeijen, geven zoo wel een' liefvelijken reuk als een vrolijk gezicht. Deze herderin geleek evenwel in 't geheel niet naar die, waarvan ons de oude Dichters zulk eene bevallige beschrijving geven; zij was in 't geheel niet schoon, en had in plaats van een bloemkrans, eene roode baaijen kap op het hoofd¹⁰. Den top bereikt hebbende, was het gezicht nog uitgestrekter, doch bleef altijd door de bergen, die veel hooger waren dan die, waarop wij ons bevonden, en die in vergelijking van dezelve maar een heuvel was, zeer bepaald. Oostwaards ziet men ook niet anders dan bergen, en hier en daar tusschen dezelve eenige woningen en boschjes, schilderachtig

[370]

[371]

gelegen. Aan den anderen kant afklimmende, zagen wij, het water uit een bron, dat een klein beekje maakte, volgende, dat hetzelfde zich in een diepte tusschen de rotsen verloor. Ik klom daar in, en vond beneden een spelonk, waar ik zonder licht niet ver in durfde gaan; doch die, naar het rollen der steenen, die ik 'er in smeed, te oordeelen, vrij diep moest zijn; het water, dat hier inloopt, komt waarschijnlijk beneden weder uit, en maakt eene tweede bron. Een landman, dien ik hier omstreeks ontmoette, noemde deze spelonk (voor zoo veel ik hem begripen kon) *la Grotte ou le Clos de la Lacque*. In een enge vallei wat verder op, zag ik in een waterplas, bij eene kleine bron tegen het zuid-oosten warm gelegen, een menigte jonge kikvorschen, zoo als men die bij ons in de maand Mei ziet, namelijk zonder pootjes, en alleen met een staartje. Men vindt hier nog tegenwoordig tusschen de bergen eene menigte aardbeziën. De lente, zomer en herfst zijn hier om zoo te spreken vereenigd; want eigenlijke lente en herfst, zoo als bij ons en elders, heeft men 'er niet. De sneeuw begint somtijds al in het midden van October te vallen, de bergen worden daar vervolgens mede overdekt, en de valleijen tusschen dezelve vervuld; deeze ontzaggelijke menigte op een gehoopte sneeuw blijft door de koude, die zij zelve veroorzaakt, lang in wezen, en smelt niet eerder, voor dat de zon al vrij wat kracht gekregen heeft, en dan is het welhaast zomer¹¹. Niet ver van hier aan de helling van een berg, is eene andere spelonk, die men *la Grotte ou le clos Destugue* noemt; somtijds was men hier met fakkels in-, en een goed eind wegs onder den berg door gegaan, of gekropen. Hier en daar vond ik eenige hutten zeer aardig en bevallig gelegen, en het speet mij wel, dat ik met de taal van die eenvoudige lieden, met welke ik gedurig een praatje zocht te maken, niet beter te regt kon. Na eenige uren gewandeld te hebben, joeg mij de warmte naar huis. Aan de tafel vonden wij een menigte speelders, en het gesprek liep meest over het spel, en was dus voor mij van zeer weinig belang. Het was Zondag, en ik ging eens in de Kerk kijken, doch zag 'er niets bijzonders. De pastoor predikte in het *Patois*. 's Avonds ging ik het Schouwspel zien; men speelt 'er in dezen tijd doorgaans Zondags. De zaal was redelijk, maar de dekoratiën en vertooners ellendig. Men gaf evenwel *Fenelon ou les Religieuses de Cambrai*, van CHENIER; in onze taal overgezet, zoo ik meen door UYLENBROEK.—Nooit heb ik iets slechters gezien, en het was wel een Treurspel, om te lagchen.

[372]

[373]

Hier heb gij nu weder wat te lezen, zoo ik tijd heb, schrijf ik nog eens van hier, en anders van *Bourdeaux*.

[374]

1 Deze wijze van bemesten heb ik ook hier en daar in het land van *Kleef* gezien, en ik ben verzekerd, dat men onze schrale duin- en heigronden, aanmerkelijk zou kunnen verbeteren, door dezelve met de vette klei of leem, die men veeltijds daar omstreeks vindt, insgelijks te bemesten. Een mijner vrienden in de *Meijerij* van 's *Bosch*, nam 'er weinige jaren geleden de proef van en bevond 'er zich wel bij. Waarom ziet men op onze duinen geen dennen- of mastbosschen, in plaats van die ellendige helmplantingen.—De asch en straatmest hier niet te vergeten.

[7n]

2 ALEXANDER de dikke.

3 ALEXANDER de groote.

4 Een soort van Klippeit.

5 De Turksche tarw stond hier vrij hoog, en diende tot staken voor de snijboonen of diergelijken, die men 'er op zeer veel plaatsen bijzette. De grond hier vruchtbaar zijnde, trok men op deze wijze dubbel voordeel van den akker. De tarw wordt eerst gezet, naar ik vernam, en daar na de boonen.

6 Wel verre van sommige mijner landgenooten door deze afbeelding een meêr of min belagchelijk voorkomen te willen geven, betuig ik, dat, vooral na dat ik eenige jaren in *Frankrijk*, en bijzonder in *Parijs* heb doorgebracht, ik de zeden en eenvoudige levenswijze van den Vaderlandschen zoogenaamden Burgerstand, tot welken ik mij een eer rekene te behooren, meêr en meêr lofwaardig en verkieslijk vinde, en hartelijk wensche, dat men meêr algemeen tot denzelven moge terug komen.

[20n]

7 Deze landlieden zijn, zoo als ik hier voor reeds gezegd heb, aan hunne mutsjes (*berettes*) te kennen; men vindt 'er wel gestelde lieden onder.

8 De graad van warmte van dit water is 43°, schaal van RÉAUMUR. Het wordt doorgaans voor het gebruik der baden met koud water gemengd.

9 *Pic du Midi de Bigorre*, in onderscheiding van de *Pic du Midi de Pau*. *Pic du Midi* heet in onze taal, de piek of spitse berg van het zuiden.

10 De kappen (*capelettes*) van scharlaken, worden alleen maar door de gegoedsten gedragen, en zoo minvermogenden die al hebben, dragen zij dezelve niet anders dan op Zon- en Feestdagen; dagelijks hebben zij 'er een van een grof soort van laken, van een bruinachtige roode kleur, dat niet kwalijk naar onze jichtbaai gelijkt; zoo dat, indien ik hier het pootje kreeg, ik niet verlegen zou behoeven te zijn.

¹¹ In het jaar 1787 lag 'er den 9^{den} Mei nog sneeuw, zoo dat de benedenste weiden, en de bergen 'er hier en daar mede bedekt waren.

Bagnères, 14 September.

Wat heeft men hier een verscheidenheid van aangename wandelingen. Den 10 dezer ging ik door eene laan met Italiaansche populieren beplant, en tusschen de bergen doorlopende, tot aan het badhuis, dat men *les Eaux de Salut* noemt, en dat naar gissing een kwartier van dit stadje aflight. Het gezigt van de ziekelijke en gebrekkige, die men op dezen weg ontmoet, en die veel in draagzetels gedragen worden, beneemt eenigzins het genoegelijke van deze anderzins zoo aangename wandeling. Behalve de baden, waar ik u reeds van gesproken heb, zijn 'er hier nog 12 of 14 anderen, waar van de graden van warmte verschillende zijn. Ik zal mij niet ophouden met u derzelve namen en bijzondere eigenschappen op te noemen, maar alleen zeggen, dat 'er een boekje van verscheidene bladzijden bestaat, waarin de namen, ouderdom, beroep, woonplaatsen, enz. te vinden zijn van eene menigte personen, die door de onderscheidene baden, of het inwendig gebruik der wateren van *Bagnères*, van onderscheidene kwalen, die daar bij worden opgegeven, zoo men zegt, genezen zijn. Anderen zeggen weder, dat de wateren van *Bagnères* genoegzaam geene genezende kracht hebben, en zoo dezelve al in sommige gevallen van nut kunnen zijn, zulks bijna alleen is toetescrijven aan de warmte; welke graden van warmte eveneens aan het water kan gegeven worden op de gewone wijze. Teedere kleuren, zoo als lakmoes-blaauw, roze-rood enz. veranderen in dit water niet; het is ook zoo klaar als gewoon putwater, ten minste dat, hetwelk ik van verscheidene bronnen gezien heb; doch het plaatsje bestaat genoegzaam alleen van deze bronnen, het is dus geen wonder, dat men hier alles in het werk stelt, om 'er het gunstigst mogelijk denkbeeld van te geven, en alzoo aanhoudend volk te trekken, hoewel het spel misschien wel zoo vele klanten trekt als de bronnen. Terug komende van *les Eaux de Salut*¹, sloeg ik ter linker zijde een smal paadje in, dat onder langs den berg loopt, tot aan een kleine eenvoudige, doch met smaak versierde fontein, waar men zich op zodenbanken kan nederzetten; langs dit wegje, dat aangenaam beplant is, ruischt een helder beekje, en aan den overkant van hetzelfde is eene frissche groene weide. Hier en daar zijn banken in de rots uitgekapt. Men kan zich in dien smaak niets aangename verbeelden.

[375]

Het voornaamste badhuis, dat men hier vindt, wat het gebouw aanbelangt, is dat, wat men *Frascati* noemt. Uit nieuwsgierigheid gingen wij ons daar ook baden. Het is een vrij groot en gnap gebouw. In een' ruimen gang zijn de ingangen van de kamertjes voor de baden; in sommige zijn 'er twee, doch in de meeste maar een. Deze baden, zijn bakken van wit marmer, zoo lang, breed en diep, dat het kloekste mensch 'er in en onder water liggen kan; uit twee kranen laat men 'er koud en warm water naar goedvinden inloopen, en in den bodem is een gat, waar men het, door 'er een stop uit te trekken, weder uitlaat. Ik maakte het water maar even laauw, zijnde alleen om mij te wasschen, anders blijft men 'er doorgaans een half uur in; sommige nemen zelfs een boek, om in het bad liggende, te lezen. Men heeft hier ook Dampbaden en *douches*². Achter dit gebouw is een tuintje, waar langs een beek stroomt. Boven zijn eenige zalen om te dansen en te spelen. Het gebruik van zo een bad kost hier niet meêr dan 15 *sols*, doch men moet de handdoeken enz. medebrengen. Het huis, waar wij wonen, staat hier dicht bij; men raadde mij dan ook zeer aan, vernemende dat ik somwijlen aan jichtpijnen onderhevig was, om aanhoudend de warme baden alhier te gebruiken, en braaf water te drinken³; doch ook vooral ten opzichte van de geneeskunde niet zeer ligtgeloovig zijnde, had ik hier in 't geheel geen zin in, en vooral niet omdat ik thans zoo gezond ben, als ik zou kunnen verlangen.

[376]

[377]

Hier is ook een overdekte marktplaats (*halle*), waar men onderscheidene soorten van kramen vindt, als op een kleine kermis. Men verkoopt daar een mooi en goed soort van gebreide vrouwen halsdoeken, mans hemdrokken of kamizolen, tafelkleedjes, en zelfs beddespreijen van fijne Spaansche wol, gekleurd of wit, ik zag die nergens zoo als hier, en kocht daarom een kamizool met mouwen 'er aan, daar ik £ 13--:- voor gaf. Deze soort van goed wordt hier niet alleen verkocht, maar ook gemaakt, en zoo om de deugdzaame hoedanigheid, als om den smaak, waarmede het gewerkt is, veel gezocht.

's Avonds was 'er bal en concert in *Frascati*, de zaal is fraai en ruim, aan het eind van dezelve is een klein tooneel, dat tevens voor het orchest als 'er concert is, dient; 'er was veel *beau monde*⁴, en pracht en opschik genoeg, doch naar evenredigheid weinige mooie vrouwen.—Welk een onderscheid tusschen de hut van een' bergbewoner en deze zaal! en zij liggen omtrent maar een kwartier van elkanderen. Men ziet hier ook nog andere ruime vertrekken, alwaar men speelt of ververschingen gebruikt: dobbelspel zag ik 'er echter niet, hoewel het 'er anders, naar ik vernam, ook wel gespeeld wordt. Ieder hield zich nu meest met dansen, of het vertellen van zoetigheden aan de vrouwen bezig. In een van de vertrekken hingen eenige teekeningen van gezigten in deeze landstreek.

[378]

Daar ons voornemen was, om den volgenden morgen vroegtijdig een reisje in de gebergten te maken, hielden wij ons hier niet lang op.

Den 11 dezer, 's morgens om 6 uren, vertrokken wij op kleine paardjes, die aan het berg klimmen gewoon zijn, en van een geleider (*guide*) verzeld.

Schooner vallei dan die van *Campan* (*la vallée de Campan*) kan men zich nauwelijks verbeelden. Even buiten *Bagnères* komt men daar in, en indien 'er een ARGUS bestondt, zou men hem hier zijne oogen benijden. Men weet niet, waar men beginnen zal met beschouwen, met de frissche beemden, welker boorden door de *Adour* bespoeld worden, en waarin men dan eenige maaiers of hooijers, en dan weder eenig vee ziet, met de eenvoudige maar bevallige tuinen en kleine boschjes, met de nette en wel gelegen woningen bij dezelve, met de steile rotsen aan den eenen, of de groene heuvelen met weidende kudde aan den anderen kant. Alles is hier zoo belangrijk, dat men aanhoudend bevreesd is van 'er iets van te zullen missen. De Proosdij *St. Paulus*, (*St. Paul*) tusschen *Baudeau* en *Campan*, op eene kleine hoogte ter regter zijde gelegen, maakt ook eene schilderachtige vertooning. Even aan den anderen kant van dat dorp, waar naar deze vallei genoemd is, vroeg onze leidsman, of wij de spelonk (*la grotte de Campan*), die een eindje van den weg, in den voet van de bergen, aan de linkerhand is, wilden gaan zien; doch ik was onderrigt, dat 'er in deze spelonk niet veel bijzonders was, en de *stalactites* van kalkaardig albast, die 'er gevonden werd, 'er van tijd tot tijd, door Natuurkundigen, bloote nieuwsgierigen, en zelfs door de boeren hier omstreeks, die ze verkoopen, meestal waren uitgenomen. Wij verkozen dan niet om ons hierom optehouden, maar vervolgden onzen weg. Nauwelijks waren wij eenige schreden gevorderd, of twee à drie kinderen kwamen ons nalooen, en kristallen, zoo als zij het noemen, uit de grot te koop aanbieden. De landstreek blijft aanhoudend schoon, en van alle kanten levert de natuur de liefelijkste Tooneelen op. De bergen zijn hier en daar met bosch geheel bedekt, tusschen beide maken de hutten der herders op dezelve eene aardige vertooning. In 1772 opende zich in de bedding van de *Adour* hier omstreeks een kolk, die, gedurende vieren twintig uren, den droom geheel verzwolg, zoo dat de rivier tot aan dit gat droog was, vervolgens raakte deze kolk vol, en het water stroomde als voorheen. Men heeft opgemerkt, dat het water in dit hol onder den grond doorlopende, niet ver van *Bagnères* weder uitkwam.

Van het dorp *St. Marie* valt niets te zeggen, dan dat het eene aangename verzameling is van boerenwoningen, niet als een bekrompen straat tegen elkanderen gebouwd; maar luchtig uit een gelegen, en ieder huis genoegzaam van weilanden en tuinen omringd. Deze schakel van woningen strekt zich op die wijze uit tot voorbij *Grippe*, een ander dorp een uurtje verder gelegen. Hier vindt men een vrij goede herberg; wij zetten 'er onze paarden wat op stal, en lieten ons wat melk, brood, versche boter, die hier zeer goed is, en kaas geven. Van een bovenkamer, die men ons had aangewezen, hadden wij gelegenheid om ons met het schoone gezigt over de vallei, nog eens ter deeg te verlustigen. Het was hier zindelijk en net. De welvaart zonder pracht straalt in deze streek overal door. Bij dit huis was een tuin met verscheidene goede vruchtboomen, en zelfs een kleine vijver, waar door het water aanhoudend stroomde, en waarin wij verscheidene forellen zagen. Een uurtje van hier zijn marmergroeven. Nu wordt het dal allengskens enger, wij zagen de hooge bergen, die wij overtrekken moesten, voor ons, en hier begonnen wij reeds te klimmen. De Natuur vergast daar het vorschend oog weder op een heerlijk gezigt; doch van een anderen aard dan in de vallei. Links en regts zijn de bergen met pijnboomen bedekt, en de *Adour* maakt hier eenen schoonen waterval, van twee of drie verdiepingen. Het water, tusschen de digt aan een gesloten rotsen doorbruischende, veroorzaakt een verbazend geruisch. De kegelvormige berg *l'Escalette*⁵ vertoonde zich voor ons. Altijd klimmende, bereikten wij eene aanmerkelijke hoogte, onze paarden nu en dan leidende, om dezelve niet te veel te vermoeyen. Ondertusschen hadden wij voor en ter zijde nog hooge bergen; zoo dat men dezelve aanziende, zich zou kunnen verbeelden van beneden te zijn. Tegen de steile hellingen van sommige dier bergen, ver boven ons hoofd, zagen wij verscheidene geiten en schapen; wat verder graasden ook eenige koeijen, alle van klokjes voorzien, op dat de herder, wanneer zij afdwalen, dezelve wederom zou kunnen vinden: ook zegt men, dat dit geluid de wolven, die hier in 't geheel niet zeldzaam zijn, afschrikt. Aanhoudend langs een gansch niet gemaklijken weg stijgende, bereikten wij den grooten en prachtigen waterval van *Tramésaigues* (*Cascade de Tramésaigues*) waar van de stroom, tusschen een bosch van pijn- of denneboomen doorkomende, zich met geweld van de rots in een aanmerkelijke diepte, langs eenige trappen, nederstort. Hier stapten wij van onze paarden, en klommen langs de steile helling van den berg naast den waterval, zoo ver wij komen konden, af.—Die zoo iets gezien heeft, geloof ik niet, dat ligt in verzoeking zal geraken, om in boschjes of lusthoven, watervallen door gemetselde beken stroomende, en van gemaakte rotsen afloopende, te maken. Ik weet, dat 'er in *Zwitserland*, *Italië*, en zelfs niet ver van hier watervallen zijn, die van veel hooger bergen of rotsen op eenmaal afstorten. Ongetwijfeld leveren zij een ontzaggelijker en grootscher vertooning op; doch zij

[379]

[380]

[381]

[382]

missen dan ook het streelende en bevallige van deze. Een groot gedeelte van den nederstortenden stroom wordt hier door de dennen, die 'er langs de helling van de rots naast staan, beschaduwd, en het schuimende water maakt tegen dat donkere groen eene heerlijke vertooning. Als men 'er dicht bij staat, heeft men moeite, door het sterke gedruisch, om elkanderen te verstaan; doch men wordt 'er, wanneer het warm is, zoo als heden het geval was, ook alleraangenaamst verkwikt door de frissche lucht. Na hier een poosje te hebben gerust, zagen wij een eindje hooger opklimmende, en den waterval aan de linkerhand latende, de herders- en veehoeders-hutten van *Tramésaignes*⁶.—Wie zou hier woningen voor menschen zoeken; doch men kan het ook naauwelijks woningen noemen. Een klein vierkant perk van op een gezette brokken steen gemaakt, en met platte steenen en graszoden gedekt, dient om het vee tegen het ongunstige weder, en tegen de aanvallen der beeren en wolven te beschutten; in een hoek van dit perk is een afgezonderd hokje voor den herder; alles is niet hooger en ruimer dan volstrekt noodzakelijk is. Eenige diergelijke hutten maken hier een klein gehuchtje uit. De stroom die van de *Pic du Midi* afloopt, slingert tusschen deze hutten door, en maakt vervolgens den schoonen waterval.—Hier wonen menschen, en in het kasteel der *Tuilleries* te *Parijs* wonen ook menschen.... De herders waren thans met het grootste deel van hun vee in de bergen, en wij zagen 'er niet anders dan een paar koeitjes, die tegen de wanden van hun' eenvoudigen stal lagen te herkaauwen. De grond, daar aanhoudend besproeid zijnde, is hier en daar met een aangenaam groen tapijt bekleed. Men ziet hier ook een' hoekigen blok granit, door de natuur aardig gevormd, boven den grond uitsteken⁷. Achter ons omziende, zagen wij langs de aanmerkelijke hoogte, die wij opgeklommen waren, in de laagte, die zich als een ruim dal vertoonde, een vrouw te paard gezeten; en met een roode kap op, volgde zij ons van verre, en scheen niet te schromen om dezen togt alleen te ondernemen. Wij meenden al wel geklommen te hebben, en waren echter nog op verre na niet op het hoogste punt, dat wij over te stijgen hadden. Door een scheiding van de bergen aan onze rechterhand, of in het noord-oosten, ziet men, bij de hutten van *Tramésaignes* zijnde, die ontzaggelijke *Pic du Midi*, die een der hoogste bergen van de *Pyreneën* is, zich met aardige vlakken, door de valing van het licht veroorzaakt, vertoonende⁸. Zij heeft eene niet zeer langwerpige, kegelvormige gedaante, van hier te zien, en scheen niet ver van ons af te zijn; ondertusschen verzekerde onze leidsman, dat wij 'er (gesteld men kon 'er in een rechte lijn naar toekomen) nog ruim een uur gaans af waren. De gewone weg, voor hun die dezen berg, welks top boven de oppervlakte der zee, op ruim 9000 voeten, of 1500 *toises* begroot wordt, willen bestijgen, is door de vallei, waar men hier door ziet. Het was nu omtrent half twaalf voor den middag⁹. Deze hutten verlatende, gingen wij den top van de *Escalette*, en vervolgens de *Tourmalet* bestijgen; onze goede dieren hadden daar nog wat aan te doen, en het was, hoewel hier veel luchtiger dan in de valleijen, echter te warm, om te voet te gaan, voor lieden, die zulk klimmen niet gewoon zijn. Hier begint het 'er woester uittezien; geen denneboomen, weinig gras en kruiden meêr. Overal liggen stukken en brokken steen, die van de naburige hoogtens schijnen afgerold. Welk eene hoogte! en evenwel ziet men de *Pic du Midi* nog altijd als een hoogen berg aan zijne zijde. Toen wij bijna de hoogte van de *Tourmalet*, die wij over moesten, bereikt hadden, zagen wij het water, dat onze geleider *l'Eau d'Oncet*¹⁰ noemde, langs de *Pic du Midi* afloopen; dit water maakt in het dal, naar den kant van *Barèges*, zich met meêr andere stroomen vereenigende, een klein riviértje, dat *le Bastan* genaamd wordt; welks loop geheel het tegengestelde is van de *Adour*, dat is te zeggen van het noord-oosten naar het zuid-westen. De helling van de *Tourmalet*, die wij af moesten klimmen, is vrij steil; doch het smalle wegje loopt met slingers onder elkanderen. Hier stapten wij van onze paarden af, en leidden dezelve bij den toom achter elkanderen volgende. Alles is hier woest en ontzaggelijk; voor zich ziet men in de vallei van *Bastan*, als in eene vreesselijke diepte. Het water op stukken en brokken rots van boven neder stroomende, ruischt aanhoudend. Boven de verheven toppen der bergen zagen wij de arenden zweven. Hadden wij den weg in het opklimmen niet gemakkelijk gevonden, hier was 'er in het afstijgen ook niet op te roemen; ondertusschen viel het mij, naar het geen men 'er mij van verteld had, aanmerkelijk mede. Eindelijk kwamen wij in een dal, en vervolgens aan eenige schrale weiden, veel verschillende van die in het dal van *Campan*. Beneden zijnde, zagen wij achter ons om, om de steile hoogte, die wij afgeklommen waren, te beschouwen; zij is verbazende. Men begroot die hoogte, boven de oppervlakte der zee, op omtrent 7000 voeten¹¹. De bergen, of liever steile rotsen, welke dit dal omgeven, zijn niet met boomen en weiden bedekt, zoo als die van het dal van *Campan*. Men ziet 'er genoegzaam geen struikje, zoo min in het dal als op de hoogtens, alles ziet 'er naar en treurig uit. De *Bastan* stroomt niet zoo als de *Adour* langs groene weiden, maar rolt hier met een woest gedruisch geweldig over de brokken steen, die zij zelve medevoert, of die van de omliggende steiltens in dit dal afrollen. Hier en daar ziet men een magere weide, die eerder rosachtig dan groen ziet, en waarop eenige kwijnende koeijen het laatste grasscheutje nog loopen zoeken. Het onderscheid tusschen het dal van *Campan* en dat van *Bastan*, slechts door de bergen, die wij overgekomen waren, van elkanderen gescheiden, is waarlijk ontzettend. Daar heeft de natuur genoegzaam geene menschelijke hulp

[383]

[384]

[385]

[386]

[387]

noodig, en hier zijn alle menschelijke krachten vereenigd, niet toereikende, om 'er maar een redelijk vruchtbaar land van te maken. De stroom zelve, door het smelten der sneeuw of stortregens zeer sterk zijnde, verwoest dikwijls de gronden, die zij moest voeden, en voert de weinige vruchtbare aarde, die hier en daar deze steenachtige bodem nog bekleedt, mede, of bedekt dezelve met steenen. Woningen en bewoners hebben een ellendig voorkomen, en alles doet zien, dat dit dal weinig geschikt is om door menschen bewoond te worden. Na een eind wegs in hetzelfde te hebben afgelegd, moesten wij weder klimmen, en reden over het steenen dak van eene woning, die half in den grond gemaakt was, heen. Eindelijk na weder vrij wat gestegen te zijn, zagen wij in eene enge diepte tusschen de rotsen ter zijde van de *Bastan*¹², de huizen van *Barèges*, en kwamen 'er langs een smal wegje, tegen eene steille helling bijna boven de huizen in, het was als of wij 'er door de schoorsteenen in moesten komen. Het was omtrent 3 uren na den middag, toen wij aankwamen, en wij hadden ons onder weg wel 1½ uur opgehouden, en anders altijd gegaan of stapvoets gereden, zoo dat ik reken, dat men bijna 7 uren nodig heeft, om die reis te doen, wanneer men zich niet ophoudt, ten zij men goedvindt, om van *Bagnères* tot *Grippe* de paarden te laten draven.

[388]

Men ging in onze herberg kort na onze aankomst aan tafel, het geen voor ons, die vrij hongerig waren, zeer van pas kwam. De spijszaal bestond slechts uit een houten loots; eenige huizen over en naast dezelve, waren op dezelfde wijze gebouwd, zijnde maar voor eenige zomermaanden opgeslagen; omdat de steenen huizen, die hier gestaan hebben, al een en andermaal door het nederstorten van de sneeuw, de brokken steen die zij medevoert, en de overstroming van de *Bastan* verwoest geworden zijnde, men de moeite en kosten niet meêr doen wil, om ze op te bouwen. Tot onze verwondering vonden wij in deze woeste en onvruchtbare landstreek eene vrij goed middagmaal, onder anderen een geregt van klipgeiten (*Izards*), vleesch, dat ik zeer lekker vond, en hier voor de eerste maal at; de wijn was ook wel genoeg, en altans veel beter als te *Bagnères*. Wij aten met eenige kreupelen en lammen, waaronder een paar Officieren, die hier de baden gebruikten, de Apotheker van de plaats enz. en evenwel was men zeer vrolijk aan tafel. Ik was verwonderd over de ongemeene oplettende gediensigheid van den Apotheker omtrent ons, doch welhaast begreep ik 'er de reden van; hoewel wij 'er niet ziekelijk uitzagen, verbeeldde zich die goede man, dat wij ter genezing van eene of andere kwaal hier naar toekwamen, en beschouwde ons dus als nieuwe klanten. Onder de gasten bevond zich een man van omtrent dertig jaren, die een verlamming in de beenen had, en, van *Brugge* in *Vlaanderen* zijnde, blijde was van in ons halve landslieden aantetreffen. Na den maaltijd hadden wij *Barèges* welhaast gezien; het is slechts een enkele straat langs de *Bastan*; aan het eene eind daar wij onze kamers hadden, zijnde wat hooger op dan daar, waar de houten lootsen staan, zijn eenige goede huizen, en lager een badhuis, dat een vrij gnap gebouw schijnt; voor het overige is 'er in dit plaatsje niets dan ellende te zien¹³. In 't geheel zijn 'er vier of vijf mineraal-bronnen te *Barèges*, in warmte onderscheiden, de hoogste bereikt 39, en de minste 27 graden, schaal van RÉAUMUR. Deze wateren bevatten volgens waarnemingen van verscheiden deskundigen, meêr, ter genezing van sommige kwalen, heilzame stoffen, dan die van *Bagnères*, bestaande voornamelijk uit zwavellever, *hepar sulfuris*, *nitrum*, zeezout, een kalkachtige, en een leemachtige aarde, en een smerige of zeepachtige stof. Deze wateren worden even als te *Bagnères* uit- en inwendig gebruikt¹⁴. Ik zag hier veel verminkte ziekelijke, of gebrekkelijke krijgslieden; ook waren 'er eenige *Engelsche* huishoudens. De luchtgesteldheid is 'er over het algemeen onaangenaam: tot in Julij toe kan het 'er somtijds koud en regenachtig zijn; veeltijds dondert het 'er geheele dagen. De wolken tusschen de bergen blijvende hangen, veroorzaken een' dikken mist, en men ziet 'er somtijds om dezen tijd van het jaar al sneeuw. Ook wordt deze plaats niet anders bewoond dan in den tijd, dat men de wateren gebruikt, dat is van half Mei tot het begin van October; den overigen tijd blijven 'er niet meêr dan vier of vijf menschen, om zorg te dragen voor de huizen, en het weinige, dat men 'er in laat. De andere menschen gaan naar de omliggende plaatsen, vooral naar *Luz*, een vlek omtrent anderhalf uur van hier gelegen. De weg naar den kant van *Luz* levert gansch geene onaangename wandeling op: men ziet 'er tegen de helling der bergen, of aan de boorden van de *Bastan*, nog eenige weilanden en akkers, die niet geploegd of gespit, maar met eene soort van houweelen bewerkt worden, om 'er wat rogge op te telen; hier en daar staan zelfs nog al eenige struiken en boomen, en bij de hutten, die men 'er aantreft, zijn nog al tuintjes, waarin ik echter niet veel anders dan koolen en boonen zag staan. Ik ging omtrent een half uurtje van *Barèges* in zulk een hut, die door een soort van veehoeder, zijne vrouw en verscheidene kinderen bewoond werd. De man, zoo als hij mij vertelde, in zijne jeugd soldaat geweest zijnde, sprak nog al wat *Fransch*, en ik had daar door gelegenheid, om mij met hem te onderhouden. Deze naar het scheen goede en eenvoudige lieden, gebruikten alles bijna, wat hun vee en akkertje opbragt, en hadden niets anders te verkoopen, dan een weinig gesponnen wol, hoenderen en eijeren, die zij te *Barèges* ter markt bragten, en het geld dat daar van kwam diende, om eenige onontbeerlijke dingen, zoo als zout, eenige weinige kleedingstoffen enz. te koopen¹⁵. De man vertelde mij

[389]

[390]

[391]

ook, dat hij gaarne een pijp tabak rookte; wat de huisraad aanbelangt, ik zag 'er genoegzaam niets anders dan het geen volstrekt noodzaaklijk was. Zes maanden van het jaar wonen deze menschen dikwijls onder de sneeuw, zoo dat zij naauwelijks een voetpaadje kunnen maken, om hun vee te geleiden, om te drinken. Hoewel de bewoners van deze streken 'er over het algemeen niet bevallig uitzien, zijn zij gezond, en men treft onder hen vele oude lieden aan; echter heb ik opgemerkt, dat 'er in deze geheele bergachtige landstreek, en zelfs aan den anderen kant van *Bagnères*, verscheidene vrouwen kropgezwollen hebben. Ik gaf eenige *sols* aan de kinderen, en zij bragten mij 'er een paar kleine stukjes rots (*crystal*) voor in de plaats; de herders of jagers vinden dat in de hooge spleten der rotsen hier omstreeks, doch het is 'er niet overvloedig, en wordt daarom bij de bergbewoners nog al geacht¹⁶. Die kinderen gingen in 't geheel niet school; een Pastoor of Kapellaan leerde ze slechts een weinig den Katechismus. Vele onzer *Meijerijische* landlieden zijn eenvoudig en ongeleerd, maar het zijn nog Professoren in vergelijking van deze lieden; vooral van die, welke afgezonderd in de bergen wonen. In het wederom keeren naar *Barèges*, ontmoette ik een fraaije koets met Heeren en Dames 'er in, en liverei bediendens 'er voor en achter op; het waren ziekelijke of gebrekkige rijken, die hier hunne gezondheid door middel van de wateren weder trachten bij een te lappen. Hadden zij altijd in de hut, waar uit ik kwam, gewoond, misschien zouden zij gezonder zijn.

[392]

Op sommige plaatsen is de *Bastan* hier in 't geheel niet diep, ik zette mij, van het eene stuk steen op het andere, stappende, op een brok rots in dezelve gelegen, neder; het water bruischte om mij heên; men ziet hier duidelijk het hellen van de bedding van dit riviertje. Rondom leverde de bergen en rotsen een niet onaardig gezicht op, en de avondstond was regt aangenaam.

[393]

Te *Barèges* terug gekeerd, gingen wij in een soort van Koffijhuis, dat ook in een houten loots is; het dient tevens voor een dans- en concertzaal, doch het zag 'er thans akelig uit; naauwelijks waren 'er zes of acht menschen, zij zaten te spelen, en 'er brandden twee of drie kaarsen. Wij begrepen dan, dat wij niets zouden verzuimen met te gaan slapen, om, wel uitgerust, morgen vroegtijdig van hier te vertrekken.

Den 12 dezer. Gisteren avond werd ik door het gedruisch van de *Bastan* dat ik op mijn bed, duidelijk hooren kon, in slaap gesust.—Het was nog donker, toen men mij kwam zeggen, dat wij alvorens te vertrekken, onze paspoorten hier moesten vertoonen en doen teekenen; hier over was ik niet zeer te vreden, vreezende, dat ons dat ophouden zou; doch de Commissaris van de Politie had de beleefdheid om terstond optestaan, en mij te regt te helpen. Het scheen of men ons hier voor *Engelschen* had aangezien, en veronderstelde, dat wij, krijgsgevangenen zijnde, wel eens over de grenzen zouden kunnen gaan. Wij reden dan ten vijf uren af. Onze leidsman verhaalde mij, dat hij volgens gewoonte, een soort van verlofbriefje had gehaald, om met de paarden tot de *Spaansche* grenzen te mogen gaan, en borg gesteld om den uitvoer van dezelve te verhoeden; echter daar men hem kende, was men hier omtrent nog al gemakkelijk. Gedurende de maanden, dat *Barèges* bewoond, en door een menigte vreemdelingen, die de wateren komen gebruiken, bezocht wordt, komt 'er behalve een Commissaris van de Policie, eene Compagnie oude krijgslieden (*invalides*) van het stadje *Lourde*.

[394]

Het was schoon helder weder, dat voor een reis in deze bergen van zeer belang is en om het gezicht en om de wegen, die hier en daar zeer smal zijnde, bij sterke regenvlagen door de steenen, of het steengruis, dat dan van de bergen rolt, en door de glibberigheid ongemakkelijk en gevaarlijk zijn.

De weg tot *Luz*, den stroom van de *Bastan* volgende, is zelfs voor rijtuigen redelijk goed, en wat de gezigten aanbelangt, hoewel tusschen de bergen bepaald, niet onaangenaam; men ziet 'er nog al groen. Deze is de groote of postweg naar *Barèges*. Bij *Luz* wordt het gezicht zeer schilderachtig; men ziet daar meêr boomen, en de nog aanzienlijke overblijfsels van het oude kasteel *St. Marie*, op eene op zich zelve staande steile rots, aan het inkomen van een schoon dal gelegen, en de *Bastan* daar langs stroomende. Dit kasteel was in vroegere tijden eene sterkte, die wegens de Koningen van *Frankrijk* met krijgsbenden bezet werd; onder anderen ook, om de invallen der Mooren en der *Spanjaarden* tegentegaan. Het dal van *Luz*, hoewel juist niet zoo vruchtbaar als dat van *Campan*, en ook minder uitgestrekt, levert toch ook een zeer aangenaam gezicht op. De *Bastan* minder woest en snel, omdat de grond gelijk is, stroomt door frissche groene weiden; behalve *Luz* ziet men 'er verscheidene aardige en dicht bij elkanderen gelegen dorpjes. De bergen rondom zijn met houtgewas, en gras of kruiden bedekt, en in het flauwe verschiet ziet men hier en daar eenige ontzaggelijke toppen boven dezelve uitsteken. Wat verder op in dit dal, vereenigt zich de *Bastan* met de *Gave*¹⁷. Te *Luz* hielden wij ons een poosje op, om te ontbijten. De herberg behoort aan denzelfden man, bij wien wij te *Barèges* geweest, en waar wij wel over te vreden waren, hoe zeer alles te *Barèges* duur is, omdat het land zelf genoegzaam niets oplevert, en alles 'er alzo van andere plaatsen naar toe moet gebragt worden; de zoon en dochter van

[395]

[396]

dien man, FLAMAND genaamd, namen hier de zaken zomers alleen waar. Wij huurden hier ook nog een paard voor onzen leidsman, en na het avondmaal, bedden, enz. besteld te hebben, begaven wij ons naar den waterval van *Gavarni* op reis. *Luz* schijnt een vrij gnap plaatsje, en is alleraangenaamst gelegen. Van daar af tot bij *St. Sauveur*, loopt de weg nog door een aangenaam dal, maar dan begint men te klimmen, latende de *Gave* aan de rechterhand. Hier ligt een brug over dien stroom, om naar *St. Sauveur*, dat men aan den overkant laat liggen, te gaan. Dat plaatsje bestaande uit omtrent 20 huizen, meestal voor de baden dienende, en tegen de steile helling van een groenen berg, hier en daar met boomen en struiken beplant, gelegen, maakt eene allerliefste vertooning. Aan de linkerhand heeft men steile rotsen, tegen welker helling (hoewel het naauwelijks eene helling mag genaamd worden) de smalle weg gemaakt is. *St. Sauveur* voorbij zijnde is die weg door eenige boomen en struiken, tegen de steilte geplant, aangenaam beschaduwd. Aan de rechterzijde hoort men de *Gave* in een diepte, hier en daar door dikke struiken bedekt, ruisschen. De bergen worden hooger en steiler, en de diepte hoe langer hoe ontzaggelijker. Onze leidsman (dien ik in 't vervolg ANTOINE zal noemen) waarschuwde ons, dat wij welhaast aan een zeer smal padje moesten komen, daar wij, voorzigtigheidshalve, wel zouden doen om van de paarden af te stappen. Hij noemde dit *un mauvais pas*. Dit padje was hier en daar geen drie voeten breed, tegen een zeer steile rots boven een afgrijselijke diepte uitgehouwen. ANTOINE raadde ons, om niet rechts te zien, en ik volgde zijn' raad. De rotsen, waar de *Gave* bulderende tusschen doorloopt, zijn zoo steil, en staan zoo dicht bij elkander, dat men tusschen twee vreesselijke hooge muren zeer eng schijnt ingesloten; de zonnestralen hadden hier thans geen' toegang; het licht valt 'er alleen van boven loodrecht in, en dit alles maakt het nog akeliger. De paarden zelfs hoewel aan diergelijke wegen gewoon, gaan met den neus op den grond, en voelen eerst met een soort van huivering, eer zij hunne voeten nederzetten. Men spreekt niet tegen elkander; ieder is hier alleen op zich zelven bedacht; geen wonder, men behoeft slechts te struikelen, om in de diepte te morselen te vallen. En ondertusschen had het gevoel, dat ik in dezen toestand gewaar werd, meêr van het aangename dan van het onaangename. Het grootsche, ongewone, en daar bij het liefelijk schoone, want de rotsen zijn veelal van onderen tot boven met boomen en struiken bedekt, veroorzaken eene streelende bewondering, die de ongerustheid aanmerkelijk verdoofdt. Nog vreemder vertooningen te gemoet ziende, wordt men door nieuwsgierigheid gedurig aangespoord en opgewakkerd; en laten wij ter goeder trouw zijn, de hoogmoed en eerzucht heeft aan alle diergelijke ondernemingen ook vrij wat deel. Dit zoo smalle wegje was maar kort, en wij zetten ons weder te paard; nu was het pad zoo breed, dat wij eene vrouw, die een ezel met wol geladen voor zich heen dreef, voorbij konden laten. Zij ging dit voortbrengsel van hare kudde te *Luz* verkoopen, en spon gedurig op de plaatsen, waar den *weg* niet al te smal en moeilijk was. Een eind wegs verder heeft men een pad, altijd niet veel breeder dan volstrekt noodig is, boven een diepte van 80 à 100 voeten in de harde rots uitgehouwen, en hier en daar met stukken steen op een gezet, gemaakt; dit werk, dat niet zonder zwaren arbeid geschied is, werd in 1762 uitgevoerd. Voor dien tijd verongelukten hier veeltijds menschen en vee, en men moet 'er nog zeer voorzigtig zijn. Deze toegang wordt *le passage de l'Echelle* genaamd, omdat hier in vroegere tijden een kleine sterke toren plagt te staan, waar men tegen de rotsen op, als tegen een ladder, naar toe moest klimmen; zij was met krijgsvolk bezet, en diende om de invallen en strooperijen aan deze grenzen te beletten. In het begin van de vorige eeuw was zij nog van veel dienst tegen eene soort van roovers en vrijbuiters uit het landschap *Arragon*, die men *les Miquelets* noemt.

[397]

[398]

Barèges.

Omtrent een kwartier verder, ziet men aan den anderen kant van de *Gave*, en in de laagte het gehuchtje *Sia*, bestaande in eenige woningen, die door eenige groote boomen beschaduwd worden. Nu loopt den weg eenklaps af, tot aan een steenen

brug over de *Gave* liggende, eer men op de brug gaat, heeft men aan de regterhand eene bron, waar uit het frissche en heldere water aanhoudend in een' steenen bak loopt. ANTOINE noemde deze bron *la Fontaine de halte*, omdat men gewoon is om daar een oogenblik te rusten, en menschen en vee 'er zich door een' koelen dronk verfrisschen. Wij dronken dan ook met onze paarden als lotgenooten, slurpende uit denzelfden bak. En nu gingen wij de brug over: zij bestaat uit een enkelen boog tusschen twee dicht bij elkanderen staande rotsen gemaakt, en omtrent 90 voeten boven den stroom verheven. Van deze brug, die met mosch en klimop bewassen is, heeft men een heerlijk gezigt op eenen schoonen waterval, die door de *Gave*, door eene enge opening tusschen twee rotsen doorlopende, gemaakt wordt, en waar over de takken der struiken, die in de spleten van die rotsen groeijen, bevallig heen zwieren. Deze brug wordt *le pont l'Artigue* genaamd. Het water loopt 'er met eene vreesselijke vaart onder door. De *Gave* aan de regterhand latende, klimt men langs een wegje, dat niet breeder is als aan den anderen kant, weder op. Men gaat onder de over den weg hangende rotsen door, vervolgens daalt men weder digter naar den stroom af; de natuur is hier woester, en men ziet 'er weinig groen. Op de hoogte, bijna zoo ver dat ik de voorwerpen nauwelijks kon onderscheiden, zag ik een herder met eenig vee en schapen. Hier en daar ziet men ook eene enkele hut. Over een houten brug, die nog al lang zijnde, in het midden door een brok granit, dat midden in den stroom door de natuur geplaatst is, ondersteund wordt, kwamen wij weder aan den anderen kant van de *Gave*, en van daar ziet men, een eind wegs opgeklommen zijnde, een' waterval van een enkelen straal van een groene rots aan den overkant in de diepte storten, en deze straal water had thans dezelfde kleuren als een regenboog. Dit gezigt was verrukkelijk. Van de toppen der bergen ziet men ook het water als slingerende beken afstroomen. Hier is de weg niet verschrikkelijk meêr, maar integendeel alleraangenaamst; langs denzelfden staan heggen van palm, en men gaat onder groene gewelven, door noten- en andere boomen gemaakt, door. Op zeer verheven en ijsselijke steiltens, zagen wij de koeijen gerust weiden. Eer dat men te *Pragnères*, een alleraangenaamst gelegen dorp, in het midden van een groen dal, komt, gaat men door een stroom of *Gave*, die men *le Gave de Pragnères* noemt. Deze stroom komt van de bergen *Neouvielle* geheeten¹⁸, omdat 'er altijd sneeuw ligt, en wordt door die aanhoudend smeltende sneeuw veroorzaakt; zij vereenigt zich het dal doorslingerende met de *Gave*, daar onze weg langs loopt. *Pragnères* ligt omtrent 1½ uur van *Luz*. Tot nu toe hadden wij altijd tusschen de bergen ingesloten geweest, en waren blijde, van ons eens in een ruim dal te bevinden. De huizen zien 'er hier over het algemeen gnep uit, en men kan zien, dat het den menschen in dezen afgezonderden staat niet kwalijk gaat: eenige kinderen, die voor de huizen onder de boomen, die 'er voor stonden, lagen te spelen, zagen 'er frisch uit. Ik zag hier weder een vrouw met een vrij groot kropgezwel (*Goitre*)¹⁹. Deze in der daad bekoorlijke vlakke verlatende, klommen wij meêr langs de *Gave* op. De weg is hier, hoewel altijd smal, dan hoog en dan laag, echter vrij goed, en veelal aangenaam beschaduwd, en met heggen van palm, die hier en daar vrij hoog en zwaar is, bezet. De landstreek verliest weder veel van zijne bevalligheid. Men ziet den berg *Comelie*, die eene schoone vertooning maakt, voor zich. De natuur wordt weder vriendelijker. De *Gave* stroomt minder geweldig; hier en daar vertoonen zich eenige woningen; een nieuw dal opent zich, en wij naderden het dorp *Gedro* of *Gedre*. ANTOINE deed ons in het verschiet den met sneeuw bedekten top van den berg, dien men *Marbore*²⁰ noemt, opmerken. Hier las ik op een bord voor een huis geplaatst *Douanes Nationales*. Wie zou in deze bergen een tolhuis zoeken; ondertusschen worden 'er op paarden en muilezels tusschen dezelve door, nog al eenige goederen in en uit *Spanje* gebragt, en de smokkelaars stellen zich veeltijds aan nog gevaarlijker wegen, dan men hier aantreft, bloot. Men komt over een brug, die over den stroom ligt, welke men *le Gave de Héas* noemt, omdat zij door het dal van dien naam loopt. Van daar ziet men tusschen de rotsen in de diepte, een soort van hol, waar het water uitstroomt, zijnde van boven door takken en struiken zeer dicht gedekt, zoo dat het licht 'er nauwelijks door schijnt. De stroom maakt 'er een kleinen waterval, en dit groene gewelf noemt men niet zeer eigenlijk dunkt mij *la Grotte de Gedre*. Men kan 'er uit een huis dat bij deze brug staat bijkomen. In een ander oord zou deze zoogenaamde grot, zeker eene aardige en romaneske vertooning maken; doch hier, daar de natuur zoo vele groote en verbazende schoonheden oplevert, scheen zij mij minder belangrijk.

[400]

[401]

[402]

[403]

Gedre, en het bekoorlijk dal van dien naam, ligt aan den voet van den berg *Comelie*, omtrent 3 uren van *Luz*. Het dorp voorbij zijnde, klimt men langs dezen berg op. ANTOINE wees mij op de hoogte in het verschiet een paal, die hij zeide op de grensscheiding tusschen *Frankrijk* en *Spanje* te staan. Nu begint het 'er eerst regt woest uit te zien: hier slingert de weg tusschen ontzaggelijke brokken rots²¹, op en onder elkanderen liggende, door. Sommigen zijn geheel van boven neder in de *Gave* gerold, en hebben den stroom genoodzaakt om van loop te veranderen of zich te verdeelen. De rots, waarvan die vervaarlijke klompen afgevallen zijn, hangt in eene dreigende houding den voorbijganger boven het hoofd; hier en daar gaat men onder afgrijsselijke zware stukken door, die nauwelijks genoegzaam

ondersteund, en gereed schijnen, om al wat 'er onder komt te verpletteren. Welk een arbeid moet het niet gekost hebben, om hier een' weg, hoe dat hij dan ook is, door te maken; en het is wel te vreezen, dat men dien arbeid, indien het mogelijk is, nog zal moeten hervatten; zijnde het maar al te waarschijnlijk, dat 'er nog meêr van boven neder zal storten. Ook komen 'er, volgens het zeggen van ANTOINE, nog dikwijls stukken afrollen, vooral bij het smelten der sneeuw. Geen groen struikje of kruidje is hier te zien, niet anders dan brokken rots en lucht. De stroom van de *Gave*, die hier veel belemmerd wordt in zijn loop, maakt een donderend gedruisch. Het tooneel is allerontzaggelijkst, en toch zag ik het met een zekere aandoening van genoeg, zoo wel als van verbaasdheid. Jammer is het, dat men zich niet op een' grooteren afstand kan plaats, om van daar op eenmaal deze afgrijsselijke puinhoopen der natuur te overzien. Te regt wordt deze plaats *le Cahos*²² genaamd, want waarlijk hier schijnt het als of de Eeuwige Almagt pas begonnen was met de eerste hand, als 't ware, aan het werk der Schepping te leggen, en de ruwe stof pas uit het niet was voortgebracht. De weg in dezen *Cahos* scheen mij wel een kwartier lang te zijn.

Aan den overkant van de *Gave* stort een heerlijke waterval, dien men *la Cascade Saussa*²³ noemt. Van eene zeer aanzienlijke hoogte vallende, vormt hij een' schoonen straal, die langs drie of vier trappen in de diepte stort.

Uit den *Cahos* komende, gaat men dicht voorbij de plaats, waar zeventig à tachtig jaren geleden eene smelterij plagt te zijn van een lood- en zilvermijn, die niet ver van daar bestaat, doch thans geheel in het verval is.

Waterval van Gavarnie.

Altijd opklimmende, ziet men al meêr en meêr de sneeuw, die hier en daar op de in het verschieft gelegen bergen ligt. Vervolgens aan de regterhand doet zich het dal *le Val d'Ossone*²⁴ genaamd op; hier ziet men weder verscheidene stroompjes en watervallen boven elkanderen, en door het frissche loof afruisschen. Altijd opklimmende, verheft men zich op eene aanmerkelijke hoogte boven de *Gave*. Wat gemeenzamer met de smalle wegen en afgronden langs dezelve geworden zijnde, waagde ik het al eens, om 'erin te zien. Hier bevond ik mij op de rand van een steile diepte, die op omtrent 150 voeten geschat wordt; de *Gave* stort zich in dezelve van een hoogere bedding met een ontzaggelijk geweld neder.—De landstreek wordt vooral ook door het boschachtige, dat 'er zich in opdoet, weder zeer schilderachtig. Van verre ziet men reeds den vooral in deze streek zoo befaamden waterval van *Gavarnie*, van de met sneeuw bedekte bergen afstorten²⁵. Men meent 'er reeds dicht bij te zijn, en ondertusschen is men 'er nog wel een groot uur van daan. Aan onze linkerzijde tegen de helling van eenen groenen berg, vertoonde zich een herder met eenige schapen en geiten. De diepte aan de regterhand door de takken der boomen en struiken bedekt zijnde, schijnt minder vervaarlijk. Eenige steenberken²⁶ onder anderen, welker takken, even als die der treurwilligen, met lange slingers bevallig over de diepte heen schommelden, maakte hier een fraaije uitwerking. Men gaat de *Gave* weder over, over een' houten brug, die *le pont Barygui* genaamt wordt. Niet, ver van deze brug, die over een aanmerkelijke diepte van de eene rots op de andere ligt, is de herberg van *Gavarnie*; hier stapten wij af, en gingen, na ons een weinig ververscht te hebben, te voet naar den waterval, want men kan niet wel verder dan nog een eind wegs te paard komen, en daar staan geen huizen. Het dorpje zelve is een weinig verder dan de herberg; wij zagen 'er een gedeelte van bestaande in eenige zeer eenvoudige huisjes. Buiten het dorpje zijnde, heeft men tusschen twee hoogtens waar den weg midden doorloopt, een heerlijk gezicht op den waterval en de steile rotsen. Men gaat door een dal, vervolgens over een smal brugje over de *Gave* liggende. Op een hoogte geklommen zijnde, en ongeduldig, om den waterval van nabij te zien, meent men 'er pas eenige schreden van af te zijn, doch men bedriegt

zich; langs een vrij ongemakkelijken weg afklimmende, komt men eindelijk aan den ingang van het laatste dal, en wel dra wordt men verrukt door de majestueuse vertooning, die de natuur hier oplevert. Regt uit is het ruime dal door hemelhooge rotsen, halve cirkels gewijze omgeven; deze rotsen zijn boven aan met eene soort van trappen, en gelijken in der daad niet kwalijk naar de zitbanken waarmede de oude Amphithéaters omgeven waren, waarom deze plaats dan ook vrij algemeen *le Cirque de Gavarnie*²⁷ genaamd wordt. Deze ontzaggelijke muren zijn hier en daar met eeuwige sneeuw of ijs bedekt, en boven dezelve steken nog andere rotsen als torens uit, zij worden *les tours de Marboré* genaamd²⁸. Van deze rotsen aan de linkerzijde, stort de voorname waterval ruim een derde van de hoogte²⁹ die op 1266 voeten begroot wordt, zonder de rots te raken, op een uitstek, van daar op een ander, en vervolgens tot beneden, van waar zij onder een gewelf of brug van sneeuw doorloopt. Deze brug slechts van sneeuw, en niet van ijs, zoo als sommigen gemeend hebben, te zamengesteld zijnde, is het vooral in dit jaargetij, wanneer dezelve al aanmerkelijk gesmolten is, niet raadzaam om 'er op te gaan. Hier en daar in dit dal, op de plaatsen, waar de zon niet komt, blijft de sneeuw ook genoegzaam altijd liggen. Rondom ziet men nog verscheidene kleine watervallen, die zich alle tot een stroom vereenigen, en de oorsprong zijn van de *Gave van Pau*³⁰. De groote waterval stort uit een meer, dat boven op den berg is. Het suissend en kletterend geluid van denzelfden vervrolijkt nog eenigzins deze eenzame woestenij; maar als men niet door en door nat wil worden door het water, dat 'er als een stofregen afvliegt, moet men 'er niet te dicht bij komen. Aan den rechterkant, over den grooten waterval, boven op de rotsen, is een soort van doorgang, die men *la brèche de Roland* noemt. Als men daar door is, komt men op *Spaansch* grondgebied; de smokkelaars maken van deze ongemakkelijken en gevaarlijken weg nog al gebruik. Aan den kant van den grooten waterval, maar veel digter naar *Gavarnie* toe, maakt een bosch van pijn- of denneboomen, tegen deze rotsen, in dit tooneel een fraaije verscheidenheid, en beneemt 'er eenigzins het treurige en ontzaggelijke van. Ieder die zoo als wij in dit jaargetij hier naar toe komen wandelen, en dus warm zijn, mogen zich wel in acht nemen om 'er niet stil te staan, veel minder te gaan zitten; want het is 'er al vrij koel. Terug keerende, stond ik dikwijls stil, om op verschillende afstanden den waterval en omliggende rotsen te zien. Overal is het schoon, doch op een zekeren afstand komt mij het gezicht veel schilderachtiger voor dan dicht bij, hoewel het daar weder grootscher en ontzaggelijker is. Ondertusschen schoon deze waterval te regt verdient bewondert te worden, als zijnde de hoogste die in *Europa* bekend is³¹, en de reusachtige rotsen, die dezelve omringen, zoo wel als derzelve gedaante, een nog luisterrijker en verbazender aanzien aan dit alles geven, had het echter op mij dien invloed niet, noch verwekte die aandoening als de bron van *Vaucluse*; misschien omdat het tooneel, daar veel enger en beperkter zijnde, meêr onder ons bereik valt, of omdat ik reeds meêr gewoon was aan diergelijke gezigten. Bij de huizen bleef ik mij omkeerende een poos stil staan, om het gezicht tusschen de twee hoogtens door, waar ik hier boven van gesproken heb, nog eens ter deeg te genieten³². Onze paarden hadden nu goed tijd gehad om te eten en te rusten, want wij waren meêr dan 2 uren uitgebleven³³; de sneeuwbrug wordt op ruim drie kwartier van de herberg gerekend. Het ziet 'er in deze herberg nog al gnap uit; doch wij vonden 'er niet veel anders dan melk, brood, kaas en zeer lekkere boter. De *Fransche* wijn was niet te breed, en de *Spaansche*, hoewel goed in zijne soort, was te walgelyk zoet; trouwens ons oogmerk was ook niet, om hier lang te vertoeven; daar wij voor het vallen van den avond weder te *Luz* wilden zijn, en dat is nog ruim 4 uren van daar. Het huishouden bestond uit een jonge man en vrouw, een bejaarden vader en een paar dienende huisgenooten. De oude man en zijn zoon spraken nog al redelijk *Fransch*, zoo dat ik mij gemakkelijk met hun kon onderhouden. Die lieden kwamen mij vriendelijk en geschikt voor. Behalve de nering van hunne herberg, meestal door de reizigers die door dezen smallen weg naar de een of andere *Spaansche* plaats gingen, of 'er van daan kwamen³⁴, bestond hun voorname bedrijf in de veehoederij en de jagt; en naar ik merkte, scheen vooral de oude man een stoute jager in zijn tijd geweest te zijn, en nog wel op de wolven en beeren af te durven gaan. Ik bespeurde duidelijk, dat het hem leed deed, dat hij de *Isard's* niet meêr tot op de steile toppen der hooge rotsen vervolgen kon. Hij verhaalde mij ook, dat men in deze streken lynxen vindt³⁵, die zeer veel kwaad aan de jagt doen; dat 'er in de valleijen en vruchtbare streken patrijzen gevonden werden van een licht grijze kleur, doch weinig hazen. Hij sprak mij ook van een grooten vogel, die hij *Paus de Montagne* noemde; naar ik begreep, en ook na dat ANTOINE mij beduidde, moeten het korhoenderen zijn.

In den zomer is het hier voor menschen, die aan deze smalle en gevaarlijke wegen gewoon zijn, zeer wel om te houden; maar gedurende die lange winters, wanneer door de sneeuw genoegzaam alle toegang afgesneden is, en de hongerige roofdieren tot bij hunne woningen komen, moet het 'er allerakeligst zijn. Met dat al schenen zij met hun lot wel te vreden, en hadden een vrij juist denkbeeld van vele onaangenaamheden, die aan een uitgebreider maatschappelijke zamenleving verknocht zijn. Deze lieden nu en dan met vreemdelingen omgaande, waren daar door nog al eenigzins, zoo als men het noemt, beschaafd geworden; maar hunne

[408]

[409]

[410]

[411]

[412]

naburen, vooral die, welke verder van den weg afwonen, zijn veel eenvoudiger. Over het algemeen zijn zij zeer bijgeloovig, en houden zich bijzonder met vertellingen van spokerijen en duivelarijen op; geen wonder, zij hebben geen andere onderwijzers dan hunne Priesters, die zekerlijk niet van de verlichtste en onbevooroordeelste zijn.

[413]

Gavarnie behoorde voorheen aan de orde der *Tempeliers*, die hier een Klooster hadden, waarvan bij de Pastorij en de Kerk nog eenige overblijfsels te zien zijn, en daar na aan de order van *Maltha*. Naar ik vernam, bevat dit dorpje niet meêr dan omtrent 150 inwoners. Ik zag 'er, zoo als in deze geheele streek, wel eenige groote en welgespiede mannen, doch naauwelijks eene enkele vrouw, die 'er maar redelijk wel uitzag. Twijfelende of mijn horlogie wel goed ging, vroeg ik hoe laat het was; 'er was geen klok of ander uurwerk; doch men riep de oude man, om op een soort van houten zonnewijzer, waar hij de bewaarder van was, te zien. Deze zonnewijzer, dien zij *montre solaire* noemen, is van palmhout gedraaid, omtrent 4 duim lang, en nog geen duim over kruis dik; het gelijkt veel op een gewigtje van een klok, rondom staan de uren en maanden geteekend. Door een knopje dat 'er boven in zit, draait men een blikken wijzertje, op de streep van die maand, waarin men is, en houdt het dan aan een koordje of iets diergelijks hangende, met dat wijzertje tegen over de zon; en op die wijze wordt het uur aangewezen. Het was omtrent twee uren, toen wij van *Gavarnie* afreden; bij de brug kwamen wij een paar *Spaansche* herders op muilezels gezeten tegen, zij schenen hun zondagspak aan te hebben, dat met een menigte kleine knoopjes versierd was. In het heen rijden had ik op vele plaatsen meest de hoogtens bekeken, doch thans zag ik al stoutmoedig in de verschrikkelijkste dieptens. Alles van een' anderen kant ziende, want in het heen rijden hadden wij weinig om gezien, hadden de bergen weder eene gansch andere gedaante, en de natuur leverde alzoo weder nieuwe en allerschoonste vertooningen op. Bij het dal van *Gedre* onder anderen, zagen wij aan het eind van het doorzicht voor ons, tusschen twee in de schaduw staande hellingen van hooge rotsen, als een V bij elkanderen loopende, den top van een anderen veel verder gelegen, en door de zon geheel verlichten top van een andere rots, in de gedaante van een A zoo het scheen regt in het midden staan. Op verscheidene plaatsen daar wij 's morgens van de paarden af waren gestapt, bleven wij 'er nu op zitten. Somtjids hangt het eene been over de diepte, en met het andere raakt men bijna tegen de steile rots aan den anderen kant van den weg. Op eenige plaatsen gingen wij echter te voet, niet alleen om het smalle padje, maar ook omdat het somwijlen steil afloopende was, op losse steenen en gruis van de rotsen, zoodat de paarden hun voeten dikwijls niet vast kunnen zetten. Nogmaals bewonderde ik de voorzigtigheid, met welke die dieren hier gaan, en bevond, zoo als ANTOINE ons ook gezegd had, dat men best deed, van hun naar hunne eigen zin maar te laten loopen, houdende den toom echter zoodanig, dat men ingeval zij struikelden, ze eenigzins zou kunnen ophouden. Aan de bron bij de brug gekomen zijnde, verzocht ANTOINE ons weder om stil te houden en de paarden te laten drinken, ik beschouwde ondertusschen nog eens het schoone gezigt dat men hier heeft. Wij hadden aan den kant van de *Gave* hier en daar menschen gezien, die forellen met den hengel vingen. Langs dezen weg ziet men ook enkele woningen; sommige kleine wichten speelden op den rand van een ontzaggelijke diepte; ik ijsde 'er van, doch zij zijn dat gewoon.

[414]

[415]

Omtrent 6½ uur kwamen wij weder te *Luz*; terwijl het nog dag was, maakte ik daar gebruik van om in die bekoorlijke vlakke te wandelen. Vier of vijf dorpjes liggen allerliefst in dezelve. Sommige weiden waren met groote platte steenen regt over eind gezet, in plaats van met hagen, omringd; men was 'er ook nog bezig met hooijen, want het is hier meest weiland, dat 'er groen en tierig uitzag. Men had mij verhaald, dat 'er in een van deze dorpjes, *Visos* geheten, een geslacht van buitengemeen lange menschen plagt te bestaan, waarvan sommigen tot bij de acht voeten haalden, en welke menschen zeer oud werden; dit werd mij hier bevestigd, doch komt het mij daarom nog niet ontwijfelbaar voor; te meêr, daar de bewoners van deze landstreek zoo ligt genegen zijn om vreemde dingen en sprookjes te gelooven³⁶. In de herberg terug komende, kon ik het, hoewel het heden vrij warm geweest was, zeer wel bij het vuur houden; en vermaakte mij met aan den gemeenen haard met den hospes en een paar boeren te praten. Het moet van de lieden aan deze kanten zeggen, dat vele onder hen zeer wel gevoelen, dat de vreemdelingen, van alle kanten naar *Barèges* en andere omliggende plaatsen, waar warme of *minerale* bronnen zijn, toe komende, hun nog al wat geld aanbrengen, en ze daarom nog al met oplettenheid en eene soort van onderscheiding behandelen. Van onveiligheid der wegen, niettegenstaande 'er zoo vele woeste en eenzame streken zijn, hoort men dan ook weinig, en, naar ik vernam, indien vreemdelingen over eenigen overlast klaagden, zou het grootste deel der inwoners van het dorp, of de plaats, waar zulks geschied mogt zijn, 'er zich zeer aan gelegen laten liggen.

[416]

Wij hadden een lekker avondmaal, en door de beweging die wij zonder veel te gebruiken gemaakt hadden, en door de smakelijke spijzen, waaronder een Izard's bout en uitmuntende forellen, en daar bij wijn, dien wij sedert eenigen tijd zoo

[417]

goed niet gewoon waren.

Den 13 dezer. Daar wij den ganschen dag voorhanden hadden, vertrokken wij eerst om 6 uren 's morgens. Onderrigt zijnde, dat hier diergelijke houten zak-zonnewijzers, als ik te *Gavarnie* gezien had, gemaakt werden, kocht ik 'er een voor slechts eenige stuivers³⁷. Over onze herberg waren wij ook bijzonder te vreden.

Den grooten of postweg nemende, kwamen wij, na de vallei doorgereden te zijn, wederom tusschen de rotsen langs de *Gave*, en klommen redelijk hoog, doch de weg is hier breed genoeg. Wij reden, en hadden alles om ons nog in de schaduw, terwijl de hooge toppen der rotsen en bergen reeds door de zon verlicht waren. Aan onze linkerhand gingen wij over eene houten brug over de *Gave*; men vindt hier een soort van bruggen die zeer ligt schijnen, doch inderdaad stevig zijn; zij zijn aardig gemaakt. Deze moest door een' steenen vervangen worden, en men was reeds bezig, om de steenen te bewerken, die men in de nabij gelegen rotsen overvloedig vindt, en schenen te behooren tot de soort, die men bij ons blaauwe arduinstein noemt. Vervolgens wederom eene andere brug overgaande, heeft men wat verder aan de linkerhand het dorpje *Viscos*, en aan de regter *Chiéze*; men komt nog over eenige bruggen, de boorden van de *Gave*, en de engte tusschen twee ketens van rotsen verlatende, in een alleraangenaamst dal. De weg is tot hier toe, om te voet of te paard te gaan, zeer goed, maar met rijtuig moet zij niet over hebben; op sommige plaatsen rollen of schuiven de schilfers van eene soort van schaliesteen bij zware regenvlagen, en het smelten van de sneeuw, in een groote hoeveelheid van boven neder, bedekken den weg, en maken dien somtijds onbruikbaar; dit vereischt een gedurig en kostbaar onderhoud. Hier en daar, waar zij wat smal langs de diepte is, zijn 'er schutmuurtjes gemaakt. ANTOINE noemde dit dal *Veille Longue*. Nu kwamen wij te *Pierrefitte*, een gnap dorp en verrukkelijk gelegen; hetzelfde wordt op omtrent 3 uren van *Luz* gerekend. Men heeft hier veel schaduw, vooral van zwaare noten- en castanje-boomen. Ik zag 'er ook wijngaarden, die ongemeen hoog en zwaar waren, tusschen kersen of andere boomtjes staan, en hunne ranken aan dezelve vasthechtende, zoo als ik reeds gezegd heb. De verscheidenheid der gezigten, die men hier overal heeft, is alleraangenaamst. De Abdij *St. Savin* aan de linkerhand op een' heuvel met boomen beplant gelegen, ziet men boven het digte lommer van dezelve uitsteken, en alzoo dit schilderachtig landschap door een nieuw voorwerp verrijken. Achter ons zagen wij nog die hooge, spitse, en hier en daar met sneeuw bedekte rotsen, die wij gisteren nader bij hadden leeren kennen—eenige hout-zaagmolens door het water bewogen, en zeer aangenaam gelegen, deden zich op.—Men gaat over eene fraaije steenen brug, die over de *Gave* ligt.—De weg stijgt weder vrij hoog langs de helling van een rots langs de *Gave*, die men aan de linkerhand heeft. Hier en daar was men drok bezig, om langs dezelve muurtjes te maken, om het gevaar vooral voor de rijtuigen te verhoeden. Welhaast wordt men het stadje *Lourde* gewaar. Wij kwamen 'er tegen den middag aan. Het was 'er juist marktdag; op eene ruime plaats door boomen beschaduwd stond een groote menigte paarden, muilezels en rundvee. Hier schijnt men de wreedheid niet te hebben, van het kalf, zoodra het geboren is, aan zijne moeder te ontrukken; want ik zag 'er hier verscheiden die zogen; dit belette niet, dat de koeijen tevens gemolken werden³⁸. Verder op in de straten, en op een andere marktplaats, was het vol kooplieden in linnens, vlas, wol, en meêr onderscheidene soorten van waren. 'Er stonden verscheidene kraamtjes, en het was 'er zoo vol, dat men moeite had, om 'er door te komen. De groote menigte roode kappen (*capelettes*) maakte hier ook weder eene zonderlinge vertooning; geene eene vrouw zag men 'er bijna zonder, en zij waren nu op haar zondags opgeschikt. Rondom *Lourde* wordt vlas geteeld; in die plaats zijn vele linnenweverijen, en de bonte neusdoeken, die 'er in menigte gemaakt worden, zijn beroemd, en worden hier omstreeks vooral zeer veel gedragen. De naburige *Spanjaarden* komen hier ook veel ter markt; doch het scheen mij toe, dat zij genoegzaam hetzelfde *Patois* spreken, als de bewoners van dit gedeelte der *Fransche Pyreneën*. De vrouwen, die wij hier op de markt en in de straten zagen, hadden genoegzaam alle den spinrok op zijde tusschen hun rokken steken³⁹, en velen dreven al spinnende handel, praatten, liepen heen en weder enz. zij sponnen vlas en wol. Uit het Posthuis, een vrij groote herberg, waar wij onzen intrek genomen hadden, om het middagmaal te nemen, ziet men op de markt; en ik vermaakte mij met de drukte, en het gewoel van de menigte, waaronder het grootste deel half rood was. De handel in dit plaatsje schijnt aanmerkelijk te zijn; want naar ik vernam, heeft zulk een markt alle veertien dagen op Donderdag plaats. Zij verdient wel gezien te worden.

[418]

[419]

[420]

[421]

Kleeding der bergbewoners.

Op een rots bij dit *Lourde*, ligt een soort van vesting of sterk kasteel, in vroegere tijden door de Graven van *BIGORRE*, vervolgens door andere geslachten bezeten, eindelijk een eigendom van de kroon van *Frankrijk* geworden, en voor een Staatsgevangenis gebruikt, waar toe het nog heden dient: twee personen in het regtsgeving van de beruchte zamenzwering tegen het leven van den eerste Consul *BONAPARTE* begrepen, worden 'er, naar ik vernam, bewaard; het aangenaam gezigt dat zij van daar kunnen hebben, kan dezen kerker nog al veel dragelijker maken dan zoo vele anderen. Dit kasteel met de stad, stond in het laatst van de 14^e eeuw, in het bezit van de *Engelschen* zijnde, eene belegering uit tegen de krijgsmagt van *KAREL* den V., Koning van *Frankrijk*, en hield het vol.

Ik zag hier een zeer groote zware koets van een wonderlijk maaksel, die met reizigers uit *Spanje* kwam, met zes muilezels en met een menigte touwen bespannen was.

[422]

In onze herberg was het zoo drok, dat wij naauwelijks te eten konden krijgen; het maal was 'er dan ook op verre zoo goed niet als te *Luz*, en wij betaalden evenwel den gewonen prijs.

Zonderling dat ik onder het groot aantal van vrouwen, die hier van de plaatsen rondom verzameld waren, 'er weder genoegzaam geen eene vond, die 'er maar zeer redelijk wel uitzag. Velen hadden kropgezwollen.

Om drie uren verlieten wij, en met ons een aantal menschen en vee, dit neringrijke en naar allen schijn zeer welvarend plaatsje; wij waren nu nog omtrent 3 goede uren van *Bagnères*, langs den weg, dien wij te nemen hadden. *Luz* en deze laatstgenoemde plaats rekt men over *Pierrefitte* op ruim acht uren. De weg levert minder verscheidenheid van gezigten op dan aan den anderen kant; doch is echter aangenaam en hier en daar lommerrijk. Te *Lourde* verlaat men de boorden van de *Gave*, die daar langs de stad stroomt, om den weg naar den kant van *Tarbes* inteslaan, tusschen welke stad en *Bagnères*, een goed eind beneden deze laatste plaats, men dan ook uitkomt; zoo veel moet men uithoofde van de bergen omrijden. Het was zes uren, toen wij wel voldaan over dit reisje, te *Bagnères* te rug gekeerd waren.

Den 14 September. Na den gansche voormiddag doorgebracht te hebben met dit dagverhaal voor u in orde te brengen, kwamen zij mij roepen, om een levendige *Izard*, in onze buurt op een binnenplaats loopende, te gaan zien. Het beestje was pas drie maanden oud. Men had het zeer jong gevangen en hier opgevoed. Het geleek naar een jong bokje, zijn hoorntjes begonnen even voor den dag te komen. Het was rosachtig van kleur, en had de achterbeenen langer dan de voorste, kunnende daardoor zeer goed springen. Ook was het in een paar sprongen een trap van verscheidene treden, op deze plaats staande, op. Hoewel met de lieden van het huis nog al gemeenzaam, was het voor ons zeer schuw, trachtte zich gedurig te verschuilen, en maakte een steenend geluid, als wij het wilden opvatten.—Hoe gaarne had ik dit diertje in de nabijgelegen bergen zijne vrijheid gegeven⁴⁰.

[423]

Aan tafel wierden weder een menigte voorvallen, die bij het spel plaats gehad hadden, verhaald; onder anderen, dat den vorigen avond een speler door wanhoop verwoed, zich vreesselijk had aangesteld, en een stoel tot splinters had van een geslagen. De wacht was 'er aan te pas gekomen. Vele van onze dischgenooten lagchten en staken hier den spot mede. Toen ik van tafel kwam, lokte mij een trompetter bij een hoop volks, die op de plaats digt bij het speelhuis stond. Een fraai paard met zadel en toom werd 'er aan den meestbiedenden verkocht, het had aan een' ongelukkigigen speler behoort. Dergelijke verkoopingenvallen hier schier dagelijks voor. Zwendelaars en leenders op pand, ontbreken hier ook niet; en

[424]

helaas! indien de wateren van *Bagnères*, en andere plaatsjes in deze landstreek, eenig voordeel aan derzelve bewoners opleveren, zij maken ook, dat 'er zeer veel zedenbederf onder die eenvoudige en anders zoo nabij den natuurstaat levende menschen wordt gebragt.

Zoo gij iemand kent, die deze bergen mogt komen bezoeken, kunt gij hem onzen geleider ANTOINE IDRAC, alhier woonachtig, als een goed en geschikt man, aanbevelen. Die wat goed lach's zijn, zal hij daartoe nog al eens stof verschaffen, door een aanwendsel dat hij heeft van schier overal de woorden *c'est fort inutile*⁴¹ bij te voegen, hoe ten onpasse het 'er ook dikwijls bijkomt.

- 1 *Wateren des heils*. Wanneer dit water slechts eenige van al die genezingen, die men 'er aan toeschrijft, veroorzaakt heeft, verdient het met alle regt dien naam. Het wordt zoo wel in- als uitwendig gebruikt.
- 2 *Douches* noemt men een straal water of druip, die men op het een of ander gebrekkig deel laat loopen of druipen. Men heeft te *Bagnères* ook modder- of slijkbaden.
- 3 Sommige lieden drinken van dat water 50 en meêr glazen, van 4 of 5 in een fles, daags. Ik heb toch moeite om te gelooven, dat zoo een ongemeene groote hoeveelheid vocht goed kan zijn.
- 4 Door *beau monde* verstaan de *Franschen* lieden, die naar de *mode* gekleed zijn, naar de *mode* weten te spreken, en zich naar de *mode* bewegen. In den eigenlijken zin geloof ik niet, dat men een andere beteekenis aan dit woord kan hechten, ten zij men 'er nog wat onderscheid van stand of beroep bij wilde voegen; doch dit laatste komt in eene openbaare t'zamenkomst als deze in geen aanmerking.
- 5 *Escalette* beteekent laddertje, om dat de slingerende weg met eene soort van trappen gemaakt is.
- 6 *Tramesaigues* beteekent in de landtaal, te zamenloop van wateren.
- 7 Men vindt 'er een afbeelding van in het Natuurkundig werk van den Heer RAMOND, genaamd *Voyages au Mont perdu et dans la partie adjacente des hautes Pyrenées*, Paris Belin 1801.
- 8 De afbeelding daar van, vindt men in het reeds genoemde werk van RAMOND.
- 9 Ik had het 'er op aangelegd, om mij omtrent dit uur hier te bevinden, om dat men, volgens den Heer RAMOND, de *Pic* tusschen elven en tweeën, als dan volkomen door de zon verlicht zijnde, het beste ziet.
- 10 Aldus genaamd, om dat het uit het meer *d'Oncet*, op de *Pic du Midi*, omtrent 300 *toises* lager dan de top gelegen, voortvloeit.
- 11 FRANCOIS PASUMOT, in zijn werk genaamd *Voyages Physiques dans les Pyrenées in 1788 en 1789 etc. Paris 1797*, stelt de hoogte van den weg over de *Tourmalet* iets lager dan het meer *d'Oncet* op de *Pic du Midi*, welk meer men in dat werk in een plaat, de hoogte der bergen aanduidende, op omtrent 1200 *toises* geteekend vindt.
- 12 *Bastan* beteekend in de landtaal verwoester.
- 13 Het gezigt uit hetzelfde naar den kant van *Luz*, tegen hooge bergen is nog al teekenachtig.
- 14 Wanneer men omtrent den aard, de eigenschappen enz. van deze wateren meêr wil weten, kan men behalve de werken van RAMOND en PASUMOT, waarvan hier voor reeds gesproken is, daar onder anderen nog op nazien een werk genaamd: *Memoire sur les eaux minérales et établissemens thermeaux des Pyrenées etc. publié par ordre du Comité de Salut Public. Paris An 3*.
- 15 Deze bergbewoners dragen bij koud en regenachtig weder, korte mantels van een bruinachtig soort van grof laken of pij, met een kap van dezelfde stof; de roode *capeletten* der vrouwen heb ik reeds beschreven. Van mijne geringe teekenkunde gebruik makende, heb ik een man en een vrouw in dat nog al zonderling gewaad voor u afgeschetst.
- 16 Men vindt in die rotsen ook veel *Amiante*, de inwoners noemen het *linet*, of *lin incombustible* (onverbrandbaar vlas) de langste vlokken uitzoekende, maken zij die nat, en weten ze dan tot bandjes enz. te vlechten, ook zeide men mij, dat zij 'er gebruik van maken, om in de lampen te branden. Men bood 'er mij van te koop aan te *Barèges*.
- 17 Alle snelle stroomen (*torrens*) worden hier *gave* genaamd, en men voegt 'er doorgaans, om dezelve te onderscheiden, den naam van het dal daar zij doorloopen, of iets diergelijks bij, zoo als *le gave de Pau*, *le gave de Héas*, *le gave de Bastan etc.*
- 18 *Neouvielle* beteekent in de landtaal oude sneeuw, omdat de toppen der bergen, tot de hoogste der *Pyreneën* behorende (zijnde nog hooger dan de *Pic du Midi*) daar altijd mede bedekt zijn.
- 19 Gij weet dat dezelfde kwaal om en bij *de Alpen* heerscht, en aan dezelfde oorzaak, namelijk aan het bergwater, dat met kalk en aarddeelen bezwangerd is, wordt toegeschreven; niet alleen het *physiek* maar ook het *moreel* gestel van den mensch schijnt daar door te lijden; want ik vernam, dat, overeenkomstig het geen men daar van bij RAMOND en anderen vindt aangeteekend, de lieden met kropgezwollen gekweld, doorgaans dom en log zijn. Gemelde schrijver spreekt ook van eenige huisgezinnen, welke men hier en daar in deze gebergten vindt, die uit hoofde van een zeer oud vooroordeel, door de overige ingezetenen beschouwd worden, als tot een eerloos geslacht behorende, en alzoo door hun worden geschuwd, en met verachting behandeld, hij noemt ze *Cagots*. De kropgezwollen zijn onder hen vrij algemeen; doch naar ik met genoeg vernam, vermindert dit vooroordeel hoe langs hoe meêr, en men vindt zelfs weinige slagtoffers van deze dwaaze onregtvaardigheid meêr.
- 20 Het is een der hoogste toppen van de *Pyreneën*.

- 21 Volgens RAMOND zijn 'er onder die wel 100 000 cubiek voeten groot zijn; ik heb dezelve niet nagemeten, doch dit weet ik, dat verscheidene van die stukken die hier, zoo als bij ons de keijen daar men de straten mede maakt, op elkanderen liggen, wanneer zij afzonderlijk in een dal geplaatst waren, al gnappe heuvels zouden schijnen.
- 22 In de landtaal wordt dezelve *Peyrada* geheten.
- 23 Aldus genaamd naar den berg, daar hij afstroomt.
- 24 Of volgens RAMOND *Vallée d'Ossonë*. Men vindt in zijn *Voyages du Mont-perdu* van die vallei melding gemaakt.
- 25 DU PERREUX landschapschilder te *Parijs*, omtrent te gelijker tijd met mij de *Pyreneën* bezocht hebbende, heeft een fraaije schilderij van dat gezigt gemaakt, welke ook bij de laatste *expositie* te *Parijs* ten toon is gesteld geworden; van deze schilderij bekomt gij een teekening door denzelfden meester, die zeer gelijkende is. Gemelde DU PERREUX is reeds driemaal in de *Pyreneën* geweest, en bezit eene aanzienlijke verzameling van schilderstukken en gezichten door hem aldaar naar de natuur gemaald, zijn adres is *rue du Montblanc, No 73. à Paris*.
- 26 Deze fraaije boom ziet men vrij algemeen in de *Meijerij* van 's *Bosch*, en ik heb mij altijd verwonderd, dat men 'er in de schoone beplantingen, die men in *Holland* zoo menigvuldig aantreft, geen meêr gebruik van maakt. In de zandgronden om *Haarlem*, ben ik verzekerd dat hij zeer goed zou groeijen.
- 27 Het worstelperk van *Gavarnie*.
- 28 *De torens van Maboré*, zij behooren tot de allerhoogste bergen van de *Pyreneën*. De top van *Gavarnie* zichtbaar, is ruim 9800 voeten hoog, en de top van de *Mont-perdu* die de hoogste van alle is, ruim 10 500 boven de oppervlakte der zee. (Zie RAMOND en PASUMOT.)
- 29 Twee vijfde volgens RAMOND. Het was een schoone straal, doch 1½ maand vroeger, wanneer de smelting der sneeuw het sterkste is, is zij veel zwaarder. De buitengewone sterke regen, dien men ook hier gehad had, maakte de toevloed van water echter thans nog aanmerkelijk.
- 30 PASUMOT noemt ze ook *le Gave Bearnois*, of van het land van *Bearn*.
- 31 Die van de *Niagara* in *Noord-Amerika* is 1800 voeten, die van *Lauterbronnen* is wel 300 voeten lager.
- 32 De sneeuwtoppen schijnen door een roodachtig licht, als het schijnsel van een gloed omgeven.—Lieden in deze streken gewoon, kennen de afstanden in de bergen aan de onderscheidene kleuren, doch vreemden bedriegen zich daar omtrent geweldig, want door de ontzagelijke grootte gelijken zij altijd digter bij te wezen, dan zij in der daad zijn.
- 33 Ik ben verzekerd, dat zelfs de hardvochtigste en ongevoeligste menschen hier wel zorg voor hunne paarden dragen. ANTOINE vertelde mij, dat hij eenige jaren geleden, met een Engelschman hier naar toe gereden was, die in de vlaktens zijn paard sloeg en mishandelde, maar hier streelde, de vliegen van hetzelfde verjaagde, en 'er alle zorg voor droeg.
- 34 Behalve de *Breche de Roland*, is 'er een andere en bruikbaarere bergweg, die men *le port de Gavarnie* noemt. *Port* beteekent in 't algemeen een doortogt, kloof of opening tusschen de bergen.
- 35 RAMOND spreekt 'er ook van, doch zegt dat derzelve getal sedert 40 jaren, omdat 'er vele bosschen gekapt zijn, aanmerkelijk is verminderd.
- 36 Te *Parijs* terug komende, vind ik bij PASUMOT echter van dit reuzengeslacht vrij omstandig melding gemaakt; de naam wordt daar zelfs bij opgegeven; en de laatste van dit geslacht moet nog maar 25 à 30 geleden, in den ouderdom van 108 à 110 jaren gestorven, en de doopceel enz. nog te *Luz* voorhanden zijn. 'Er schijnen ook bewijzen te zijn, dat 'er in de begraafplaatsen van die reuzen, beenderen gevonden zijn van eene ongemeene grootte, onder anderen een sleutelbeen van 10 duimen, en een *tibia* van bij de twee voeten.
- 37 Ik weet niet van ooit diergelijke zonnewijzers bij ons gezien te hebben; ondertusschen zouden zij ook van veel dienst voor onze landlieden kunnen wezen.
- 38 In *Frankrijk* is deze behandeling niet ongewoon.
- 39 Dit schijnt als een teeken van vlijt tot haar marktopschik te behooren, want ik zag 'er eenige, die 'er weinig gebruik van maakten.

De schets, die ik van de kleeding der bergbewoners gemaakt had, niet voldoende zijnde, om 'er een plaatje naar te graveren, heeft een Landgenoot en kunstschilder alhier (te *Parijs*) daar een aardige teekening naar gemaakt, waarop het vrouwtje spinnende verbeeld wordt. Gij kunt dezelve nu des goedvindende in het werk plaatsen. Deze schilder KNIP genaamd, en van 's *Bosch* geboortig, schildert zeer zoet landschappen in waterverf, welke wijze van schilderen de *Franschen en gouache* noemen. Die jongman is bijzonder achtungwaardig om zijne ouderliefde: daar hij, hoewel zeer ijverig moetende werken om den kost te verdienen, gedurig een groot gedeelte van het geen hij wint, aan zijn bijna blinden vader in 's *Bosch* toezendt. Zijn zuster heeft hier ook eenigen tijd van den Heer VAN SPAANDONCK onderwijs in het bloemschilderen gehad, en is weder naar het Vaderland terug gekeerd, op hoop van daar met bloemen en vruchten schilderen, waarin zij al vrij gnappig is, den kost te zullen kunnen verdienen.

- 40 De Iazard van de *Pyreneën* en de Chamois van de *Alpen*, schijnen tot hetzelfde geslacht te behooren.
- 41 *Dat is zeer onnoodig*. Zoo scheen hij somtijds zeer onnoodig te vinden, dat wij aten, dronken of iets anders deden, dat in zich zelve zeer noodzakelijk was.

[65n]

[70n]

[75n]

Twintigste Brief.

Bagnères, 16 September.

Gisteren morgen ging ik weder zeer vroegtijdig de bergen hier rondom bestijgen, en na braaf wat geklauterd hebben, in een hutje, tusschen heuvelen en boschjes aangenaam gelegen, en met wier bewoners ik reeds kennis gemaakt had, melk tot mijn ontbijt gebruiken. Wij vonden den boer dicht bij zijn woning bezig op den akker; zijn vrouw was naar de markt te *Bagnères*, en de kinderen met een paar koeitjes en eenige geiten in de bergen. Wij traden binnen, en hier werd een groote aardewerksche kom met versche melk voorgezet. Ieder kreeg een kleiner kommetje en een hout lepeltje; de huisvader zat met ons aan, deelde melk en brood uit, en zoo deden wij een eenvoudig landelijk ontbijt. Onze gastheer was zeer spraakzaam, en ik kon hem vrij wel verstaan; doch merkte op, dat hij de B voor V en de V voor B uitsprak, zeggende *bache* voor *vache* (een koe) en *voire* voor *boire* (drinken) enz. Deze verkeerde uitspraak schijnt hier omstreeks vrij algemeen te zijn. De gemeenzame wijze, waarop hij met ons omging, beviel mij bijzonder; geen de minste verlegenheid, geen muts af, hij behandelde ons niet anders dan zijne medemenschen, en had eene soort van gulheid en rondheid in zijn wijze van doen en spreken, die mij zeer vermaakte¹. Wij spraken over zijne huishouding, over den landbouw, en ik raadde hem, om niet alleen maïs en rog, maar ook boekweit te zaaijen; en daar de grond het minst steenachtig is, aardappelen te zetten, omdat veeltijds door het weder of andere toevallen, het eene wel uitvalt, terwijl het andere mislukt. Hij nam dezen raad in dank aan, en scheen voornemens, om dien te volgen.

[425]

[426]

Aan den anderen kant of oostzijde van *Bagnères*, als men de *Adour* over een steenen brug overgegaan is, heeft men op de hoogte ook aangename wandelingen en gezigten; een aantal castanjeboomen op en tegen een heuvel gelegen, maken daar een lommerrijk boschje; aan de voet van den heuvel is een tuin, waarin een menigte appelen en perenboomen, die zoo vol vruchten hingen, dat ik het weinig zoo gezien heb; wij vroegen aan een oud moedertje verlof, om 'er in te wandelen, het geen ons niet alleen toegestaan werd; maar wij moesten van de vruchten eten, en bovendien, wat wij hier ook tegen inbragten, onze zakken zoo vol laden, als wij maar konden. Ik zeide, dat deze vruchten te *Bagnères* verkocht wordende, nog al wat op zouden brengen, en het goede vrouwtje antwoordde, dat zij het door Gods goedheid niet noodig had, daar bijvoegende: *le bon Dieu me les donne pour rien, et ce que j'en ai de trop, je le donne pour rien aussi.*²

Het dal van *l'Hiéris* of *Lhéris*, een uurtje van hier, is vooral in het begin van den zomer, wanneer het een menigte bloemen en welriekende kruiden oplevert, een bekoorlijken lusthof. Hier en daar onderweg vonden wij lieden bezig om met lijmtakjes klein gevogelte te vangen. Men vangt hier omstreeks ook Ortolanen, en zij moeten nog al niet zeer duur zijn, want wij hebben ze in onze herberg al een en andermaal gegeten. Ook hadden wij dagelijks kleine forellen op tafel; ik zag ze dikwijls in de *Adour* onder en tusschen de steenen met de hand vangen. De beekjes hier omstreeks leveren ook een menigte kreeftjes op.

[427]

In het stadje terug komende, zag ik 'er verscheiden lieden buitengemeen opgeschikt: zij kwamen van een bedevaart terug; de mans onder anderen hadden breede linten om den bol van den hoed, waarop met vergulde letters stond: *notre Dame de Mont Sernatte*³. Verscheiden dingen van wasch gemaakt, allerlei kleuren, en eenigzins de gedaante van een lepel hebbende, staken 'er tusschen. Naar ik vernam waren zij geheiligd, en dienden als een behoedmiddel tegen de hagelvlagen, enz.

Hier wordt ook een soort van grof laken gemaakt, dat veelal de natuurlijke bruinachtige kleur van de wol behoud. De bergbewoners bedienen 'er zich veel van. Men maakt hier ook een menigte stokken met ijzeren punten voorzien, om bij het beklimmen der bergen te gebruiken; velen zijn van een soort van dolk, die men 'er uit doet springen, voorzien.

[428]

Dat de wateren van *Bagnères* reeds bij de *Romeinen* bekend waren, blijkt uit eenige *Latijnsche* opschriften, waar van 'er nog bestaan, en sommige gedenkpenningen, die 'er gevonden zijn, onder anderen op de fontein, niet ver van de markt staande, leest men op eenen grooten zwart marmeren steen: *Numini Augusti sacrum secundus sembedonis-fil-nomine Vicanorum aquensium et suo posuit*. Deze steen zou een altaar geweest zijn, dat alhier in een tempel van *DIANA* gediend had, en welke tempel gestaan zou hebben ter plaatse, waar thans de *St. Martens* Kerk is. *Bagnères* werd dan van ouds *Vicus Aquensis* genaamd, en zou volgens sommige reeds voor het jaar 695, van de grondvesting van *Rome*, bestaan

hebben.

Heden vernam ik met smart, dat het openbare dobbelspel door gansch *Frankrijk* voor eenige millioenen aan een befaamden speler verpacht was. Tot hier toe had de politie voor het verleenen van verlof, daar van eene zekere som getrokken, nu kwam dat voordeel in de kas van het Gouvernement.

Behalve de openbare wandeling, waarvan ik u reeds gesproken heb, en die vooral des avonds in de koelte vrij drok bezocht wordt, is hier nog een andere met lindeboomen beplante en zeer lommerrijke wandelplaats, ook in het stadje, omtrent achter de Kerk gelegen; doch deze wordt weinig bezocht. In de Koffijhuizen vond ik doorgaans niet veel volk, behalve in een, wanneer 'er s' avonds *lotto* gespeeld werd. De waard of waardin trok de nommers, en rondom zaten verscheidene volwassen, en zelfs bejaarde menschen, zich gedurende eenige uren bezig houdende met op hunne nummerkaarten te kijken; het geen mij nog te meêr verwonderde, omdat men 'er om zeer weinig geld speelt. Ik hield mij hier niet lang op, maar ging, daar de maan helder scheen, naar buiten tusschen de bergen wandelen.

[429]

ANTOINE kwam ons heden morgen, omstreeks zes uren, afhalen, om ons naar een plaats omtrent een uurtje ver, waar men op eene zonderlinge wijze woudduiven ving, te geleiden. Deze plaats is aan den overkant van de *Adour* op een hoogte. Die wandeling is zeer aangenaam.—De lucht was een weinig bewolkt, zoo dat de top van de *Pic du Midi* bedekt was; doch in het verrukkelijke dal van *Campan* was het helder. Aan de plaats gekomen zijnde, waar de ongelukkige duiven moesten verschalkt worden, zagen wij daar een rij zeer zware eiken- en beukenboomen, op eenen genoegzamen afstand geplaatst, om 'er netten tusschen te kunnen hangen; een eind weegs verder op de vlakte, stonden langs dezelve, op zekeren afstand, drie bij elkanderen gevoegde staken, naar het mij voorkwam 80 à 100 voeten hoog. Van onderen stonden zij wijd van een, om daar door stevigheid te hebben, en kruisten boven aan, zoo dat zij daar door de drie punten een soort van mik maakten, hier waren rondom eenige latten tegen geslagen, en 'er was een bankje in gemaakt, moetende dienen, tot een zitplaats voor een man. Tegen een van de staken had men klampen of sporten gemaakt, om naar boven te klimmen. Wij waren 'er niet lang, of de vogelaars kwamen met hunne netten, en hingen dezelve tusschen de boomen op; het is eene soort als die, welke bij ons onder den naam van flouwen bekend zijn. Eenige lieden klommen ieder in een mik, en de anderen stelden zich beneden op hunne posten. De woudduiven, met scholen van het oosten naar het westen trekkende, kijken de lieden die boven zijn uit, of zij 'er zien aankomen, en zoodra zij tusschen hen en de netten in zijn, smijten zij ze een soort van houten kruis, dat een roofvogel moet verbeelden na, en maken daar bij een sterk geschreeuw. De duiven hier door verschrikt, en willende den gewaanden roofvogel ontduiken, dalen eensklaps in haar vlucht, en vliegen verbijsterd in de netten, die de anderen, die 'er bij zitten, op haar laten vallen; diergelijke netten hingen 'er omtrent 10 à 12; en 'er stonden drie mikken waarin menschen zaten. Naar men mij verhaalde, vangt men hier somtijds tot 200 duiven daags. Heden echter was de vangst in 't geheel niet voordeelig, doch het was ook nog wat vroeg in den tijd. Men begint 'er omtrent half September eerst mede, en het duurt tot in het begin van November. Verder op hangt men dan ook meer netten, en 'er staan nog verscheidene mikken. Deze plaats wordt *la Foret de Gerde*⁴ genaamd, en de vogelbanen noemt men *pantières*.

[430]

[431]

Heden avond zag ik in het Schouwburgje een goochelaar en koorddansers, die voor liefhebbers van die kunsten, nog al eenigzins der moeite waard waren, en althans vrij wat beter in hun soort, dan de zoogenaamde Tooneellisten, die ik 'er voorleden week zag.

Morgen verlaten wij dit in den zomer zoo aangenaam oord, en dat nog veel aangenamer zou zijn voor redelijke menschen, als men 'er door het dobbelspel geen bende beurzsnijders, gaauwdieven en ligtmissen naar toe lokte. *Bagnères* is het verblijf van een onderprefect (*sousprefect*), en het getal der inwoners komt nabij de 4500. De tijd, dat men deze plaats verlaat, begint te naderen, en 'er zijn sedert een paar dagen al een aantal menschen vertrokken. Die van *Bagnères* leven dan geheel afgezonderd, en grootendeels als de mieren van den voorraad, dien zij gedurende den zomer vergaderd hebben. De sneeuw kan hier ook zeer hoog, en eenigen tijd blijven liggen. Voorleden winter waren de hongerige wolven tot in de straten van *Bagnères* gekomen; het vee en zelfs de menschen loopen in zulk een tijd gevaar.—Dat men 'er dan de lieden, die hun handwerk van het dobbelspel maken, naar toezond, om op de wolvenjagt te gaan, en daar een kans te wagen.

[432]

Ik wil dezen besluiten, met een gedeelte van een aardig dichtstuk van LE MIERRE⁵, dat ik juist voor mij heb liggen. Van *Bagnères* sprekende, zegt hij:

La paroit le guerrier blessé dans les combats,
Par de longues douleurs racheté du trépas:

Il trempe un bras debile en un eau secourable.
Non comme dans le styx pour être invulnérable,
Mais pour courir encore, ou le peril l'attend.
Je vois aupres de lui Life se lamentant,
Rose decolorée et qui vient languissante,
Refleurir dans le sein de cette eau bienfaisante.
Un hypocondre Anglais de son *spleen* consumé,
Un livide Espagnol par la bile enflammé,
Le chanoine amaigri, scandale du chapitre,
Les vapoureux titrés, les vapoureux sans titre.

Ne croiez pas pourtant que la source des bains
Ne prodigue ses flots qu'à d'infirmes humains;
Toujours le plus plaintif n'est pas le plus malade.
Il est des maux d'emprunt, des langueurs de parade,
Un peuple feminin que Sénac fatigué,
Expres pour s'en defaire, aux bains à relégué.
d'Autres vont d'habitude à cette eau salulaire,
Humecter tous les ans leur chef visionnaire.
Plus d'un oisif y vient guérir de son ennui,
Sans songer au secret d'en préserver autrui.
Toutefois au milieu de ces sots aquatiques.
Sont esprits amusans, charmantes lunatiques.
Qui malades par air, faites pour le plaisir,
Se departent souvient du projet de languir. etc.

[433]

- 1 Wij zagen 'er ook maar zeer eenvoudig in de kleederen uit, en ik vinde alle zwier en tooi, meestal geschikt om eenen gewaanden afstand tusschen menschen en menschen te kennen te geven, vooral bij diergelijke bezoeken in 't geheel niet passende.
- 2 De goede God geeft ze mij om niet, en dat ik 'er te veel van heb, geef ik ook om niet.
- 3 Onder *Spaansch* gebied aan de grensen gelegen, en het *Kevelaar* van deze streek.
- 4 Het woud van *Gerde*.
- 5 LE MIERRE is vooral ook door zijne Treurspelen bekend. Wij hebben van hem, zoo ik meen, in onze taal overgezet: *Hypermnestra*, *Willem Tell*, en *de Malabaarsche Weduwe*. Of zijn *Barneveld*, het treurig einde van onzen beroemden Staatsmartelaar ten onderwerp hebbende, ook in onze taal is overgebracht, weet ik niet. Behalve deze heeft hij nog eenige andere Treurspelen gemaakt. Hij werd te *Parijs* geboren, en stierf aldaar in 1793.

Een en Twintigste Brief.

Bordeaux, 23 September.

Gisteren omtrent den middag zijn wij in deze stad, vooral door den Koophandel bij ons zoo algemeen bekend, aangekomen. Geene gelegenheid gehad hebbende, om onder weg een brief aan u afzenden, bekomt gij hier bij het vervolg van mijn dagverhaal.

Den 17 dezer vertrokken wij 's morgens om 7 uren van *Bagnères*, met den gewonen postwagen van *Tarbes*. Het was tijd, dat wij heen gingen, want het had den ganschen nacht aanhoudend geregend, en deed zulks nog zeer sterk, en als het hier daar mede in dit jaargetij begint, kan men rekenen, dat het aangename weder genoegzaam voorbij is.

[434]

Het was ruim tien uren, toen wij te *Tarbes* aankwamen, en hier moesten wij tot den volgenden morgen blijven, om met den postwagen van *Bayonne* naar *Toulouse*, tot *Auch* te rijden. De postmeester alhier, aan wien wij van *Bagnères* geschreven hadden, had voor de plaatsen (ingeval zij 'er waren) gezorgd, en zelfs ook de vriendelijkheid gehad, van naar *Auch* te schrijven, om ze van daar op *Agen* voor ons te bestellen. Deze is wel de hupschte en vriendelijkste postmeester, dien ik immer ontmoet heb¹; ik had zulks reeds in het heengaan ondervonden, en werd 'er nu nog volkomener van overtuigd. Alle reizigers, die hier bekend waren, spraken met lof over hem; zijn naam is PAUILLAC. Ik stel denzelven hier met een dankbaar gevoel ter neder, en wenschte hem aan alle redelijke reizigers, die hier heen mogten komen, te kunnen doen opteekenen.

De aanhoudende regen maakte, dat wij hier weinig wandelen konden; gelukkig hadden wij een vrij goede herberg, dezelfde, waar wij in 't heen gaan geweest waren.

[435]

Bij ons heeft men veel de slordige gewoonte van op de glasruiten der herbergen te schrijven, in *Frankrijk* ziet men dat bijna niet; doch men vindt 'er dikwijls de muren beklad; in de spijszaal alhier las ik onder anderen eenige laffe spotternijen tegen den nieuwen Keizer en Keizerin, en een *Engelsch* versje, dat hier toen al heel aardig te pas kwam, waarom ik het u mededeel:

“Of earthly goods the best is a good wife.
A bad the bitterest curse of human life.”²

Een vrouw, die ook tot ons reisgezelschap behoorde, en in 't geheel geen gemakkelijk peuzeltje scheen te zijn, deze regels ziende, vroeg mij, of ik die taal verstond, en geantwoord hebbende, dat ik 'er althans genoeg van wist om haar dit getrouwelijk te kunnen overzetten, verzocht zij mij het te doen. Ik liet mij niet bidden, en het scheen, of zij zelve de toepassing maakte; want spijtig glimlagchende ging zij heen, en bemoeide zich niet meêr met het geen op den wand geschreven stond.

Hoe zeer die beekjes van helder water, welke hier aanhoudend door de straten vlieten, eene frissche doorspoeling geven, moet het toch ook in de huizen, die veelal laag zijn, vrij wat vochtigheid veroorzaken.

[436]

Den 18 dezer 's morgens om vier uren vertrokken wij van hier. Op de hoogten, voor dat men te *Meillan* komt, wandelende, vermaakte ik mij nog eens met het genot van dat schoone gezicht, en zeî met een soort van aandoening, de hooge *Pyreneën* (*les hautes Pyrenées*) welk Departement men hier omstreeks verlaat, vaarwel.

Van *Auch* behoef ik u niets meer te zeggen, dan dat het zich van dezen kant Amphithéaters-gewijze liggende, zeer aardig vertoont. Bij *ALEXANDER den Dikken* vonden wij weder een zeer goed avondmaal en goed gezelschap; onder de personen die met ons van *Tarbes* gekomen waren, en naar *Toulouse* gingen, bevonden zich twee juffrouwtjes, van *Bagnères* komende, die zich tot nu toe bijzonder zedig gedragen hadden, doch hier wat gemeenzamer wordende, vernamen wij, dat zij te *Bordeaux* t'huis hoorden, en konden haar bedrijf ligtelijk gissen. Ik geloof niet, dat 'er een volk bestaat, dat zich onder den schijn van wellevendheid, door kleeding enz. beter weet te vermommen, dan de *Franschen*, vooral die van *Parijs* en de voorname steden.

Den 19 dezer 's morgens om 4 uren vertrokken wij met den gewonen postwagen van hier op *Agen*. De landstreek scheen vrij vruchtbaar, de weg was goed, en door de verscheidenheid van gezigten, buitenverblijven (*Castels*), groote boerenhoeven (*méteries*) enz. gansch niet onaangenaam. De Turksche tarw (*Maioc*) was nu gesneden, en men was druk bezig met ploegen.

[437]

Fleurance, een stadje, waar wij doorkwamen, ziet 'er ongemeen slordig uit. Ik liep eens heen en weder in de Kerk, die niet eens bevoerd was, wij zagen hier meer ganzen en varkens dan menschen. Wolweverij scheen een voornaam bedrijf der ingezetenen te zijn. 'Er was ook, zoo als op de meeste plaatsen in deze landstreek, eene overdekte marktplaats. Langs een bosch van hakhout en jonge heesters, en vele weilanden met vee, kwamen wij te *Lectoure*, 4 posten van *Auch*, op eene aanzienelijke hoogte, langs welker voet de weg loopt, gelegen; zoo dat dit stadje van daar geene onaardige vertooning maakt. Even buiten hetzelfde hield de wagen stil, om het middagmaal te houden, het was omtrent 10 uren, en de Conducteur zeide, dat wij hier tot omtrent 1 uur blijven moesten, omdat, deze wagen niet van paarden verwisselende, dezelve wat moesten rusten. Wij klommen dan langs een' vrij steilen weg in de stad; zij bestaat meest in een regte straat, waarin eenige gnappe huizen. In de Hoofdkerk, die aan het eind staat, en waar naast het voormalige Bisdom is, zag ik niets bijzonders, doch van het *terras* achter dezelve, waarop eenige boompjes staan te kwijnen, heeft men zeer een fraai en uitgebreid gezigt, tot tegen de hooge *Pyreneën*. Aan het andere eind van de straat staat een schoon gebouw. Het is een Gasthuis, door een achtlingwaardigen Bisschop, genaamd *NARBONNE-PELLET*, gesticht. Niet alleen zieken en afgeleefde lieden worden daar in verzorgd, maar men verschaft 'er ook werk aan behoeftigen, die nog in staat zijn, om te arbeiden. Een ruime plaats, met boomen beplant, en een fraai ijzerhek 'er voor, geeft een vrolijk aanzien aan dit weldadig gesticht, dat nog niet oud schijnt te zijn. Het is gebouwd op de puinhoopen van het in de oude geschiedenissen zeer bekende Kasteel. Men moet van daar ook een verrukkelijk gezigt hebben. Het stadje zelve ziet 'er doodsch en naar uit. De verteringen van den Bisschop en zijn Kapittel, gaven 'er voorheen nog al eenig vertier, dat nu ook ophoudt. Voorheen was *Lectoure* zeer sterk, en met een dubbelen rij muren omgeven, waarvan men nog eenige vervallen overblijfsels ziet. Het getal der ingezetenen wordt op ruim 5500 geschat, en 'er is eene Onderprefecture. Eenige opschriften van den tijd der *Romeinen*, welke hier nog bestaan, bewijzen de oudheid van deze stad. In het dal, onder dezelve, stroomt het riviertje *le Gers*, en brengt zeer veel toe tot de vruchtbaarheid van hetzelfde. Om de stad zijn eenige

[438]

leërlooierijen. Men zeide mij, dat dit hier een voornaam bedrijf was.

In onze herberg terug komende, vond ik in de kamer, die men ons had aangewezen, eene bejaarde Dame, met welke wij van *Auch* gekomen waren, de houding van eene slapende VENUS willende nabootsen, uitgestrekt op een bed; kwanswijs wakker wordende, toen ik in kwam, bleef zij echter liggen.... Deze oude coquette was over *Noord-Amerika* uit *St. Domingo* gekomen, en ging naar *Parijs*, waar zij t'huis hoorde, en waar zij onder die soort van vrouwen, welke men 'er in zulk een groote menigte vindt, zekerlijk eene eerste plaats verdient. Een kwinkslag, dien men aan CICEERO toekent, toen hij van eene vrouw van 50 jaren, die voorgaf maar 20 te zijn, sprekende, zeide: "men moet haar wel gelooven, terwijl zij het reeds sedert 30 jaren zegt." Dezen kwinkslag, zeg ik, kon men hier ook zeer gevoegelijk te pas brengen. Hoe belagchelijk het gedrag van zulke vrouwen ook zijn moge, heeft hetzelfde nogthans in het oog van den naauwkeurigen opmerker niets verwonderlijks. Trek om te behagen is bijna de eenigste bedoeling, en de drijfveer van genoegzaam alle de werkzaamheden, bij de zoogenaamde vrouwen *du bon ton*: van hare kindschheid af, houden zij zich daar mede bijna alleen bezig. Zelfs door het huwelijk wordt deze bezigheid in plaats van zich te bepalen, veel sterker. Eene *Parijsche*, of naar de *Parijsche* mode levende vrouw, is dan meêr vrij en ongedwongen. Voor het huishouden (ik spreek hier nog maar van zoogenaamde voorname en zelfs mindere burgerlieden) heeft zij hare *bonne*³, en de kinderen worden, zoo dra zij ter wereld komen, op het land te minne gezonden. Zelfs zij, die een winkel hebben, ziet men daar in gekapt, geblanket, en opgeschikt zitten. Wat zullen nu deze menschen doen als zij oud worden; zij hebben die plooi aangenomen, genoegzaam niets anders geleerd, en zijn onbekend met wezenlijker, en hare jaren meêr voegende genietingen. Deze verkeerde handelwijze komt dan ook bij allen niet voort uit eene onkuische drift, maar is bij velen het gevolg van een dwaze hebbelijkheid⁴.

Onze overige reisgenooten moet ik u toch ook leeren kennen; behalve de genoemde Dame, waren 'er op den wagen, een gekwetst officier van *St. Domingo* met zijn knecht en papegaai; een voormalige *Chevalier de St. Louis*, en een *Gasconjer*, die als jager onder het *Fransche* leger in *Egypte* gediend had, en die zeer Republikeinschgezind scheen; en onder anderen zeide: "Hoewel de Republiek niet meêr bestaat, 'er bestaan toch nog Republikeinen." De anderen waren het altijd niet met hem eens; en dit een en ander leverde voor mij een niet onvermakelijk gesprek op.

Het middagmaal was naauwelijks redelijk, de *Gasconjer* bezorgde 'er ons de koffij nog bij, om het wat te vergoeden. De soepen, die men in deze landstreek eet, zijn doorgaans zoo dik door het brood, dat men ze bijna met een vork eten kan. Van knoflook houdt men veel. Spottender wijze wordt die dan ook wel *Truffes de la Gascogne* genoemd.

Daar 'er veel te klimmen was, verkozen wij een eind weegs te voet te gaan. De landstreek is aangenaam, en schijnt zeer vruchtbaar. Overal hier omstreeks ziet men veel tam gevogelte, zoo als ganzen, kalkoenen, hoenderen enz. Door de menigte weilanden is 'er het rundvee ook overvloedig. Men teelt 'er zeer veel hennip. Wij ontmoetten een aantal menschen, die van de kermis van *Agen* kwamen. Het steedje *Astaffort*⁵, dat 'er nog al gnep uitziet, en aangenaam gelegen is, door zijnde, komt men over een steenen brug over het riviertje *le Gers*, en omtrent een paar uren verder wordt men *de Garonne* overgezet met den postwagen: het geen zeer onhandig in zijn werk gaat. De wagen moest uitgespannen, en door menschen in de schuit gewerkt worden, en hoewel 'er de rivier omtrent half zoo breed was, naar het mij toescheen, als de *Maas* voor *Rotterdam*, was men met dat overzetten bijna een uur bezig. Mij verveelde het niet, want wij hadden ons met een klein schuitje laten overroeijen, en zaten aan den anderen kant te wachten; het was daar zeer drok door de menigte karren, menschen te voet en te paard, vee, enz. die van de kermis of jaarmarkt van *Agen* kwamen. Altijd door een aangename landstreek rijdende, kwamen wij ruim 7 uren des avonds in die stad, liggende nog omtrent 1½ uur van het opgemelde veer, aan. *Agen* is van *Lectoure* 4½, en dus van *Auch* 8½ post.

Gelukkig hadden wij adres aan een herberg; anders zouden wij geene bedden, door de kermis drokte, hebben kunnen krijgen; nu bezorgde de hospes ons die in een burgerhuis, waar wij zeer zindelijk en wel waren. Om goede herbergen te hebben, en niet duur te zijn, moet men trachten, om aanbevelingen te hebben van reizende Kooplieden, die van tijd tot tijd zulk een togt doende, hunne vaste herbergen houden. Men wordt dan ook voor een reizend Koopman (*Voyageur de Commerce*) aangezien, als een vaste klant behandeld, en alzoo minder gekneveld. Althans heb ik mij daar dikwijls wel bij bevonden. Wij aten 's avonds in een ruime en gnappe zaal, aan eene tafel, die rondom in dezelve stond, en waar aan wel 50 menschen zaten, en deden een goeden maaltijd. Hoewel het kermis was, had men hier weinig openbare vermaken, 'er was geen schouwspel, geen danspartijen, noch diergelijke; en de handel scheen meêr het oogmerk van deze jaarmarkt te zijn, dan

het vermaak. *Agen* is de hoofdstad van het Departement *du Lot et Garonne*, en bevat een groote 10,000 inwoners. Voorheen was het de hoofdplaats van het landschap *Agénois*. Van de overblijfsels, die hare oudheid plagten aan te toonen, is thans weinig of niets meêr overig. Aan de *Garonne* gelegen, drijft zij veel handel in de voortbrengsels van deze landstreek, vooral ook in wijnen en brandewijn, die het omliggende land veel oplevert; de wijnen zijn veelal zwaar, en worden grootendeels naar *Bordeaux* gezonden; alwaar zij zuiver of gemengd, voor ons, of voor *Engeland*, worden ingescheept. De hennip is ook een aanzienlijke tak van handel. Men heeft hier ook eenige Fabrieken van sergies, die men *Serges d'Agen* noemt, van zeildoek en van eene soort van linnen, dat ook van hennip gemaakt, en veel naar *Spanje* verzonden wordt.

De moord en vervolging der Protestanten is hier ook allerverschrikkelijkst geweest. De beroemde JOSEPHUS JULIUS SCALIGER, die hier in 1540 geboren werd, en in 1609 te *Leijden*, waar hij gedurende 16 jaren Hoogleraar was, stierf, heeft deze bloedige gebeurtenis omstandig aangeteekend.

Den 20 dezer vroeg opstaande, begon ik met de schoone gemeene wandeling of *Cours*, die dicht bij ons verblijf was, te bezigtigen. Het is de schoonste, die ik tot hier toe in *Frankrijk* gezien heb, om de lommerrijke beplanting met verscheidene rijen boomen, breede lanen, en bijzonder de aangename ligging aan de *Garonne*, waar over men een bekoorlijk gezigt heeft. In de stad zag ik niets bijzonders. 'Er is een groote overdekte halle, en rondom waren verscheidene winkels en kramen; op het ruim van de markt, werden ook velerlei soort van goederen verkocht; doch eigenlijk scheen het niet meêr dan het geen men bij ons een groote boeren kermis noemt.

[444]

Onze reisgezellen, de verminkte officier en de oude ridder, die verplicht waren geweest, om den nacht op stoelen door te brengen, hadden intusschen vernomen, dat 'er een schuit gereed lag, om de rivier af te varen tot *Bordeaux*, en sloegen ons voor, om, van die gelegenheid gebruik te maken. Wij besloten hier toe geredelijk, daar hier toch niet veel meêr te zien scheen, en na raad gehouden te hebben, ging men om voorraad van spijs en drank uit, en stapte omtrent den middag aan boord.

Onze herberg aanbeveling verdienende, geef ik u het adres op, men kan niet weten waar zulks te pas kan komen; het is *A l'Hotel des Ambassadeurs, sur les allées du Gravier, chez TAVERNE*. De vader van die TAVERNE is ook als een groot man, in zijn vak beroemd; hij was de uitvinder van een beroemd soort van pasteijen, die men *Terrines de Nerac*⁶ noemt, en die hij zelf nog, tot *Parijs* en verder verzendt.

Onze eerste schuit met banken en een tent 'er over, zou geschikt genoeg geweest zijn; doch wij werden met dezelve aan een andere, en grootere, en vol vaten en andere koopmanschappen geladen, die een half uur verder lag, gebracht; en hier schenen wij juist niet zeer op ons gemak te zullen zijn, doch toen ieder zich zoo goed mogelijk een zit- of legplaats onder het uitgespreide zeil of tent, gemaakt had, schikte zich dat nog al redelijk. Nu men betaalde ook met de *bagage* 'er onder begrepen, maar £ 6--: de persoon tot *Bordeaux*. Wij waren, behalve den schipper en zijn knechts, met 8 à 9 personen. Op een soort van dijk, aan den oever, zag ik verscheiden menschen, door een' trommelslager en fluitter voorafgegaan: het was eene bruid en bruidegom, die naar 's Lands gebruik op deze wijze, door hunne dorpgenooten en vrienden werden begeleid. De vrouwen van deze streek, en bijzonder van *Agen*, zijn wegens hare schoonheid en bevalligheid beroemd; sommige Schrijvers en Dichters maken daar melding van. Ik heb dan ook nog al met aandacht rond gekeken, doch 'er geene bijzondere schoonheden gevonden; hoewel ik moet bekennen, dat 'er de menschen hier in 't algemeen veel beter uitzien dan in de hooge *Pyreneën*.

[445]

Onze schuit was meest geladen met brandewijn en gedroogde pruimen. De pruimen van *Agen* hebben een zekeren roem, en worden ook veel naar ons Vaderland verzonden.

De boorden van de *Garonne* leveren hier en daar vrij aangename gezigten op. Wij voeren de plaatsjes *Port St, Marie* en *Aiguillon*, beide aan den regter oever gelegen, voorbij. Het laatstgenoemde steedje, dat ook handel drijft in hennip, koorn, wijn en brandewijn, had voorheen een sterk kasteel, in de geschiedenissen bekend. Men wil, dat de eerste maal dat men zich van geschut (*canon*) bedient heeft, is geweest in de belegering van *Aiguillon*, welke belegering plaats had in de 14^e eeuw. De belegerden hielden het 14 maanden uit, tegen JAN, Hertog van *Normandiën*, daar na Koning van *Frankrijk*. Bij dit steedje, voorheen een Hertogdom, loopt de rivier de *Lot* in de *Garonne*.

[446]

Wij ontmoetten een menigte schuiten, die door menschen, in het lijntje loopende, tegen den stroom werden opgetrokken. Die lieden maakten een aanhoudend geschreeuw. Onze schipper zeide, dat dit ter aanmoediging diende; men zou zeggen, dat het veel eer vermoeijende moest zijn. Onze schuit was zoo zwaar

geladen, dat wij naauwelijks 1½ voet boord hadden; en daar de rivier, hier en daar vrij ondiep is, sleepten wij somtijds over den grond, het geen men door het geraas en gestoot gewaar werd. Deze schuiten moeten van onderen wel voorzien zijn, om daar tegen te kunnen. Tegen den avond vloog 'er zoo veel haft, dat het scheen als of 'er een nevel over het water hing. Zij kwamen in menigte op onze hoeden, kleederen enz. De maan scheen helder, het was stil, en alzoo daar wij met den stroom afzakten, op het water alleraangenaamst. Op een zandplaat, daar wij voorbij kwamen, waren zeer veel watersneppen.

Omstreeks half negen kwamen wij te *Tonneins*, een stadje mede aan den regter oever gelegen, waar wij zouden vernachten. Men begroot de aftand tusschen deze plaats en *Agen*, op omtrent 5 uren. Terwijl men het avondmaal gereed maakte, liepen wij in de maneschijn het steedje eens door. Het schijnt in de lengte vrij uitgestrekt; iets der moeite waardig om op te teekenen, zag ik 'er niet. In den omtrek van *Tonneins* wordt veel tabak geteeld, die men in de stad bereidt.

[447]

Het avondmaal was nog al wel, doch een van onze reisgenooten werd door de weegluisen ten bedde uitgejaagd. Naar men mij verhaalde, is men 'er hier in de huizen, waar veel tabak behandeld of geborgen wordt, genoegzaam niet mede gekweld⁷.

Den 21 dezer vertrokken wij 's morgens om 3 uren van hier, latende 'er onzen onvriendelijken schipper. Na een paar kleine plaatsjes voorbij gevaren te hebben, kwamen wij omstreeks zeven uren te *Marmande*, een stadje van omtrent 5800 inwoners, aan den regter oever gelegen; het is nog al handeldrijvende. Eenigen van ons stapten hier aan wal, om levensmiddelen te koopen. Verder op voeren wij door een enge vaart, veroorzaakt door een eiland in de rivier gelegen, en aangenaam met wilgen beplant. Eer men aan *la Réole* komt, begint het Departement *de la Gironde*. Dit laatstgenoemde stadje is aan den regter oever, gelegen, en doet zich aangenaam op. In de religie-oorlogen versterkten de Protestanten zich in deze plaats. Aan den kant van de rivier ziet men een groot aanzienlijk gebouw, voor de omwenteling een *Benedictijner* Abdij, thans het verblijf van de *Sousprefecture*. Op een' kleinen afstand, ter zijde van hetzelfde, staan twee oude torens; men wist 'er mij den oorsprong niet van te zeggen. Even onder *la Réole*, wordt de *Garonne* sterker, door twee kleine riviertjes, die 'er in uitloopen. Te *St. Macaire*, een steedje, dat insgelijks aan den regter oever een paar uren verder gelegen is, ziet men ook een *Karmeliten* Klooster; en niet ver van daar de overblijfsels van een oud kasteel. Een weinig verder aan de linker oever ligt het steedje *Langon*, wiens witte wijn eenigen roem heeft. Hier begint de eb en vloed, en daar wij het vallend water moesten afwachten, gingen wij intusschen aan wal, om het avondmaal te nemen. Het was omtrent half zes uren; wij liepen dan, terwijl het dag was het plaatsje nog eens rond, doch zagen 'er niets bijzonders. Op het uithangbord van onze herberg stond *à l'Empereur de France*. Een van onze reisgenooten vroeg aan de waardin, of zij ook bijzondere reden had, om dit op haar uithangbord te zetten, voegende daar bij, dat terwijl de staatkundige denkwijzen in *Frankrijk* nog zeer verschillende waren, zulk een opschrift somtijds nadeelig kon zijn aan de nering. De vrouw, waarschijnlijk de gegrondheid van deze aanmerking voelende, wist hier niet veel tegen intebrenge. Wij hadden 'er een goed avondmaal, waar onder zeer smakelijke riviervisch. Na ons van eenige bossen stroo voorzien te hebben, gingen wij ten 9 uren 's avonds weder scheep. Wij waren nu omtrent nog 8 uren van *Bordeaux*. Voorbij het stadje *Cadillac*, en nog eenige kleine plaatsjes varende, terwijl wij van tijd tot tijd mooie maneschijngezigtjes hadden, bevonden wij ons 's morgens, den 22 dezer, toen ik wakker werd, voor een plaatsje genaamd *Begle*. Hier moesten wij het vallend water weder afwachten, en stapten intusschen aan wal, daar wij ons wat te ontbijten lieten geven. Ik proefde daar ook nieuwen wijn, doch het scheelt veel, dat zij den zoeten en aangenamen smaak heeft als bij ons de most. De *Franschen* behandelen hun' wijn op eene geheel andere wijze, en laten dien, naar men mij verhaalde, zoo dra zij geperst is, gisten, zonder 'er zwavel op te doen; hier door krijgt zij dan al spoedig een rinsen smaak; en behalve de muscaat en dergelijke, errinner ik mij niet van zoete witte wijnen in *Frankrijk* aangetroffen te hebben. Men gaf ons, om te ontbijten, onder anderen, gestoofden karper, op eene wijze die men in *Frankrijk* *à la Matelotte* noemt, gereed gemaakt. Onze landslieden aan een boterham en een kopje thee of koffij gewoon, zou dit vreemd voorkomen; doch reizende gewendt men aan zoo vele vreemdigheden, en ik at met veel smaak van dit geregt. Dit plaatsje is aangenaam aan den linker oever van de *Garonne*, die hier al een gnappe rivier is, gelegen. Na wat heen en weder gewandeld te hebben, staken wij om 9½ uren af, en hadden nu hoop, om tegen den middag te *Bordeaux* te zijn. Niet ver van hier voeren wij al voorbij een zeescheepje, zijnde een kotter, die daar op stroom lag. De rivier levert hier een schoon gezigt op, en door de beweging der vaartuigen op dezelve, en door de fraaije buitenplaatsen en lusthuizen, die men aan de oevers van dezelve ziet. Na omtrent een paar uurtjes gevaren te hebben, kregen wij *Bordeaux* in het gezigt. De ligging van die stad, van hier te zien, is zeer schoon en schilderachtig. Hare kaai en schoone gebouwen vertoonen zich als een halve cirkel; voor dezelve ligt de rivier zoo vol schepen, dat

[448]

[449]

[450]

men hier en daar naauwelijks door de masten en touwen heen zien kan. Aan de oevers ziet men scheepstimmerwerven, waar verscheidene schepen op stapel stonden. Buitenplaatsen en tuinen, alles kondigt eene welvarende handelstad aan. Deze schilderij is vooral treffende voor een' *Hollander*;—men verbeeldt zich *Amsterdam*, *Rotterdam*, of *Dordt* te naderen.—ô mijn Vaderland! wanneer zal die bloeiende staat, waarin ik u in mijne vroege jeugd gekend heb, eens wederkomen?—Of zijt gij voor mij, zoo wel als die jaren, voor altijd verloren.—Is die aloude deugd, die edele; standvastige en stoutmoedige aard, gepaard met kloek beleid en weêrgaloze Vaderlandsliefde, waar door wij schier wonderen verrigt hebben, dan ten eenenmaal van onder ons geweken?—Is het vuur der vrijheid en onafhankelijkheid dan ganschelijk uitgedoofd—Helaas!...

[451]

Het was omtrent half een na den middag, toen wij alhier aan wal stapten, na over verscheidene schuiten heen geklommen te zijn, want met de onze konden wij niet tot aan de kaai komen. De wind heden tegen hebbende, zoo dat men gedurig moest roeijen, had dit de reis op het laatst wat vertraagd.

Hoewel de boorden van de *Garonne* over het algemeen die aangename verscheidenheid van schilderachtige gezigten niet opleveren, dan die van de *Saone* en de *Rhone*, had ik echter deze reis ook met genoeg gedaan, en voor zoo veel ik heb kunnen nagaan, moet zij over land niet aangener zijn; doch men zou een geschikter en gemakkelijker vaarttuig kunnen hebben.

De plaats, waar wij aankwamen, was bijna voor het Tolhuis, (*Hotèl de la Douane*) dat een schoon gebouw is. Onze koffers werden door een' Tolbediende bekeken; hij vroeg, waar wij van daan kwamen, doch doorzocht niets. Een drager (met welke lieden ik altijd te voren beding maak) nam dan het mijne, 130 lb wegende op zijn rug, en droeg het naar het *Hotèl des sept freres Maçons, rue de l'Intendance*, waar ik mijn intrek nam, en bedong eene vrij goede kamer op de tweede verdieping, met twee bedden voor £ 3-:-: daags. Het middagmaal aan de gemeene tafel, kostte hier £ 3-10-: voor ieder persoon.

[452]

Volgens gewoonte de stad eens doorgelopen hebbende, ging ik 's avonds in een kleinen Schouwburg, nog maar onlangs in een zeer zoeten smaak gebouwd, ter zijde van de gemeene wandeling, die men *les Allées de Tourny* noemt. Men speelt 'er kleine stukjes *Comedies Vaudevilles*⁸ genaamd. De dekoratien waren zeer lief, en de vertooners, meestal jongelieden, speelden vrij wel; vooral eene MAJEUR, die de grappige (*comique*) rollen speelde. Onder de vrouwen waren 'er ook eenige, die 'er niet onaardig uitzagen; en men betaalt hier in het *parterre* niet meêr dan 10 *sols*. Dit Schouwburgje wordt *le Théâtre de la Gaité* genaamd. Digt bij dit Théater, over de laan van *Tourny*, is een zeer fraai koffijhuis met eene *colonnade*, doch men deed 'er voor het ijs (*les glaces*) 18 *sols* betalen.

[453]

1 In het algemeen echter heeft men daar over in *Frankrijk* geen klagen, en in de Provinciën nog minder dan te *Parijs*. Vele onzer Kommissarissen van postwagens en schuiten, of schepen, mogten daar dan wel een lesje komen nemen. Deze zijn de lompeste en onbeschoftste *Nederlanders*, dikwerf *gebenificeerde Duitschers*. Ongelukkig zoo een vreemdeling, naar dat uitschot van volk, de Natie taxeert.

2 Van het aardsche goed is het beste een goede huisvrouw.
Eene slechte, het bitterste kruis van het menschelijke leven.

3 Bejaarde vrouw, die het huishouden waarneemt, op de kinderen past, enz.

4 Zie hier ten dezen opzigte een oud *Fransch* versje, dat nog al aardig is.

Cidalisse achète
Les dents, les cheveux,
Et si la coquette
N'a pas de beaux yeux,
La taille mignone
Et d'autres appas;
Faut-il qi'on s'étonne?
C'est qu'on n'en vend pas.

5 Omtrent *Astaffort* is de scheiding van het Departement van de *Gers* en dat van de *Lot* en *Garonne*.

6 *Nerac* is een stadje, aan het riviertje *la Baise*, omtrent 4 uren van *Agen* gelegen.

7 Door gansch *Frankrijk*, en vooral in het zuidelijk gedeelte, zeer met dat ongedierte gekweld zijnde, beproeft men allerlei middelen, om dezelve te verdrijven, doch doorgaans vindt men 'er weinig baat bij; als het beste heeft men mij opgegeven, een afkooksel van knoflook en spaansche peper in sterken azijn, waarin men vervolgens campher doet ontbinden, hier bestrijkt men het huisraad enz. mede, en men mengt het onder de pap, waarmede men het papieren behangsel in de vertrekken plakt. De reuk van appelen schijnen zij ook te ontvlieden; doch in den zomer, wanneer men 'er het meeste mede geplaagd is, zijn de appelen niet overvloedig.

8 *Vaudevilles* zijn liedjes in eenen geestigen en stekelachtigen trant, en op bekende zangwijzen. De *Franschen* maken daar veel werk van, en dit soort van gezangen, waarmede men dan kleine

tooneelstukjes doormengt, of aan het eind van sommige groote plaatst, hoort zoo te zeggen alleen in *Frankrijk* t'huis. Eene *BASSELIN FOULON* is er, zegt men, de uitvinder van, en behoorde te *Vire*, een stadje in *Normandien* t'huis. Deze liedjes werden daar gezongen, en men danste op de wijs, ter plaatse *Val-es-Vire* genaamd. Bij verbastering zou men hier van vervolgens *Vaudeville* gemaakt hebben.

Van het aardsche goed is het beste een goede huisvrouw.
Eene slechte, het bitterste kruis van het menschelijke
leven.

Twée en Twintigste Brief.

Bordeaux 25 September.

's Morgens van den 23 dezer wandelde ik langs de kaai van den eenen kant tot den anderen, dat een frissche kuijer is¹. Men ziet daar een menigte gnappe gebouwen; maar het geen mij inzonderheid vreemd voorkwam, waren de menigte *Hollandsche* opschriften op uithangborden enz. als: Allerhande soorten van Scheepsbehoeftens; N. N. Schoenmaker maakt en verkoopt, enz. Verwer en Glazemaker en dergelijke. Voorheen zag men hier dan ook een groote menigte van onze Vaderlandsche varengasten; thans zijn het meestal *Amerikanen, Deenen, Zweden, en Pruisschen*. De schepen die 'er in menigte op stroom lagen, voerden ook die vlaggen, en waren daar mede, wyl het Zondag was, bijzonder opgesierd. De kaai maakt, zoo als ik u reeds gezegd heb, genoegzaam een halven cirkel, te weten van het eene eind tot het andere, zoo ver 'er huizen staan, en de vesting *le Chateau Trompette* genaamd, ligt omtrent in het midden van dezelve. Hier omstreeks stond een tempel door de *Romeinen* gebouwd, en aan de beschermgoden gewijd; dit gebouw moet eenige overeenkomst gehad hebben met den tempel van *CAJUS CÆSAR* te *Nismes*, waar van ik, daar zijnde, melding maakte. Ten tijde van *LODEWIJK* den XIV. bestond 'er nog een groot deel van dezen tempel, omringd van 18 kolommen, welke van de 30, zoo men meent, staande waren gebleven; en deze geweldenaar, waarschijnlijk ter bereiking van zijne krijgs- en eierzuchtige oogmerken, deed deze merkwaardige gedenkteekens der oudheid sloopen, om de voornoemde vesting te vergrooten, het geen volgens het bestek van den vermaarden vesting-bouwkundigen *DE VAUBAN* werd uitgevoerd.

[454]

Van hier gingen wij naar de voorstad *le Chartron* genaamd, waar vele voorname kooplieden in fraaije gebouwen wonen, en vervolgens in de Protestantische Kerk, staande aldaar in een straat genaamd *rue notre Dame au Chartron*. Men gaat 'er door een gangetje in, want de Protestanten hadden deze Kerk reeds voor de omwenteling; op zich zelve is het een eenvoudig maar net gebouw, 'er zijn galerijen en een orgel in, en de gemeente was vrij talrijk; ik begrootte ze op 4 à 500 menschen; de Predikant deed een eenvoudig zedelijk verhoog; doch had vrij sterk de *Gasconsche* uitspraak (*l'accent Gasçon*). Op deze Kerk zag ik ook een torentje met een klok, welk een en ander 'er zekerlijk na de omwenteling eerst opgekomen is. De gemeene wandeling, *le Jardin Public*, voorheen *Jardin Royal*, ook *le Champ de Mars* genaamd, is niet ver van hier. Deze wandelplaats, met rechte lanen beplant, waar van de boomen over het algemeen gansch niet weelderig staan, en daar bij hier en daar nog geschoren zijn, is vrij ruim, met muren en ijzer hekwerk omringd; beelden heb ik 'er niet ingezien, en eenige overdekte steenen galerijen aan de zijde zijn het eenigste sieraad; althans deze zoogenaamde tuin beantwoordde in 't geheel niet aan het denkbeeld, dat ik 'er mij naar den *Franschen* ophef van gemaakt had, en gelijkt niet naar onzen *Haarlemmer Hout*, of het *Haagsche Bosch*². 'Er is een laan, waarin vooral heden met de Zondag nog al verscheidene opgeschikte menschen, op en neder wandelden. Men verhuurt hier ook stoelen, en ter zijde staat eene nette houten loots, waarin men koffijhuis houdt.

[455]

Na den middag onze wandeling vervolgende, bewonderde ik vooral dat gedeelte, waar de groote Schouwburg geheel op zich zelve staat, en van waar men verder door een breede met fraaije huizen bebouwde straat, langs de beurs op de kaai komt. Men noemt deze wijk, die met de bijgelegen *allées de Tourny*, de schoonste is, die ik in *Frankrijk* gezien heb (althans naar mijn zin) *le Quartier du Chapeau Rouge*³. De plaats achter de beurs op de kaai, werd voorheen *la place Royale*⁴ genaamd; omdat de stad, in het midden van dezelve, omtrent de eerste helft van de vorige eeuw, ten haren koste het beeld van den Koning *LODEWIJK* den XV. te

[456]

paard zittende, en van metaal gegoten, deed oprigten. De fraaije vleugels van de beurs, aan den eenen, en van het tolhuis aan den anderen kant, maken de twee zijden van deze plaats, thans *la place de la Liberté*⁵ genaamd, uit.

Het inwendig gedeelte van de oude stad, ziet 'er gansch niet bevallig uit: de straten zijn 'er veelal naauw en krom, behalve die, welke *les fosses des Salinières, de la Commune etc.* genaamd wordt. Deze zijn breed en met boomen beplant. Aan het Stadhuis, dat in dezelve staat, is niets bijzonders te zien. Daar over is de halle of groote markt. De nieuw aangelegde straten, die *le Cours Messidor* en *le Cours Thermidor* genaamd worden, zijn ook fraai, regt, breed en met boomen beplant, en het plein dat men *Place Nationale* noemt, is ruim en rondom regelmatig gebouwd. *Bordeaux* bevat mij dan wat het plaatselijke aanbelangt, meêr dan *Marseille*, dat de eenigste van de *Fransche* steden is, die ik gezien heb, is, waarbij zij kan vergeleken worden; hoewel de laatstgenoemde over het algemeen, niet minder regelmatig bebouwd is. Ik zal u een nieuw plan van deze stad trachten te doen toekomen; 'er zijn verscheidene nieuwe straten in hetzelfde geteekend, die men voornemens schijnt, om te maken; als dat werk geheel voltooid is, en men in de oude stad ook wat verbeteringen heeft gemaakt, zal *Bordeaux* al een zeer fraaije stad zijn. Orde en netheid heerschen hier ook meêr dan in zoo vele andere plaatsen, die ik op deze reis gezien heb, en het is duidelijk te bemerken, dat deze hier zoo wel als te *Marseille* een gevolg zijn van den omgang met vreemdelingen door den handel, en van de bloei en welvaart, die deze aanbrengt.

[457]

's Avonds ging ik in den sedert de omwenteling nieuw opgerigten Schouwburg, *le Théâtre Français* genaamd, staande niet ver van de *place Nationale*. De bouworde beviel mij niet zeer, zijnde dit gebouw, tusschen twee straten staande, zoo dat de voorgevel op den hoek tusschen beide komt, van voren smal en van achteren breed; maar zich naar de plaats moetende schikken, heeft men dit waarschijnlijk niet wel anders kunnen maken. Van binnen is het met smaak gemaakt. De schermen (*decorations*) waren ook zeer voldoende. Ik zag 'er een paar kluchtjes, die men te *Parijs* op het *Théâtre de Montansier* geeft, eene ARMANT aapte daar in den befaamden BRUNET⁶ na. Men eindigde met een *Pantomime à grand Spectacle*⁷. De beste vertooners op dit tooneel, waren niet meêr dan middelmatig, Bijna schuins over dezen Schouwburg is een andere plaats voor het openbaar vermaak gebouwd en de *Vauxhall* genaamd; men geeft 'er bals, vuurwerken, enz. Door den sterken regen was 'er heden niets van belang te doen.

[458]

Den 24 dezer ging ik mijne krediet- en aanbevelingsbrieven overhandigen, en was verwonderd van deftige kooplieden in naauwe en donkere straten, waar zij woonden, te moeten opzoeken; in een derzelven *la rue de la Rouselle* genaamd, en daar omstreeks, rook het al zeer onaangenaam, door de menigte gedroogde labberdaan en andere visch, alsmede kaas en olij, die daar bijna huis aan huis verkocht werd, en waarmede geheele pakhuizen waren opgevuld. De uitwaseming van deze waren schijnt echter niet ongezonder, maar integendeel een behoedmiddel tegen aanstekende ziekten te zijn; want men heeft meêr dan eens opgemerkt, dat ten tijde dat 'er besmettelijke krankheden in deze stad plaats hadden, deze wijk daar van bijzonder bevrijd bleef. Zoo is alles, wat wij onaangenaam vinden, niet niet schadelijk, even zoo min als alles wat aangenaam genoemd wordt, voor ons nuttig is.

[459]

Thans was het op de *Fosses des Salinieres* zeer drok; men hield 'er markt van oude kleederen en andere waren. Een soort van kwakzalver en kwakzalveres, die ik daar zag, waren al zeer wonderlijk toegetakeld. De vrouw in eene misselijke gegalonneerde Amazone kleeding, zat op een klein paardje, aan beide kanten van het zadel hingen omtrent een vijf en twintig gedroogde ratten, en op de kop van het paard, zat een levendige sperwer. De man, die voor het paard staande, op den trommel sloeg, zag 'er ook niet alleen wonderlijk in de kleederen uit, maar had om den bol van zijn' hoed een' krans van overeind staande gedroogde ratten; boven op dezelve eene gedroogde zeeschildpad, en daar op de gedroogde muil van een' grooten visch, waarin eene opgezette aap zat; en wat denkt gij dat die lieden te koop veilden?—Middelen om ratten, muizen en wandluizen te verdrijven. Hunne vreemde opschik trok een menigte volk, en zij bragten daar door van hunne waren, die denklijk niet veel beteekenden, nog al wat aan den man. Zoo draagt de eene mensen een' krans van gedroogde ratten op het hoofd, en een ander weder iets anders; alles met oogmerk, om met de dwaasheid van het volk voordeel te doen. Nu zoo deze middelen tegen de ratten en wegluizen niet veel baten, misschien schaden zij ook niet; doch ik heb mij verwonderd, dat de Politie, die anders in *Frankrijk* over het algemeen vrij naauwkeurig en oplettend is, geen strengere maatregelen gebruikt tegen die groote menigte kwakzalvers en marktdoctoren, die zich met de geneeskunde bemoeijen, overal openlijk hunne gewaande algemeene geneesmiddelen uitventen, en hunne kunsten zelfs met gedrukte biljetten bekend maken; als ook, dat men het trekken van horoscopen, waarzeggen, in de hand kijken, kaart leggen, enz. niet belet. Dit ziet men haast op alle plaatsen, en inzonderheid ook te *Parijs*, openlijk langs de straten; en niet alleen het zoogenaamde gemeen, maar zelfs zoogenaamde voorname of fatsoenelijke lieden,

[460]

houden zich daarmede bezig, en hij, die met verscheidene Godsdienst-stellingen den spot drijft, slaat geloof aan de ellendige sprookjes van een oud wijf, of de gewaande voorspellingen van een' Astrologist, die zich beter verstaat op het beurzensnijden, dan op de sterrekunde.—En dit heeft plaats onder deze, zich zoo bij uitnemendheid verlicht noemende, *Franschen*, en die het ontegenzeggelijk ook wat de kunsten en wetenschappen aangaat, al zeer ver brengen.

Wat verder stond een liedjeszanger, die 'er onder anderen een zong, dat nog al aardig was. Over de tegenwoordige kleederdragten handelende, kwam 'er in, dat, indien de broeken van de mans nog hooger werden, men daar wel dra mouwen aan zou moeten zetten, en zoo de lijfjes van de vrouwen nog korter moesten worden, zij weldra genoodzaakt zouden worden, om de rokken over de schouderen te dragen. In diergelijke aardigheden moet men bekennen, dat de *Franschen* andere volkeren aanmerkelijk overtreffen. Onder hunne volksliedjes zelfs van jaren herwaards, zijn al zeer aardige en vol geestige trekken; 'er zijn aanmerkelijke verzamelingen van gedrukt, en sommige dier werkjes worden, wanneer zij op verkoopingën voorkomen, duur betaald.

[461]

De *St. Andréas* of Hoofdkerk (*Eglise de St. André*), is een groot Gothisch gebouw, en pronkt met twee vrij hooge spitse torens, waarin geen klokken hangen, aan den eenen kant. Aan den anderen schijnt men 'er ook twee te hebben willen maken, en op een van die begonnen torens, hangen eenige klokken; deze kan dan eenigzins als een derde toren worden aangemerkt, het geen aanleiding geeft tot eene nog al aardige woordspeling: *l'Eglise de St. André*, zegt men, *à trois clochers, et deux cens (deux sans) cloches*⁸. Die dit pas hoort en hier onbekend is, verwondert zich niet weinig over zulk een groot aantal klokken. Ik zelve was 'er ook mede bedrogen, en meende in het eerst, dat het een klokkespel was, waarbij een meenigte kleine klokjes waren, en dan zou het eene dubbele merkwaardigheid geweest zijn, want zoo algemeen als de klokkespelen bij ons zijn, zoo zeldzaam treft men die in *Frankrijk* aan; en ik herinner mij niet van 'er op deze gansche reis van *Parijs* af⁹ een gehoord te hebben. Inwendig zag ik niets bijzonders in deze Kerk; men was bezig met dezelve op te maken; 'er lagen hier en daar verscheidene grooten roode marmeren kolommen, naar ik vernam, waren zij afkomstig uit een in de omstreek afgeschafft Klooster of Abdij, en moesten dienen, om deze Kerk mede te versieren.

[462]

Het voormalig Aartsbisschoppelijk Paleis staat dicht bij deze Kerk, en is een groot *modern* gebouw, met een ruim voorhof (*basse cour*) en ijzer hekwerk. Mij kwam het niet zeer merkwaardig voor. Bij het afbreken van het oude paleis, dat een fraai Gothisch gebouw moet geweest zijn, heeft men veel overblijfsels van een' ouden tempel gevonden, welke deskundigen meenen, dat aan JUPITER toegewijd was, zoo als stukken en brokken van geribde kolommen, kapiteelen volgens de Corinthische bouworde, fraai gebeeldhouwd lijstwerk, *basreliefs*, enz.

[463]

De Aartsbisschoppelijke tuin, die vrij groot was, plagt ook voorheen ten algemeene wandeling te verstrekken, en was zeer lommerrijk; doch dat is ook al veranderd. Thans wordt dit Paleis door den Prefect CHARLES DE LA CROIX, voorheen *Fransche* Minister in *den Haag*, bewoond. En de tegenwoordige Aartsbisschop van *Bordeaux* heeft een andere woning.

De *St. Michiels* Kerk verdient, om zijn Gothische bouworde bijzonder gezien te worden. De toren staat ter zijde een eindje van de Kerk af, op dezelve plagt een zeer hooge en fraaije spits te staan, (men zegt dat zij hooger was dan die van *Straatsburg*) en dit ontzaggelijk gevaarte werd in 1767 door een orkaan ter nedergeploft, het geen een vreesselijken slag veroorzaakte; gelukkig echter is 'er niemand onder verongelukt. De muren van het koor zijn zeer zichtbaar binnenwaarts gebogen; men had 'er een dwarsbalk tusschen gezet, om ze te schragen, zoo dat dit gebouw al vrij bouwvallig wordt.

Aan het bezigtigen der Kerken zijnde, ging ik verder van hier een lange straat, zuid-oostwaards, door, tot aan de Kerk van het heilige kruis; tot eene Abdij van dien naam behoord hebbende. Volgens de bouworde van den voorgevel te oordeelen, schijnt zij zeer oud te zijn. De toren was ook waarschijnlijk hooger. Inwendig was het nog al netjes opgegnapt, doch merkwaardige schilderijen, beeldhouwwerk, zag ik 'er niet. Een levensgroot CHRISTUS beeld aan het kruis hangende, trok echter mijn aandacht; men had het eene soort van zijden damasten japon met groote gekleurde bloemen aangetrokken; ik had dat hier en hier omstreeks al meêr gezien, doch deze door de sterke kleuren, en in 't licht geplaatst, viel bijzonder in het oog. Voor iemand, die daar niet aan gewoon is, maakt dit eene misselijke vertooning. Dat de Roomschegezinden een kruis, en sommige andere beelden in hunne Kerken plaatsen, kan ik als overeenkomstig met hunne leerstellingen, zeer wel toegeven. En ik heb van hunne Kerken gezien, waar de beelden zoodanig gemaakt, en op zulk eene wijze in geplaatst waren, dat zij daar door, en door de verdere wel ingerigte versierselen, wezenlijk een deftig aanzien hadden. Doch verstandige Geestelijken moesten mijns bedunkens niet

[464]

dulden, dat men door het plaatsen van gedrogtelijke poppen, aanleiding gaf tot spotternij; hier onder behooren ook die gekroonde met allerlei stoffen behangen, en wonderlijk opgeschikte lieve vrouwenbeelden; immers deze beeldtenis is geheel niet overeenkomstig de geschiedenis, maar behoorde eene aanminnige en teedere moeder, in een zedig gewaad te verbeelden, en zulk een beeld natuurlijk gemaakt, best van wit marmer of hout, het marmer na bootsende, moet ieder een van welke Godsdienstige begrippen hij ook zijn moge, natuurlijker wijze met genoegen zien. Vele anderzins redelijke en achtungwaardige Roomsche Geestelijken, loopen diergelijke min of meêr aanstootelijke ongerijmdheden, minder in het oog dan ons, omdat zij 'er van hunne jeugd af aan gewoon zijn; maar ik ben verzekerd, dat, als zij 'er bedaard en onpartijdig over denken, zij zullen moeten bekennen, dat ik gelijk heb, en dat vooral onze eeuw zulke en diergelijke verbeteringen, volstrekt noodzakelijk maakt. Gij ziet, Vriend! dat ik u mijne invallen onder het schrijven of beschouwen getrouwelijk mededeel. Komt 'er zoo al eens wat in voor, dat u van geen belang is, de vrijheid om het ongelezen te laten, kan, noch wil ik u betwisten. Het geen de Kerken aanbetreft, ditmaal voor afgehandeld houdende, zal ik van het stuk van het ware kruis, (*Morceaux de la vraie croix*) dat in deze laatstgenoemde Kerk vertoond wordt, niet spreken.

[465]

In de voorstad *St. Seurin*, ziet men nog de overblijfsels van het oude Amphithéater van *Bordeaux*, verkeerdelijk *le Palais Gallien* genaamd, omdat het onder de regering van dien Keizer, zoo men meent, door PIVESUVIUS TETRICUS, toen ter tijd Prefect van *Aquitania*, waar van men meent, dat *Bordeaux* de hoofdstad was, is opgerigt, omtrent het midden van de derde eeuw der Christelijke jaartelling. Thans kan men 'er de gedaante niet meêr van erkennen, en al wat 'er nog van bestaat, is een klein gedeelte van den muur, die het omringde, en waarin eenige boogsgewijze openingen (*portiques*); eenige vervallen gewelven en een poort of hoofdingang, welke laatste wel het voornaamste is van die merkwaardige oudheid; naar ik vernam, werd deze grond eenige jaren geleden verkocht, en een groot gedeelte van de overblijfsels van het Amphithéater weggebroken; deze verwoesting is echter door de regering gestuit, en het verdere afbreken verboden. Ondertusschen zijn 'er eenige huizen in en tegen gebouwd, en deze met de vervallen muren en puinhoopen misselijk door elkanderen staande, leveren niet anders dan eene onbevallige vertooning op, en ik verwonderde mij zeer, dat hier, waar men zich met het verfraaijen en verbeteren der stad veel schijnt te bemoeijen, en waar de goede smaak ook niet moet ontbreken, tot nog toe niet gezorgd is, om aan deze *Romeinsche* overblijfsels een bevalliger aanzien te geven; het geen niet moeijelijk zou zijn, wanneer men 'er een' tuin van maakte, en naast deze oude muren eenige Italiaansche populieren, cypressen- en accacia-boomen plantte; niet langs de lijn of op eene stijve en regelmatige wijze, zoo als de *Franschen* gewoon zijn, maar als of zij door de natuur zelve daar waren gesteld.

[466]

Dit Amphithéater, dat ook wel *les Arènes* genaamd werd, diende hoogstwaarschijnlijk tot hetzelfde gebruik als dat van *Nismes*; doch het is niet als dit geheel van gehouwen steen, maar van gebakken en kleine gehouwen steenen gebouwd; deze zijn laagsgewijze regelmatig op elkanderen gesteld, en met een soort van kalk of cement bevestigd; de gebakken steenen hebben eene andere gedaante dan die welke wij gebruiken, en gelijken meêr naar onze roode vloertegels¹⁰. In eene vorige heb ik reeds van dat soort van steenen gesproken, en het schijnt, dat de inwoners van deze landstreek, te weten *le haut Languedoc* en *Gascogne*, nog deze wijze van de gebakken steenen te vormen van de *Romeinen* hebben behouden.

[467]

De straat van de plaats, aan het eind van de lanen van *Tourny* tot bij het Amphithéater, is vrij breed, en genoegzaam lijnregt, en wordt *rue Fondaudege* genaamd; aan het eind van dezelve is men digt bij de *Jardin public*.

Hoewel het middagmaal in mijne herberg wel beviel, ging ik heden voor de verandering bij eenen zoogenaamden *restaurateur*¹¹, die men hier op dezelfde wijze als te *Parijs* vindt, eten. De vertering kwam al op hetzelfde, als aan de gemeene tafel in mijne herberg, uit.

[468]

's Avonds ging ik in het *Théâtre de la Gaité*, waar MAJEUR mij door zijn grappen nog al deed lagchen. Dat kleine Schouwburgje bevat mij wel, vooral omdat ik hier, moede gewandeld zijnde, kan uitrusten; want men zit 'er in het *parterre* even eens als te *Parijs*. De prijs is zeer redelijk, en de vertooningen niet onaardig zijnde, trekt dit Tooneel veel volk.

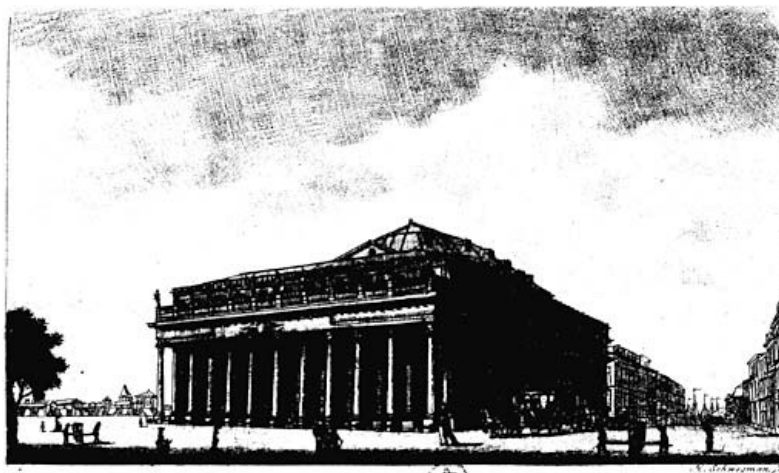
Den 25 dezer. In de herberg had men mij naar mijn paspoort gevraagd, om hetzelfde bij de politie te vertoonen, en het daar te laten teekenen. De bediendens uit de herbergen zijn met de bezorging daar van belast, men geeft hun die, en zij bezorgen dezelve, wanneer zij ze niet verliezen, wederom. Ik verkoos zelf mede te gaan, en zou zulks ieder reiziger aanraden; want meêr dan eens ben ik getuigen geweest van de moeite en onaangenaamheden, welke men heeft, als men zijn paspoort kwijt is. Men betaalt hier 5 *sols* voor het teekenen, het eerste geld, dat

men 'er mij sedert *Parijs* voor heeft afgenomen, hoewel ik het betalen van deze kleinigheid, niet onredelijk vind, daar men toch ten dienste van de vreemdelingen eenige onkosten moet doen, maar dat men te *Parijs* alleen voor de handteekening van den Minister der Buitenlandsche Zaken, TALLEYRAND, dienende om die van de Ambassadeurs te bewaarheden, £ 10--: moet neêrtellen, vindt ik niet billijk, en vooral niet voor eene *Carte de Sureté*¹² in *Parijs* zelve moetende dienen, omdat deze stad een groot deel van zijn bestaan aan de vreemdelingen verschuldigd is. Men zegt, dat de Ambassadeurs zich reeds meêr dan eens hier over bezwaard hebben, doch te vergeefs. Ik hoop, dat men toch bij ons wederzijds zal handelen.

[469]

[470]

De Beurs schijnt inwendig pas nieuw opgemaakt. Het plein, waar de Kooplieden dagelijks verzamelen, is overdekt, en het licht valt 'er van boven door eene zoogenaamde lantaarn; men klaagt dan ook, dat het 'er in den zomer zeer benaauwd zijn kan. Rondom aan den muur leest men de namen van verscheidene landen, als *la Chine, l'Angleterre, la Hollande*, enz. De Kooplieden zich bij deze teekens plaatsende, vinden elkander daar door te gemakkelijker. Rondom de verzamelaars voor de Kooplieden is eene gaanderij, waarin veelerlei soorten van winkels of kramen staan. Bij een prentenkoopman aldaar, zag ik eenige plaatjes zoo zonderling geplaatst, dat ik niet wel denken kan, dat zulks slechts bij geval was; boven eene afbeelding, waarop LODEWIJK de XVI. en zijne nabestaanden verbeeld werden, hingen de afbeeldingen van de nieuwe Keizer en Keizerin, en daar bij een ander prentje met een treurwilg, waar onder geschreven stond: *le saule pleureur*.

Schouwburg van Bordeaux.

Boven deze gaanderij zijn eenige andere vertrekken, zoo als de regtbank voor den koophandel (*Tribunal de Commerce*) wij zagen 'er een *Engelsche* prijs bij openbare veiling voor eene som van 36,000 *francs* verkoopen; deze verkooping geschiedde bij het uitbranden van de kaars¹³, en werd door een trompetter aangekondigd. Achter de beurs op de kaai staan doorgaans een menigte sleden, ieder met twee ossen bespannen, waarmede hier de koopmanschappen in en uit de pakhuizen gevoerd worden. Onder deze ossen vindt men 'er, die al vrij groot zijn; genoegzaam alle zijn zij rood, en trekken met den kop, de horens dikwijls zeer lang zijnde, worden aan den kant, waar zij met de koppen tegen elkanderen zijn gespannen of gebonden, afgezaagd. Het nummer van de slede hebben zij op een blikken plaatje voor den kop.

[471]

De groote Schouwburg, zoo als ik u reeds gezegd heb, in de wijk *du Chapeau Rouge*, en niet ver van de beurs staande, is het meesterstuk van bouwkunde van den vermaarden bouwmeester Louis en wordt voor een der fraaiste, grootste en prachtigste Schouwburgen van *Europa* gehouden. Dit gebouw bevat een Tooneel- en een Concertzaal. De voorgevel (*péristyle*) bestaat uit twaalf Corinthische kolommen, op de lijst boven ieder derzelve staat een beeld, zoo als gij op de naauwkeurig geteekende afbeelding, die ik u zal doen toekomen, zult zien. Ter zijde zijn gaanderijen, waar onder verscheidene kooplieden en kramers hunne onderscheidene goederen in daartoe gemaakte kramen of winkels uitstellen. Dit schoone gebouw is van gehouwen steen, staat geheel op zich zelve, en maakt eene zeer fraaije vertooning. Inwendig beantwoordt het ook zeer wel aan de verwachting, die men 'er zich door het uitwendige van gemaakt heeft. Men in een ruim en prachtig voorportaal, en hier bewondert men een' breeden en groots gebouwen trap, waarmede men naar de gaanderijen, loges enz. gaat; het licht valt hier op door een lantaarn in het dak gemaakt, en geeft aan dit alles een luisterrijk aanzien; hoewel mij dunkt, dat terwijl onze tooneelen tot nog toe, zoo wel zomers als 's winters door kaars- of lamplicht verlicht worden, men beter zou doen, van alle de toegangen tot hetzelfde insgelijks door kaarsen of lampen te verlichten, om daar door het treffend onderscheid tusschen het dag- en kaarslicht, en de onaangename gewaarwording daar door bij het inkomen der Schouwburgzaal veroorzaakt, zoo veel mogelijk te matigen. De plaats voor de

[472]

aanschouwers geschikt, heeft de gedaante van een cirkel, van omtrent 60 voeten middellijns (*diameter*), omtrent het vierde deel afgesneden door het Tooneel. Zij is door 12 op zich zelve staande kolommen van gemengde order (*l'ordre composite*) omringd. De tweede en derde loges als *balcons* tusschen deze kolommen gemaakt, bevielen mij niet, omdat men uit die, welke bij het tooneel zijn, niet goed moet kunnen zien, en omdat 'er door deze inrigting veel plaats verloren gaat. Het platfond is fraai geschilderd¹⁴, ik meen door ROBIN. De geheele zaal is met smaak versierd en verguld; doch naar de uitwendige gedaante te oordeelen, had ik haar nog grooter verwacht; men verzekerde mij, dat 'er niet meêr dan 2200 aanschouwers in geplaatst kunnen worden. In het *parterre* kan men ook niet zitten; men betaalt in hetzelfde en op de bovenste galerij £ 1-2-: en voor de plaatsen in het orchest de eerste galerij enz. £ 3-6-:—Het was 'er heden zeer vol; want TALMA en zijne vrouw speelden 'er in *Henry VIII. ou la mort d'Anne Bouleyn*, Treurspel van CHENIER, hoewel het beste niet, dat hij gemaakt heeft. De kleeding van Madame TALMA was ook zeer naauwkeurig, waaromtrent de *Fransche Actrices* anders dikwijls zondigen, vooral als de kleeding, zoo als zij in het stuk te pas komt, niet bevallig genoeg naar haar zin is. Dit Treurspel werd over het algemeen vrij goed gespeeld, en TALMA en zijne vrouw zeer sterk toegejuicht; doch het geraas, dat 'er door het vreesselijk gedrang in het *parterre* plaats had, was dikwijls hinderlijk. Ik had mij daar ook geplaatst, maar was 'er gansch niet op mijn gemak. Na het Treurspel vertoonde men 'er een stukje van ALEXANDER DUVAL, genaamd *Shakespeare amoureux ou la pièce à l'étude*. In dit blijspel, waarin maar drie vertooners voorkomen, speelt TALMA, die anders niet dan in het Treurspel voorkomt, de hoofdrol, en verdient ook daar in wel gezien te worden¹⁵; Madame TALMA, en een *Bordeauxsche* Actrice voldeden ook wel.

[473]

[474]

- 1 Men heeft daartoe omtrent drie kwartier werk.
- 2 Ook heb ik maar zeldzaam iets in dien smaak aangetroffen, dat daar bij verdient vergeleken te worden.
- 3 De wijk van den rooden hoed.
- 4 De Koninklijke plaats.
- 5 De plaats der Vrijheid.
- 6 BRUNET munt vooral uit in de onderscheidene rollen van JOCRISSE, en voldoet voor een' enkelen keer wel; doch men moet hem niet dikwijls zien.
- 7 *A grand Spectacle*, dat is met veel tooneeltoestel, dansen, marschen, krijgsoefeningen, geregten, enz. In zeer vele pantomimes, zoo als in die, welke ik hier zag, en die *la laitière polonnaise ou les crimes de l'Amour* genaamd wordt, danst men niet.
- 8 De Kerk van *St. Andréas* heeft drie torens en twee honderd klokken, of en twee zonder klokken; want *deux cens* en *deux sans* wordt op dezelfde wijze uitgesproken, het eerste beteekent *twee honderd*, en het laatste, *twee zonder*.
- 9 Te *Parijs*, op een gebouw, op de *Pont Neuf* staande, en de *Samaritaine* genaamd, is een gebrekkelijk klokkespel, doch het speelt niet door het uurwerk. Men hoort het niet dan bij plegtige gelegenheden, en dan staan de *Parijsenaars* dat torentje met een open mond aan te gapen.
- 10 Die meêr van dit Amphithéater weten wil, leze daar op na *les Annales Politiques et Statistiques de Bordeaux etc. à Bordeaux, chez MOREAU an IX*. Ik meen daarin ook eene afbeelding van hetzelfde gezien te hebben.
- 11 *Restaurateur* is een kok, waarbij men gaat eten. Zoekende de geregten op een lijst, waarop zij, met den prijs 'er achter staan, uit. Een BOULANGER te *Parijs*, was hier, zegt men, in 1765 de uitvinder van, verkoopende eerst versterkend vleeschnat, waar bij hij vervolgens gekookte hoenderen, eijeren, enz. voegde; terwijl voor zijn deur geschreven stond: *Venite ad me omnes qui stomacho laboratis, et ego restaurabo vos*. En het niet zeer betamelijk toepassen van dezen Bijbeltext gaf aanleiding tot den naam van *restaurateur*.
- 12 Een bewijsschrift, waaruit blijkt dat men bij zijn Ambassadeur en bij de Politie bekend staat; de handteekening van de Ambassadeur moet alweder eerst door den Minister TALLEYRAND bewaarheid worden, eer men zulk een bewijs kan bekomen bij de politie, hoewel de Prefect die handteekening even zoo goed kent als de Minister, en ook nog maar weinig tijds geleden, die bewijzen, welke NB. van tijd tot tijd moeten vernieuwd worden, alleen op de handteekening van de Ambassadeurs, en zonder eenige betaling daar van te nemen, uitgaf. Ik zeg, dat zij van tijd tot tijd moeten vernieuwd, omdat dit het bezwaar nog grooter maakt, alzoo de handteekening van den Ambassadeur gedurig moet bewaarheid, en alzoo ook gedurig de £ 10-:-: betaald worden. Voor Ambachtslieden, leergezellen, of andere weinig vermogende lieden, welke zich echter niet onder de behoeftegen willen rangschikken, is deze betaling een drukkende last. Bij onze legatie te *Parijs* behoeven wij geen duit te betalen, men is daar zeer vriendelijk en geschikt, en hoewel ik met den Heer SCHIMMELPENNINCK niet bijzonder bekend ben, heb ik echter gelegenheid gehad, om op te merken, dat hij in *Frankrijk* als een achtlingwaardig Staatsman wordt beschouwd. Van zijne echtgenootte hoorde ik ook met veel lof spreken, bijzonder wegens hare milddadigheid omtrent de noodlijdenden.
- 13 Deze wijze van verkoopen heeft ook nog in *Bataafsch Brabant* plaats.
- 14 Al weder een APOLLO, de drie bevalligheden en de negen zanggodinnen. Wanneer zal men toch van dat eenzelvige, dat 'er bij al wat tot de tooneelkunst behoort, nog aanhoudend plaats heeft, eens afstappen.

[113n]

Drie en Twintigste Brief.

Bordeaux, 1 October.

Daar ik hier in een der voornaamste wijnlanden van *Frankrijk* ben, en het omstreeks deze stad thans juist in het hartje van den wijnoogst (*vendeange*) is, wilde ik dien zien, en ging ten dien einde den 26^{en} dezer naar het kasteel *Hautbrion*, 3/4 uurs van de stad, of van de *St. Juliaans* poort, (*porte St. Julien*) welke men uitgaat, gelegen. Die poort is een modern en niet onaanzienlijk gebouw. Door de voorstad, die 'er gnap uitziet, en een aangenamen weg, langs tuinen en wijngaarden loopende, komt men te *Hautbrion*. Men was 'er in het drukste van den oogst. De wijngaarden hier omstreeks doorloopende, vonden wij 'er eene menigte mannen en vrouwen, jongens en meisjes bezig, met de druiven te snijden, en 'er uit te dragen; zij zongen tusschen beide half *Fransch* en half *Patois Gascon*, en schenen zeer vrolijk. Een man met een stokje in de hand, was gesteld, om de kinderen in order te houden. Buiten den wijngaard werden de druiven in kuipen of tonnen op een kar, met twee ossen bespannen, geladen, en zoo naar het pershuis gebragt; bij dit pershuis was eene niet onaardige woning. De rentmeester van het landgoed, waar van de eigenaar, naar hij ons verhaalde, te *Parijs* woonde, ontving ons, hoewel wij hem niet kenden, of geene de minste aanbeveling aan hem hadden, zeer vriendelijk, en liet ons de wijze, op welke de wijn gemaakt werd, zien. Als vele onzer landslieden zagen, hoe daar mede gemorst wordt, zij zouden ligt huiverig zijn, om 'er van te drinken¹. In het pershuis waren twee vierkante houten bakken, hebbende naar gissing omtrent 10 à 12 voet lengte, even zoo veel breedte, en ongeveer 2 voet diepte; zij stonden eenige voeten van den grond verheven; in deze bakken werden de druiven geworpen, en vijf à zes menschen vertreden die dan met hunne bloote voeten, dit noemt men *Fouler le Vin*; het sap liep door een gat, aan de voorzijde gemaakt, in kuipen, en twee andere mannen droegen het van daar in eene andere groote en hooge kuip, daar zij met eenen trap naar toe moesten klimmen. Deze kuip was nog nieuw van eikenhout gemaakt, en met ijzeren hoepels omringd; de rentmeester verhaalde mij, dat dezelve £ 1500—gekost had; men verkiest voor diergelijke kuipen het eikenhout, hier omstreeks groeiende, boven het vreemde, omdat het minder hard is. In deze kuip liet men het sap en de verpletterde druiven 10 à 12 dagen staan, eer men ze verder uitperste en op vaten deed. De witte wijn, dien men hier minder teelt dan de roode, was reeds in de vaten, en giste aanhoudend, zoodat de schuim door het bomgat, dat openstond, uitliep; deze wijn, hoewel pas 14 dagen oud, was reeds zuurachtig. Men liet ons ook den wijn van voorleden jaar, en van dien, welke eenige jaren oud was proeven; deze laatste vooral was zeer lekker. De wijn van *Hautbrion* behoort tot de beste en fijnste wijnen, die in deze gansche landstreek geteeld worden, doch om goed te zijn, moet men ze ouder laten worden dan doorgaans de *Medoc*, en ze niet eerder drinken, voor dat zij 5 à 6 jaren oud is. De druif is hier klein, donker van kleur, hard van schil, en niet zeer aangenaam van smaak. De wijnoogst was ook hier over het algemeen goed, echter hadden de wijngaarden door de voorjaarsvorst nog wat geleden.

[475]

[476]

Ik heb opgemerkt, dat de behandeling van den wijngaard in de onderscheidene streken van *Frankrijk* verschillende is. In *Bourgogne* wordt de stam al vrij kort gehouden, en de ranken tegen een regt overeind staand stokje opgebonden. In *Provence* en *Languedoc* laat men de stammen langer, en men bindt de ranken niet op, maar doet ze over den grond kruipen, omdat dezelve daar door beschaduwd zijnde, minder zouden uitdroogen. Naar de kanten van de *Pyreneën* worden de stammen nog hooger, en sommigen zijn vrij dik. In het Departement der hooge *Pyreneën* zelfs groeijen de wijngaarden, die somtijds vrij zwaar zijn, zoo als ik u gezegd heb, tegen kersen of andere boomtjes op, en in deze streek worden zij weder kort gehouden en tegen stokjes opgebonden.

[477]

Al wat men ons in *Holland* voor *Bordeauxsche* en *Medoc* wijnen verkoopt, moet men niet gelooven, dat in die landstreek groeit; een groot gedeelte *Languedocsche* wijnen loopt daar onder. Al die wijnen verbeteren veel door de reis over zee, en wij hebben daar bij beter slag, om ze te bereiden dan de *Franschen* zelve, en welligt is 'er onze luchtstreek ook beter toegeschikt. De *Bourgogne*-wijnen worden in *Frankrijk* vrij algemeen voor gezonder gehouden dan de *Bordeauxsche*, vooral voor lieden, die met jicht, graveel of diergelijke kwalen gekweld zijn.

In de stad terug gekeerd, ging ik het *Panorama* van *Lyon* bezigtigen, omdat ik die stad en omstreken juist van dezelfde plaats gezien had, van waar het *Panorama*

geteekend is. Ik vond het zeer wel gelijkende, en deze vertooning was voor mij des te aangener, daar het mij duidelijk, al het geene ik te *Lyon* gezien had, herinnerde. Jammer was het, dat de begoocheling hier en daar benomen werd door eenige plooiën, die in het doek waren. Het zelve opgerold van *Toulouse* op hier in een lekke schuit ingescheept geweest zijnde, was vochtig geworden, en aan de kanten wat verstikt; hier door kon men het op sommige plaatsen niet goed spannen, dit gebrek was echter wel te verhelpen. Op de plaats, achter deze vertoonplaats, zag men *le Bellier Hydraulique* van MONTGOLFIER; dit werktuig, dat gij ongetwijfeld kennen zult, bragt hier het water 42 voeten hoog. Nog zag men hier een werktuig, dat men *la Pendule merveilleuse*² noemt. Deze wijst een woord, dat men geschreven heeft aan, op deze wijze: het briefje waar op een of twee woorden geschreven zijn, gaf ik het aan de vrouw die het werktuig laat zien; deze zag het in, en wees met een wijzer op den muur over de pendule, alwaar al de letters van het Alphabet stonden, een voor een dezelfde aan die ik geschreven had; daarna wond zij de pendule, die naar gissing 10 of 12 voeten van daar stond, op, en deed de slinger bewegen, en nu werden op de wijzerplaat, waarop insgelijks de letters van het A. B. C. stonden, dezelfde letters die ik geschreeven had aangewezen. Deze pendule is afgezonderd (*geïsoleerd*), staande op een glazen of kristallen kolom, waar men door heen zien kan, en rondom vrij. De werking kan echter, dunkt mij, niet anders dan door een *compère*³, en door den magneet geschieden: waartoe anders ook de aanwijzing van de letters op den muur. De uitvinder van dit werktuig, die zich ALEXANDRE noemt, en ook *directeur* is van het *panorama*, zegt, dat het op eene andere wijze werkt.

[478]

[479]

's Avonds ging ik het Tooneel *de la Gaité* weder bezoeken, MAJEUR speelde zeer aardig de *Ricco. Le foyer* (de koffijkamer zou men bij ons zeggen) van dit Schouwburgje is eene nette en fraaije zaal; 'er is ook een tuintje achter, daar men in kan gaan wandelen, om tusschen beiden eens lucht te scheppen. Alles ziet 'er nog nieuw en frisch uit; want het is nog geen jaar geleden, dat het gebouw voltooid is.

Den 27 dezer zag ik bij den Heer LACOUR, voornaam schilder alhier, en correspondent van het Instituut te *Parijs*, eenige fraaije schilderijen en teekeningen. Onze landgenoot de Heer VAN SPAENDONCK, Professor in de schilderkunst, (zijnde een der voornaamste bloemschilders thans bekend) en lid van het Instituut te *Parijs*, had mij een aanbevelingsbrief aan dezen Heer medegegeven⁴. Onder de schilderijen die ik hier zag, waren eenige goede stukken van *Nederlandsche* meesters, zoo als RUISDAAL, WOUWERMAN, TENIERS, ADRIAAN BROUWER, POELENBURG enz. Onder de teekeningen munten uit twee groote en uitvoerige met de pen op perkament, door WILLEM DE HEER, in den smaak van OSTADE; ook bezit de Heer LACOUR eene zeer schoone schilderij, behoorende tot de *Venetiaansche* school, en zijnde waarschijnlijk van SEBASTIEN DEL PIOMBO, ook SEBASTIANO VENEZIANO genaamd; het verbeeldt JUDITH in de tent van HOLOFERNES, dien zij het hoofd heeft afgeslagen, het welk zij in een zak werpt, die door eene andere vrouw opgehouden wordt. Dit stuk is zekerlijk lang verloren geweest, zijnde zoo vuil en zwart, dat men niet kon erkennen, wat 'er op stond, toen de Heer LACOUR het alleen om het paneel kocht. Gevallig ontdekte hij naderhand, dat het der moeite waardig zou kunnen zijn, om schoon te maken; het geen dan ook ondernomen werd, en men beklaagde zich zulks in 't geheel niet. Daar de stukken van dien beroemden meester, en om de kunst, en omdat zij vrij zeldzaam zijn, veel geacht worden, zou deze schilderij, hoe schoon ook buitendien op zich zelve, nog van veel meerder waarde zijn, als men bewijzen kon, dat het van den voornoemden meester is. In eenige werken over de schilderkunst wordt gesproken van een gegraveerde plaat, verbeeldende de geschiedenis van JUDITH, naar eene schilderij van SEBASTIEN DEL PIOMBO. De Heer LACOUR en zijne vrienden te *Parijs* en elders, hebben zich al veel moeite gegeven, om deze plaat op te sporen; doch zijn daarin tot nog toe niet geslaagd. Zoo gij somwijlen gelegenheid mogt hebben, Vriend! om dien aangaande iets te ontdekken, laat dezelve dan niet voorbijgaan, zonder 'er het meest mogelijke gebruik van te maken. Den achttingwaardigen eigenaar van het stuk daar door dienst doende, zult gij mij tevens veel vriendschap bewijzen. In eene geschiedenis van het Oude en Nieuwe Testament, (*Histoire de l'Ancien et Nouveau Testament*) langwerpig 4to⁵, staat ook een plaatje, waar van de teekening, hoewel op zich zelve niet veel beduidende, naar deze schilderij schijnt gevolgd. De zoon van bovengemelden Heer LACOUR, een bekwaam plaatsnijder, heeft dit stuk verkleind (want de figuren zijn weinig minder dan levensgrootte) geteekend, en is voornemens, om deze fraaije teekening eerstdaags in het koper te brengen. De Heer LACOUR de vader is thans bezig aan een groot stuk, verbeeldende een gedeelte van de kaai en haven van *Bordeaux*; het gezigt van den kant *des Chartrons* genomen. Het wordt zeer fraai en naauwkeurig geschilderd, en de huizen enz. op de plaats zelve uitvoerig geteekend; het laat zich reeds aanzien, dat deze schilderij wel beantwoorden zal aan den roem van den meester.

[480]

[481]

[482]

's Avonds ging ik weder in den groote Schouwburg, doch niet meêr in het *parterre*; om door TALMA *de Othello* van SHAKESPEAR te zien spelen. Het is een van de rollen, waarin hij uitmunt,—nimmer zag ik hem beter;—welk eene woeste en afgrijsselijke

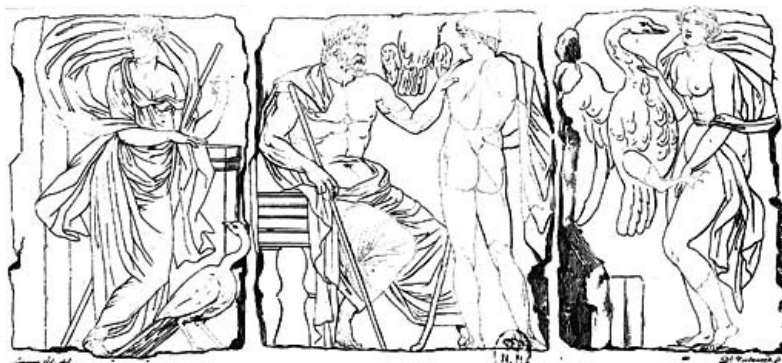
houding,—en zoo ziet 'er toch een mensch, door woedende driften vervoerd, uit.— Hij deed mij somtijds ijzen, en eene koude rilling gevoelen⁶. Deze verdienstelijke schouwspeler brengt het in dit vak vooral al ongemeen ver. Zijne vrouw speelde ook goed voor de minnares, en een VAN HOVE, tot dit Tooneel behoorende, voldeed wel in de rol van den Vader, en schijnt een goed schouwspeler te zijn; echter was hij niet zeer vast in zijn rol. In het begin was 'er door het gedrang in het *parterre*, zoo een sterk geraas, dat de vertooning daar door tusschen beide werd verhinderd, zoo dat de vertooners een en andermaal moesten stilzwijgen, en dit is aan niets anders toe te kennen dan aan de verkeerde inrigting, die aan dat gedeelte der aanschouwers geen zitplaatsen vergunt. Naderhand werd het evenwel stilder. TALMA en zijn vrouw werden ongemeen sterk toegejuicht; een lauwerkrans, als het hoogste blijk van genoegen, werd op het tooneel geworpen, en deze beide vertooners met algemeene stemmen gevraagd⁷. *Les trois Frères Rivaux*⁸ van LA FONT, werd door de *Bordeauxsche* schouwspelers ook vrij wel vertoond. Om meêr plaatsen te winnen, had men die van de muzikanten voor de aanschouwers ingeruimd, en nog was het overal stikkend vol.

[483]

Den 28 dezer, na bij den Heer LACOUR nog eenige kunststukken en oude medailles, waarvan een gedeelte alhier omtrent de voorstad *St. Seurin* gevonden werd, gezien te hebben, ging ik met hem het Museum van Natuurlijke Historie, Schilderijen, Oudheden; enz, bezigtigen. Het behoort aan bijzondere personen, die het voor geld laten zien; doch daar de Heer LACOUR met hun bekend was, kostte het ons niets. In eene ruime en fraaije zaal, waarin het licht van boven invalt, ziet men verscheidene schilderijen, waar onder eenige fraaije: op de lijsten van de meesten leest men den naam van den een of anderen voornamen meester. In dezelfde zaal ziet men eenige wapenen en andere werktuigen van zoogenaamde Wilden, eenige opgezette en in wijngeest bewaarde dieren, mineralen, enz. doch de opgezette dieren waren zeer door de mot beschadigd; twee mummien of gedroogde lijken van *Teneriffe*, een groote oude lijkbuis van gebakken steen, die te *Toulouse* gevonden was, eenige aardevaten der ouden, fraai gemaakt, en glad en blinkende, of zij verglaasd waren, enz. In een andere pot of lijkbuis met een deksel, toonde men nog eenige half verbrande beenderen, die men zeide dat 'er in gevonden waren. Men liet 'er ook eenige traanflesjes (*lacrimatoires*) die hier omstreeks gevonden waren, zien; doch het geen ik bijzonder merkwaardig vond, was een genoegzaam vierkante steen, naar gissing omtrent 3 voeten hoog, en wat minder breed; op drie zijde was beeldhouwwerk *en basrelief* van eene goede teekening, verbeeldende de middelste en breedste zijde JUPITER en GANIMEDES, en de twee anderen JUNO en LEDA. De zoon van den Heer LACOUR heeft deze beeldtenissen geteekend en gegraveerd. Ik zend 'er u hier nevens een afdruk van. De trekken die gestipt zijn, heeft hij, als genoegzaam verwoest, bijgeteekend. Deze steen is pas omtrent drie weken geleden gevonden, bij het graven van een' kelder voor een nieuw huis dat gebouwd wordt, ter zijde van het Hotèl van de voormalige *Intendance*, en de straat genaamd *rue des Fosses*⁹ *de l'intendance*. Men veronderstelt dat deze steen gediend heeft tot een piedestal van het beeld van JUPITER; hebbende de ruwe of onbewerkte zijde tegen den muur gestaan, misschien in den tempel van JUPITER, waar van ik hier voor gesproken heb. In vroegere tijden is hier, zoo als de naam van de straat nog aanduidt, een gracht geweest, en deze steen is daar welligt met andere afbraak in geworpen om dezelve te dempen. Het gemelde huis en kelder nog niet voltooid zijnde, zag ik daar nog verscheidene bewerkte steenen, half in den grond liggen; op sommigen was loof- en lijstwerk van een' goeden smaak, doch ik zag 'er ook een, waarop eenige beeldtenissen waren, die 'er vrij Gothisch uitzagen. Alle deze steenen, geelachtig van kleur, behooren tot de soort, die men hier omstreeks en in de meeste steengroeven van *Frankrijk* vindt, en doorgaans gebruikt wordt, om te bouwen. Oudheidkundigen zullen hunne gevoelens over den opgemelden steen denkelijk wel bekend maken.

[484]

[485]

Oude steen te Bordeaux gevonden.

Verder gingen wij het kabinet van schilderijen van den Heer JOURNU-AUBERT lid van de *Senat Conservateur* bezigtigen, in een huis niet ver van den grooten Schouwburg, *Rue des Fosses du Chapeau Rouge*. Vier stukken van JOSEPH VERNET¹⁰, schilder van verscheidene Zeehavens enz. verdienen daar in bijzonder opgemerkt

[486]

te worden; die meester heeft ze voor dit Kabinet, dat niet groot is, doch waar in men behalve deze nog verscheidene fraaije stukken ziet, geschilderd. De namen van vele voortreffelijke meesters zijn ook op de fraai vergulde lijsten te lezen.

In dit zelfde gebouw, dat vrij groot is, ziet men ook eene danszaal, en eenige anderen daar bij behorende vertrekken, op de wijze van een grot, aardig geschilderd en versierd. Deze plaats, waar van men vooral met den vasten-avondtijd (*Carnaval*) gebruik maakt, moet bij avond verlicht zijnde, geene onaardige vertooning maken. Men noemt dezelve *Frascati*.

Na het middagmaal zag ik in de voorstad, achter de *Jardin Public* wandelende, aan het eind van dezelve een fraai lusthuis en tuin; een gedeelte daar van was afgezonderd, en diende thans om danspartijen en zoogenaamde landelijke feesten (*Fêtes Champêtres*) te geven. Men noemde het *Tivoli*, alles om *Parijs* na te apen, waar men ook zulk een *Frascati* en *Tivoli* heeft.

's Avonds ging ik *au Théâtre Français*; men gaf 'er een nieuw stuk, dat niet veel beteekende, en een ander dat ik te *Parijs* reeds gezien had. Hier betaalt men 15 *sols* in het *parterre*, dat ook slechts eene staanplaats is. Ondertusschen, daar de avonden lang beginnen te worden, zijn diergelijke plaatsen voor de vreemdelingen goed, om 'er een uurtje in door te brengen. Die van *Bordeaux* schijnen nog al liefhebbers van het Tooneel te zijn; doch naar ik vernam, bestaat hun uitspanning en pracht bijzonder in de goede sier, en het houden van maaltijden, als een blijk hier van onder anderen, vindt men in hun voornaamste Almanak (*Calendrier de la Gironde*) van het laatst afgelopen *Fransche* jaar, achter een lijst van de Departementale en Stedelijke Besturen, Regtbanken, Bankiers, Makelaars, Kooplieden enz. eene onderrigting, om eene tafel voor twaalf personen aanteregt (*Instruction pour régler le service d'une table de douze couverts.*) Nu het is hier ook in der daad een soort van luilekkerland, goed vleesch, vooral rund en schapen, haperen 'er niet, daar *Gascogne* nog al wat weiland oplevert, zoo min als versche zee- en riviervis; de omstreken leveren ook onderscheidene soorten van wildbraad en tam gevogelte in menigte op, waarbij men veeltijds de beroemde truffels, die het naburig land van *Périgord* oplevert, voegt; *Perigueux* de hoofdstad van dat land is beroemd om de patrijzen-pastijen; en de wijn begrijpt gij dat bij dit alles niet hapert, hoewel de fijne en lekkere soort 'er gansch niet algemeen en bijna zoo duur is als bij ons. De wijn, dien men in de herbergen, zelfs in de voorname, gewoonlijk drinkt, is maar redelijk; en als men een flesje extra wil hebben, moet men 'er al 4 of 5 *livres* voor neêrtellen, en dan heeft men nog van den allerbesten niet. Over het geheel zijn de levensmiddelen hier duur, zelfs houdt men *Bordeaux* voor de duurste plaats van *Frankrijk*; het geen ik voornamelijk aan den overloed van geld, die 'er althans in vreedestijd plaats heeft, toeschrijf. Menschen, die rijk zijn, en het voornamelijk om lekker eten en drinken te doen is, zou men deze stad wel tot eene woonplaats kunnen aanraden.

Den 29 dezer; daar men mij de Kerk der voormalige *Carthuizers*, in een der voorsteden, als bezienswaardig had opgegeven, ging ik die heden bezigtigen. In het voorbijgaan zag ik die van *St. Seurin*, waarin steenhouwers, metselaars, en andere werklieden, drok bezig waren met dezelve op te gnappen; merkwaardigheden vond ik 'er niet. Het koor van de *Carthuizer* Kerk is rondom van marmer; maar vooral verdient het schilderwerk van het gewelf in deze Kerk, om de aardige uitwerking die het maakt, bewonderd te worden; het bestaat slechts in eenig loofwerk enz. en boven het koor ziet men een koepel, rondom met glasramen; deze inzonderheid is zoo natuurlijk geschilderd, dat men zou meenen dat hij wezenlijk bestond.

In het terug keeren las ik op den hoek van een straat *rue plus de Rois*, en op die van een anderen *rue haine aux Tyrans*. Gij begrijpt dat 'er deze opschriften van daag of gisteren niet gezet zijn. Thans is 'er ook een straat, die men *rue Bonaparte* noemt.

Heden was het weder vrij zacht, anders hebben wij hier, hoewel op 44 graden, 50 minuten noorderbreedte, en pas in het begin van den herfst, al eenige dagen gehad, dat het 's morgens en 's avonds een weinig koud was.

Onze landgenoot de Heer VAN ERICHEM, Doctor in de medicijnen alhier, onthaalde ons op een lekker middagmaal naar den *Hollandschen* trant, waarbij zelfs watertongetjes, die zeer goed waren; die hupsche en vriendelijke man, welke hier reeds verscheiden jaren woont, en als een kundig Geneesheer bekend is, heeft echter nog veel van de *Hollandsche* gebruiken behouden, onder anderen is hij nog een groot liefhebber van de pijp, en zijne echtgenoot, hoewel eene *Fransche*, is redelijk genoeg, om zich hier na te schikken. De *Fransche* vrouwen zijn anders over het algemeen zeer tegen het tabak roken, en een pijp is genoeg, om haar een gezelschap te doen schuwen.

Na den maaltijd gingen wij met den Heer VAN ERICHEM en zijne huisvrouw, den tuin achter het huis van den Heer GRAMONT, een der voornaamste Kooplieden van deze

[487]

[488]

[489]

stad, bezigtigen; dit huis is aangenaam gelegen aan het eind van de kaai, naar den kant van de sloopstimmerwerven. De tuin is niet onaardig, en gedeeltelijk in den *Engelschen* smaak aangelegd; een gemetseld grachtje met stil staand water, waarin eenige zwanen en eenden, loopt 'er door. Doch hij, die *Hollandsche* tuinen en buitenplaatsen gezien heeft, vindt hier in 't geheel niets bijzonders. In een klein park had men ook een paar reeën, en het geen vreemd was, een van de twee scheen zeer boosaardig, zoo dat, als 'er iemand in het park kwam, zij terstond naar hem toe liep; zij zette zich voor hem op de achterste pooten, en krabde met de voorste. De tuinman was 'er zelfs bang voor, doch wij wapenden ons ieder met een tak van een boom, na een paar slagen, stelde zij zich niet meêr te weêr, maar liet zich zelfs streelen.

[490]

In het terug keeren, niet ver van daar op de kaai, toonde men mij het Vondelinghuis, ook *l'Hôpital de la Manufacture* genaamd, het is een groot en aanzienlijk gebouw; 's jaarlijks werden 'er doorgaans 400 à 500 vondelingen in gebragt; zij worden in een draaiportje (*tour*) gelegd, en men waarschuwt door een bel die daar naast hangt¹¹. Hoe zeer deze gestichten strekken ter voorkoming van afgrijsselijke misdaden, moet men toch bekennen, dat zij aanleiding geven, en een ruime deur openzetten voor ongeregelheden en liefdeloosheid; vooral bij *Fransche* moeders in voornamen steden, welke zoo algemeen de afgrijsselijke gewoonte hebben, van hare zuigelingen, zoodra zij geboren zijn, van zich afstooten, en aan vreemden buiten de stad, en dikwijls eenige uren van daar overtegeven, en dus de ongevoeligheid omtrent haar kroost al zeer ver hebben gebragt. Zulke moeders zien dikwijls eene henne met hare kiekens, en zij blozen niet.—Welke gevolgen moet dit voor het vervolg op de opvoeding, en dus ook op de Maatschappij, niet hebben? Diergelijke gebreken vindt men in menigte in die maatschappelijke inrigting, die men ons als zoo goed en zoo verkieslijk aanpreekt; en hij die zich durft vermeten, om 'er iets tegen te zeggen, wordt voor een Jacobijn of Filozooft, twee nieuwe scheldnamen, uitgedacht, om redelijke menschen hatelijk te maken, uitgekreten¹².

[491]

's Avonds ziet men hier in de Koffijhuizen (waar onder 'er verscheiden, die zeer fraai en net zijn) veel bier drinken¹³. Het Hollandsen bier is hier ook bijzonder geacht; hier en daar leest men nog op de uithangborden *Bierre de Hollande*; en wij zelve maken 'er zoo weinig werk van, dat deze trafiek geheel in verval geraakt. Men maakt hier ook anijsdrank onder den naam van *Anisette de Bordeaux* bekend; doch hij is op zijn best half zoo goed als onze *Amsterdamsche Anisette* uit het *Loosje*, of van FOKKE; dit bekennen de *Franschen* zelve, en maken van de *Anisette*, zoo wel als van de *Curassau de Hollande*¹⁴ ongemeen veel werk, en wij laten die soort van goed uit *Frankrijk* komen, en betalen het duur.

[492]

Den 30 dezer, zijnde zondag, ging ik de groote misse in de *St. Andréas* Kerk hooren; 'er werd vrij goed gezongen, en het orgelmuziek was zeer aangenaam; deze en eenige andere Kerken, die ik bezocht, waren tamelijk vol volk. Die van *Bordeaux* worden voor zeer gehecht aan den regeringsvorm, zoo als die voor de omwenteling bestond, gehouden, en zijn dus ook ijverige Roomschegezinden. Deze plaats zeer veel handel met *Engeland*, zoo wel als met *Holland* drijvende, welke handel thans genoegzaam geheel gestremd is, kunt gij begrijpen hoe de Kooplieden gezind zijn; want de handel is hier even als in onze kooplieden de spil, waarop alles draait, en de handelgeest de voornamen drijfveer van de bemoeijingen der meeste ingezetenen.

[493]

Hier is ook eene school van Koophandel, (*Ecole de Commerce*) waar de gronden van den beoefenenden Koophandel onderwezen worden, benevens de Aardrijkskunde tot den koophandel betrekking hebbende, deszelfs regten en wetten, en de zedekunde van den Koopman. De lessen worden in het openbaar, en om niet (*gratis*) dagelijks, behalve op Zon- en Feestdagen, gegeven; en de onderwijzers zijn H. C. GUILLE Professor, en CHALRET toegevoegde (*suppléant*).—Was dit voor ons geen voorbeeld ter navolging?

De wallen van het *Chateau du Haa*, dat niet ver van deze Kerk gelegen is, zijn gesloopt, en sommige muren afgebroken; het ziet 'er dan hier door de puinhoopen enz. woest en onoogelijk uit. Het Kasteel zelf dient thans voor een gevangenis. Deze sterkte werd, benevens *le Chateau Trompette*, in 1451 of 1452 onder KAREL de VII. gebouwd, en beide zijn in de geschiedbladeren van *Frankrijk*, vooral met opzigt tot de burgeroorlogen, zeer bekend.

Behalve de *allées de Tourny*, is 'er nog een lange regte en vrij breede straat, loopende van de *Place Nationale*, tot voorbij de *Jardin Public*, zij is aan beide zijde met boomen beplant, en dient ook voor eene wandelplaats; men noemt dezelve *le Cours de Tourny*. De *Allées de Tourny*, hebben wel iets van de *Boulevard du Temple* te *Parijs* in het klein; 'er is een kleine Schouwburg, Marionnetten, koorddansers of springers en andere spellen, waar men zeldzaamheden enz. laat kijken; de twee *Engelschen* welke een soort van geschubde huid hadden, en die ik reeds te *Parijs* gezien had, waren thans ook hier. Ook zag ik 'er eene vrouw, van,

[494]

naar het mij voorkwam, ruim 30 jaren, hebbende een' zwaren baard van zes duim lengte, ongemeen sterke wenkbrauwen, en bijzonder op hare beenen zeer veel haar. Deze vrouw was nog maar vijf dagen geleden in de kraam bevallen, en het kind was ook op verscheiden deelen van het ligchaam met haar bewassen, had reeds bakkebaarden, en zeer zware wenkbrauwen; het was bruinachtig van vel, doch zag 'er anders zeer gezond uit. De moeder liet het zuigen, en ik verwonderde mij over de blanke borsten van die vrouw, waarop die rosachtige en grijze baard eene afzigtelijke vertooning maakte; over het geheel scheen deze vrouw niet kwalijk gemaakt, doch was zeer zwak van gezigt, en had behalve den baard, zeer onbevallige wezenstrekken. Ondertusschen heeft zij toch nog een minnaar in een oppasser of knecht gevonden; zoo vreemd en misselijk is somtijds de smaak der menschen. Volgens de bekendmaking, zou haar een *Hollandsch* Koopvaarder uit *Noorwegen* mede gebragt hebben; ondertusschen sprak zij tamelijk *Fransch*, en hare stem, zelfs in het zingen, was juist niet onaangenaam. Naast den kleinen Schouwburg is ook een huis, waar openlijk verscheidene soorten van dobbelspelen dagelijks gespeeld worden; men ziet 'er niet anders dan ambagtslieden, varengasten, en diergelijke, tot den zoogenaamden lagen burgerstand behoorende; ook zag ik 'er verscheidene aankomende jongelieden; 'er was doorgaans veel volk. Ik herhaal het, hoe is het mogelijk, dat men zoo iets in eene geregelde maatschappij duldt?

[495]

Na den middag ging ik naar eene soort van tuin, even buiten de stad, naar den kant van de voorstad *St. Seurin*, men noemt dezelve *Plaisance*; 'er werd gedanst, en eenige spellen, zoo als in een molen draaijen, op een plank wippen, schommelen enz. gespeeld; doch door het gure en onaangename weder, was 'er niet veel volk.

Voorleden Zondag had ik al hooren aankondigen, en aangeplakt gezien, dat men 's avonds in het Marionnettenspel de Geboorte van J. CHRISTUS zou vertoonen, zoo als zulks toen ook geschied was, en heden avond moest hetzelfde weder plaats hebben; zulk eene zonderlinge vertooning willende zien, ging ik 'er heen. Men begon met den Engel, die MARIA de boodschap bragt, vervolgens zag men de aankomst van MARIA en JOSEPH aan de herberg, de Geboorte, de Wijzen uit het Oosten, den Kindermoord, de vlugt naar *Egypten*, enz. De toestel was voor zulk eene soort van vertooning nog al zoo heel slecht niet, maar de waard van de herberg, als een *Fransche* kok gekleed, en een Pastoor met een zwarte tabbaard aan en een vierkante muts (*bonnet carré*) op, kwamen 'er misselijk in.—In eene plaats, waar men nog al werk van den kerkelijken eeredienst schijnt te maken, zulk eene onteerende vertooning—welke ongerijmdheid! Met dat al was 'er veel volk, en de meesten zaten met de grootste aandacht te kijken.—Wat zegt gij hier van, Vriend! zoudt gij zoo iets in deze tijden, en in een der voornaamste steden van *Frankrijk* wel gezocht hebben?

[496]

Den 1en October, voornemens zijnde om morgen niet den postwagen van hier op *Tours* te vertrekken, had ik reeds voor eenige dagen plaatsen besproken; want men moet het thans op het laatst niet laten aankomen, omdat 'er al eenige nieuwsgierigen, om het aanstaande krooningsfeest te zien, op reis gaan.

Niets willende overslaan, ging ik de vesting *le Chateau Trompette* genaamd, ook van binnen bezigtigen, doch vond 'er niets merkwaardigs. Naar men mij verzekerde, bestaat 'er reeds sedert eenige jaren een ontwerp, om deze vesting geheel te slopen, den grond te doen bebouwen, en dit schoone gedeelte van de stad, alzoo aanmerkelijk uit te leggen.

Daar het heden markt was op de plaats, bij de poort *St. Julien*, ging ik daar henen, om de boeren van *de Landes* (heigronden)¹⁵ welke op stelten loopen, te zien; dicht bij de markt ontmoette ik 'er een, zijne stelten waren zoo hoog, dat hij wel drie voeten van den grond verheven was¹⁶; en door de wijde schreden, die hij daar mede deed, vorderde hij zoo sterk, dat men hem op een drafje loopende niet bijgehouden zou hebben; hij had een' langen stok in de hand, om zich te ondersteunen; sommigen, naar ik vernam, gebruiken die ook, om zittende op te rusten, doch dan is hij korter en met eenen platten knop 'er op. De kleeding van dezen man bestond in een kort kamizool van rooden stof, met mouwen tot op de hand, en een ander wat langer en wijder met mouwen tot aan de elleboogen, van bruinachtig grof laken of pij 'er over; hij had een plat gebreid mutsje op van bruine wol (*berette*) zoo als de boeren van het landschap *Bearn*, waarvan ik reeds gesproken heb. Op de stelten stond hij blootvoets, en had om de beenen stukken schapenvel met de wol naar buiten, als een soort van slopkousen; in den winter of bij slecht weder, heeft hij ook een soort van overrok zonder mouwen van schapenvellen, met de wol naar buiten, aan. Onder aan hun stok en stelten is, in plaats van ijzer of koper beslag, een stuk van een ossenbeen gemaakt. Hunne haren kammen zij genoegzaam nooit uit, maar ontwarren die slechts met de vingeren, zij staan dan ook steil en als borstels van het hoofd af. De reden, waarom deze lieden op stelten loopen, is, om beter door de hoog en dicht begroeide of zandige heiden, als mede over de sloten en groeven, die zich in hun weg opdoen,

[497]

[498]

te kunnen komen, misschien ook om spoediger te vorderen; de herders¹⁷ op deze stelten staande, kunnen ook hunne kudde beter overzien. Om de stelten aan te binden, gaan zij doorgaans in hunne hutten op een hooge kas of op den schoorsteenmantel, die vrij hoog is, zitten; en in het veld zijn zij dikwijls verpligt, wanneer 'er zich geen heuveltjes of diergelijken opdoen, om op een boom of struik te klimmen. Hunne vrouwen maken zich eene soort van hoog opstaande kap, van twee of drie doeken als servetten; twee punten daar van zijn van achteren bij elkander gespeld; zij hebben een kort jakje aan, van de een of andere grove stof; overigens zag ik aan hunne kleeding niets bijzonders¹⁸. Deze menschen, naar ik vernam, zijn even als de bewoners van de hooge *Pijreneën*, het geen men ruw en onbeschaafd noemt, daar bij ook zeer bijgeloovig, zoodat men ze door een vertelling van weerwolven of spoken, ligter dan door geweld, zou kunnen verjagen; zij hebben ook hunne bijzondere zeden en gebruiken, doch zijn door de gemeenschap met de naburige steden, alwaar zij schapen, houtskolen, oesters¹⁹, wild, enz. ter markt brengen, veel verbasterd en bedorven. Zij staan in dit opzigt alzoo met de goede eenvoudige bergbewoners niet gelijk.

[499]

Boeren van Landes.

Terwijl wij over de kleederdragt handelen, moet ik ook een paar woorden zeggen van die vrouwen en dochters alhier, welke tot de klasse der ambachtslieden, dienstmaagden, enz. behooren: zij onderscheiden zich, vooral wanneer zij uitgedoscht zijn, door zeer hooge mutsen, en dragen, even als onze *Noord-Hollandsche*, eene menigte rokken over elkanderen. In het algemeen zien 'er de vrouwen hier vrij wel uit. Men ontmoet 'er ook op de wandel- en andere plaatsen, voor het openbaar vermaak geschikt, zeer vele gerijfelijke juffertjes, waar onder men 'er vindt, die 'er zeer bevallig uitzien, en de houding en kleeding van de zoogenaamde voorname vrouwen vrij wel weten na te volgen.

[500]

Het getal der schoensmeeders, meestal aankomende jongens, was hier zoo groot, dat de Politie 'er voor de zeevaart, nog maar kort geleden, eenige honderden heeft doen oppakken.

Daar de *Bordeauxsche* wijnen bij ons genoeg bekend zijn, zal ik mij niet ophouden, met u de soorten daar van optenoemen, maar alleen zeggen, dat die, welke men *Vin de Grave* noemt, en welke onder de meest geachtste soort behoort, dus genaamd wordt, omdat zij op eenen keizelachtigen zandgrond, die de *Franschen Gravier* noemen, geteeld wordt: de witte is het algemeenste, en wordt, benevens die van *Sauterne*, hoog geschat. Van de roode *Medoc*-²⁰wijnen, maakt men zoo wel hier als bij ons zeer veel werk, doch dat land zou al vrij wat grooter moeten zijn, om al de wijnen, die naar hetzelfde genoemd worden, te kunnen voortbrengen; maar, zoo als ik reeds gezegd heb, de wijnen komen dikwijls met valsche doopceelen ter markt, en om dagelijks een flesje echte *la Fitte*, *Chateau Margot* of diergelijke, op zijn tafel te hebben, is een burgerstuivertje maar in 't geheel niet toereikende. Gelukkig dat men buiten dien zeer wel gezond en vergenoegd kan zijn, en missen velen dat kostbare roode sap, zij kunnen daar door ook beter de roode jichtbaai (dat toch gansch geen aangename opschik is) missen. De wijnkoopers alhier schijnen vrij algemeen te gelooven, dat de adem van ziekelijke

[501]

of ongestelde personen, schadelijk is voor den wijn, en laten daarom niet gaarne menschen, die 'er ongezond uitzien, en vooral geene vrouwen, in hunne pakhuizen, die men *Chais* noemt.

Van de openbare gebouwen sprekende, heb ik nog vergeten, om van de Kerk van *St. Dominicus* melding te maken. Zij verdient inzonderheid om het fraaije beeldhouwwerk op den voorgevel (*facade*) wel gezien te worden; thans wordt zij, zoo ik meen, *la Paroisse Notre Dame* genaamd, en staat tegen over een straat, uitkomende aan de *Allées de Tourny*; van deze wandeling moet ik ook nog zeggen, dat zij genaamd is naar den Rentmeester (*intendant*) *TOURNY* den vader, aan wien die van *Bordeaux* deze wandelingen, en meêr andere aanzienlijke verbeteringen in hunne stad, verschuldigd zijn, en wiens nagedachtenis daar dan ook met reden in zeer veel achting is.

Bordeaux, een der oudste en aanzienlijkste steden van *Frankrijk*, was voorheen de Hoofdstad van de Provincie, *la Guienne* genaamd, thans is zij het van het Departement *de la Gironde*, de naam van de rivier, welke voortgebracht wordt door de vereeniging van de *Dordogne* en de *Garonne*. De bevolking van deze stad wordt op ruim 104,600 begroot; zij is aan den linker oever van de *Garonne*, omtrent 15 uren van de plaats, waar de *Gironde* in zee valt, gelegen. Haar grondgebied is zeer uitgestrekt, doch naar evenredigheid niet bevolkt, door de moerassen, die 'er van het Noorden naar het Zuid-Oosten langs liggen. Sommigen willen den naam van die stad afgeleid hebben van *bord de l'eau*, of *bord des eaux*, (kant van het water) omdat zij aan den waterkant gelegen is. In oude tijden werd zij *Aquita*, en daar na *Burde Galla* genaamd.

[502]

Deze stad heeft verscheidene beroemde mannen opgeleverd, waaronder de waarlijk groote *MICHEL MONTAIGNE*, hoewel niet in *Bordeaux* zelve, maar op het Kasteel *Esquem* in het naburig Landschap *Perigord* geboren, vooral niet moet vergeten worden. Die kloeke wijsgeer was Maire van deze stad omtrent 1581, en stierf in 1592, in den ouderdom van ruim 59 jaren. Het kostelijke werk, dat hij onder den nederigen titel van *Essais* heeft geschreven, is u ongetwijfeld bekend²¹. Zulke mannen telt men toch maar weinig in de Geschiedbladeren.

Over mijn herberg *l'Hotèl des sept Frères*, bij *LANGUERON*, *petite rue de l'Intendance*, was ik wel te vreden; het is 'er vrij zindelijk en gnap, en voor *Bordeaux* gansch niet duur²².

[503]

Gij bekomt nu niet eerder tijding van mij, Voor dat ik te *Parijs* ben.—Vaarwel!

1 En zekerlijk ging het hier nog op de zindelijkste wijze toe.

2 Het wonderbare staande horlogie.

3 *Compère* is een medehelper van een goochelaar.

4 De Heer *VAN SPAENDONCK*, van *Tilborg* geboortig, verdient niet alleen de hoogachting der *Hollanders*, omdat hij een van de weinigen is, die den oude roem en luister der *Nederlandsche* school nog op eene schitterende wijze staande houdt; maar ook om zijne hupsche en vriendelijke geaardheid en genegenheid voor zijne landslieden, zoodat men geene andere aanbeveling behoeft dan die van landgenoot, om door hem met vriendschapsbewijzen overladen te worden. Vaderlandsche jongelieden, zich in de schilderkunst willende oefenen, kunnen dan, wanneer zij te *Parijs* komen, ook staat maken, dat zij door hem voortgeholpen zullen worden.

[136n]

5 Daar ik slechts eenige bladen uit dit werk gezien heb, kan ik het niet beter aanduiden.

6 De kleeding van *TALMA* was als naar gewoonte weder zeer naauwkeurig; zijn aangezicht was hoog bruin gemaakt, en hij had eenen veelverwigen tulband op.

7 Dit is een eerbewijs, dat men den schouwspelers in *Frankrijk*, als men wel over hen te vreden is, betoont. Het stuk geëindigd zijnde, schreeuwt het *parterre*, bij voorbeeld: *TALMA! TALMA!* Het gordijn wordt dan weder opgehaald, de gevraagde persoon komt op, maakt eene buiging, en wordt door een sterk handgeklap en geroep van *bravo* toegejuicht.

8 Zoo ik meen in onze taal overgezet, onder den naam van *de drie Gebroeders Medeminnaars*.

9 De straten die in deze stad *Fosses* genaamd worden, zijn voorheen de stadsgrachten geweest, die bij het uitleggen van dezelve zijn gedempt geworden.

[142n]

10 *JOSEPH VERNET* werd te *Avignon* in 1712 geboren, en stierf te *Parijs* in 1785. Hij heeft veel geschilderd, en de platen van zijne *Fransche Zeehavens*, en andere gezigten, zijn zoo algemeen bekend, dat het onnoodig zal zijn, om eene afteekening van die, van deze stad of van *Marseille* en *Toulon* hier bij te voegen.

[143n]

11 Een menschenvriend en achtingwaardig Roomsche Priester, *VINCENT DE PAUL* genaamd, was de stichter van deze en diergelijke huizen in *Frankrijk*, omtrent het midden van de 17de eeuw. Voor dien tijd verkocht men te *Parijs* de vondelingen in de straat van *St. Landry*, voor twintig *sols* het stuk, of men gaf ze, let wel, uit barmhartigheid, aan zieke vrouwen, om haar de melk aftezuigen.

12 De *Engelschen* noemen immers, in sommige van hunne dagbladen, den *Fransche* Keizer *NAPOLEON un Empereur Jacobin*,—welke onregtvaardigheid!

13 De meeste Koffijhuizen zijn in de wijk *du Chapeau Rouge*, bij de alleên de *Tourny*, den

Schouwburg, enz. Een is 'er ook op de kaai over de beurs, dat van achteren aan het water uitkomt, zoo dat men 'er een alleraangenaamst gezigt heeft; ik ging 'er daarom dikwijls een kop koffij naar het middageten gebruiken.

[149n]

- 14 Te *Parijs* zelfs leest men op sommige uithangborden en aankondiging-celen—*Curassau et Anisette de Hollande*.
- 15 Het Departement, het welke aan dat van *de Gironde* grenst, wordt ook *Departement des Landes* genaamd.
- 16 De herders met hun vee in de heide zijnde, hebben dezelve, naar men mij verzekerde, somtijds tot vijf voeten toe; te weten de klampen daar zij op staan, zijn zoo hoog van den grond af.
- 17 De schapen- en veehoederij is het voorname bedrijf van deze lieden.
- 18 Daar de kleeding van die lieden, en bijzonder die der mannen, zeer ongemeen is, zend ik u daar van eene naauwkeurige afteekening.
- 19 De oesters, die omstreeks deze stad gevonden worden, zijn zeer beroemd, vooral die, welke men groene noemt; de *Franschen*, om eens ter deeg te smullen, nemen dezelve voor hun ontbijt, en drinken 'er dan witten wijn, *de Grave of Sauterne* bij, en zulk een ontbijt vind ik ook zeer wel, om te gebruiken. De oesters van *Medoc* waren zelfs ten tijde van de *Romeinen* al beroemd, en werden, volgens AUSONIUS, zelfs te *Rome* op de Keizerlijke tafels voorgezet.
- 20 Die landstreek een uurtje beneden *Bordeaux* beginnende, strekt zich verder langs den linkeroever van de *Garonne* en *Gironde* uit, en het is naar den kant van die rivieren, dat zij het vruchtbaarste is.
- 21 Thans bestaat 'er eene *Stereotype* uitgave van hetzelfde in 4 Deelen in 12mo, welke men bij DIDOT te *Parijs*, voor den ongemeen matigen prijs van 8 *francs* koopt.
- 22 *Le grand Hôtel des Ambassadeurs* en *de Franklin*, beide in de laan *Cours du Jardin Public* genaamd, zijn van de voornaamste en aanzienlijkste; naar ik vernam is men 'er ook zeer goed, doch het is 'er duur. Als een van de tweede klasse, genoegzaam in den smaak van dat der *sept Frères*, meen ik ook *l'Hôtel des Asturies Fosse de l'Intendance* te mogen aanprijzen.

[161n]

Vier en Twintigste Brief.

Parijs, 11 October.

Dingsdags den 2 dezer, 's morgens om 6 uren vertrok ik van *Bordeaux*, en gisteren ben ik hier weder aangekomen, na mij een paar dagen te *Tours* te hebben opgehouden; zie hier mijne aantekeningen aangaande die reis.

De reizigers van *Bordeaux* naar *Parijs*, stappen doorgaans aan den overkant van de *Garonne*, ter plaatse *la Bastide* genaamd, op den postwagen. Ik was tijdig genoeg aan het veer, doch moest 'er wel een groot kwartier wachten, omdat 'er geen schuitjes waren, zoodat ik vreesde van te laat te zullen komen; het bestuur van dit veer schijnt niet zeer naauwkeurig te zijn, want, naar ik vernam, had diergelijk verzuim wel eens meêr plaats. De bagagie wordt daags te voren in de stad op den wagen geladen. Men betaalt daar voor tot *Tours* £ 25- per quintaal en £ 60- de persoon voor een plaats binnen in. Buiten ons, was 'er alleen eene vrouw met een ziek kind op den wagen, zoo dat het gezelschap niet zeer mede viel. Langs een' vrij goeden weg met kleine steentjes opgeworpen, en hier en daar wat stijgende, komt men omtrent 3 uren van *Bordeaux*, aan den oever van de *Dordogne*. Men ziet langs dien weg eenige buitenplaatsjes en landhuizen, en veel wijngaarden, waarin men drok bezig was. Deze landstreek schijnt wel bewoond. De *Dordogne* is hier eene aanzienlijke rivier, en daar 'er eb en vloed gaat, zeer bevaarbaar. Ondertusschen moest de wagen hier ontladen worden, om aan dezen kant te blijven staan: aan den overkant vindt men een' anderen; dit lossen en laden houdt zeer lang op. De *Franschen* mogten hier en daar wel eenige van onze doorgaans zoo gnappe veerlieden overlaten komen, om met ponten en diergelijke schuiten te leeren omgaan. Aan den anderen kant een klein eind weegs landwaards in, ligt het dorpje *St. André de Cubsac*; dit rekent men 3 posten van *Bordeaux*. Hoewel het pas 10 uren was, werd 'er het middagmaal gehouden; het was maar redelijk, doch de prijs ook gering. Te *Cavignac* 2½ post verder kregen wij, uithoofde van den slechten weg, waarvan wij reeds een gedeelte gehad hadden, en nog een erger hebben moesten, acht paarden. De landstreek scheen hier niet zeer vruchtbaar; men ziet niet anders dan eenige wijngaarden, en hier en daar wat hout. De weg wordt hoe langer hoe slechter; de grond is tamelijk effen, maar meest onbebouwd; veel heide, waarop men niet anders dan hier en daar wat denneboomen, en eenige andere struiken ziet; de gezigten gelijken nu en dan wat naar die, welke men op sommige plaatsen in de *Meijerij van den Bosch* aantreft. Het steedje *Montlieu*, waar wij door kwamen, ziet 'er niet voordeelig uit, 'er was echter nog al eene overdekte halle. Nu waren wij in het Departement *de la Charente Inferieure*. *Montlieu* is 8½ post van *Bordeaux*. Het begon al duister te

[504]

[505]

worden; en een half uur verder op een plaatsje *Chevenceau* genaamd, namen wij het avondmaal en nachtverblijf, dat nog al redelijk was.

Den volgenden morgen, om 5 uren, stapten wij weder op den wagen. De weg werd wat beter, doch de landstreek is meest heide; verder op echter wordt zij aangenaamer, hier en daar boschjes, veel notenboomen, akkerland, en tusschen beide eenige kleine heuvels.

Omtrent *Barbezieux* begint het Departement *de la Charente*. Wij hielden 'er op, om het middagmaal te nemen, ondertusschen ging ik het plaatsje, dat zich nog al aangenaam opdoet, doorwandelen, doende mijn ontbijt met brood en druiven, dat ik onder weg kocht. De herberg ziet 'er hier anders zeer wel uit, doch, daar het pas negen uren 's morgens was, en ik den vorigen avond wel gegeten had, had ik niet veel honger¹. De wandelingen bij dit stadje zijn aangenaam met lindeboomen beplant; in hetzelfde ziet het 'er nog al redelijk welvarende uit. Ik zag 'er verscheidene linnenwevers, men scheen 'er ook veel druiven te droogen, en, naar ik vernam, waren de kapoenen van *Barbezieux* beroemd. Van een oud kasteel, dat in het steedje staat, en thans tot eene gevangenis dient, wist men mij niets bijzonders te vertellen. De Onderprefect houdt hier zijn verblijf, en het getal der inwoners wordt op ruim 2700 begroot. De weg wordt goed, en de gezigten hier en daar nog al aangenaam, vooral op een hoogte omtrent 1½ uur van *Barbezieux*; men komt vervolgens door een eikenbosch, waarin echter weinig of geen zware boomen. Ik verwonderde mij gedurende de gansche reis, dat men in *Frankrijk* niet beter zorgt voor de beplanting, vooral, daar dit land zoo aanmerkelijk veel brandhout noodig heeft. Men ziet weinig bosschen, en de wegen zijn slechts hier en daar beplant. De prijs van het brandhout stijgt, bijzonder ook te *Parijs*, van jaar tot jaar: sinds jaren schijnt men het gebrek daar aan te voorzien, en nog vindt men 'er onbebouwde gronden, en weinig boomen langs de wegen². Het steedje *Roulet*, waar wij door kwamen, ziet 'er vrij wel uit. De weg blijft aangenaam,—hier en daar buitenplaatsen en papierfabrieken met watermolens, die op beken staan.—Eenige rotsen maken geene onaardige vertooning. Men zeide mij, dat dezelve goede steengroeven opleverden. Hier omstreeks is de weg beplant, en de stad *Angoulême*, op eene hoogte gelegen, vertoont zich aan het einde van dezelve op eene bevallige wijze. Om 3½ uur na den middag stapten wij af aan de herberg *la Croix d'Or*, in de voorstad *du Homo*, even buiten de genoemde stad, en na het avondmaal besteld te hebben, klom ik naar dezelve; 'er is een groote halle bij de plaats *de la Commune*. De straten zijn 'er doorgaans naauw. Anders ziet het 'er nog al vrij welvarende uit. Men heeft hier ook een' Schouwburg, die van buiten nog al een fraai gebouw is, hij staat op een plein, dat men *Place de la Comedie* noemt. Naast den Schouwburg is een zeer fraai Koffijhuis, met een tuin en ruime zaal, waarin drie billarten; ik nam daar eenige ververschingen. Uit een der kamers heeft men een zeer fraai gezigt. Van de *Place de la Comedie* gaat men op de gemeene wandeling, van waar men ook een schoon gezigt heeft, vervolgens van daar den wal rond. Het gezigt blijft altijd fraai. De hoofdkerk, die ik in het voorbijgaan zag, ziet 'er inwendig zeer eenvoudig uit, en levert niets bijzonders op. Den wal volgende, komt men op *de Place Beaulieu*, zijnde een fraaije wandeling op een' terras, van waar men, alzoo de stad op een vrij hoogen heuvel ligt, een verrukkelijk en zeer uitgestrekt gezigt heeft. Door het dal ziet men de rivier *la Charente* kronkelen. Over dezelve ligt een fraaije steenen brug, en zij maakt door haren slingerenden loop verscheiden eilandjes. Verder ziet men de haven, waarin eenige schuiten lagen, en de voorstad *du Homo*, die zeer uitgestrekt is. Aan de andere zijde ziet men den fraaijen grooten weg, en eenige bergen in het verschiep; op dit terras, dat vrij groot is, zijn eenige lanen van lindeboomen, doch zij waren hun blad meestal kwijt; het fraaije gebouw dat men op hetzelfde ziet, was voorheen een Nonnenklooster. Thans dient een gedeelte van hetzelfde voor de Stadsboekery. Omstreeks deze stad zijn verscheidene papierfabrieken, en het papier van *Angoulême* is door geheel *Frankrijk* beroemd, en wordt tot het drukken van werken van belang gebruikt³. Ik zag hier ook in het voorbij gaan een fabriek van speelkaarten. De Ingezeten en drijven veel handel in wijn en brandewijn. Het stadje *Cognac*, van welker beroemde brandewijnen wij zeer veel trekken, behoort ook tot het landschap *Angoumois*, waar van *Angoulême* de hoofdstad plagt te zijn. Thans is zij de hoofdplaats van het Departement *de la Charente*. Het getal harer ingezetenen wordt op 11,500 begroot, doch, naar men mij verzekerde, zijn de voorsteden te zamen genomen grooter, dan de stad zelve. Men zegt, dat de ingezetenen over het algemeen vrij los en ongedwongen van levenswijze zijn. De levensmiddelen, en zelfs de huishuren zijn 'er, naar ik vernam, niet goedkoop. Hier omstreeks wordt ook veel saffraan geteeld.—Dit stadje is vooral om de schoone gezigten wel der moeite waardig om te zien.

Tot onze groote verwondering, vonden wij in onze herberg, die 'er gansch niet oogelijk uitzag, een zeer goed avondmaal; de postwagen naar *Bordeaux*, ook aangekomen zijnde, aten wij met 12 à 15 menschen, waar onder een paar niet onaardige vrouwen waren. Onder andere spijzen zettede men ons een soort van kleine vogeltjes voor, die men in de wijngaarden vangt, en *becsigues* noemt; ik had ze onder weg reeds meêr gegeten, en vond ze smakelijk, wij hadden ook, voor

[506]

[507]

[508]

[509]

Frankrijk, zeer lekkere sausbaars, en overvloed van uitmuntende rivierkreeftjes, de wijn was tamelijk goed, en men had alzoo geen reden, om over den prijs (zijnde slechts £ 3--:-) te klagen.

[510]

Deze stad heeft door de religieoorlogen veel geleden. JOHANNES CALVINUS verplicht zijnde, om *Parijs* te verlaten (in 1533), nam eerst de wijk naar deze stad, en vervolgens naar *Poitiers*. In 1568 werd dezelve door den Admiraal DE COLIGNY, aan het hoofd van het leger der Hugonoten genomen.

Na het avondmaal, in plaats van naar bed te gaan, stapten wij weder op den wagen, om den nacht door te rijden. Het was helder sterrelicht, en de weg zeer goed. Ik sliep tusschen beiden nog al wat, want men heeft in *Frankrijk* bij den nacht minder reden, om ongerust te zijn voor ongelukken dan bij ons; omdat de persoon, die de paarden leidt, op een van dezelve zit, en dus beter zien kan, dan een koetsier, op den bok zittende.

Den 4 dezer. 's Morgens bij het opgaan van de zon, was het mistig en zeer koel, de grond tamelijk effen en de weg goed. Men ziet hier geen wijngaarden. Omtrent het dorp *Chaunay*, 8½ post van *Angoulême*, en waar wij van paarden verwisselden, begint het Departement *la Vienne*; hier omstreeks zag ik veel schapen, die de akkers afweiden; de boomen, die men 'er het meeste ziet, zijn noten en castagnes, hier en daar een' enkele eik. Wij ontbeten te *Couhé*, 1¼ post verder, bij het riviertje *la Dive* gelegen; 'er is een groote hal, anders schijnt het niet veel te beteekenen; hier, en in deze landstreek, wordt veel noten-olij gemaakt.—Altijd zagen wij veel noten- en castagne-boomen, die op dezen grond, die niet van de beste schijnt te zijn, nog al redelijk tierig staan. Tusschen beide ziet men ook veel onbebouwde gronden, en de landbouw schijnt hier niet zeer ter harte genomen te worden, doch de streek kwam mij ook weinig bevolkt voor. *Vivonne*, 2½ post van *Couhé*, was voorheen een stadje; thans is het een armoedig vlek; men kan zich nauwelijks een slordiger en onogelijker plaats voorstellen. De inwoners zagen 'er vuil en afzigtig uit, en de ellende was bijna op alle gezigten te lezen.

[511]

Ondertusschen levert dit plaatsje bij het inkomen een niet onaardig en zelfs schilderachtig gezigt op. Men ziet 'er, hier en daar ruwe en naakte rotsen, de vervallen muren van een oud Klooster op eene hoogte, tegen dezelve eenige slordige woningen, lager groene beemden, door een kronkelend beekje bespoeld; welk beekje, dat men de *Vonne* noemt, zich een weinig verder met het riviertje *le Clain* vereenigt, en waar over hier eene houten brug ligt; wij verwisselden daar van paarden; ik had dus den tijd, om het op mijn gemak te beschouwen, en mij dunkt dat dit alles door de hand van een' bekwamen meester uitgevoerd, een fraaije teekening of schoone schilderij zou zijn. De landstreek blijft, verder voortreizende, woest en onbebouwd, het weinige hout, dat men hier en daar ziet, bewijst, dat de natuur slechts behoeft geholpen te worden, omdat in eene grootere hoeveelheid voort te brengen. Naar mate dat men *Poitiers* nadert, wordt de landstreek aangenamer, en de weg is aan beide zijden beplant. Deze stad is wederom op eene hoogte gelegen. Wij kwamen daar omstreeks vier uren aan, en stapten af aan de herberg *les Trois Pilliers* genaamd. In een tuin, niet ver van deze herberg, ziet men nog eenige geringe overblijfsels van een *Romeinsch* gebouw, alhier onder den naam van *Palais Galliën*, of *l'Amphithéâtre* bekend; het scheen van gebakken steen enz. op dezelfde wijze als dat van *Bordeaux* gemetseld te zijn geweest⁴. Van daar ging ik naar de wandelplaats, die men *le Parc* noemt. Het is een fraai boschje, aan een' hoek van de stad op de hoogte gelegen, en waarin verscheidene lanen zijn; deze wandeling is bijzonder aangenaam, omdat men van de voormalige stadswallen, die dezelve omringen, een heerlijk gezigt heeft. Door een lagchend en aangenaam geschakeerd landschap, kronkelt het riviertje *le Clain*; ook ziet men van hier omtrent een kwartier uren ver, eenige poorten of bogen; het zijn de overblijfsels van een *Romeinsche Aquaduc*. Vervolgens langs de stadswallen of muren, naar den kant van *le Clain* voortwandelende, heeft men het gezigt op aangename moestuinen, groene weilanden, een' watermolen, schilderachtig gelegen, een brug, *le pont Joubert* genaamd, de overblijfsels van een *Benedictijner* Klooster, dat een fraai gebouw schijnt geweest te zijn, en een fraaije steenen brug, die 'er nog nieuw uitziet, en welke men *le Pont Neuf* noemt. Vervolgens komt men in een laan met Italiaansche populieren, die al eene tamelijke hoogte bereikt hebben, beplant. Van hier ziet men aan den overkant van de *Clain*, de rotsen, die men hier en daar voor zware vervallen muren of overblijfsels van oude gebouwen zou aanzien; tegen en in deze rotsen zijn ook eenige woningen gemaakt. Een fraai en nog nieuw gebouw met een *colonnade* 'er voor, langs dezen weg staande, dient, om de baden te gebruiken. Aan den eenen kant zijn de vertrekjes voor de vrouwen, en aan den anderen die der mannen. Een weinig verder heeft men de allerliefste en zeer romaneske wandeling, die hier *la Promenade du pont Guillon* genoemd wordt; ik wil trachten om 'er u, zoo goed mij doenlijk is, een denkbeeld van te geven; verbeeld u eene plaats van eene onregelmatige gedaante, door zware en digte boomen beschaduwde; het riviertje *le Clain*, welkers boorden hier en daar met struiken begroeid zijn, stroomt 'er langs; aan dien kant, en zelfs in het water ziet men eenige torens en overblijfsels van een oud Kasteel voor verscheidene eeuwen, door de Graven van *Poitiers*, en thans door

[512]

[513]

de uilen en vledermuizen bewoond. In een der torens scheenen echter nog menschen te huizen, en eenige doeken, die uit de venstergaten te droogen hingen, maakten hier geene onaardige vertooning. Verder op ziet men de rotsen aan den overkant van de *Clain*, en aan de andere zijde, naar den kant van de stad, is een rijweg, onder water staande, en door hooge boomen, somber beschaduwde; juist kwam daar een driftje beesten en een vrouw op een ezel gezeten door, en nu was het volmaakt een schilderij in den smaak van uw beroemden stadgenoot NICOLAAS VAN BERCHEM. De zon bijna ondergaande begunstigde het schilderachtige nog van dit schoone landschap. Niet ver van deze wandeling gaat men door de poort, *la porte de Paris* genaamd, in de stad; in de rotsen over dezelve zijn ook eenige woningen gemaakt. De stad van dezen kant ingaande, loopen de straten zeer steil; inwendig is zij meestal zoo lelijk en onaangenaam als de omstreken fraai en bevallig zijn⁵; naauwe, kromme en misselijk bebouwde straten; een menigte thans veelal vervallen of half verwoeste Kerken en Kloosters, en andere gothische gebouwen. De Hoofdkerk is zeer groot, en heeft misschien voor liefhebbers van diergelijke gebouwen hare schoonheden. Voorbij een straat gaande, die men *la rue Neuve* noemt, zag ik een pyramide met een basrelief in den muur, op den hoek van dezelve. Eenige vrouwen die daar omtrent aan haar deur zaten, verhaalden mij met een soort van eerbied, dat het een gedenkteeken was van een groot wonderwerk door den Heiligen HILARIUS, Bisschop alhier, gedaan. In het begin van de omwenteling was het, hier dicht bij staande, om ver geworpen, en nu had men het sedert eenigen tijd weder opgericht, en in den muur gemetseld. Hoewel CALVINUS in deze stad nog al wat aanhangers gemaakt heeft, thans is 'er het getal der Protestanten niet groot, en de Roomschegezinden zijn 'er meestendeels bijgeloovig en onverdraagzaam⁶. Voor de omwenteling waren hier omtrent 50 Kerken en Kloosters. Deze Stad heeft, ten tijde van de religieoorlogen, bloedige tooneelen opgeleverd; de Maarschalk ST. ANDRÉ, dezelve ingenomen hebbende, gaf ze, om zich op de Protestanten te wreken, aan de plundering en baldadigheid zijner soldaten over; de gruwelen, die aldaar toen gepleegd werden, zijn allerafgrijpseljkst. De getergde en vervolgte Protestanten moorden en martelden wel niet, maar begingen vele buitensporigheden in het plunderen der Kerken, en het verwoesten van verscheidene merkwaardige gedenkteeken en kunststukken.

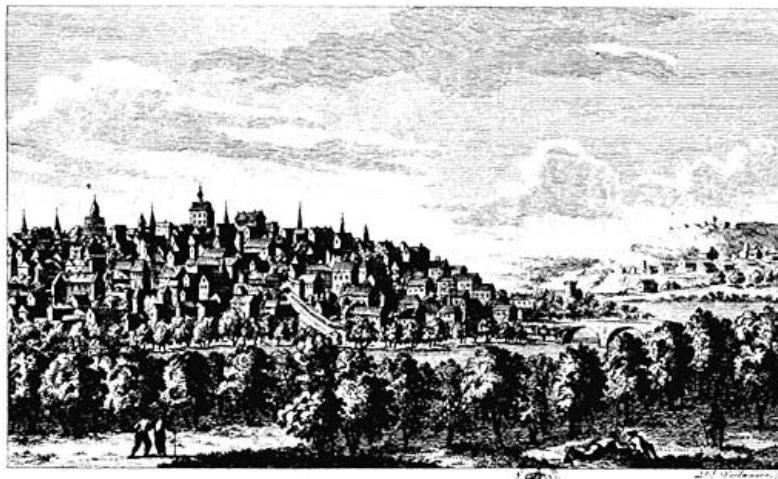
[514]

[515]

De markt is eene ruime plaats; doch dat is ook al wat men 'er van zeggen kan. Na den Schouwburg, die deze avond speelde, vragende, wees men mij naar een achterstraatje. De ingang van het huis waar in de zaal was, was zoo laag, dat de schildwacht, die 'er naast stond, boven de deurstijlen uitkwam. Inwendig was het nog al redelijk; men vertoonde 'er de *Tartuffe* van MOLIÈRE; waarlijk dit stuk kwam hier niet te onpas! Over het geheel werd het nog al redelijk wel gespeeld, en 'er waren tamelijk veel aanschouwers, waar onder echter veel militairen. *Poitiers* is een groote stad, doch naar evenredigheid slecht bevolkt; zij bevat nog geen 18,300 inwoners. De hoofdplaats van het Departement de *la Vienne* zijnde, is zij de zetel van de Prefecture; ook is 'er een Bisdom. Voorheen was zij de hoofdstad van de Provincie *Poitou*, en is over *Angoulême*, enz. $33\frac{3}{4}$ post van *Bordeaux*. De handel is 'er niet aanmerkelijk. 'Er zijn eenige fabrieken van kousen, sommige wollenstoffen, krep, enz. Bij het avondmaal, dat vrij goed was, werden wij lastig gevallen door verscheidene koopvrouwen in messen, scharen en dergelijken. Nu, die in *Frankrijk* reist, mag zich wel van een mes voorzien, want men komt in verscheidene herbergen, waar men wel eten en drinken, lepels en vorken, maar voor ieder geen mes vindt, en men is daar gewoon, dat de reizigers die mede brengen. De levensmiddelen zijn hier vrij overvloedig en niet duur. Wij betaalden dan ook voor het avondmaal en slapen maar £ 3--: Den 5 dezer, 's morgens om 5½ uur vervolgden wij onze reis. De weg is goed en vrij aangenaam. Aan de linkerhand heeft men rotsen, en aan de regter een fraai gezigt over de beemden langs de *Clain*, heuvels, wijngaarden, enz. In en omtrent het dorp *Jaulnais*, waar wij door kwamen, zag ik eenige vrouwlieden met een soort van kappen, bijna als die der Nonnen op; naar ik vernam, is het de dragt van die streek. Niet ver van den weg aan de linkerhand, zag ik op eene hoogte de overblijfsels van een Kasteel, dat aanmerkelijk moet geweest zijn, zijnde nog heden een groot en hoog gebouw; men zei mij, dat het *la Tour de Beaumont* genaamd was, en dat men hetzelfde op een' afstand van 22 uren zien kon. Ons gezelschap was vermeerderd door twee Gedeputeerden van *Poitiers*, om bij de aanstaande krooning van Keizer NAPOLÉON tegenwoordig te zijn; een van die Heeren had eene lieve vrouw, en in 't geheel scheenen het hupsche en geschikte menschen, dit maakte het onderhoud nog al levendig en aangenaam. Een dorp, waar wij doorkwamen, gaf door zijn' zonderlingen naam geen gunstig denkbeeld van deszelfs inwoners; het heet *la Tricherie* (de bedriegerij); verscheidene vrouwen kwamen 'er ons vruchten te koop aanbieden. De landstreek is bij aanhoudenheid vrij aangenaam.

[516]

[517]

Poitiers.

Te *Chatellerault*, 5 posten van *Poitiers*, kwamen wij omtrent 11 uren voormiddag aan, en vertoefden 'er om het middagmaal te houden. De rivier *la Vienne*, waarmede zich de *Clain*, een eindje boven deze stad vereenigt, is hier bevaarbaar, en 'er ligt een fraaije steenen brug, welke men van dezen kant in de stad komende, overgaat; dezelve is door den Hertog DE SULLY, vriend van HENDRIK den IV., en een der voorname steunen van de Protestanten, gesticht. Deze rivier is, naar ik vernam, tamelijk vischrijk; wij hadden een snoek op tafel van wel 12 à 15 ponden, en deze zijn in *Frankrijk* zoo algemeen niet, als bij ons; even zoo min als de goede boter, die hier echter ook zeer lekker was. Gedurende den maaltijd werden wij weder bestormd door eene menigte koopvrouwen in messen, scharen, pennenmessen, enz. Zij hielden op eene bedelachtige wijze aan, om wat te verkoopen, en werden het somtijds oneens onder elkander. De messenmakerij is het voorname bedrijf van de ingezetenen, en zij hebben 'er nog al wat in te doen, leverende daar van aan *Parijs*, en meêr andere plaatsen, behalve het geene zij den reizigers verkoopen of opdringen. Hun werk is fraai op 't oog, doch de hoedanigheid van het staal is, zegt men, niet best, en dat van *Moulins* wordt voor beter gehouden. Deze landstreek levert ook het ijzer, dat hier verwerkt wordt, op. De omstreek van deze plaats scheen aangenaam en vruchtbaar. Door den zwaren regen werd ik veel belet, om hier te wandelen, echter zag ik 'er eenige gnappe huizen, en het ziet 'er over het algemeen vrij wel uit. Het getal der ingezetenen wordt op ruim 7700 begroot. In de rivier voor de stad lagen verscheidene schuiten.

[518]

De weg loopt vervolgens door een aangenaam landschap, latende de rivier aan de linkerhand. Aan beide zijden op een' zekeren afstand van den weg, ziet men groene heuvelen, en hier en daar buitenverblijven. Vooruit ziet men in de verte een soort van vrij hoogen toren. Welhaast naderden wij denzelven: het is een steenen kolom, waar een wenteltrap omslingert, staande op het *moderne* Kasteel *les Ormes* genaamd, en behoorende aan den Heer VOYER D'ARGENSON. Het is een groot en prachtig gebouw, met uitgestrekte tuinen en boschjes; terwijl men van paarden verwisselde, hadden wij den tijd, om hier eens rond te loopen. Aan den anderen kant van den weg zijn de stallen, en dit alles gelijkt naar een Vorstelijk verblijf. Het ligt 2½ post van *Chatellerault*. Wij reden nog een goed eind weegs langs de muren, die de aangelegen erven van dit landgoed omringden;—deze landstreek schijnt zeer bewoond, en wij kwamen door eenige dorpen over eene brug, over de kleine rivier *la Creuse* liggende⁷ en langs eenen beplanten weg, omtrent 7½ uren te *St. Maure*, een steedje, waar wij ons avondmaal en nachtverblijf moesten houden; hebbende heden 9½ post afgelegd. Voor den gewonen prijs van £ 3-10-: hadden wij een vrij goed avondmaal en ligging, doch konden van de laatste niet lang gebruik maken: alzoo wij den 6 dezer, 's morgens om 3 uren, weder voort reisden. Het had wat gevrozen, en deed zulks nog, toen wij afreden. De zon ging helder op, en het was een schoone herfstmorgen. Langs den weg stonden eenige ijpenboomen; men was bezig met de bladeren van dezelve af te stroopen; zij dienen tot voeder voor het vee, niet omdat het gras of ander voedsel thans buitengewoon schaars is, maar omdat men meent dat deze bladeren goed en gezond zijn, inzonderheid voor de koeijen, welke dezelve ook gaarne lusten. Ik geloof toch, dat indien men hier even zoo als in *Bataafsch* en *Fransch Braband*, rapen en spurrie zaaide op de zoogenaamde korenstoppelen, zulks veel voordeeliger en beter zou zijn; doch zoo als ik reeds gezegd heb, over het algemeen is 'er aan den landbouw in *Frankrijk* nog veel te verbeteren. Hier en daar zijn wel Landbouwkundige Genootschappen, welke bespiegelingen maken, prijsvragen uitgeven, en boeken schrijven; doch de landman kan dikwijls niet lezen⁸, of zoo hij het al kan, heeft hij 'er den tijd en den lust niet toe, en blijft ook liever zoo maar op den ouden voet voortslenteren, daar eene nieuwe behandeling doorgaans in het begin meerder moeite, althans meerder oplettenheid, en somtijds ook eenige onkosten veroorzaakt. Landbouwkundige Genootschappen zijn dan wel goed, en zelfs zeer goed, doch zij moesten, mijns bedunkens, de *practijk* bij de

[519]

[520]

theorie voegen, en ieder genootschap moest ook tevens eenige morgens akkerland onder den ploeg hebben, tot bosch aanleggen, en van tijd tot tijd die streken gaan bezoeken, welke het meeste verbetering behoeven, aldaar eenigen tijd verblijven, en met de landlieden en hunne gebruiken kennis maken. In *Duitschland* reizende, zag ik daar op sommige plaatsen Predikanten die in der daad boeren waren; doch zij hebben met dat al doorgaans eene beschaafde opvoeding en opleiding tot meêr andere wetenschappen dan de Godgeleerdheid alleen, gehad. Men vindt daar zeer hupsche en achtungwaardige Patriarchen onder; en welke zich niet door hunne opgeblazenheid, maar alleen door meerdere deugd en eenvoudige kunde van hunne gemeente trachten te onderscheiden, en alzoo bij dezelve zeer bemind zijn. Zou men niet weldoen, van dit voorbeeld aangaande onze Predikanten, Pastoren en Dorpschoolmeesters te volgen; was het niet nuttiger dat de eerstgenoemden zich op de Hooge Schole, op de studie van den landbouw, dan op die der Hebreeuwsche en Chaldeeusche talen toeleiden, en zou men bij het doen der examens, geene bewijzen van hunne kundigheid hier omtrent kunnen vorderen, gelijk ook van de Dorpschoolmeesters? Ik deel u deze aanmerking mede, omdat mij dunkt, dat gij dienaangaande wel eens een voorstel bij de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* zoudt kunnen doen. Doch keeren wij tot mijne reisbeschrijving weder terug. Langs een' goeden weg, en door een aangename landstreek, kwamen wij, om de koude meestal wandelende, te *Montbazon*, een niet onaardig stadje, en dat een welvarend voorkomen heeft. Bij hetzelfde ziet men de overblijfsels van eene oud Kasteel, en een fraaije steenen brug over de kleine rivier *l'Indre*. En nu komt men aan de bekoorlijke toegangen van *Tours*; van de hoogte heeft men een verrukkelijk gezigt op dezelve, en de aangename landouw, waarin zij gelegen is. Daar de wagen om eene brug, welke men herstelde, verplicht was een' kleinen omweg te maken, verkozen wij, om langs den gewonen weg, zijnde een fraaije laan, een groot kwartier uurs lang, naar de stad te wandelen; aan het eind van deze laan komt men door een mooi ijzer hek in dezelve en die hier nooit geweest is, staat verwonderd over het fraaije, nette en regelmatige van dit gedeelte van de stad: zijnde een vrij lange en breede straat, aan beide zijden met verheven en wel gestraatte voetpaden, en zeer fraaije huizen van gehouvene steen, in eene geregelde en sierlijke order gebouwd. Wij kwamen hier om 9½ uur 's morgens aan. *Tours* is, langs den weg dien wij gekomen waren, 48¾ post van *Bordeaux*. De postwagen vertoeft 'er, om het middagmaal te houden, en ik voornemens zijnde, om hier een paar dagen te blijven, nam mijn intrek in het *Hotèl d'Espagne*, hetzelfde, waar de passagiers van den postwagen spijzigen.

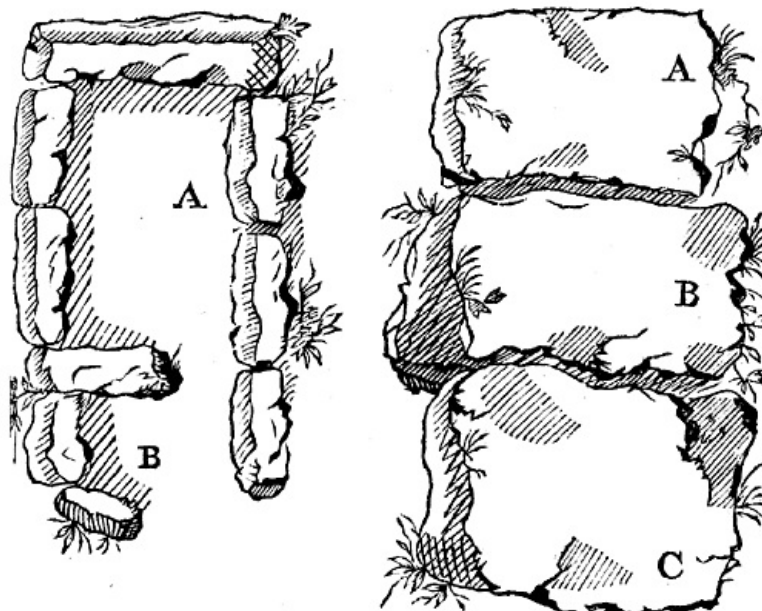
De fraaije straat, waarin verscheidene mooie winkels en Koffijhuizen zijn, doorgaande, komt men regt over dezelve aan een der schoonste steenen bruggen van *Frankrijk* over de *Loire*, die hier vrij breed is, gelegen; zij is niet boogsgewijze maar plat (*horisontal*) gebouwd, en rust op 15 bogen, waar van 'er door den ijsgang in de winter van 1790, vier verwoest zijn; dit gedeelte is in hout weder hersteld, doch thans is men bezig om hetzelfde weder in zijnen vorigen staat te brengen. Eer dat men van den kant van de stad op de brug gaat, heeft men eene fraaije plaats, waarop aan den eenen kant het Stadhuis, en aan den anderen de voorgevel (*facade*) voor een gebouw, in denzelfden smaak, om eene regelmatige gedaante aan deze plaats te geven; dit laatstgenoemde gebouw staat al sedert verscheidene jaren onvoltooid. Wat verder, aan beide zijden, zijn *terrassen*, die men met eenige trappen beklimt; zij zijn met eenige rijen jonge boomen beplant, en langs dezelve zijn op eene regelmatige wijze een groot aantal kleine winkels gemaakt, om, ten tijde van de kermis, tot kramen voor de Kooplieden te dienen. Aan het eind van deze terrassen zijn fraaije getimmertens, dienende voor Koffijhuizen; van deze terrassen langs de plaats tot aan de brug, zijn steenen leuninggen (*balustrades*), waarop eenige groote bloempotten (*vases*) van wit marmer staan. Op de brug zelve, heeft men een allerschoonst gezigt, op een gedeelte van de stad, en een lange dreef met populieren beplant, aan het eind van de kaai, de met boomen beplante eilanden in de *Loire*, en de heuvels, wijnbergen, buitenplaatsen en dorpen aan den overkant.

Na den middag ging ik eene wandeling buiten de stad aan den overkant der rivier doen; de landstreek is hier allerliefst, en het is niet zonder reden, dat men het voormalig *Touraine*, waar van *Tours* de Hoofdstad was, den tuin van *Frankrijk* (*le Jardin de la France*) noemde. In de heuvels langs de rivier, heeft men hier en daar kelders gemaakt, dienende tot bergplaatsen voor den wijn, en verder op hebben zelfs de menschen woningen in de rotsen. Op de hoogtens klimmende, heeft men hier en daar zeer fraaije en schilderachtige gezigten, vooral ook bij de voormalige Abdij *Marmoutier*, in de voorstad *St. Symphorien*, aan den regteroever van de *Loire* gelegen, en welke Abdij voor de oudste van het westen gehouden wordt; als zijnde door *St. Martin de Tours* in 371 gesticht⁹; zij is echter nog niet vele jaren geleden op eene prachtige wijze bijgebouwd. De rotsen, oude muren, enz. maken hier eene zeer romaneske vertooning. Verder landwaards inwandelende, zag ik veel wijngaarden, en men was hier en daar nog drok met den wijnoogst bezig. De wijnen hier omstreeks, vooral die van *Vouvrai*, hebben nog al eenigen roem, en worden over *Nantes* ook wel naar ons Vaderland gezonden, waar zij onder den naam van *Tours-wijnen* bekend zijn. Deze landstreek levert ook vele vruchten en

vooral pruimen op; de laatstgenoemde worden in eene groote hoeveelheid gedroogd, en maken een' voornamen tak van koophandel uit¹⁰. In de *Meijerij van 's Bosch* wonende, heb ik ook meêr dan eens van die vruchten, die dikwijls zeer overvloedig zijn, laten droogen; en bevonden, dat, indien 'er behoorlijke zorg voor gedragen wordt, men die bij ons ook al zeer goed kan hebben. In *Gelderland* is dit ook nog al gebruikelijk, doch over het algemeen maakt men anders van het aankweken en droogen van deze gezonde vrucht bij ons niet veel werk, en wij moeten die ook al weder veel van vreemden krijgen¹¹.

Den 7 dezer, 's morgens vroegtijdig uitgaande, vond ik het koud; het had dezen nacht weder een weinig gevrozen. Buiten het ijzeren hek, waar wij in gekomen waren, heeft men aan beide zijden ook beplante wandelingen; doch de boomen zijn nog zeer jong. Den wal omgaande, zag ik verscheidene moestuinen, waarin de groentens zoo goed stonden, dat ik ze maar zeldzaam zoo in *Frankrijk* gezien heb. De wandeling door de Italiaansche populieren laan¹² langs de rivier, welke meêr dan een kwartier uurs lang is, is zeer aangenaam. Van daar te rug komende, zag ik op de kaai, *le Quai du vieux pont*¹³ genaamd, een oude sterkte met torens, en meende de overblijfsels van muren, daar hetzelfde opgebouwd was, voor Romeinsch werk te moeten erkennen; zijnde op dezelfde wijze gemetseld als het zoogenaamde *Palais Galliën* te *Bordeaux*, en te *Poitiers*. Deze overblijfsels van muren strekken zich een eindje langs deze kaai uit, en vervolgens in de stad tot aan het Aartsbisdom. Dit Aartsbisdom schijnt een fraai gebouw; boven de poort van hetzelfde las ik *Musée*; doch vernam tevens, dat men thans bezig was met hetzelfde naar een ander gebouw te verplaatsen, alzo zijne Hoogwaardigheid de nieuw aangestelde Aartsbisschop, zich hier had neder gezet. De Hoofdkerk, die hier bijstaat, is een trotsch Gothisch gebouw, pronkende met twee torens; het is ook, zoo men wil, door den reeds genoemden St. MARTIN¹⁴ in de 4de eeuw gesticht; 'er plagt een boekerij bij dezelve te zijn, waarin zeer oude en merkwaardige handschriften, op een soort van lessenaars, aan ketenen vastgeklonken lagen. Merkwaardige beelden of schilderijen zag ik in deze Kerk niet, maar het geen ik zonderling vond, was dat de vloer voor en achter verheven gemaakt was: zoo dat men 'er met eenige trappen opklom, en naar het midden, waar het groot altaar stond, afhelde; even eens als een staanplaats of *parterre* in een' Schouwburg. Men ziet duidelijk, dat dit niet aanvankelijk, maar eerst in latere tijden gemaakt is.

Ik herinnerde mij, van kort voor mijn vertrek van *Parijs*, aldaar in de vergadering van een Genootschap van Geletterden en Kunstenaars, genaamd *Société Philotechnique* te hebben hooren spreken van een overblijfsel der oudheid, dat omstreeks deze stad nog moest bestaan, en dat naar het gevoelen van oudheidkundigen, een tempel der *Druïden* zou geweest zijn¹⁵; om dien aangaande nader onderrigting te bekomen, vervoegde ik mij bij den opzigter (*conservateur*) van het Museum alhier, die de vriendelijkheid had van mij de plaats, alwaar het bestond, naauwkeurig te beduiden. Het Museum kon ik niet zien, omdat, men bezig met verhuizen zijnde, alles nog overhoop lag; doch ik vernam van gemelden Heer, dat deze verzameling meestal bestond uit eenige schilderijen, beelden, enz. die men in de Kerken en Kloosters had gevonden, benevens eenige weinige oudheden. Ik meende dan te moeten besluiten, dat, indien 'er vooral onder de schilderijen stukken van den eersten rang geweest waren, men dezelve denklijk naar de galerij van *Parijs* zou hebben overgevoerd, en ik begreep wel, dat ik door dit Museum niet te kunnen bezigtigen, weinig verloor¹⁶.

A Inwendig gedeelte.

A Achterste Deksteen.

Vroegtijdig gegeten hebbende, haastte ik mij, om den tempel der *Druïden* te gaan opzoeken, daar dezelve omtrent twee uren van de stad afgelegen is. De hoogte aan den anderen kant van de *Loire*, tegen over de brug *la Tranchée* genaamd, opklimmende, wandelde ik langs een' vrij aangenamen weg, tot het Dorp *la Membrolle*, en nam, hetzelfde door zijnde, links den weg naar het Kasteel *le Plessis les Tours*¹⁷; het geen nog een goed eindje is; eer men aan dat Kasteel komt, staat de vermeende Druïdentempel (bij de landlieden in deze streek onder den naam van *Grotte*, of *Maïsson des Fées* bekend) aan het eind van een akker, aan de regter hand; een landmeisje, dat ik daar omtrent ontmoette, wees mij denzelfden aan. Het is een langwerpig vierkant van onmatig groote ruwe steenen gemaakt; acht van dezelve over eind staande, maken de zijmuren rondom uit; zij zijn, hoewel zeer ongelijk, naar gissing 2 à 3 voeten dik, 5½ à 6 hoog boven den grond, waar zij een weinig in stonden, en van onderscheidene breedte; de negende steen aan den ingang staande, en die met een andere die dwars in de zijwanden geplaatst is een soort van voorportaal maakt, is kleiner: dit soort van gebouw is gedekt door drie steenen, die nog grooter en dikker zijn dan de anderen¹⁸. Ik klom 'er boven op, om denzelfden aftredende te meten; die aan den kant van den ingang, is ruim 5 treden in de breedte van het gebouw en 4 lang; de middelste heeft genoegzaam dezelfde breedte, doch is maar 3 treden lang, en de achterste is 4 treden breed en 3 lang; de dikte van den middelsten steen is aan den eenen kant (naar gissing) 3½ voet, en aan den anderen omtrent 5; de twee anderen zijn minder dik, hier en daar staken de deksteen over de zijwanden uit. Inwendig was het omtrent 11 treden lang, te weten het voorportaal omtrent 3, en het overige gedeelte 8, de breedte was 3 treden; bij den ingang waren eenige boomen geplant, boven op en ter zijde groeide hier en daar een weinig mos en gras. De steenen van eene grijsachtige kleur zijn van de soort, die in de steengroeven hieromstreeks gevonden wordt; zij schijnen in 't geheel niet bewerkt, maar, zoo als zij uit die groeven gekomen zijn, hier geplaatst. Ondertusschen moet het geen geringen arbeid gekost hebben, om zulke verbazende zware brokken hier na toe en op elkanderen te krijgen; en zij, die dat gedaan hebben, moeten toch, dunkt mij, eenig denkbeeld van de werktuigkunde gehad hebben; hoe zeer het schijnt dat zij geen Steenhouwers of Bouwmeesters geweest zijn. Mijne kundigheden niet toereikende zijnde, om te beslissen in hoe verre het denkbeeld, dat dit gebouw een tempel of offerplaats der Druïden zou geweest zijn¹⁹ al dan niet gegrond is, zal ik hier alleenlijk bijvoegen, dat 'er in *Frankrijk* meêrder gelijke opgerigte steenen gevonden worden, onder anderen in het Departement *l'Aveiron*; doch zij zijn veel kleiner en bestaan doorgaans slechts uit vier steenen, namelijk drie rondom en een boven op. Volgens MONTEIL, Hoogleeraar in de Geschiedkunde, die een beschrijving van dat Departement in het licht heeft gegeven²⁰, zouden 'er na bij herhaling te hebben gegraven, lijkbussen, wapenen en gedenkpenningen in gevonden zijn, waarom hij waarschijnlijk vindt, dat het gedenkteekens van grafsteden zijn. Ik vroeg 'er een landman, hier omstreeks wonende, na, doch hij zeide 'er niets anders van te weten, dan dat hij wel van zijn' grootvader had hooren zeggen, dat het sedert eeuwen bestond; ondertusschen kon ik wel merken, dat hij 'er een bovennatuurlijk denkbeeld aan hechte zoo als dit ook uit de benaming van *Grotte de Fées* blijkt; en ik houde mij verzekerd, dat 'er de boer niet gaarne een nacht alleen in doorgebracht zou hebben. Ongetwijfeld, indien het niet zoo stevig was, zou het lang verwoest geweest zijn; doch dat zou niet gemakkelijk genoeg gaan, om ter sluips te kunnen geschieden.

Langs een' anderen vrij aangenamen weg, voorbij akkers en wijngaarden, keerde ik weder naar *Tours* terug. Het gezigt dat men boven aan den weg *la Tranchée*, staande over de brug, door de fraaije straat van *Tours*, en vervolgens door de rechte laan, tot tegen de andere hoogte, heeft, is schoon.

's Avonds in een Koffijhuis gaande, vond ik daar wel 30 menschen bezig met lotto-spelen; ieder tuurde aanhoudend op de kaarten, die hij voor zich had liggen, terwijl de hospes de nommers oplas;—welk een ellendig tijdverdrijf! ook was het hier voor iemand, die niet mede speelde, niet om uit te houden.

Het vervolg en slot van mijn reisverhaal, zend ik u bij eene volgende gelegenheid. —Vaarwel!

1 Te *Parijs* en in de voornaamste steden heeft men thans de gewoonte, om maar twee maaltijden daags te houden, te weten het ontbijt om 10, 11 of 12, en het middagmaal om 4, 5 of 6 uren. Te *Bourdeaux* was het doorgaans 4½ uren eer wij aan tafel gingen.

2 En onze Turfveenen zullen die eeuwig duren?—Ondertusschen wordt ook bij ons het aanleggen van bosschen verwaarloosd, en het is als of men meent, dat men heden planten en morgen kappen kan. In *Frankrijk* is de turf genoegzaam niet bekend; men maakt 'er toch eene soort van turven van de run, die de looijers gebruikt hebben.

[530]

[531]

[532]

[533]

[534]

[164n]

[507]

- 3 Ook maakt men bijzonder veel werk van ons fraai papier (*papier de Hollande*) en de boeken daar op gedrukt, moet men duur betalen. Ons postpapier is *te Parijs*, en elders in *Frankrijk* zeer veel in gebruik; en wij zelve laten, ô schande! nog *Engelsch* papier inkomen!
- 4 Men leest hier voor een Koffijhuis: *Caffé des Antiquités Romaines* of iets diergelijks.
- 5 Zie het bijgevoegd gezigtje.
- 6 Een aanzienlijk burger dezer stad, zijnde een redelijke Roomschegezinde, bevestigde mij zulks, en bragt dien aangaande eenige voorbeelden bij, terwijl ik met dien man een paar dagen op reis was.
- 7 Deze rivier scheidt hier het Departement *de la Vienne* van dat van *l'Indre et Loire*. Aan dezelve, omtrent anderhalf uur van de brug, ter regterzijde als men van *Poitiers* komt, ligt een steedje dat *la Haye*, even eens als ons *'s Gravenhage*, in het *Fransch* genaamd wordt. De beroemde RENÉ DESCARTES, die ook lang in ons Vaderland gewoond heeft, werd aldaar den 31 Maart 1596 geboren.
- 8 In *Frankrijk*, zoo wel als bij ons, treft men vele landlieden aan, die niet lezen of schrijven kunnen.
- 9 Het ware te wenschen, dat zoo vele Pausen, Bisschoppen en andere Geestelijken der Roomsche Kerk, altijd den geest van verdraagzaamheid van dien Heilige hadden nagevolgd en nog navolgden; want men vindt van hem aangeteekend, dat hij, in de 4de eeuw levende, weigerde, om gemeenschap te hebben met de Bisschoppen, die den van ketterij beschuldigden PRISCILIANUS ter dood wilden veroordeeld hebben.—Zulk een Heilige behoorde niet gelijk gesteld te worden met een' DOMINICUS en diergelijke afschuwelijke vervolgers.
- 10 Zij worden veel in kleine nette mandjes en ook in kistjes verzonden, en *Pruneaux de Tours* genaamd.
- 11 Ieder klaagt thans bij ons over den slechten tijd, en waarlijk niet zonder reden;—de Patriotten krijgen van velen de schuld, doch daar zit de knoop niet—geen land is 'er misschien afhankelijker van de omstandigheden dan het onze, dit moeten wij trachten te verhelpen, zoo veel mogelijk onze behoeften tot het geen onder ons bereik is bepalen, en maken, dat wij geen honger behoeven te lijden, als men ons de zee betwist.
- 12 Zoude deze fraaije en vooral op lage gronden weelderig groeiende boomen, langs onze weilanden geplant, geen dubbel nut doen; vooreerst door het voordeel, dat zij de eigenaars zouden aanbrengeu, zonder voor het gras hinderlijk te zijn, en ten tweede door de schaduw, die zij het vee zouden bezorgen?
- 13 Kaai van de oude brug, van welke brug men nog eenige overblijfsels in de rivier ziet. De ingang van de stad door een poort was, toen over dezelve en bij deze sterkte.
- 14 Van ST. MARTIN sprekende, moet ik u het volgende nog vertellen: die Heilige bij de eerste Christenen onder de *Gaulen*, in een groot aanzien zijnde, wijdde CLOVIS, grondlegger van de *Fransche* Monarchie, hem, na dat hij reeds verscheidene jaren overleden was, een paard, waarop die gelukkige geweldenaar reeds verscheidene veldslagen gewonnen had, gevende hetzelfde aan den opvolger en verdere discipelen van den opgemelden heilige; doch wilde het naderhand, misschien om nog meerdere overwinningen te behalen, weder terug hebben, en bood 'er 100 stukken gouds voor; men scheen hier niet tegen te hebben, doch ziet het paard wilde geen' voet verzetten; en was, in weêr wil van de zweep, sporen en zelfs de haver, die men het aanbood, maar van de plaats niet aftebrengen. CLOVIS meenende, dat de verstorven heilige met de geboden som, voor de Kerk, geen genoegen nemende, hem die poets speelde, bood meêr en meêr, tot vijfmalen toe, eindelijk neemt het paard een' sprong en galoppeert met zijn Majesteit de Kerk (want daar gebeurde het geval) uit; en nu riep de menigte, die dit had aangezien: ô Wonderwerk!—En hoe denkt gij dat zich dit had toegedragen?—zeer eenvoudig: men had het paard gezet op een houten vloer, die in deze Kerk gemaakt was, en hetzelfde door middel van vier schroeven, die in de ijzers kwamen, daarop vastgemaakt; zoodra 'er geld genoeg geboden was, draaiden eenige Geestelijken, (want aan anderen hebben zij zekerlijk hun geheim niet vertrouwd) onder die vloer verborgen, de schroeven los,—en zie daar een wonderwerk.—Zouden de meesten van die soort niet op diergelijke wijze geschieden?
- 15 VAUX DE LAUNAY heeft in de zitting van dat Genootschap van den 19 *Messidor an XII*. (8 Julij 1804) daar over een Vertoog gedaan; doch het is tot nog toe, voor zoo verre mij bekend is, niet gedrukt.
- 16 Door dezen Heer werd ik ook in mijn gevoelen aangaande de overblijfsels van *Romeinsche* muren alhier, waarvan ik hier voor gesproken heb, bevestigd.
- 17 LODEWIJK de XI, die veel smaak vond in dit oord, bouwde hetzelfde, bragt 'er een gedeelte van zijn leven op door, en overleed 'er in 1483, in den ouderdom van 60 jaren. Hij was de eerste die den titel voerde van allerchristelijksten Koning (*Roi tres chretien*).
- 18 Ik schets de gedaante hier met de pen, zoo goed mij doenlijk is af, om 'er u een denkbeeld van te geven, te meêr, omdat ik niet weet dat 'er eene afteekening of naauwkeurige beschrijving van bestaat.
- 19 De Druïden waren Priesters en Regters onder de oude *Gaulers*; tot hunne Godsdienstige plegtigheden behoorden de afgrijsselijke menschenoffers; ook hadden zij eene soort van eerbied voor een bijgewas op de eikenboomen (*Fiscum*), en sneden het op eene plegtige wijze met een gouden sikkelf af.
- 20 *Description du Departement de l'Aveiron, par A. A. MONTEIL etc. Paris FUCHS et DESENNE an X.*

Vijf en Twintigste Brief.

Parijs, 16 October.

Den 8^{en} dezer verliet ik *Tours*, na alvorens nog eens rond gewandeld te hebben. Over het geheel is deze stad niet onaangenaam bebouwd, doch de overige straten zijn op verre na zoo fraai niet als die, waarvan ik u reeds gesproken heb. Men is nog bezig met 'er nieuwe aanteleggen, ter plaatse waar voorheen een groot gebouw, dat een Kerk of Klooster was, stond; en dit gedeelte van de stad zal daar door aanmerkelijk verfraaid worden. Voor de omwenteling was hier ook eene menigte Kerken en Kloosters; geen wonder, het is een goede en vruchtbare landstreek¹. De zijdenstoffen fabrieken zijn vooral sedert de herroeping van het Edict van *Nantes* aanmerkelijk in deze stad verminderd, zoo wel als het getal der ingezetenen, dat thans maar op 21,000 begroot wordt, voorheen waren 'er bijna eens zoo veel.—Zie daar de gevolgen van de onverdraagzaamheid en vervolgzucht! —Behalve onderscheidene soorten van Damasten, voorheen zeer veel in gebruik, is de stof bij ons bekend onder den naam van *gros de Tours*, van hier afkomstig. 'Er zijn ook eenige leërlooijerijen.

[535]

Thans is *Tours* de hoofdstad van het Departement *l'Indre et Loire*, en is zekerlijk, wat de gelegenheid aanbelangt, een der fraaiste en aangenaamste steden van *Frankrijk*.

De onder anderen door de verzen van VOLTAIRE beruchte AGNES SOREL is in dit Departement geboren; ondertusschen verwondert het mij, dat men nog heden te *Tours* een straat naar die bijzit van KAREL den VII. noemt, en dien naam op den hoek van dezelve geschreven ziet, zonder dat men die na de omwenteling schijnt uitgewischt te hebben. Zoo onregtvaardig zijn de menschen, een vrouw die met een zoogenaamd gemeen man buiten het huwelijk leeft, overlaadt men met smaad en verachting, terwijl men de bijzitten van Vorsten of Grooten eer bewijst; de eene wordt in het spinhuis, en de andere naast den troon geplaatst. Op dezelfde wijze gaat het in zoo vele andere gevallen, de eene, bij voorbeeld, eene verandering in de regering of het staatsgestel van zijn land willende bewerken, sterft als een oproermaker op het schavot, en de andere die hetzelfde doet, maar gelukkiger is, leeft omringd van magt en gezag.—Hier ligt het grijze hoofd van OLDENBARNEVELD aan de voeten van den scherpregger, en daar doet MAURITS in Vorstelijken tooi zijn trots en heerschzucht gelden.

[536]

Met meêr regt mag dit Departement dan roem dragen (behalve op DESCARTES) op den vermaarden hekelachtigen schrijver en wijsgeer RABELAIS, van wien ik reeds, over *Montpellier* handelende, sprak; en die te *Chinon*, een stadje niet ver van *Tours*, geboren werd. Men verhaalt van RABELAIS, dat hij den Kanselier DUPRAT, die onder de regering van LODEWIJK den XII. en FRANCISCUS den I. geleefd heeft, willende spreken, en wel wetende dat het niet gemakkelijk was, om de groote Heeren te naderen, den portier in het *Latijn* aansprak; deze hem niet begrijpende riep den kamerdienaar, en RABELAIS sprak *Grieksch*; vervolgens kwam de eerste klerk van het secretarij en hij sprak *Hebreeuwisch*; de Secretaris voorkomende, liet hij zich in het *Syrisch* hooren; eindelijk kwam de Kanselier zelve, en RABELAIS deed zijne boodschap in het *Fransch*, met bijvoeging van de reden, waarom hij met zooveel taalgeleerdheid voor den dag was gekomen, waar over de Minister dan ook hartelijk lagchte.

Daar de plaatsen op de gewone postwagens reeds besproken waren, zelfs voor den volgenden dag, (want de aanstaande krooningsplegtigheden te *Parijs*, trekken daar nog al nieuwsgierigen naar toe) bleef mij niets overig, dan met een fourgon van de *Velocifères*² te vertrekken. Hoe ongaarne ik dit ook deed, om dat dit rijtuig niet over *Orleans* maar over *Chartres* rijdt, besloot ik 'er echter nog te meêr toe, omdat het weder zeer regenachtig was, en het zich niet liet aanzien, dat ik veel in de omstreken van *Tours* zou kunnen wandelen, indien ik daar nog al een paar dagen was gebleven. Ook wilde ik toch wel eens met die nieuwe rijtuigen reizen, hoe weinig verwachting ik 'er ook, zoo dra ik dezelve maar gezien heb, van had, en in dat denkbeeld nog dagelijks bevestigd werd. Ik betaalde in de *cabriolet* van de *fourgon*³, die even zoo gemakkelijk is als die van de *Velocifères* zelve, van *Tours* tot *Parijs* voor iedere plaats £ 39-:-. Wij vertrokken tegen den middag, omdat 'er den vorigen dag reeds iets aan het rijtuig gebroken was, dat hier hersteld moest worden, anders had het 's morgens zeer vroegtijdig al moeten vertrekken.

[537]

[538]

De landstreek een eindje buiten *Tours*, over de hoogte en door het dorp *Monneye*, is zeer eenzelvig, zijnde meest korenakkers, en dus het gezigt niet aangenaam.—

Zij schijnt ook niet zeer bevolkt, althans ik zag 'er zeer weinig woningen; de weg is met opgeworpen keitjes gemaakt; op sommige plaatsen was men daar mede bezig; hij werd omtrent 1½ voet uitgegraven, in deze groef een bedding van keijen gelegd en vervolgens met kleine keitjes gevuld. De toegangen van *Chateau Regnault*, zijn nog al aangenaam; langs den weg heeft men Italiaansche populieren en weilanden. Dit stedje ligt aan het riviertje *le Brenne*, 4 posten van *Tours*; inwendig ziet het 'er slordig en onaangenaam uit, behalve de overblijfsels van een oud Kasteel op eene hoogte gelegen, is 'er nog een ander, dat in veel later tijden schijnt gebouwd te zijn.—De weg wordt slecht, en de landstreek levert niets merkwaardigs op; ondertusschen begon het donker te worden, en wij kwamen omtrent ten 9 uren te *Vendome*, waar de Postillon bij het inrijden van de poort ons bijna omver wierp; nu het was 'er ook zeer donker, want lantaarns schijnen hier in geen gebruik. In de herberg, daar wij afstapten, om het avondmaal te neemen, wachtte men de *Velocifère* die van *Parijs* moest komen, nog met het middagmaal; na dat wij gegeten hadden kwam zij eerst aan. Vele menschen waren hier dronken van den nieuwen wijn, dien men voor twee *sols* de fles verkocht. *Vendome* is 7½ post van *Tours*. Daar wij 'er dien zelfden avond om 11 uren weder van daan reden, zag ik 'er genoegzaam niets van, doch was 'er ook, naar ik vernam, niet veel bijzonders op te merken. Het is de tweede stad in rang van het Departement *Loir⁴ et Cher*, en aan de eerstgenoemde kleine rivier gelegen. Zij bevat ruim 6200 inwoners. Men maakt 'er veel handschoenen voor *Parijs*, en eenige wollen stoffen; het omliggende landschap *Vendomois* genaamd is vrij vruchtbaar in granen en eenig ooft; de wijnen die 'er geteeld worden dienen genoegzaam alleen voor het gebruik van de bewoners. Gelukkig was het nog al sterrelicht en de weg werd beter. Daar het rijtuig zoo lang over zijn tijd uitbleef, sliepen de postillons overal, en de Conducteur, die voor de eerstemaal deze reis deed, had veel moeite, om ze op te zoeken, het geen onze reis ook nog vertraagde. De dageraad begon aantebreken, toen wij den 9^{den} dezer te *Chateaudun*, 5 posten van *Vendome*, aankwamen; men verwisselde daar weder van paarden, en toen wij wegreden was het volkomen licht, dat mij vermaak deed, om dat 'er dit stadje gnep uitziet. De markt, waarop het Raadhuis staat, is een fraaije plaats, en zoo wel als eenige straten vrij regelmatig aangelegd; ook vernam ik, dat 'er 60 à 70 jaren geleden een groot gedeelte van *Chateaudun* afgebrand zijnde, hetzelfde sedert nieuw is opgebouwd. Daar deze landstreek vruchtbaar is in koren, drijft dit stadje daar in veel handel. Het is op een rotsachtige hoogte gelegen; van die hoogte, even buiten hetzelfde, heeft men een schoon gezigt op de omliggende vlakte, waar de *Loir* slingerende doorloopt. (Dit stadje is het eerste aan dezen kant in het Departement *l'Eure et Loir*.) Wat verder kwamen wij over een fraaije steenen brug over die rivier de *Loir*; de gelegenheid is hier schilderachtig, vooral wanneer de eerste stralen der zon zich over hetzelfde verspreiden; eene schoone en uitgestrekte vlakte doet zich vervolgens op, en na een eind door dezelve gereden te hebben, eene fraaije beplanting, een Kasteel en eenige buitenplaatsen. Ongeveer om 8 uren kwamen wij aan het stedje *Bonneval*, mede aan de *Loir* aangenaam gelegen; doch het ziet 'er naar en bouwvallig uit. De weg, die vrij goed is, loopt aanhoudend door eene uitgestrekte vlakte met korenakkers, hier en daar is hij beplant, en men ziet aan beide kanten verscheidene dorpen, vervolgens na eenige uren voortgereden te zijn, vertoonde zich van verre de Hoofdkerk van *Chartres*, met twee spitse torens pralende, en digter genaderd zijnde, leverde die, met de verdere huizen en gebouwen van die stad, geen onaardig gezichtje op, zoo als gij uit de bijgaande afteekening zien zult. Wij kwamen 'er omtrent 11 uren voor den middag aan, want onze postillons hadden nog al vrij wel gereden, (*Chartres* is 6 posten van *Chateaudun*) en stapten af aan het *Hotèl du grand Monarque*, over een van de stads poorten; hier moesten wij het middagmaal houden. Dit Hotèl ziet 'er van buiten zeer wel uit, doch het eten beantwoordde 'er niet aan. Naauwelijks had ik den tijd, om even in de stad te gaan. Nu 'er is ook weinig bijzonders te zien. Het koor van de *St. Andréas* Kerk staat op een gewelf daar het riviertje *l'Eure* onder doorspoelt, en wordt door Bouwkundigen als iets merkwaardigs beschouwd. Deze stad is oud en ziet 'er ook wel ouderwets uit. Men meent te moeten veronderstellen, dat zij haren oorsprong aan de *Druïden*, naar welke ook het naburig stadje *Dreux* genoemd werd, verschuldigd is. Thans is zij de Hoofdplaats van het Departement *l'Eure et Loir*, en bevat omtrent 15,000 inwoners. Zij drijven veel handel in graan; men maakt 'er ook eene soort van serges, en de pasteijen van *Chartres* zijn zeer beroemd; vooral te *Parijs* wordt daar veel werk van gemaakt. Buiten de poort bij het Hotèl, waar ik gegeten had, was op een terras eene gemeene wandeling, maar zij scheen nog niet lang geleden beplant; behalve dat Hotèl staat hier digt bij nog een ander, dat 'er niet minder goed uitziet; de voorname herbergen en uitspanningen zijn aan dezen kant, want de groote weg loopt niet door de stad, maar hier voorbij.—HENDRIK de IV. werd hier in 1594 gekroond.

[539]

[540]

[541]

Chartres.

Om één uur reden wij verder door een landstreek, meestal met korenakkers, en langs een' weg over hoogtens en laagtens, die hier en daar nog al aangename gezigten opleveren, tot het steedje *Maintenon*, $2\frac{1}{4}$ post van *Chartres*, waar wij van paarden verwisselden. Dit plaatsje is aangenaam gelegen, 'er is een aanzienlijk Kasteel, voorheen het verblijf van de beruchte bijzit van LODEWIJK den XIV., welke denzelfden naam voerde⁵. Die verkwistende Vorst liet hier ook een *Aquaduc* bouwen, om het water van het riviertje *l'Eure* naar de vijvers en fonteinen van *Versailles* te geleiden; men ziet 'er nog de aanzienlijke overblijfsels van achter en ter zijde van het Kasteel. In 1686 werd 'er een kampement van krijgsvolk bij *Maintenon* gelegd, om aan deze *Aquaduc* te helpen maken⁶. Dit Kasteel is met breede grachten vol water omringd, de omstreken aangenaam beplant en lommerijk. Een eindje weegs buiten dit plaatsje, komt men op den grooten straatweg over *Versailles* naar *Parijs*, en nu wordt men, behalve den goeden weg, zeer wel gewaar, dat men de voormalige Hofplaats van *Frankrijk* nadert. De breede weg is aan beide zijden aangenaam en regelmatig beplant, en in een schoon landschap ziet men hier en daar fraaije buitenplaatsen. Eer wij te *Epernon* kwamen, en gelukkig niet ver van daar, ontdekten wij, dat de onderriemen, waarop het rijtuig hing, bijna geheel gebroken waren; voorzigtig rijdende, bragten wij het echter nog tot dat plaatsje; doch hier zeide ons de Conducteur, dat wij verplicht zouden zijn, om den nacht over te blijven, terwijl het rijtuig hersteld werd, in plaats van door te rijden, om nog denzelfden nacht te *Parijs* te komen, zoo als het oogmerk was. Daar ik geen haast had, was mij dit ongeval gansch niet onaangenaam, want nu had ik tijd, om dit plaatsje en de aangename omstreken te zien, zijnde het pas $4\frac{1}{2}$ uur na den middag; daarenboven kon ik hier eene behoorlijke nachtrust genieten, en den volgenden dag de aangename landstreek, die wij nog door te reizen hadden, beschouwen. De omstreken van *Epernon*, het laatste steedje van het Departement *l'Eure et Loir* aan dezen kant, en juist op de grenzen van hetzelfde gelegen, zijn allerliefst; het is $3\frac{1}{4}$ post van *Chartres* gelegen, en nu waren wij nog $7\frac{1}{2}$ post van *Parijs*. Inwendig ziet het 'er ook nog al welvarende uit. Men was 'er drok bezig met wijn te persen, in een groot gebouw, voor een soort van wijnpakhuis gemaakt; en daar men 'er niet gierig was op een dronk, deden eenige lieden, en zelfs aankomende jongens, 'er zich ter deeg aan tegoed⁷, en begonnen regt lustig te worden. Een jongen op een ton gezeten, een vrij dik man, die de hoogte al begon te krijgen, tegen dezelve leunende, en anderen die nog bezig waren met buizen, dit alles zou aan den *Antwerpschen* schilder JORDAENS, een goed model voor een Bacchusfeest opgeleverd hebben: hij had 'er slechts eenige half naakte vrouwlieden bijtevoegen.

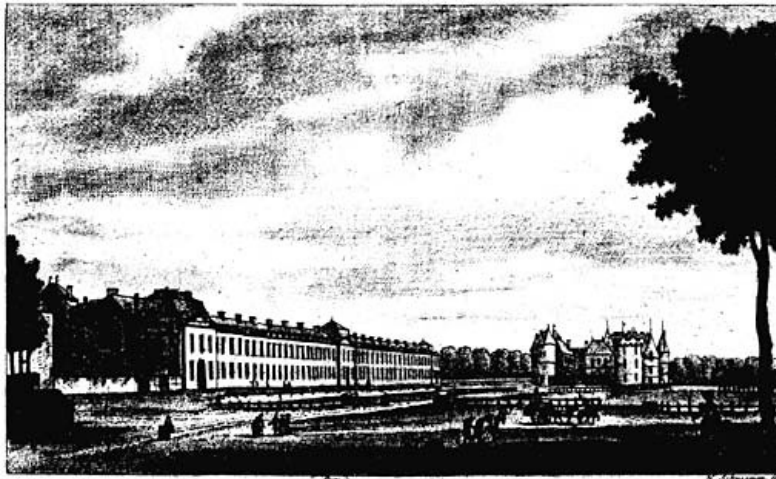
Bij dit steedje, aan den kant waar het kleine riviertje, *l'Ouille* genaamd, stroomt, ziet men groene beemden, die met eenige woeste rotsen daar bij liggende, een aardige tegenstrijdigheid opleveren. Van andere hoogtens hieromstreeks heeft men ook aangename en schilderachtige gezigten, waartoe het boschachtige van de landstreek, hier en daar, niet weinig bijdraagt.

Het avondmaal en de ligging was vrij goed, vooral voor den matigen prijs van £ 2-10-: de persoon, en hier voor had ik 's avonds nog vuur op mijn kamer gehad.

Den 10 dezer, met het opgaan van de zon, en het aanbreken van een' heerlijken herfstmorgen, vertrokken wij van *Epernon*. De Conducteur, een *Elzasser*, was een van de geschiktsten, dien ik op reis ontmoet heb. Deze zeer ongerust zijnde dat hij ongenoegen over het lang uitblijven zou hebben, (want zonder verdere ongelukken zou het wel 24 uren over den gewonen tijd zijn) beloofde ik hem, om benevens mijn bediende, verklaringen dienaangaande te zullen geven⁸, het geen ik des te gereeder deed, omdat deze rijtuigen, hoewel gemakkelijker en gezwinder gaande dan de gewone postwagens, veel te licht en digt zijn, en alzoo bloot staan om gedurig te breken; vooral, wanneer de wegen niet allerbest zijn; de reizigers

worden 'er dus maar aan gewaagd. Dagelijks gebeuren 'er ongelukken met die *Velocifères*, zoo als ik daar van onderweg verscheidene voorvallen gehoord heb, en nog schijnt men dienaangaande geen genoegzame maatregelen te gebruiken⁹. Wat baat het toch, of men al gemakkelijk zit, als men naderhand door een val verminkt wordt, of een ander ongemak krijgt, en wat helpt het, of men op weg zijnde al gezwind rijdt, als men daarna verplicht is om zich eenige uren optehouden, terwijl het rijtuig gemaakt wordt. Ondertusschen is deze nieuwe uitvinding zeer wel voor verbetering vatbaar, zij behoeven slechts steviger gemaakt te worden; doch dan worden zij zwaarder en hebben dus een paard meêr noodig, en hier bij vindt de baatzucht haar rekening niet. Ik voor mij, reizende, om optemerken en te beschouwen, verkies dan, behalve om de opgenoemde redenen, de gewone postwagen, juist omdat zij minder gezwind gaan, en men den tijd heeft om zich hier en daar optehouden; zelfs verkies ik ze, vooral in *Frankrijk*, boven een eigen rijtuig, zoo als ik u in een mijner eerste brieven gezegd heb, en in welk gevoelen ik meêr en meêr ben bevestigd geworden.

[546]

Rambouillet.

De weg van *Epernon* naar *Rambouillet* is allerverrukkelijkst; hij loopt over eenige nog al steile hoogtens, door een schilderachtig landschap. Eer men aan het laatstgenoemde plaatsje komt, ziet men aan de linkerhand een dicht bosch, waarin eenige vrij zware opgaande elzen; onder de sombere schaduw was een waterplas; hier en daar hingen de takken tot op het water; de stijve kunst had hier de natuur niet ontsierd, alles stond zoo regt onregelmatig en bevallig door elkanderen, het was juist in den smaak van de teekeningen van *WATERLOO*. Vervolgens heeft men een fraai gezicht op het Kasteel van *Rambouillet*, den grooten vijver en schoone bosschen van hetzelfde. Men komt voorbij verscheidene goede en aangenaam gelegen buitenverblijven tot aan het Posthuis, dat ook een fraai gebouw is, en hier bevonden wij, dat 'er wederom wat aan het rijtuig moest hersteld worden. Voor mij kon dat niet gelukkiger uitvallen; ik hield mij dan niet lang op, om te ontbijten, maar ging met een stuk in de hand wandelen.—ô! welk een verrukkelijk oord!¹⁰ Omtrent achter het Posthuis is eene wandeling onder acacia-boomen, en langs de boorden van een' grooten vijver. Van daar heeft men een schoon gezicht op het kasteel en de bosschen bij hetzelfde. Eenige stukken rots, die boven het water uitsteken, hoewel zeer natuurlijk, zijn daar dunkt mij door de kunst geplaatst. Aan een' anderen kant zag ik de overblijfsels, naar het scheen, van het een of ander gedenkteeken, denkelijk in het begin van de omwenteling afgebroken. Bijna over het Posthuis is een heuvel met denneboomen beplant. Het stadje zelve ziet 'er ook welvarende uit. Daar het raadhuis, dat van buiten een fraai aanzien heeft, openstond, ging ik 'er in, en vond den muur of het behangsel van de Raadzaal nog beschilderd met de beeldtenissen van *BRUTUS*, *PORSENNA*, *MUCIUS SCEVOLA* en eenige anderen—men ziet anders het borstbeeld van *KEIZER NAPOLEON*, op vele diergelijke plaatsen. Van *BRUTUS* sprekende, teweten van *LUCIUS JUNIUS BRUTUS*, en niet van het hoofd eener zamenzwering onder de *Romeinen*, die den dolk durfde stooten in de borst van *CÆSAR*, herinner ik mij de schoone versen, waarin *VOLTAIRE* ook dit stuk geschreven heeft, en onder anderen de eerste regels¹¹. En diergelijke stukken werden lang voor de omwenteling gespeeld en gelezen. Van binnen zag 'er dit Raadhuis ook vrij wel uit. Op de plaats voor hetzelfde werd eene verkooping van hout aangekondigd, *in de Bosschen van den Keizer*, zoo als ik ook op de verkoopingscelen las;—eenige lieden merkten aan, dat die bosschen nog niet lang geleden *Nationale Bosschen* genaamd werden, en schenen over die verandering niet zeer gesticht.—Denkelijk waren het Jakobijnen of zulk soort van volk, want wie zou anders aan een held, aan wien men de oppermagt over het geheele land in handen heeft gegeven, eenige bosschen willen onthouden.

[547]

[548]

Op het Kasteel schenen militairen te leggen, zij moeten daar een aangenaam verblijf hebben. Dit Kasteel behoorde voorheen aan den Hertog *DE PENTHIÈVRE*, die Heer was van *Rambouillet*; het is een ouderwetsch maar aanzienlijk gebouw, bij

Den Conducteur gewaarschuwd hebbende, wandelde ik verder den grooten weg op, zij is aan beide zijden met zware boomen, die dezelve beschaduwen, beplant, en maakt daar door een schoone laan, die vrij lang is. Aan de rechterhand heeft men akkerland, en aan de linker niet dan schoone bosschen¹². Het hout staat hier zoo tierig, dat het een lust is, om te zien, en ik kan wel zeggen, dat ik op mijn geheele reis, naar mijn zin, geen aangener oord aangetroffen heb dan dit, en begrijp niet, hoe menschen, die nog al smaak schijnen te hebben, en die het aan geen geldmiddelen hapert; dit verblijf althans voor 's zomers niet boven de veelal bedompte straten van *Parijs* verkiezen.

Na omtrent 1½ uur met zeer veel genoeg gewandeld te hebben, werd ik eerst het rijtuig gewaar, men had het weder zoo wat gelapt; ik stapte 'er op, en wij sukkelden voort. De landstreek is aanhoudend zeer aangenaam, en vrij wel bevolkt. De weg is op veel plaatsen met appelen- en peren-boomen beplant. Welhaast naderden wij de schoone toegangen van *Versailles*, welke plaats met de omstreken van dien, ik reeds naauwkeurig gezien had, en waarvan ik u in 't vervolg misschien het een en ander zal mededelen; gelijk ook over *Parijs* en verdere omliggende plaatsen: Mijne gehouden aantekeningen gedurende een verblijf van ruim twee jaren in deze stad, zullen mij daar nog al eenige stof toe kunnen opleveren.

[550]

Bij het inkomen van *Versailles* doorsnuffelden de Commisen aan de *barrière* het rijtuig, doch ik behoefde mijne koffer niet te openen. Deze stad is ¾ post van *Rambouillet*, en ¼ post van *Parijs*.

Tot bij *Sevres*, waar de bekende porcelein-fabriek is, bleef ik nog op het rijtuig, doch daar de voornaamste riemen gebroken waren, en het genoegzaam alleen op de hurrie rustte, verkoos ik van daar naar *Parijs* te wandelen, stellig voornemende, om zoo lang de *Velocifères*¹³ niet verbeterd worden, niet meêr met dezelve te reizen. Omstreeks vijf uren kwam ik hier aan, na eene afwezigheid van 3 maanden min weinige dagen; hebbende in dien tijd de schoonste reis gedaan, die 'er in *Frankrijk* te doen is¹⁴, en zoo ik meen op de geschikste en min kostbaarste wijze. Op de nieuwste kaart der postwegen (*routes de postes*) die ik hier bijvoeg, zult gij naauwkeurig de weg kunnen zien die ik gereden heb, behalve in de *Cevennes* en een gedeelte van de *Pyreneën*¹⁵.

[551]

Van hier weet ik u niets bijzonders te zeggen dan dat men vele en kostbare voorbereidselen voor het aanstaande krooningsfeest maakt.—Omtrent 1000 jaren na den zoogenaamden CAROLUS MAGNUS, krijgt *Frankrijk* dan weder een Keizer; en dat na een dan meêr dan min Republikeinsch bestuur van omtrent 12 jaren. De *Parijsenaars* die, zoo als ik U reeds gezegd heb, veel van kwinkslagen houden, zeggen daaromtrent hunne aardigheden. Velen hebben zich over deze verandering van zaken verwonderd, ondertusschen is dezelve lang te voorzien geweest, en ik herinner mij zeer wel van reeds omtrent 2½ jaar geleden daar van hier te hebben hooren spreken, en eenige uwer stadgenooten, die zich toen hier bevonden, zullen zich zulks ook wel herinneren.

[552]

Welk een geluk echter voor het menschdom, indien de nieuwe Keizer ons spoedig eenen bestendigen Vrede kon bezorgen; ons Vaderland moet dien hoog noodig hebben.—Hier wordt men niet gewaar, dat het oorlog is. Vaarwel!

1 Ik zag te *Tours* een soort van uitroeper, aankondigende, dat 'er bij N.N. nieuwe wijn te koop was; hij had een fles van dien wijn in de hand, en liet ieder der voorbijgangers, die het begeerde, daar van proeven.

2 *Velocifères* zijn nieuw uitgevonden rijtuigen, veel lichter, en dus gezwinder gaande, dan die welke men gewoonlijk gebruikt; de naam komt dan ook van het *Fransche* woord *Velocite*, gezwindheid, snelheid; jammer is het, dat 'er de stevigheid aan ontbreekt.—Nu dat ziet men wel eens meêr van Fransch werk.

3 De *Fourgon* is het rijtuig waarin de koffers enz. van de reizigers geladen worden, want men kan die niet met zich op de *Velocifère* nemen; deze *Fourgon* rijdt dan vooruit of komt achter aan, zoo als heden het geval is. Dit rijtuig hangt of staat ook op veeren, en voor en achter zijn afzonderlijke plaatsen voor reizigers, doch de achterste zijn naar ik vernam niet zeer gemakkelijk; voor aan zit men zeer goed.

4 *Le Loir* is weder een andere en kleinere rivier dan *le Loire*, die voorbij *Tours* enz. stroomt.

5 Deze bijzit werd opperste van de Abdij *St. Cyr*, die in 1686 in de nabijheid van *Versailles* gesticht werd. Als men opmerkt, hoe men ook in *Frankrijk* met de Roomsche Religie heeft omgesprongen, verwondert men zich niet dat velen 'er in dat Land zoo weinig waarde aan hechten.

6 De soldaten werden dan aan een werk ten dienste van het Hof gebruikt. Zou men ze bij ons in vreedstijd niet op eene betere, en voor het algemeen nuttige wijze kunnen te werk stellen, in het doen bewerken van onze heiden en woeste gronden?

7 De nieuwe wijn gold hier ook niet meêr dan 2 *sols* de fles. Op sommige plaatsen, waar wij

doorgekomen waren, te afgelegen zijnde voor den handel, bood de eigenaar van wijngaarden aan, om, indien men hem eenige nieuwe wijnvaten wilde geven, men daarvoor de helft met wijn gevuld weder terug kon krijgen; zoodat de vaten daar meerder waard waren dan de wijn.

- 8 Ondertusschen wachtten de reizigers te *Parijs* naar hun *bagage*.
- 9 Een reisgenoot te *Bordeaux* gebleven zijnde, en van daar 14 dagen na mij te *Parijs* per *Velocifère* terug gekomen, is 'er onder weg ook al wat aan gebroken, zoodat zij verplicht geweest zijn om zich eenigen tijd op te houden, nacht en dag vervolgens door te rijden, en nog kwamen zij lang over hun tijd aan.
- 10 Zie hier eene juiste afteekening van een gedeelte van hetzelfde, gaarne wilde ik 'er u meêr van laten zien; doch om al de schoone gezigten, die men hier aantreft, afteteekenen, zou een bekwaam schilder of teekenaar nog al eenigen tijd werk hebben.
- 11 *Destructeurs de Tirans, vous qui n'avez pour Rois Que les Dieux de Numa, vos vertus, et nos loix, etc.*
- 12 De bosschen van *Rambouillet* zijn ruim 7000 morgen groot.
- 13 De boeren en andere lieden, op vele plaatsen daar wij doorkwamen, noemden ze *les Lucifers*, en waarlijk zij verdienen dikwijls dien naam, om het ongemak dat zij den reizenden veroorzaken.
- 14 Wanneer het niet zoo laat in het jaar geweest was, had ik echter de *Loire* tot *Nantes* nog afgevaren, hoewel de boorden van die rivier aan dien kant juist het fraaiste niet zijn, en vervolgens langs een gedeelte der kusten en over *Rouen* terug gekomen.
- 15 Op reis heb ik, zoo als gij gezien heb, juist geen bijzondere gevallen gehad, doch hier, van het bureau van de *Velocifères* naar huis gaande, en op de *Pont Neuf* komende, greep mij een man bij den kraag, en gelaste mij om met hem naar het eerste wachthuis (*Corps de Garde*) te gaan, een tweede kwam terstond aan mijn andere zijde; ik verzocht dat men mij los zou laten, daar ik gewillig mede wilde gaan; dit geschiedde dan ook, en ik werd tusschen die twee lieden naar het wachthuis op de *Pont Neuf* geleid; een Politie-Commissaris vroeg mij, daar naar mijn paspoort of dergelijke; van de reis komende, had ik dit bij mij, zoodra de Commissaris het ingezien, en mij van het hoofd tot de voeten bekeken had, zei hij, dat het goed was en ik heen kon gaan, zonder echter eenige verontschuldiging wegens dien verkeerden aanslag te maken; want naar ik merkte, had men mij voor een ander, van wien men denklijk het signalement had, genomen.

Iets voor Reizigers bijzonder in Frankrijk.

Die reizen wil, moet zich aan geene vaste gewoontens binden, op dat hij 'er van moeete afgaan, daar door niet lijde. Hij moet zich niet aan het gemak gewennen, om het ongemak minder te gevoelen. Vooral moet hij zich door zijn' smaak in het gebruik van spijzen niet laten regeren, om aanhoudend met smaak te kunnen eten, en denken, dat een geregt, hoewel vreemd en ongewoon, echter goed en gezond kan zijn, en dit laatste is wel het voornaamste. Matigheid is altijd, doch vooral op reis aanteprijzen, omdat ongesteldheid op dezelve vooral lastig is.

[554]

Als men niet duur betalen wil, moet men, al is men zelfs rijk, den grooten Heer niet spelen.

Men moet van niets gebruik maken, zonder vooraf omtrent den prijs een beding te hebben gemaakt, en laten het niet op de bescheidenheid van een voerman, schipper, waard of waardin aankomen, om niet onbescheiden behandeld te worden. Ik betaalde in *Frankrijk* in mijn herberg zelden iets anders dan een kamer, het middag- en somwijlen het avondmaal, waarvan ik den prijs te voren wist; mijn ontbijt, en dat ik verder tusschen beide wilde gebruiken, nam ik in een Koffijhuis, zoo dat ik altijd mijn eigen rekening kon maken.

Lieden, die men ontmoet, en niet genoegzaam kent, moet men niet ligt zijn vertrouwen schenken, of zeggen wie men is, wat men doet, waar men van daan komt, waar men naar toegaat, enz. om niet bedrogen te worden. De *Franschen* vooral zijn doorgaans zeer vriendelijk en voorkomende, doch de goede trouw hapert 'er dikwijls aan, bijzonder te *Parijs*; zoogenaamde pligtplegingen met bloote pligtplegingen te beantwoorden, zonder verder te gaan, tot dat men de menschen door en door kent, (en dat gaat met vele *Franschen* niet gemakkelijk) is dan wel het voorzigtigste.

Die in *Frankrijk* reizen wil, moet vooral maken, dat hij ter deeg met de taal te regt kan. In *Duitschland*, *Holland* en elders, spreekt men, vooral in de steden, nog andere talen dan de landtaal; maar in *Frankrijk*, behalve in het *Duitsch* en *Vlaamsch* gedeelte, verstaat men doorgaans niet anders dan *Fransch* of hier en daar *Patois*, waar aan de vreemdeling althans niets heeft.

[555]

De afstanden der plaatsen worden gewoonlijk bij posten en bij gemeene *Fransche*

mijlen van 25 in een graad gerekend; een post is ten naastenbij twee mijlen, en een mijl nagenoeg drie kwartier gaans; het volks gebruik moet men echter hier omtrent ook in acht nemen, en zich niet verbeelden, dat indien men in *Provence*, *Languedoc*, enz. naar de weg vraagt, en men van mijlen (*lieues*) spreekt, men daar door afstanden van 3/4 uurs verstaat, het zijn daar wel groote uren; men onderscheid daarom in *Frankrijk* de mijlen in *lieues de poste* en *lieues du país*¹.

De postwagens, die ik in *Frankrijk* heb aangetroffen, hingen allen op riemen, en zijn vrij gemakkelijk; in het binnenste gedeelte (als een koets) is plaats voor 6 menschen, 3 voor uit en 3 achter uit rijdende; in de *cabriolet* of voorste gedeelte (als een kap-chais) plaatsens zich 2 personen, benevens den Conducteur, en boven op het gehemelte van de koets, (*l'imperiale* genaamd) daar een vierkante mand op staat, kunnen nog eenige menschen liggen; in deze mand wordt ook *bagage* geladen, zoo wel als in de groote mand achter op. De plaatsens, binnen in zijn het duurste, die van de *cabriolet* (die echter in den zomer en om het gezigt en om de luchtigheid verkieslijk zijn) wat minder, en op de *Imperiale* het goedkoopste. De vracht binnen in komt ten naasten bij tegen 30 *Fransche* stuivers per post uit, somtijds iets meêr. De wegen zijn over het algemeen vrij goed in *Frankrijk*.

[556]

De geldspecie in *Frankrijk* bestaat, de oude munt in dubbelde *Louis d'Ors* van 48, en enkele van 24 *Livres*, stukken van 6 *Livres*, (*écus de 6 Francs*) en van 3 *Livres*, *petits écus* genaamd, voorts zilveren stukjes van 24, 12 en 6 stuivers, (een *Livre* doet 20 *Fransche* stuivers) de oude koperen munten zijn 1½, 1, ½ en ¼ stuiver; de halve stuiverstukjes noemt men *pièces de deux liards*, en de vierde deelen *un liard*; de nieuwe munten met den stempel van de Republiek, van den I. Consul BONAPARTE, of van den Keizer NAPOLÉON, zijn gouden stukken van 40 en van 20 *francs*, zilveren van 5, 2, 1, ½ en ¼ *franc*, als ook van 6 *Livres*, 30 en 15, en in 't koper van 2 en 1 stuiver, ten tijde van LODEWIJK den XVI., constitutioneele Koning zijnde, geslagen. Van koper heeft men stukken van 10, 5, en 1 *centime*; een *franc* doet 100 *centimes*, en 5 *centimes* worden voor een stuiver gerekend. De *francs* hebben 1¼ ten honderd meêr waarde dan de *livres*, te weten voor 100 *francs* krijgt men 101 *livres* en 5 stuivers, en dus voor iedere *franc* 20 stuivers, en een oordje (*liard*); ook zijn 'er te *Parijs* bankbriefjes van 500, 1000, 2000 en meêr *francs* in omloop. De 's Lands kassen betalen en ontvangen niet anders dan volgens de berekening van *francs*, anders telt men nog meest bij *livres*. Men moet in *Frankrijk*, aangaande het geld zeer omzigtig zijn, omdat 'er veel valsch of besnoeid onderloopt; de dubbelde en enkele *Louis d'Ors* moet men niet anders dan toegewogen ontvangen; en bij lieden die men niet kent, ze zelf en met zijn eigen goudschaaltje wegen. De stukken van 6 *Livres* zijn ook dikwijls te ligt, en die van 3 *Livres* 24, 12 en 6, veel afgesleten zijnde, moet men niet ontvangen als 'er de stempels niet zichtbaar op zijn.

[557]

Als men in de voorname steden van *Frankrijk*, bijzonder te *Parijs*, wat koopen wil, moet men niet verlegen zijn, om de helft, en somtijds twee derde van het geen gevraagd wordt, aftedingen; vooral wanneer iemand de taal niet volkomen magtig zijnde, men ligtelijk aan hem kan bespeuren, dat hij een vreemdeling is; zij zullen u op hun eer en geweten verzekeren, dat het hun meêr kost, enz. doch eindelijk zult gij het voor het geen gij geboden hebt toch krijgen. Ik vind dit al heel verachtelijk, ondertusschen is men 'er bij ons ook niet geheel vrij van. Terwijl de nieuwe maten en gewichten nog niet zeer algemeen worden gebruikt, zal ik daar van niet spreken.

Behalve eene naauwkeurige landkaart, raad ik ook ieder reiziger, om alvorens hij op reis gaat zich van een goede *Itineraire* te voorzien, en zoo die niet te bekomen is, 'er zelfs een zamen te stellen, door het maken van uittreksels uit de beste schrijvers. Een opmerkzaam reiziger moet ook altijd papier en potlood bij zich hebben, om kortelijk, al wat hem maar eenigzins merkwaardig voorkomt, op te teekenen; 's avonds ziet hij dat na, en schrijft het, zoo hij tijd heeft, over.

[558]

Veel geld mede te nemen is lastig; men staat aan toevallen bloot, waardoor men het kwijt, en alzoo in de uiterste verlegenheid kan raken, 't is daarom veel verkieslijker, dat men zich van kredietbrieven op goede huizen van Koophandel of diergelijken, in de onderscheiden plaatsens, daar men zich eenigen tijd denkt op te houden, voorziet.

Voor al in de Provincien² treft men onder de *Franschen* ook zeer hupsche en gediensstige menschen aan, en die 'er zich een genoegens van maken, om een vreemdeling te regt te helpen en van dienst te zijn.

De herbergen in *Frankrijk*, als men 'er wat aan gewoon is, zijn in het algemeen vrij goed. De luchtgesteldheid is 'er over het geheel genomen gezond, en de Politie in het verhinderen van grove ongeregeldeheden zeer naauwkeurig; men hoort 'er dan slechts zeldzaam van onveiligheid der wegen, en deze drie opgenoemde artikels zijn voor een reiziger ook al van zeer belang.

Hoewel de wijn een voornaam voortbrengsel van dit land is, zal dezelve den

meesten onzer landslieden in hetzelfde reizende, niet zeer bevallen, doch daar het de voorname, en op vele plaatsen genoegzaam de eenigste drank is behalve het water, mengt men ze daar gewoonlijk mede.

De roos was van ouds het zinnebeeld der schoonheid, jonge reizigers zullen echter weldoen, van zich, in *Frankrijk* bijzonder, gedurig te herinneren, dat 'er de rozen met scherpe doornen verzeld zijn.

Om zich met lieden, die men niet zeer van nabij kent, in staatkundige gesprekken in te laten, is in dit land ook zeer onvoorzigtig, daar de Politie, zoo als ik reeds gezegd heb, zeer naauwkeurig is, heeft zij natuurlijkerwijze ook zeer veel verspieters, en deze bevinden zich schier op alle plaatsen en in alle gezelschappen, in bedelaars gewaad, in een livereirok, zoo wel als in een geborduurd of gegalonneerd kleed. Mannen en Vrouwen, Heeren en Dames, kortom, menschen uit alle standen laten zich daar toe gebruiken.—Een ieder wachte zich dan voor schade.

-
- 1 Postmijlen, en mijlen van de landstreek.
  - 2 Buiten *Parijs* noemt men in *Frankrijk* het overige land *Province*, en als men van de hoofdstad naar de een of andere plaats gaat, zegt men *je vais en Province*.

Bladwijzer der Voornaamste Plaatsen en Zaken.

A | B | C | D | E | F | G | H | I | J | K | L | M | N | O | P | R | S | T | V | W | Y

A.

ABATE (NOCOLO DEL), schilder van het Kasteel te *Ancy le Franc*, bl. [14](#).

Aiguillon (het steedje), bl. [448](#).

Aisy-sur-Amrancon. IJzersmelterijen van BUFFON aldaar, bl. [15](#).

Aix (De stad) derzelve ouderdom, bl. [147](#). Hoofdkerk aldaar, bl. [237](#). Olij daar omstreeks vallende, bl. [238](#). Wandelplaats en warme fontein, bl. [239](#). Het groot spel der Duivelen aldaar, bl. [240](#). TOURNEFORT aldaar geboren, ib.

Agen (De stad) bl. [443](#). Wijen en sergies van dat plaatsje, ib. Geboorteplaats van J.J. SCALIGER, bl. [443](#).

Albigensen (Moord der) te *Bezier*, bl. [325](#).

AMYOT (JACQUES) zie *Melun*.

Ancone (Omstreek van het Dorpje) bl. [112](#).

Ancy le Franc (het stadje) bl. [13](#).

Angoulême (De stad) hoe gelegen, bl. [507](#). *Place de la Comedie*, ib. Fraaije wandelingen, bl. [508](#). Volkrijkheid, bl. [509](#).

Astafford (Het steedje) bl. [441](#).

Aubagne (Het stadje) bl. [196](#). Geboorteplaats van BARTHELEMY, bl. [197](#).

Auch (Hoofdkerk te) bl. [357](#). Geschilderde glazen aldaar ib. Stadhuis, Fabrieken enz. bl. [358](#).

Avignon (Omstreken van) bl. [122](#). Kloosters, Boekdrukkerijen, bl. [132](#). 't Slot *de Dons*, bl. [138](#). Gelegenheid, ib. Voormaals bloeiende Fabrieken aldaar, bl. [140](#). Schouwburg aldaar, bl. [141](#).

Avignonet (Het Dorpje) bl. [334](#).

Aviolles (Het afgebrande Dorpje) bl. [11](#).

B.

Baggerwerktuig te *Marseille*, bl. [169](#).

Bagnères (Gelegenheid van) bl. [366](#). Baden en Frascati, bl. [376](#). Oudheden aldaar, bl. [428](#).

Bagnerolles (Bron van) bl. [369](#).

Barbé, (Het eilandje) in de nabijheid van *Lyon*, bl. [60](#).

Barbezieux, (Het Steedje) bl. [505](#).

Barèges, (Baden van) bl. [389](#).

Baussille, (Het Steedje *St*) bl. [301](#).

Beaucaire, (Kermis van de Stad) zeer oud, bl. [244](#). Oude *Romeinsche* weg in de nabijheid dier Stad, bl. [246](#).

Beaume, of Grot van ROLLAND; zie *Marseille*.

Beaune, (Het Stadje) bl. [44](#). Inwoners als dom bekend; kwinkslag van PIRON tegen hen, ib. Gasthuis door N. ROLLIN, bl. [45](#). deszelfs wijn, ib.

ST. BERNARDUS, stichter van zeer vele Kloosters, bl. [40](#).

BERNIS, (Weldadigheid van F. J. DE PIERRE DE) bl. [262](#).

Bezier, (Het Stadje) bl. [323](#). Fraaije ligging, bl. [324](#). Hoofdkerk, ib.

Bordeaux, (De Schouwburg *le Théâtre de la Gaité* te) bl. [453](#). *Hollandsche* opschriften op uithangborden, ib. Melding van een' *Romeinschen* Tempel, die bij *le Chateau Trompette* gestaan heeft, bl. [454](#). Protestantsche Kerk, ib. Gemeene wandelplaats, bl. [455](#). *La place de Liberté* aldaar, bl. [456](#). De nieuwe Schouwburg, *le Théâtre Français*, bl. 457. Kwakzalver en zijne vrouw aldaar, bl. [460](#). Liedjeszanger, ib. *St. Andreas* Kerk, bl. [461](#). Aartsbisschoppelijk Paleis, bl. [462](#). Aartsbisschoppelijke Tuin, bl. [463](#). bewoond door CHARLES DE LA CROIX, ib. *St. Michiels* Kerk. ib. Abdij van het Heilige Kruis, ib. Oud Amphithéater aldaar, bl. [465](#). de Beurs, bl. [470](#). Nadere beschrijving van den grooten Schouwburg, bl. [472](#). *St. Juliaans* Poort, bl. [474](#). Museum, bl. [483](#). Merkwaardige Oudheid aldaar gevonden, bl. [484](#). Kabinet van den Heer JOURNU-AUBERT, bl. [485](#). Tivoli bl. [486](#). Kerk van *St. Seurin*, bl. [488](#). Vondelinghuis, bl. [490](#). *École de Commerce*, bl. [493](#). *Chateau du Haa*, ib. Marionettenspielen aldaar, bl. [495](#). *Le Chateau Trompette*, bl. [496](#). Aangaande wijnen, in die omstreken vallende, bl. [499](#). Kerk van *St. Dominicus*, bl. [501](#). Naamsoorsprong van die Stad, ib. In deszelfs nabijheid werd MICHEL DE MONTAIGNE geboren, bl. [502](#).

Borelly (*Chateau*) bl. [231](#).

BOSSUET geboortig van Dyon, bl. [34](#).

BOURDON (SEBASTIAAN) schilder van *Montpellier*, bl. [290](#).

Bourgondiën, (Begin gemaakt aan het graven van het Kanaal van) bl. [12](#).

BUFFON geboren en begraven te *Montbar*, bl. [16](#). Eenige bijzonderheden van zijn huisselijk leven, ib.

C.

Cadillac, (Het steedje) bl. [449](#).

CAILHAVA te *Toulouse* geboren, bl. [349](#).

CAGNON (DE) om het geloof te *Lyon* verbrand, bl. [86](#). Haar karakter, ib.

Cagots (Huisgezinnen in de *Pyreneën*) genoemd, bl. [401](#).

Calembours zeer in gebruik in *Frankrijk*; voorbeelden derzelve, bl. [3](#).

Campan, (Vallei van) bl. [378](#).

Cannat, (Het Dorpje *St.*) bl. [145](#). Oude Mijlpaal der *Romeinen* daar gevonden, ib.

Carcassone, (De stad) bl. [331](#).

CASENEUVE, (Edelmoedig en Menschlievend gedrag van P.H.) staande de pest te *Marseille*, bl. [175](#).

Castanet, (Het Dorpje) bl. [337](#)

Castelnaudary daarbij de kom der Vaart van *Languedoc*, bl. [332](#). beroemd door den slag tusschen GASTON enz. bl. [334](#).

Citeaux, (Rijkdom der Abdij) bl. [38](#). en verdere bijzonderheden dienaangaande, bl. [39](#). de verkwisting der Monnikken dier Abdij, ib.

Chalons sur Saone (Eenige bijzonderheden wegens) bl. [46](#). Kloosters en Kerken, bl. [47](#). bevolking, bl. [48](#).

Chartres (De stad) bl. [540](#). Het koor der Kerk, bl. [541](#).

Chateau Regnault, (Het steedje) bl. [538](#).

Chateaudun (Het steedje) bl. [540](#).

Chatellerault, (De stad) bl. [517](#). fraaije brug aldaar, ib. Messenmakerijen aldaar bl. [518](#).

Clos de Vougeot, Aldaar wordt wijn van dien naam geteeld, bl. [38](#).

[563]

COLLÉ *la partie de Chasse de HENRI IV.* is ontleend uit eene gebeurtenis te *Lieusaint* voorgevallen, bl. [2](#).

Condrieu, (Ligging van het stadje) en bijzonderheden wegens hetzelfde, bl. [104](#). Maarschalk DE VILLARS aldaar geboren, bl. [105](#).

COUSIN (JEAN) schilder, geboortig van *Soucy*, bl. [9](#). Zijn beroemd stuk het laatst Oordeel, Noot ib.

COUSTOU Beeldhouder der Tombe van LODEWIJK DAUPHIN van *Frankrijk* te *Sens*, bl. [8](#).

Côte d'Or, (Vruchtbaarheid in wijn van het Departement) bl. [42](#).

Côte Roti, (De Heuvel) bl. [104](#).

CREBILLON geboortig van *Dyon*, bl. [54](#).

CROMWELL (Ontmoeting van RICHARD) bij den Prins van CONTI, bl. [322](#).

Cuges, (Gelegenheid enz. van) bl. [197](#).

D.

Destugue (la Grotte de) bl. [373](#).

Druïden, (Tempels der) bl. [529](#). Naauwkeurige beschrijving derzelve, bl. [530](#).

Dyon, (De stad) bl. [22](#). Beschrijving van de poort der Vrijheid aldaar, bl. [23](#). Populierboom en de *Jardin d'Arquebuse*, ib. de Hoofdkerk, bl. [24](#). Heilige Kapel in die Kerk. ib. Kloosters, bl. [26](#). Paleis van CONDÉ ib. Koffijhuizen, bl. [28](#). het Museum, bl. [29](#). Gasthuis, bl. [32](#). Voornamen Mannen, bl. 34. 't Oude slot—de Bastille van die stad, bl. [36](#). Voorkomen der Inwoners en bevolking bl. [37](#). Bedrijven en handel, ib.

E.

Echelle (le Passage de l') bl. [398](#).

Eguille (Eene Pyramide te *Vienne* en *Dauphiné* onder den naam van) bl. [104](#).

Epernon (Omstreken van) bl. [543](#).

ERICHEM (Dr. van) te *Bordeaux*, bl. [489](#).

Escalette, (De berg) bl. [381](#).

Esprit (Het stadje *St.*) en vermaarde brug bij hetzelfde bl. [117](#). Stichting en beschrijving dier Brug, bl. [118](#).

F.

FERRIER (DU) te *Toulouse* geboren, bl. [349](#).

Flourance, (Het stadje) bl. [436](#).

FLORENTIN (St.) een der slechtste Hovelingen van LODEWIJK den XV. bl. [12](#). zijn grafscript, ib.

[564]

G.

Galeislaven te *Toulon*, bl. [210](#).

Galeistraaf, wanneer in *Frankrijk* ingevoerd, bl. [211](#).

Ganges (Vele Protestanten in het steedje) bl. [302](#).

Gard, (*Port du*) bl. [266](#). Waterleiding bij dezelve, ib.

Gavarnie, (Waterval en Dorp) bl. [406](#).

Gedro, (Het Dorp) bl. [402](#).

GEOFFREDI (De Priester) verbrand, bl. [229](#).

Gimont, (Het steedje) bl. [356](#).

Gilles, (Het steedje *St.*) bl. [299](#).

Givors, (Bijzonderheden van het steedje) bl. [103](#).

Grippe (het Dorp) bl. [380](#).

H.

Hagedissen overvloedig bij *Montpellier*, bl. [285](#).

Hautbrion (Wijn van) bl. [476](#).

Haye, (Het steedje *la*) geboorteplaats van RENÉ DESCARTES, bl. [519](#).

Hières, Tuinen van Orange en Citroenboomen aldaar, bl. [215](#). slechte staat dier stad, bl. [217](#). Kasteel aldaar, ib. Eilanden bl. [219](#).

l'Hieris, (Het dal van) of *Lheris*, bl. [426](#).

HIPPOCRATES (Borstbeeld van) te *Montpellier*, bl. [295](#).

I.

If, ('t Kasteel *d'*) bl. [188](#).

INNOCENTIUS de IV. (Paus) bouwt de brug te *Lyon*, bl. [65](#).

ISAURE (CLEMENCE) stichteres der Akademie *des Jeux Floraux*, bl. [348](#).

Isle, (Het stadje) bl. [123](#).

Isle de Jourdain, (Het steedje) bl. [355](#).

Izard (Beschrijving van een) bl. [423](#).

J.

Joden (Mishandeling der) te *Bezier*, bl. [324](#).

Joigny, (De ligging der stad) bl. [11](#). waarin deszelfs Koophandel bestaat, bl. [12](#).

JOURNU AUBERT, (Kabinet van schilderijen van den Heer) bl. [485](#).

K.

Klokkespelen zijn zeer zeldzaam in *Frankrijk*, bl. [462](#).

KNIP (Melding van den schilder) en zijne Zuster, bl. [420](#).

Kwakkels menigvuldig omtrent *Marseille*, bl. [230](#).

[565]

L.

Lambesc, (Gelegenheid van het steedje) bl. [145](#).

Landes (de Inwoners van) loopen op stelten, bl. [497](#). en verdere bijzonderheden dienaangaande, bl. [498](#).

Languedoc. (*Canal de*) bl. [323](#). Nader berigt deswegens, Noot bl. [342](#).

Lecture, (Het stadje) bl. [437](#).

Lieurstaint, zie COLLÉ.

LONGPIERRE geboortig van *Dyon*, bl. [35](#).

Lourde, (Het steedje) bl. [413](#). Kasteel in deszelfs nabijheid, bl. [421](#).

LOUVOIS (Streek van zekeren) om aan geld te komen, bl. [14](#).

Lucretum, (Plaats van het oude) bl. [196](#).

Lunel ('t Steedje) beroemd om deszelfs wijn, bl. [279](#).

Luz (Het dal) bl. [395](#).

Lyon begravenis aldaar, bl. [63](#). de plaats *Bellecour*, bl. [65](#). Brug over de *Rhone* ib. Hoofdkerk, bl. [67](#). *Palais de Justice*, bl. [68](#). *Quai du Rhone*, ib. De brug van MORAND, bl. [69](#). de Schouwburg, bl. [70](#). Gasthuis, bl. [73](#). 't Gebouw *la Charité*, bl. [76](#). *Théâtre des Variétés*, bl. [77](#). *l'Hospice d'Antiquaille*, ib. wie de stichter van die stad is, ib. *La Place des Martyrs*, bl. [79](#). overblijfsels van een *Romeinschen* Schouwburg, ib. kelder onder den naam van *Bains des Empereurs*, bl. [80](#). Kapel van Onze Lieve Vrouw van *Fourvières*, bl. [81](#). *la Place de Terreaux*, bl. [84](#). Stadhuis, ib. de metalen Tafel, waarop de aanspraak van Keizer CLAUDIUS verloren is, bl. [85](#). Abdij van *St. Pieter*, ib. Kerk der *Jesuiten*, bl. [87](#). de Abdij *d'Ainai* en pilaren in dezelve, bl. [88](#). 't voormalig *Karthuizer* Klooster, bl. [93](#). Fabrieken, bl. [94](#). Oudtijds *Lugdunum* geheeten, bl. [98](#). Volkrijkheid, ib. aanzienlijkheid der Geestelijkheid daar ter plaatse, bl. [99](#). PIERRE PERRIN stichter der *Fransche* Opera daar geboren, bl. [100](#). ook COYSEVOX en DE COUSTOU's Beeldhouwers en JOSEPH VIVIEN, bl. [101](#). Kerkvergaderingen aldaar gehouden, ib.

M.

Maçon, (Ligging der Stad) bl. [51](#), 52. wijn in dien omstreek, bl. [53](#). de Bibliotheek der *Benedictijner Cluny* aldaar, ib.

Maintenon (Het steedje) bl. [541](#). *Aquaduc* daar aangelegd, bl. [542](#).

Marie (Het dorp *St.*) bl. [380](#).

Marmande (Het stadje) bl. [448](#).

Marmoutier, (De Abdij) de oudste uit het geheele Westen, bl. [524](#).

Marseille, (De weg van *Aix* naar) bl. [148](#). de Haven, bl. [150](#). de Groenmarkt, bl. [152](#). *le Pavillon Chinois*, ib. de Nieuwe Stad, bl. [153](#). de Wandelplaats, bl. [156](#). Fontein met een beeld van HOMERUS en BONAPARTE, bl. [162](#). Handel te *Marseille*, bl. [163](#). Schouwburg, bl. [166](#). Koffijhuizen, ib. de Berg BONAPARTE, bl. [168](#). Stadhuis en Beurs, bl. [183](#). Spijs en vruchten aldaar, bl. [178](#). Vrouwen, bl. [182](#). Fort *St. Jean*, ib. Tempel van DIANA aldaar, bl. [183](#). 't zoo genaamd Paleis der Roomsche Keizers, bl. [184](#). Vischmarkt, ib. Lees-Societeit, ib. Kaatsbaan, bl. [185](#). Schouwburg, bl. [186](#). Abdij van *St. Victor*, bl. [189](#). Protestantsche Kerk, bl. [191](#). Baden, bl. [193](#). Museum, ib. *Lyceum*, bl. [194](#). *Beaume of Grot de Rolland*, bl. [225](#). *Chateau Borelly*, bl. [231](#). Oorsprong dezer stad, bl. [233](#). en eenige oudheidkundige bijzonderheden, bl. [234](#). gezondheid van klimaat, bl. [235](#).

Marseillaansche Marsch vervaardigd door ROUGET DE L'ISLE, bl. [235](#).

Martin (Het steedje *St.*) *de Londres*, bl. [300](#).

MARTIN (Wonderwerk van het paard aan *St.*) geschonken, bl. [526](#).

Meekrap, zie *Morières*.

MEJAN, (Buitenplaats van den Heer), bl. [304](#)-309. zijn kantoor te *Ganges*, bl. [315](#).

Melk (Bijzondere wijze van) te koop veilen te *Marseille*, bl. [159](#).

Melun, (Ligging enz. der stad), bl. [5](#). Geboorteplaats van AMYOT, ib.

MENESTRIER, (Zonderling grafschrift op), bl. [35](#).

Meursault ('t Dorp) beroemd om deszelfs wijn, bl. [46](#).

Meze (Het Stadje), bl. [320](#).

Mirande, (Kousenfabriek te), bl. [359](#).

Moerbezienboom in *Frankrijk* ingevoerd, bl. [113](#).

MONNOYE (LA) geboortig van *Dyon*, bl. [34](#).

Montagnac, (Het stadje), bl. [320](#).

MONTAIGNE (MICHEL DE) te *Bordeaux* geboren, bl. [502](#).

Monthar (Stadje en Kasteel), bl. [16](#). Verdere gelegenheid van hetzelfde, bl. [18](#).

Montbazon (Het steedje), bl. [521](#).

Montelimar, (Gelegenheid der Stad), bl. [113](#). daar omstreeks de eerste Moerbeziënboom geplant, ib.

Montereau, (Ligging van het stadje) deszelfs Brug enz., bl. [6](#).

Montlieu, (Het steedje), bl. [505](#).

Montpellier, *Esplanade* aldaar, bl. [280](#). Waterkasteel, bl. [281](#). *La Place du Peyrou*, bl. [281](#). Aquaduc, bl. [283](#). Werktuig ter bevochtiging van den grond in de nabijheid van *Montpellier*, bl. [285](#). Protestantsche Kerk aldaar, bl. [287](#). de Hoofdkerk, bl. [289](#). Schilderstuk van SIMON *den Toovenaar* door BOURDON, ib. Schouwburg, bl. [291](#). wolle en waschbleekerijen, ib. Parfumeurs, bl. [292](#). Fakulteit der Geneeskunde aldaar, bl. [293](#). Fontein ter eere van den Maarschalk DE CASTRIES, bl. [317](#). Beurs aldaar, ib. koperrood en *Cremor Tartari* worden aldaar gemaakt, bl. [318](#). voornamen en beroemde mannen, bl. [319](#).

[567]

Morières (In de omstreken van) groeit Meekrap, bl. [131](#).

Muzijk (Over de) in *Frankrijk* en het zingen van het gemeen, bl. [142](#).

N.

Narbonne (De stad) oudtijds *Narbo Martius*, bl. [327](#). Hoofdkerk, bl. [328](#).

Nismes, (Amphithéater te) bl. [248](#)-252. Tempel van CAJUS CAESAR *Maison Carrée* geheeten, bl. [253](#). *Temple de Diane*, bl. [254](#). Vloeren en *Mosaïque*, bl. [256](#). Luchtgesteldheid aldaar, bl. [258](#). Arenden van wit marmer, bl. [260](#). Stadhuis, bl. [261](#). Hoofdkerk, bl. [264](#). *Esplanade* aldaar, bl. [270](#). Bibliotheek en Kabinet, bl. [271](#). Oudheden, bl. [272](#). de schilder RENAUD daar geboren, ib. Protestantsche Kerk aldaar, ib. *Porte de France* en *Porte de Rome*, bl. [273](#). Oudheid en Geschiedenis dier stad, bl. [275](#). JEAN NICOT aldaar geboren, bl. [278](#).

Nuijs of Nuits (Het stadje) om deszelfs wijn beroemd, bl. [40](#), versje op die stad, bl. [41](#).

O.

Office (l') des Foux, Kerkdienst der Gekken, een boek voorheen te *Sens* bewaard, bl. [9](#).

Ollioules (Les Gorges des), bl. [201](#).

Orange, (Stad en Prinsdom), bl. [120](#).

Orgon, (Het stadje), bl. [144](#). daarbij *le Canal de Boiselin*, bl. [241](#).

Ormes, (Het Kasteel *les*), bl. [518](#).

Ossone, (le Val d'), bl. [405](#).

P.

PAUL, een *Fransche* Zeeheld, zijne nedrigheid, bl. [222](#).

Pesenas (Het stadje), bl. [321](#).

PETRARCHA EN LAURA (Eenige bijzonderheden wegens), bl. [127](#). Noot.

PHOTIN (St.) eerste Bisschop van *Lyon*, bl. [78](#).

PICARD vervaardiger van een Tooneelstuk *le Collateralou la Diligence à Joigny*, bl. [11](#).

Pierre Cise Staatsgevangenis van CINCO-MARS EN DE THOU, bl. [61](#).

Pierrefitte, (Het Dorp), bl. [418](#).

PIRON geboortig van *Dyon*, bl. [34](#).

Poitiers, (De stad) bl. [511](#). Oudheden aldaar, bl. [512](#). Wandeling aldaar, bl. [513](#), de Hoofdkerk, bl. [514](#). Schouwburg, bl. [515](#).

Pomare (Het Dorp) beroemd om den wijn, bl. [46](#).

Pont sur Yonne, (Gelegenheid van het stadje), bl. [7](#).

Pragnères (het dorpje), bl. [400](#).

PUGET (Borstbeeld ter eere van) te *Marseille* opgericht, bl. [159](#). eenige bijzonderheden hem betreffende, bl. [161](#).

[568]

Pyreneën, (Eerste gezicht der), bl. [359](#).

R.

RABELAIS, (Tabbaard van), bl. [295](#). op welk een wijze hij een Minister te spreken krijgt, bl. [536](#).

Rambouillet (De stad) en deszelfs fraaije gelegenheid, bl. [547](#). Stadhuis aldaar, ib.

RAMEAU geboortig van *Dyon*, bl. [35](#).

Remy, (Gelegenheid van *St.*), bl. [242](#).

Riotti, (Ligging van het Dorp), bl. [58](#).

RIVALS, (Schilderij van ANTOINE) zie *Toulouse*.

Roulet, (Het steedje), bl. [506](#).

S.

Saussa (*Cascade*), bl. [404](#).

Sauveur (Ligging van *Sint*), bl. [396](#).

Schorpioen (Beet van den) te *Marseille* niet vergiftig, bl. [236](#).

Semur, (Ligging van het stadje), bl. [18](#).

Sens, (Ligging der stad) Hoofdkerk; begraafplaats van LODEWIJK DAUPHIN van *Frankrijk*, bl. [8](#). Oudheden, bl. [9](#). Geschiedk. bijzonderheden, ib.

SERRE LE PEINTRE schilder van *Marseille*, bl. [175](#). zijn gedrag ten tijde der pest, ib.

Samberton (Het Kasteel) en bijzondere aflooping van het water op hetzelfde, bl. [19](#).

Sorèse, (Het *Pensionat* te), bl. [334](#).

SPAENDONCK (VAN) een *Nederlandsch* Bloemschilder te *Parijs*, bl. [479](#).

T.

TALMA (De Acteur) en zijne vrouw, bl. [473](#).

Tarasco, (De stad) zoo genoemd naar een *Grieksch* woord, bl. [242](#). Processie met een draak op *St. Martha's* dag, bl. [243](#).

Tarbes, (De stad) bl. [363](#). derzelver gelegenheid en oudheid, bl. [364](#).

Terrines (De uitvinders van de) *de Nerac*, bl. [445](#).

Thain (Omstreeks) groeit de Hermitage-wijn, bl. [108](#).

THOMAS sterft in de armen van den Bisschop MONTASET, bl. [100](#).

Tolosa, (Oude stad) bl. [347](#).

Tonnerre, (Ligging van het stadje), bl. [12](#).

Tonneins, (Het steedje) bl. [446](#).

Toulon, Stadhuis en Vrijheidsbeeld aldaar, bl. [204](#). Fort *de la Malgue* in de nabijheid dier stad, bl. [205](#). JOUBERT aldaar begraven, bl. [206](#). Kerk *St. Louis*, bl. [207](#). het Arsenaal, bl. [208](#). *Jardin des Plantes*, bl. [214](#). getal van Inwoners, bl. [221](#).

Toulouse, (Straten van) bl. [339](#). Hoofdkerk aldaar, ib. Aartsbisschoppelijk Paleis, ib. Kapitoel, bl. [340](#). de staat der schilderijen van ANTOINE RIVALS op het Kapitoel, bl. [340](#). Schouwburg, bl. [343](#). fraaije brug over de *Garonne*, ib. Het Hospitaal *St. Jakob*, bl. [344](#). Korenmolen van buitengewone grootte, ib. Kerk van *St. Sernin*, bl. [345](#). Kerk der *Karthuizers* ib. 't Stads Museum, bl. [346](#). Schilderij van A. RIVALS in 't Museum, ib. wandelingen, bl. [347](#). 't Parlement, bl. [348](#). *Academie des jeux Floraux*, bl. [348](#). mannen van geleerdheid daar geboren, bl. [349](#). handel van die stad, ib. grafkelder aldaar van een bijzondere eigenschap, bl. [350](#).

Tournon (Het steedje) bl. [108](#).

Tournus (Fraaije brug te) bl. [50](#).

Tours, (Ligging der stad) bl. [522](#). fraaije brug aldaar, ib. de landstreken leveren vele pruimen op, bl. [524](#). waarschijnlijk *Romeinsche* overblijfsels aldaar, bl. [526](#). Aartsbisdom, ib. Hoofdkerk, bl. [527](#). Tempel der Druïden, bl. [528](#). hoedanig bebouwd, en aanleg van nieuwe straten, bl. [534](#). een straat aldaar naar AGNES SOREL genaamd, bl. [535](#).

Tramésaignes, (Waterval van) bl. [382](#).

Trevoux, (Ligging van) bl. [59](#). *Journal et Dictionnaire* aldaar door de Jesuiten geschreven, ib.

Tricherie, (Het Dorp) bl. [517](#).

V.

Valence, (Ligging der stad) bl. [109](#). het hart van Paus PIUS den VI. wordt aldaar in een looden kistje bewaard bl. [110](#).

Vaudevilles, (Oorsprong der) bl. [452](#).

Vaucluse, (Het dorpje) bl. [125](#). bron van *Vaucluse*, bl. [128](#). *Romance du Rivage de Vaucluse*, bl. [133](#).

Velocifères, een nieuwe soort van rijtuigen, bl. [537](#). gebreken aan dezelve, bl. [546](#).

Velours d'Utrecht wordt te *Sens* gefabriceerd, bl. [10](#).

Vendome, aldaar worden vele handschoenen gemaakt, bl. [539](#).

Vergi, (Het Kasteel) bl. [42](#).

Vienne en Dauphiné, (Ligging en bijzonderheden van) bl. [103](#).

Vigan, (Het steedje) bl. [302](#).

VILLARS (Edelmoedig en menschlievend gedrag van) bij gelegenheid van den *St. Barthels*-moord, bl. [257](#).

Villefranche, (Gelegenheid van) bl. [335](#).

Villeneuve-la Guyard, (Het stadje) bl. [7](#).

Villeneuve sur Yonne, (Het stadje) bl. [10](#).

Vitteaux, (Het steedje) bl. [19](#).

Viviers, (Fraaije ligging van) bl. [115](#).

Vivonne (Het steedje) bl. [511](#).

Vollenai ('t Dorpje) deszelfs wijnen beroemd, bl. [45](#).

W.

Waterhorologien te *Sens* vervaardigd, bl. [10](#).

Wijnoogst, (Beschrijving van den) bl. [474](#).

Woudduiven (Wijze van) vangen bij *Bagnères*, in *la Foret de Gerde*, bl. [429](#).

Y.

YOUNG (Het graf van de Dochter van) te *Montpellier*, bl. [296](#). ontwerp van een gedenkteeken nog onuitgevoerd, bl. [297](#).

De Platen in dit Stuk te plaatsen, als volgt:

Barèges	tegen over bl.	398
Waterval van Gavarnie		406
Kleeding der Bergbewoners		420
Schouwburg van Bordeaux		471

Oude steen te Bordeaux gevonden	484
De Boeren van Landes	498
Poitiers	516
Chartres	540
Rambouillet	546

De volgende Drukfeilen aldus te verbeteren:

Bl. 1 Reg.	7 staat 14 lees 16
3 ---	6 --- plaats --- plaats had,
8 ---	4 --- klokkespel --- klokkegelui
11 ---	10 --- de brug --- deze brug
25 ---	2 --- met --- men
53 ---	24 --- Benedictijner --- Benedictijners
54 ---	16 --- uitgegaan --- gisteren uit de schuit gegaan
55 ---	16 --- niet --- niets
58 ---	24 --- besloten --- besloot
63 ---	23 --- wat --- was
71 --- 1 der Noot	--- de --- die
87 ---	24 --- die welke --- dat hetwelk
89 ---	7 --- het een --- na het een
111 ---	7 ---. Het --- het
---	9 --- is zeer oud --- Zij is zeer oud
---	13 --- als op --- als of
135 --- 19 der Noot	--- <i>croira</i> --- <i>croirois</i>
138 ---	24 --- verlegde --- vestigde
143 ---	17 --- vermakelijk --- gemakkelijk
192 ---	1 --- beromed --- beroemd
208 ---	14 ---; tegen ---. Tegen
220 ---	30 --- men was nog --- men was hier aan dat nieuwe eerteeken nog
236 ---	5 --- en lang --- lang
---	5 --- schorpioen --- schorpioenlij
244 ---	14 --- <i>sous</i> --- <i>sou</i>
251 ---	29 --- 'er --- en
257 ---	11 --- <i>Gange Lion</i> --- <i>Gange, Lion</i>
261 --- 13 der Noot	--- SAILLIR --- JAILLIR
262 ---	19 --- hetzelfde --- dezelfde
274 ---	14 --- gelokt, door --- gelokt door
276 ---	1 --- BRES --- BREF
---	1 der Noot --- BRES --- BREF
278 ---	22 --- FREVILLE --- TREVILLE
279 ---	31 --- hoewel --- en hoewel
280 ---	1 --- zijn; want --- zijn, want
290 ---	11 --- <i>Maquelone</i> --- <i>Maguelone</i>
317 ---	25 ---, en tusschen --- 'er tusschen
318 ---	14 --- <i>Maquelone</i> --- <i>Maguelone</i>
326 ---	1 --- hebben --- heeft
---	6 --- wortel-, van --- wortels van
333 ---	5 --- <i>St. Terriol</i> --- <i>St. Ferriol</i>
346 ---	26 --- met zeer --- met zeer veel
347 ---	17 --- dat men --- die men
351 ---	21 --- 'er --- en
358 ---	18 --- stad --- hooge stad
364 ---	2 --- des luchtiger --- des te luchtiger
394 ---	19 --- zeer belang --- zeer veel belang
399 ---	20 --- regterhand --- linkerhand
401 ---	10 --- meer --- weêr
416 ---	4 --- Met --- Men

- 422 — 1 — met zes muilezels en met — met zes muilezels met
 — 10 — maar zeer redelijk — maar redelijk
 425 — 1 — geklauterd hebben — geklauterd te hebben
 445 — 1 — andere grootere — andere en grootere
 458 — 4 der Noot — geregten — gevegten
 470 — 5 — valt 'er van — valt van
 537 — 4 der Noot — *velocite* — *velocité*
 542 — 14 — om aan deze — om deze
 548 — 1 der Noot — *de Tirans* — *des Tirans*
 558 — 24 — zeer belang — zeer veel belang

Kaart van Frankrijk verdeeld in Departementen ter opheldering der Reis.

Colofon

Beschikbaarheid

Dit eBoek is voor kosteloos gebruik door iedereen overal, met vrijwel geen beperkingen van welke soort dan ook. U mag het kopiëren, weggeven of hergebruiken onder de voorwaarden van de Project Gutenberg Licentie bij dit eBoek of on-line op www.gutenberg.org

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org

Codering

Dit bestand is in de oude spelling. Er is geen poging gedaan de tekst te moderniseren. Afgebroken woorden aan het einde van de regel zijn hersteld.

Hoewel in dit werk laag liggende aanhalingstekens openen worden gebruikt, zijn deze gecodeerd met “.

Documentgeschiedenis

- 14-JAN-2007 begonnen.

Verbeteringen

De volgende verbeteringen zijn aangebracht in de tekst:

Plaats	Bron	Verbetering
Bladzijde 17	In	in
Bladzijde 45	ws	was

Bladzijde 47	daar	waar
Bladzijde 48	[<i>Niet in bron</i>]	.
Bladzijde 60	daar	waar
Bladzijde 63	wat	was
Bladzijde 66	het	. Het
Bladzijde 71	,	[<i>Verwijderd</i>]
Bladzijde 98	Avinon	Avignon
Bladzijde 111	op	of
Bladzijde 130	Naar	Na
Bladzijde 152	in in	in
Bladzijde 178	word	wordt
Bladzijde 180	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 192	beromed	beroemd
Bladzijde 194	Rubbens	Rubens
Bladzijde 205	[<i>Niet in bron</i>]	"
Bladzijde 210	kleedederen	kleederen
Bladzijde 240	een	en
Bladzijde 241	;	.
Bladzijde 243	euangelie	evangelie
Bladzijde 246	,	[<i>Verwijderd</i>]
Bladzijde 301	,	.
Bladzijde 358	Gottische	Gothische
Bladzijde 366	handende	handen
Bladzijde 379	kalk-, aardig	kalkaardig
Bladzijde 395	onderderscheiden	onderscheiden
Bladzijde 410	[<i>Niet in bron</i>]	in
Bladzijde 411	op	of
Bladzijde 415	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 416	Met	Het
Bladzijde 422	vrouwen	vrouwen
Bladzijde 436	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 503	[<i>Niet in bron</i>]	.
Bladzijde 507	verververschingen	ververschingen
Bladzijde 510	enkelde	enkele
Bladzijde 514	zijn zijn	zijn
Bladzijde 524	rot sen	rotsen
Bladzijde	[<i>Niet in bron</i>]	.

Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,
Bladzijde 568	[<i>Niet in bron</i>]	,

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK REIZE DOOR FRANKRIJK ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works

in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic

work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU

FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project

Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.